

מסכת פאה

עם אנציקלופדיה הלכתית חקלאית
עם פירוש רבינו עובדיה מברטנורא
ופירוש קהתי

מכון התורה והארץ | כפר דרום ת"ו - ניצן
תשפ"ה

© כל הזכויות שמורות

למכון התורה והארץ

הזכויות על נוסח המשנה ופירוש קהתי שמורים להוצאת משניות קהתי.

טלפון: 08-6847325

דוא"ל: machon@toraland.org.il

אתר: toraland.org.il

ניצן ת. ד 8 מיקוד 7928700

הספר יצא לאור

בסיוע משרד התרבות והספורט - מנהל התרבות

המחלקה למכוני מחקר תורניים

עיצוב עטיפה, סדר ועימוד: סטודיו twb.co.il

תמוז תשפ"ה

תוכן

5	הקדמה
8	הסכמות
13	פרק א
48	פרק ב
78	פרק ג
106	פרק ד
141	פרק ה
166	פרק ו
208	פרק ז
243	פרק ח
275	נספח מתנות עניים בזמן הזה
283	ביבליוגרפיה
286	מפתח לנושאים הנידונים בביאור האנציקלופדיה

הקדמה

מסכת פאה היא המסכת הראשונה בסדר זרעים שעוסקת במצוות התלויות בארץ, ובלימודה ובהתעמקות בה מתברר ייחודו של עם ישראל.

מובא בגמרא ביבמות שבתהליך קבלת הגר יש להודיעו בין היתר על מצוות פאה: "אמר מר: גר שבא להתגייר, אומרים לו: מה ראית שבאת להתגייר? ומודיעים אותו מקצת מצות קלות ומקצת מצות חמורות... ומודיעים אותו עון לקט שכחה ופאה ומעשר עני".

מבאר הגמרא מדוע מודיעים את הגר דווקא מצוות אלו: "מאי טעמא? א"ר חייא בר אבא א"ר יוחנן: בן נח נהרג על פחות משהו פרוטה, ולא ניתן להשבון. ומודיעים אותו עון שכחה ופאה".

מבאר רש"י במקום: "ומודיעין אותו עון לקט שכחה ופאה - שלא יאמרו עניים הללו הלוקטין פאת שדה גזלנים הם ועומד עליהם והורגם בדיניהם שבני נח הוזהרו על הגזל, ואזהרתן זו היא מיתתן דלא בעו התראה לפיכך בן נח נהרג על פחות משהו פרוטה דעובד כוכבים קפיד על דבר מועט ולגבי ישראל הוא מחילה".

מצוות הפאה, המחייבת להותיר חלק מהשדה לעניים, מנוגדת לכל היגיון אנושי. הרי האדם עמל, טרח, חרש וזרע, והשקיע את כל מרצו ומשאביו בגידול הצמחים, על מנת שיוכל להתפרנס ולספק מזון לו ולבני ביתו, וברור לכול שהוא זה שאמור לקבל את כל התבואה. ואכן מנקודת מבטו של גוי, הלוקח מהתבואה הרי הוא גזלן, ומכיוון שבני נח הוזהרו על הגזל, ונחשבים כ"מותרים ועומדים", הרי שמותר להרוג את נוטל התבואה. ואולם בישראל אנו מוצאים את הניגוד המוחלט לכך - "ולגבי ישראל הוא מחילה". ישנה ניגודיות גמורה בין ההיתר להרוג את הלוקט כשמדובר בגוי, לבין מחילה גמורה ואף קיום מצווה כשמדובר ביהודי.

מצוות פאה הוזכרה פעמיים בספר ויקרא: בפרשת קדושים, ובפרשת המועדות שבפרשת אמור. על החיבור בין מצווה זו למועדות מבואר בתורת כהנים: "אמר רבי אוורדימס ברבי יוסי וכי מה ראה הכתוב ליתנה באמצע הרגלים פסח ועצרת מיכן וראש השנה ויום הכיפורים מיכן? אלא ללמד שכל מי שהוא מוציא לקט שכחה ופיאה ומעשר עני מעלים עליו כאילו בית המקדש קיים, והוא מקריב קרבנותיו לתוכו, וכל מי שאינו מוציא לקט שכחה ופיאה ומעשר עני מעלים עליו כאילו בית המקדש קיים ואינו מקריב קרבנותיו לתוכו, לעני ולגר תעזוב אותם אני ה' אלהיכם".

ולכן כשישראל מותירים את הפאה הם זוכים למחילה גמורה, כדברי המדרש: "כי אעשה כלה בכל הגוים אשר הדחתך שמה אומות העולם שהן מכלין את שדותיהן אעשה כלה ואותך לא אעשה כלה אבל ישראל שאין מכלים שדותיהם... לא אעשה כלה".

ואולי זו כוונת התורה בציווי על מצוות הפאה: "ובקצרכם את קציר ארצכם, לא תכלה" ... התורה מתחילה בלשון רבים - ובקצרכם, ועד מהרה עוברת ללשון יחיד - לא תכלה, אולי כדי ללמדנו שהשדות והתבואה אינם שייכים לאדם הפרטי אלא לכלל, ומקורם הוא אלוהים. כשהאדם זוכר שהתבואה אינה שלו אלא מתנה מאת ה', והוא השליח לתת משלו ולפרנס גם את העניים, הרי שהוא זוכה להבנה מלאה של סוף הפסוק - "אני ה' אלקיכם".

חיבור זה מבוסס על פרויקט אותו אנו מקדמים במכון התורה והארץ "אנציקלופדיה הלכתית חקלאית", שמטרתה היא לעסוק בכל נקודות הממשק שבין חקלאות והלכה, הפרויקט מופיע באתר מכון התורה והארץ. הספר הראשון שהוצאנו במסגרת זו הוא מסכת שביעית, וכעת אנו זוכים להוציא את מסכת פאה, ובעז"ה להקיף את כל סדר זרעים.

זכיתי וברוך ה' החיבור על מסכת שביעית שיצא בתחילת השמיטה התקבל בברכה רבה בציבור, כפי שכותב פרופ' אליעזר גולדשמידט: "ספר מקורי וחשוב זה, המשלב את הידע ההלכתי עם הרקע המחקרי, הריאלי- חקלאי, מן הראוי שימצא את מקומו על שולחנם של כל העוסקים בתורת השביעית".

נוסח המשנה הוא כפי הנוסח שהודפס ב'משניות קהתי', הן נוסח המשנה והן ניקוד המשנה, במסגרת זו לא דנו כלל בנוסח המשנה, אלא כללנו כאמור את הנוסח כפי שהודפס במשניות קהתי, ברצוננו להודות להוצאת משניות קהתי על הסכמתם לשילוב הביאור בספר, כל הזכויות לנוסח המשנה ולביאור קהתי שמורות למשניות קהתי. ביאור רבינו עובדיה מברטנורא הועתק מתוך פרויקט השו"ת.

החיבור נכתב ונערך על ידי הרב דוד אייגנר, והשתתפו בו גם כן הרב יהודה הלוי עמיחי, הרב ד"ר יואל פרידמן, ד"ר מרדכי שומרון, וד"ר עקיבא לונדון. תודה רבה לרב אהוד אחיטוב על הערותיו והוספותיו לספר, הדברים שולבו בתוך הספר.

תודתי נתונה לר' אליעזר ברט ור' עמי גיאת מנהלי המכון על תמיכתם הרבה ועידודם בהוצאת ספר זה, ושאר הפעולות החשובות של מכון התורה והארץ.

תודתי נתונה לאפרת אורנשטיין שסייעה בעריכת הלשון, לראומה הכט מסטודיו twb על העיצוב והגרפיקה.

"ויהי נעם ה' אלוהינו עלינו ומעשה ידינו כוננה עלינו ומעשה ידינו כוננהו".

"שגיאות מי יבין מנסתרות נקני", השתדלנו להזכיר בכל מקום ומקום את מקורותיו, הן של הטקסט, והן של התמונות, אולם בשל אופי הכתיבה יתכן כי לא הזכרנו את כל המקורות, או שלא הזכרנום באופן מדויק, אנו מבקשים מכל מי שנתקל בציטוט שלא נכתב מקורו, או שלחלופין המקור אינו מדויק, שיעדכן אותנו ונתקן זאת בעז"ה במהדורות הבאות.

נר ה' נשמת אדם

המשנה הראשונה במסכתנו עוסקת באותם הדברים שבתורה לא נקבע להם שיעור מוגדר, אחד מאלו הוא 'כיבוד אב ואם'.

ברצוני להזכיר את אחות סבי, בינה אייזיג הי"ד. בינה נולדה בברלין בשנת תרע"ד (1914), ולמדה בבית הספר למסחר. לאחר עליית הנאצים לשלטון חנות הבדים של המשפחה נשארה ברשותם, אך נאסר עליהם שימוש באשראי בבנק וניהול החנות היה במזומן בלבד. חנותם נסגרה רק מספר חודשים לפני פרוץ המלחמה, בשנים אלו ההורים כבר היו מבוגרים (קרוב לגיל 60), בינה ניהלה את המכירות בחנות ואת התפעול היום יומי, ואח נוסף, ניהל את רכישת הסחורה. ממידע שהגיע לידינו התברר כי כבר בשנת תרצ"ה (1935) היה לבינה אישור עליה לארץ, והיא אף התקבלה כחברה לקיבוץ גבעת ברנר (שם התגורר אח נוסף), אף על פי כן ולמרות הפצרות אֶחֶיה לעלות לארץ, היא לא עלתה לארץ ונספתה ככל הנראה במהלך שנת תש"ב ביחד עם הוריה והאחות הצעירה פרלה. איננו יודעים במדויק מה הסיבה שהיא לא עלתה אך מאוד מסתבר כי הסיבה לכך היא כיבוד הוריה והדאגה לאחות הצעירה. כשנאסר השימוש באשראי ההורים היו מבוגרים ולא יכלו בגילם לנהל את החנות. מאוד יתכן שהידיעה שבמידה והיא תעזוב הם יגיעו עד מהרה לפת לחם ולא יצליחו להתפרנס, גרמה לה להישאר בברלין ולא לעלות ולהציל את עצמה.

יהי רצון שהלימוד בספר זה יהיה לעילוי נשמתה ולעילוי נשמת כל שאר בני המשפחה שנספו בשואה הי"ד.

דוד אייגנר
תמוז תשפ"ה

הערות והארות על הספר יתקבלו בברכה בכתובת המייל: h.david@toraland.org.il

לכב' הרב דוד אייגנר שליט"א

מכון התורה והארץ

שלו' רב לאוהבי תורתך

יפה תורה עם דרך ארץ, כשהתורה מתיישמת בכל מערכות החיים, הכלכליים, החקלאיים, המדעיים ועוד.

ויפה יותר תורה עם דרך ארץ ישראל, שבה התורה מתפשטת על הארץ ממש, על הקרקע, ועל פירותיה היונקים ממנה, ובעיקר - על המצוות התלויות בה.

והיא יפה עוד יותר כשהיא יפה ממש, אסטטית ומרחיבה את העין ואת הלב. תורה מפוארה בכלי מפואר.

עבודתכם הנאה על מסכת פאה, הראשונה במסכתות העוסקות במצוותיה של א"י שבסדר זרעים. לכל משנה צמוד הסבר מדעי ומעשי העוסק בשיטות הגידול המעשיות, הן אלו שהיו בזמן המשנה והן אלו שבימינו. הדבר מאפשר ליישם את עקרונות ההלכה בחיים המודרניים. ספרכם יקרב את הלומדים לאנשי המעשה ואת אנשי המעשה ללומדים והדברים יפים למשנה בה פתחנו - יפה תלמוד תורה עם דרך ארץ.

המשיכו בדרך זו גם במסכתות אחרות, להגדיל תורה ולהאדיר.

בברכת התורה והארץ

הרב יעקב אריאל, ר"ג

אעיר רק הערה אחת, בפ"א מ"ד אחד התנאים לחיוב פאה הוא מכנסו לקיום. יפה הצגתם את צורות הקיום המשתנות של פרות מדור לדור ומשנה לשנה.

והיה מקום להעיר שיש לכך נפקא מינה למעשה. בימינו, עקב התקדמות המחקר המדעי והתפתחות הטכנולוגיה מתאפשר כיום קיום של פרות רבים יותר מאשר בעבר, כגון תפוחי עץ ואדמה, וכן פרות בשימורים. האם כל אלו יתחייבו בימינו בפאה? יש כאן שאלה עקרונית, האם שיטות הקיום המודרניות, הנעזרות באמצעים מלאכותיים, כגון, אסמים סגורים שבהם נשמרת טמפרטורה נמוכה, המוזרמת אליהם ע"י מנוע חשמלי, האם התורה חייבה אותם בפאה? דרך קיום מלאכותית זו שונה מאוד מהדרך הטבעית בה ייבשו גרורות וצימוקים בזמן המשנה. שאלה דומה התעוררה כבר בתלמוד במס' פסחים דף נו, ב על כבישת לפת בחומץ האם מכניסו לקיום ע"י ד"א חייב בפאה (ר' פי' הר"ח ואוצה"ג שם, ודרך אמונה, בה"ל על פ"ב מהל' מתנ"ע הל' א).

אין זה מתפקידכם לברר את ההלכה ובדאי שלא לפסוק, אלא רק להעיר על כך.

בס"ד תמוז תשפ"ה

מסכת פאה עם אנציקלופדיה הלכתית חקלאית

מכון התורה והארץ הוקם בגוש קטיף בשנת תשמ"ו. מטרת המכון היא הוראה ויישום של הנושאים ההלכתיים העולים מהחיבור המיוחד בין התורה ולארץ בדורנו. בכל דור ודור החקלאות משתנה, צורות ההשקיה, הזריעה, הנטיעה ועוד, גם בארץ ישראל עצמה יש בה ג' ארצות, וכל ארץ ופלך שונה מחברו (משנה שביעית פרק ו' משנה א'). כך שגם המצוות התלויות בארץ משתנות לפי המקום והזמן. בהמשך למגמה זו פנינו להקים את המפעל הגדול של האנציקלופדיה ההלכתית חקלאית, שיסודה הוא הפגישה בין ההלכה והחקלאות המעשית, פרויקט זה מביא את הצד ההלכתי והמדעי של המצוות התלויות בארץ. (חלקו נמצא באתר מכון התורה והארץ). כהמשך לפרויקט זה הוצאנו לפני ארבע שנים את הספר הראשון "משניות שביעית עם אנציקלופדיה הלכתית חקלאית, פירוש הברטנורא וביאור קהתי" הספר הזה זכה להתעניינות מיוחדת בציבור, בחידוש המיוחד שבו החיבור בין המשנה והמציאות החקלאית.

שנים רבות למדו מסכתות זרעים כדבר מופשט כמעט ללא הבנה במציאות החקלאית שהייתה בזמן המשנה. כעת ב"ה בשושב ישראל לאדמתו ונחלתו ולמצוות התלויות בארץ יש משמעות מעשית, גדל הצורך לחבר למשנה גם את הידע החקלאי של ימינו על פי המציאות שארץ ישראל נותנת פירותיה לעם ישראל בעין יפה. על כן הצורך בידע החקלאי הוא בשניים: א. ידע בחקלאות העבר ב. ידע במציאות החקלאית בימינו. האם הגדרת "השדה" נשארה בכתקופות העבר או שמא כאשר יש לנו אמצעי השקיה של עשרות דונמים בפעם אחת, אולי גודל השדה משתנה ממה שהיה בתקופת חז"ל. האם ההפסק בין השדות נמדד לפי רוחב בעלי החיים או לפי הטרקטורים והקומביינים של ימינו? האנציקלופדיה ההלכתית חקלאית פותחת לנו פתח להבנת חקלאות העבר והחקלאות של ימינו וכיצד ההלכה מתייחסת לתופעות אלו.

מיוחדת היא מצוות הפאה ממצוות מתנות עניים שהיא מצווה היוצרת את הקשר העמוק בין החקלאי והעני. עלינו להניח את הפאה בסוף השדה כדי שידעו העניים היכן הפאה, בשונה מלקט ושכחה שהעני צריך ללכת ולחפש היכן הם הונחו. הפאה נלקטת ג' פעמים ביום, בזמנים קבועים, בשחר, בחצות היום, ובמנחה. כל זה נעשה לטובת העניים, יש מיניקות שצריכות לאכול בבוקר, קטנים שאינם נעורים בבוקר באים בצהריים, והזקנים

לעת ערב. יש במצוות הפאה התייחסות מיוחדת לעניים ולקשר שבין החקלאי והעניים. המשנה (פ"א מ"ב) אומרת ששיעור הפאה הוא לפי גודל השדה, מספר העניים, ולפי רוב הענווה. מהי "רוב הענווה"? הרמב"ם מפרש לפי ברכת ד' שהקב"ה נתן לבעל השדה בכמות ואיכות, ויש מפרשים לפי ענוות בעל השדה. הקשר האמין בין החקלאי והעניים מתבטא במצוות הפאה בצורה מיוחדת (עין בביאור בספר פ"א מ"ב, אודות הגורמים השונים לרוב ומיעוט היבול בשדה לפי המציאות בימינו).

לצערנו מצוות פאה כמעט ואיננה מופיעה בחיי המעשה מכיוון שהעניים לא באים ללקוט מהשדה, ובכך כמעט ונשתכחה מצוה חביבה זו שהיא מחייבת מדין תורה. חשיבות המצווה הייתה כל כך גדולה שאפילו גר שהיו מלמדים אותו מקצת מצוות, היו מלמדים אותו את המצווה הזאת. הגיורת "אמה של מלכות" באה לעם ישראל ממצוות הנוהגות בגורן, מתנות עניים. אבל המציאות משתנית, השדות אינם קרובים לעיר, העניים משתנים, אבל אנו צריכים לשאוף שגם מצוות מיוחדות אלו יחזרו להיות חלק מעם ישראל, וכל עם ישראל יהיו בלא מעמדות של עשירים ועניים, אלא עובדי ד' בארץ ישראל.

ברכה מיוחדת לרב דוד אייגנר שליט"א שנטל על עצמו את כתיבת האנציקלופדיה ההלכתית חקלאית ואת סדרת המשניות העוסקות במצוות התלויות בארץ. יהי רצון שחפץ ד' יצליח בידו להגדיל תורה ולהאדירה. ברכה מיוחדת לכל חברי מכון התורה והארץ שמקדישים מזמנם למצוות התלויות בארץ וב"ה עונים לשאלות שואלים למאות חקלאים, גננים ובעלי בתים. המכון זכה להוציא ספרים רבים העוסקים במצוות התלויות בארץ.

ברכה מיוחדת לעוסקים בפועל בהחזקת המפעלים הגדולים של מכון התורה והארץ, מר אליעזר ברט, מר עמי גיאת ועוד צוות עובדים מסור בלב ונפש לקידום המצוות התלויות בארץ.

ב"ה זכינו לפני כשנה לעבור למכון חדש ב"ניצן", תורת ארץ ישראל בכלי נאה. יש במכון "גן מצוות" מיוחד במינו שאפשר ללמוד בו משניות זרעים. במכון התורה והארץ נמצאת מדרשה שמעבירה את מצוות התלויות בארץ לכל שדרות העם. עינינו צופיות שנזכה כולנו לבניין בית הבחירה ובקיום מצוות התלויות בארץ מדין תורה.

בברכת התורה והארץ
הרב יהודה הלוי עמיחי
מכון התורה והארץ

לזכרון עולם הרב הגאון הרב יואל שוורץ זצ"ל

זכה להרביץ תורה ברבים,
רבים השיב מעוון, לימד דעת את העם,
עסק בתורה אליבא דהלכתא.
השתדל בכל מאודו להגדיל כבוד שמים, עסק בטהרת
ישראל ובקדושת אכילתם
פעל להרחיב גבול ישראל, לא חת מפני איש, אמת הייתה נר
לרגליו והנחיל הלכה לרבים
נ.ל.ב.ע. ביום י"ב באלול תשפ"ב

מורינו הרה"ג יואל שוורץ פעל רבות לחיזוק ההתיישבות בגוש קטיף,
לקיום המצוות התלויות בארץ, והטמעת גידול והשימוש בגידולים
ללא חרקים בציבור הרחב.

הרב ראה ברתימות הטכנולוגיה וחקלאות למניעת החרקים אחרית
הימים ושלבים בגאולת ישראל, עודד את פעילות מכון התורה והארץ
בתרגום ההלכה בחיי המעשה, הוקיר והעריך את חברי המכון.
תורתו, מידותיו ודבקו בתורת אמת, תהיינה נר לרגלינו.

תנצב"ה

משנה א

אלו דברים שאין להם שיעור - מדאורייתא, אבל מדרבנן יש להם שיעור, דהא תנן בסיפא אין פוחתין לפאה מששים:

הפאה - שאדם חייב להניח בסוף שדהו לעניים, כדכתיב (ויקרא כג) לא תכלה פאת שדך בקצרך:

והבכורים - דכתיב (שמות כג) ראשית בכורי אדמתך תביא בית ה' אלהיך, ולא נתנה תורה בהם שיעור:

והראיון - שחייב אדם להראות בעזרה בשלש רגלים, דכתיב (שם) שלש פעמים בשנה יראה כל זכורך, וזאת הראיה אין לה שיעור דכל אימת דבעי עייל ומתחזי ונפיק. פירוש אחר עולת ראייה ושלמי

אלו דברים שאין להם שיעור: הפאה, והבכורים, והראיון, וגמילות חסדים, ותלמוד תורה. אלו דברים שאדם אוכל פרותיהן בעולם הזה והקטרן קיימת לו לעולם הבא: כבוד אב ואם, וגמילות חסדים, והבאת שלום בין אדם לחברו; ותלמוד תורה כנגד כלם.

חגיגה שחייב להביא כדכתיב (שם) ולא יראו פני ריקם, אין לה שיעור מדאורייתא דכתיב (דברים טז) איש כמתנת ידו, אלא שחכמים נתנו בה שיעור, העולה מעה כסף וחגיגה שתי כסף:

וגמילות חסדים - דבגופו, כגון ביקור חולים ולקבור מתים וכיוצא בהן, אבל גמילות חסדים דבממונו, כגון פדיון שבויים ולהלביש ערומים ולהאכיל את הרעבים וכיוצא בהן יש להן שיעור, שיתן בכל פעם שתבא מצוה כזו לידו חמישית מן הריוח שבנכסיו, ותו לא מחייב, דהכי אמרינן המבזבז אל יבזז יותר מחומש. הלכך מבעי ליה לאינש לאפרושי חמישית הריוח בכל עת כדי שיהא מצוי כל זמן שיבא גמילות חסד לידו שיקיימנו, ובהכי נפיק ידי חובתו:

ותלמוד תורה - אין לה שיעור דכתיב (יהושע א) והגית בו יומם ולילה:

ות"ת כנגד כולם - שקול כנגד כולם:

פירוש קהתי

משנה זו, הפותחת את מסכתנו, באה בעיקר ללמד, שאין לפאה שיעור קצוב מן התורה; ואגב ענין פאה מונה המשנה עוד דברים שאין להם שיעור.

אֵלּוּ דְּבָרִים - המפורטים להלן במשנתנו, **שֶׁאֵין לָהֶם שִׁיעוּר** - מן התורה, כלומר שהתורה לא קבעה להם שיעור, ויוצא אדם ידי חובתו בהם מן התורה בכל שהוא; ברם, כל המרבה בהם הרי זה משובח, שמצוותו יתירה, ויש לו תוספת שכר (רמב"ם; "שנות אליהו"): **הַפָּאָה** - של השדה, שציוותה התורה להניח בשעת הקצירה לעניים (ויקרא יט, ט; כג, כב), כמו שהבאנו בהקדמה למסכתנו, ולא נתנה בה שיעור. ברם, חכמים קבעו לה שיעור, כמבואר להלן במשנה ב; **וְהַבְּפוּרִים** - ביכורי פרי האדמה, שציוותה התורה להביאם למקדש וליתנם לכהנים (שמות כג, יט; דברים כו, א-יא), ולא קבעה להם שיעור; **וְהָרְאִיּוֹן** - שנאמר (דברים טז, טז): "שלש פעמים בשנה יראה כל זכורך את פני ה' אֱלֹהֶיךָ במקום אשר יבחר... ולא יראה את פני ה' ריקם", ומכאן שמצוה על כל זכר לעלות בשלושת הרגלים לירושלים, להיראות במקדש ולהביא קרבן עולה הנקרא "עולת ראייה", וכן קרבן שלמים הנקרא "שלמי חגיגה". ואין שיעור למצוה זו מן התורה, כלומר שלא אמרה תורה כמה זמן וכמה פעמים ייראה העולה לרגל במקדש, ויכול אדם לצאת ידי חובתו בראיון של רגע, ואם הוא מרבה להיראות, הריהו משובח; וכן אין שיעור לדמי עולות הראייה ושלמי החגיגה שחייב העולה לרגל להביא, שנאמר (שם שם, יז): "איש כמתנת ידו". ברם, חכמים קבעו להם שיעור (עין חגיגה א, ב; ה). **וְגִמְלוֹת חֲסִדִּים** - שני סוגי גמילות חסדים הם: א) גמילות חסדים בממון, כגון להלוות לנצרכים, להאכיל רעבים, להלביש ערומים, לפדות שבויים וכיוצא בזה; ב) גמילות חסדים בגוף, כגון לבקר חולים, לקבור מתים, לנחם אבלים, לשמח חתן וכלה וכדומה. ונחלקו המפרשים בפירוש משנתנו. יש מפרשים שכל גמילות חסדים, בין בממון ובין בגוף, אין לה שיעור ("שנות אליהו"). ברם, בענין גמילות חסדים שבממון אמרו (כתובות נ, א): "באושא התקינו: המבזבז אל יבזבז יותר מחומש" (בירושלמי מפורש, שפעם ראשונה יכול לבזבז חומש מהונו, ומכאן ואילך יתן בכל שנה חומש הריווח). ברם, רוב מפרשי המשנה מבארים (לפי הירושלמי), שמשנתנו אינה עוסקת אלא בגמילות חסדים שבגוף, אבל גמילות חסדים שבממון יש לה שיעור, שהלכה למשה מסיני היא, שהמבזבז אל יבזבז יותר מחומש. ומה שאמרנו: "באושא התקינו", היינו ששכחו את ההלכה וחזרו והתקינו כהלכה ראשונה ("שנות אליהו"); **וְתִלְמוּד תּוֹרָה** - אין לו שיעור, שנאמר (יהושע א, ח): "לא ימוש ספר התורה הזה מפִּיךָ והגית בו יומם ולילה"; ואמרו (מנחות צט, א): אפילו לא שנה אדם אלא פרק אחד שחרית ופרק אחד ערבית קיים מצוות "לא ימוש ספר התורה הזה מפִּיךָ", ויש אומרים: אפילו לא קרא אדם אלא קריאת שמע שחרית וערבית קיים "לא ימוש". ברם, כל המרבה בלימוד תורה, הרי זה משובח ונותנים לו שכר הרבה. **אֵלּוּ דְּבָרִים** - המפורטים להלן, **שֶׁאֵדָם אוֹכֵל פְּרוּתֵיהֶן בְּעוֹלָם הַזֶּה** - ויש גורסים: מפירותיהן;

מכל מקום פירוש הדברים, שאדם נהנה מפרי מעשיו אלו בעולם הזה, כמו שכתוב (ישעיה ג, י): "אמרו צדיק כי טוב, כי פרי מעלליהם יאכלו", וְהִקְרַן - ושכר המצוה, קִיָּמָת לֹו לְעוֹלָם הַבָּא - כמו שאמרו: "כל הכבוד שראה משה בעולם הזה אינו אלא מן הפירות, אבל הקרן קיימת לו לעולם הבא" (שמות רבה מז, ד): **כְּבוֹד אָב וָאֵם** - שנאמר (דברים ה, טז): "כבד את אביך ואת אמך... למען יאריכון ימיך ולמען ייטב לך", ופירש רש"י: "למען יאריכון ימיך" - לעולם הבא, "ולמען ייטב לך" - בחיך (קידושין מ, א); וְגִמְלוֹת חֲסִדִּים - שנאמר (משלי כא, כא): "רודף צדקה וחסד ימצא חיים צדקה וכבוד", ופירש רש"י: "חיים" - לעולם הבא, "צדקה וכבוד" - בעולם הזה (בגמרא שם); וְהִבְאָת שְׁלוֹם בֵּין אָדָם לַחֲבֵירוֹ - שנאמר (תהלים לד, טו): "בקש שלום ורדפהו", וכשם שרודף צדקה... ימצא חיים... וכבוד", כך גם הרודף שלום ימצא חיים וכבוד (שם); וְתִלְמוּד תוֹרָה פִּנְגֵּד פְּלֶם - לימוד תורה שקול כנגד כל המצוות, ומבאר הרמב"ם, שעל ידי תלמוד תורה זוכה אדם בכולן, כמו שאמרו (קידושין מ, ב): "לימוד גדול, שהלימוד מביא לידי מעשה". ועוד כותב הרמב"ם: "...כשיעשה אדם המצוות התלויות בתועלת בני אדם זה עם זה (כאותן המצוות שנימנו במשנתנו), תיחשב לו לצדקה לעולם הבא (כמו בקיום מצוות שבין אדם למקום), לפי שעשה המצוות, וימצא טובה בעולם הזה, בעבור שנהג מנהג הטוב בין בני אדם, כי כשינהג מנהג הזה, ינהגו אחרים כמנהגו, ויקבל כמו כן שכר מהעניין ההוא (וזהו "שאוכל פירותיהם בעולם הזה"). וכל המצוות שבין אדם לחבירו נכללות בגמילות חסדים". - בברייתא הוסיפו עוד דברים, כפי הנוסח המצוי בסידורי התפילה.

משנה ב

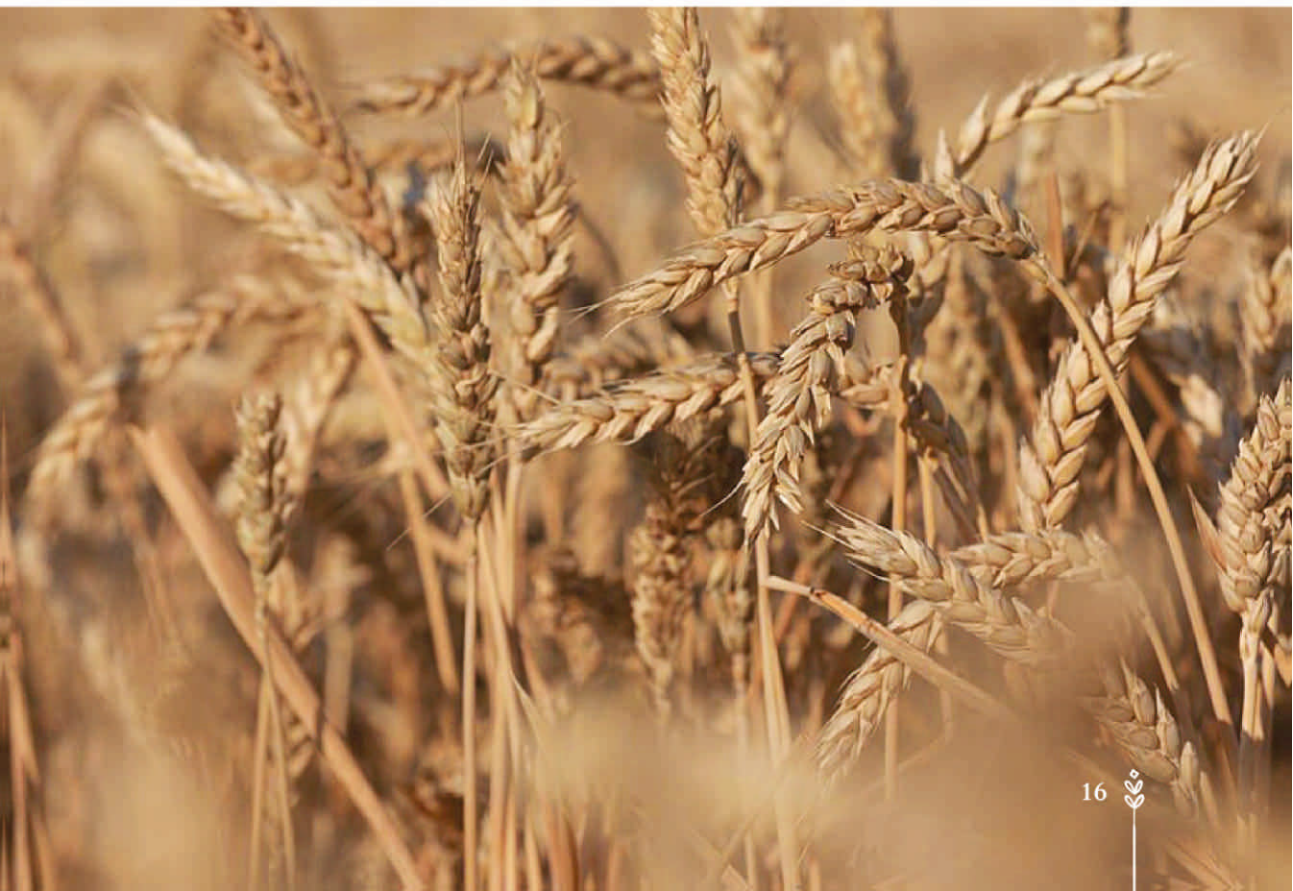
אין פוחתין לפאה מששים -
מדרבנן:

אף על פי שאמרו אין לפאה שיעור
- מדאורייתא כדאמרן:

הכל לפי גודל השדה - אם שדהו
גדולה ועניים מועטים נותן ומוסיף
על ששים לפי גודל שדהו, ואם
שדהו קטנה ועניים מרובים מוסיף
על ששים לפי רוב העניים:

ולפי העונה - אית דגרסי עונה

בוי"ו, כלומר לפי רוב עונותו ירבה לעניים, לשון וענותך תרבני (תהלים יח). ורמב"ם פירש לשון
עניה כלומר מה שתענה הארץ. ואית דגרסי ענבה בבי"ת, ופירשו גודל הגרגרים וקטנן, שאם היו
השבילים של שדה במקום אחד מלאות וטובות ובמקום אחר צנומות דקות לא יניח הפאה כולה מן
הרעות אלא ישער ששים לרע וליפה:

הכל לפי

משנתנו עוסקת בקביעת חכמים ששיעור הפאה המושארת בשדה אינו מוחלט, ויש לבחון מהו גודל השדה, כמה עניים מעוניינים ליטול את הפאה ומהו "רוב הענווה" שנצרכים כדי להותיר פאה. בירושלמי מובא שהאמוראים חלקו אם יש להכריע בשלושת התנאים הללו לטובת בעל הבית, והעניים יקבלו בכל פעם לפי השיעור הנמוך לאחר שקלול התנאים, או שלהפך, התנאים נועדו לטובת העניים, ויש לחשב את הפאה לפי השיעור הגבוה לאחר שקלולם.

גודל השדה

גודל השדה נקבע גם על פי ייעוד הגידולים החקלאיים שמעוניינים לגדל בו. תבואה למשל גדלה לרוב בשדות גדולים, מכיוון שהיא נמנית על גידולי בעל שנסמכים על גשמים ולא על השקיה מלאכותית; ירקות גודלו בשדות שלחין, שלרוב היו קטנים יותר משדה תבואה¹, וצמחי בושם גודלו בחלקות קטנות². גודל השדה נקבע גם על פי יכולת השימוש בו, כגון אם יוכלו להשקותו ולחרוש אותו במשך יום שלם במידת הצורך³.

הבדלים בין שדה מדושן לשדה שאינו מדושן - תוצאות ניסוי זכויות: חברת ICL

- 1 לדברי רון, ניצול, 1977, אחוז השדות המושקים מכלל השדות החקלאיים היווה פחות מאחוז מכלל השטח המעובד.
- 2 בבלי בבא בתרא סט, א.
- 3 ראה למשל בבלי בבא בתרא סט, א, שדנה במכירת חלקה שבה מגדלים בשמים, ודי בכך שהיא מקפת בפני עצמה, כדי שהיא לא תימכר עם שאר שדותיו של האדם, ללא תלות בגודלה של החלקה. ראה גם משנה בבא בתרא א, ו שדנה בשיעור השדה הקטן ביותר, שמשנתה לפי סוג הגידול - תבואה או ירקות.

לאחר שלמדנו במשנה הקודמת שהפאה אין לה שיעור מן התורה, באה משנתנו ללמד שחכמים קבעו לה שיעור הקטן ביותר (מינימלי).

אין פוחתין לפאה מששים - מניחים פאה לעניים לא פחות מאחד מששים בשדה, ואף על פי שאמרו - במשנה הקודמת: אין לפאה שיעור - מן התורה, כמו שביארנו שם, מכל מקום חכמים קבעו לה שיעור שלא יפחות מאחד מששים. - יש גורסים "אף על פי" (בלי וא"ו), ולפי מה שבארנו שפיסקה זו נמשכת למעלה, נראית הגירסה הזאת נכונה. אמנם יש שצריכים להוסיף על שיעור זה שקבעו חכמים, שכן הפל לפי גדל השדה, ולפי רב העניים - אם שדהו גדולה והעניים מעטים נותן לפי שדהו, היינו בשיעור שקבעו חכמים: אחד מששים. ואם שדהו קטנה והעניים מרובים, הריהו צריך להוסיף על שיעור זה של אחד מששים, כדי שתהא בפאה תועלת לעניים. ולפי רב הענוה - כלומר לפי רוב הברכה של היבול, מלשון "והארץ תענה את הדגן" (הושע ב, כד), או שמבארים "ענוה" כמו "ענבה" (בבי"ת), היינו הגרגרים המלאים; וכוונת

עץ תאנה בודד בחלקה קטנה של 30 מטר מרובע

הדברים, שאם נתברכה שדהו, אף שהעניים מעטים, יוסיף על שיעור הפאה ויתן לעניים ביד רחבה, כברכת ה' אשר נתן לו. ויש מבארים "לפי רוב הענבה" - שאם היו השיבולים מלאות במקום אחד וצנומות דקות במקום אחר, לא יתן פאה מן הרעות על כל השדה, אלא יתן מכל הסוגים. יש מפרשים "ענוה" מלשון "וענוותך תרבני" (תהלים יח, לו), כלומר שמה שצריך להוסיף על השיעור שקבעו חכמים, הרי זה תלוי בענוותו, היינו במידת חסדו וטובו של בעל השדה, שלפי רוב ענוותו יוסיף וירבה לעניים (ר"ש).

ולפי רוב הענוה

בביאור "הענוה" נחלקו הפרשנים:⁴ יש המבארים שהענוה עוסקת במידותיו של בעל הבית, שעליו להיות בעל ענוה ולתת לעניים בעין טובה (מלשון "וענוותך תרבני");⁵ יש המבארים שהכוונה היא לשיעור הנבת השדה - האם השדה הניב כמות גדולה או כמות קטנה של יבול (מלשון עניית השדה);⁶ הסבר נוסף הוא שמדובר באיכות היבול: "גודל הגרגרים וטובן או קטנן ורעתן";⁷ ובמקרה שישנם פערים באיכות היבול, על בעל הבית להותיר בשווה מכל סוגי היבול שגדלו בשדה ולא להותיר פאה רק מסוג אחד של יבול.

גורמי ההשפעה על היבול

גורמים רבים, משתנים ושאינם משתנים, משפיעים על כמות היבול ועל איכותו ומבדילים בין יבולי שדות שונים, ובין יבולי אותו שדה בשנים שונות.

4 ירושלמי פאה א, ב.

5 תהלים יח, לו: ראה ר"ש כאן בהסבר א.

6 רמב"ם פירוש המשנה.

7 שם.

קווננוע - בעזרת פיתוח זה ופיתוחים דומים ניתן כיום להשקות שדות גדולים שלא היה ניתן להשקותם בעבר

בין הגורמים המשתנים:

סירוגיות - תופעת הסירוגיות מוכרת הן במקורות חז"ל והן במקורות היווניים והרומיים העתיקים. התופעה באה לידי ביטוי בשינוי ניכר ברמת ההנבה של העץ בין שנים עוקבות. כך למשל לאחר שנה ברוכה מאוד בפרי, בשנה העוקבת עלולה להיות פחיתה ניכרת ביבול. הסירוגיות ניכרת בעצי פרי רבים, ורווחת בהדרים. בחלק מעצי הפרי היא אף בולטת מאוד, למשל בעץ הזית: בשנה אחת מניב הזית יבול מלא, ובשנה העוקבת רק 10-20 אחוזים מהיבול הרגיל, ואף פחות מכך, עד כדי חוסר כדאיות כלכלית במסיק הזיתים. מחקרים רבים נערכו על מנת להסביר את תופעת הסירוגיות בעצי פרי בכלל, ובזית בפרט, וכדי למצוא כיצד להפחית אותה, אך טרם נמצאו הסיבות לתופעה זו במלואה ודרכים לצמצומה.

בזית, הסירוגיות לרוב מתחילה לאחר כחמש שנים מניבה מלאה של העץ, והיא הולכת ומתעצמת עם התבגרותו. התופעה אופיינית לכל עצי הזית שבאותו אזור. הסירוגיות הופיעה כבר בימי קדם, ופליניוס מתאר כי הכאה חזקה על הענף במקל או איחור במסיק גורמים למיעוט היבול בשנה העוקבת.⁸

לפי ב. אבידן⁹ המנגנון המטבולי שבצמח הגורם לסירוגיות אינו ברור דיו, אך מסתבר כי גורמים פנימיים כמו הורמונים וחלבונים וכן גורמים חיצוניים רבים מביאים לתופעה זו.

8 Pliny, 1855, ספר 15 פרק 3. יש לציין כי הסבר זה היה מקובל בעבר, אך לא נמצאו לו תימוכין במחקר המודרני.

9 אבידן, הגורמים, 2015, עמ' 15-21.

תנאי מזג אוויר: משקעים, טמפרטורה¹⁰ ורוחות - לתנאי מזג האוויר השפעה של ממש על כמות הפירות ועל איכותם. לדוגמה, עצים נשירים, המשרים עליהם בחורף, זקוקים למנות קור על מנת להצמיח יבול בכמות מספקת. חוסר במנות קור יביא להתעוררות שאינה מיטבית וליבול דל. גשמים בעת הפריחה מביאים לנשירת הפרחים ולפחיתת ביבול. רוחות או חמסין בעיקר בעת הפריחה והחנטה גורמים לנפילת פרחים וחנטים, וכך מפחיתים את כמות היבול. מידות חום נמוכות או גבוהות במיוחד בעת ההפריה של פרחי הפרי מביאות לירידה חדה בפעילות דבורים וחרקים אחרים, וממילא האבקת הפרחים נפגעת, ומובן שתהיה לכך השפעה ישירה על היבול העתידי. מיעוט משקעים בחורף מביא למספר קטן של שיבוליות בצמח החיטה, למילוי חלקי בלבד של גרגר החיטה, לקבלת גרגרים מצומקים ולפגיעה באיכות החלבונים, ובסופו של דבר לאיכות נמוכה של הפת הנוצרת מגרגרים אלו.¹¹

מזיקים התוקפים את הצמח

מזיקים ומחלות - מזיקים ומחלות התוקפים את העץ והיבול משפיעים גם הם על תנובת העץ. זבוב הים התיכון למשל מטיל את ביציו בפרי, הזחל בוקע בתוך הפרי והוא גורם לריקבון ולנשירתו מהעץ, כפי שמובא בפרשת התוכחה:¹² "כרמים תטע ועבדת ויין לא תשתה ולא תאגר כי תאכלנו התלעת. זיתים יהיו לך בכל גבולך ושמן לא תסוך כי ישל זיתך". טיפול יעיל נגד מזיקים אלו מפחית באופן

ניכר את הפגיעה בפרי, והיעדר טיפול יכול להביא להפסד של ממש בכמות היבול. מזיקים בקרקע כגון נמטודות¹³.

רמת המינרלים בקרקע - הצמחים צורכים מינרלים שונים במהלך הגידול. בגידול חקלאי אינטנסיבי שיעור המינרלים בקרקע מידלדל, ויש להוסיף מינרלים בעת דישון הקרקע. דשנים הם כל חומר מוצק, נוזלי או גזי¹⁴ המכיל חומרי הזנה צמחיים (מינרלים) הנדרשים לגידול. הדשנים מונחים על האדמה, או ישירות על הצמח (על העלווה), או שהם מוספים למי ההשקיה, במטרה לשמור על פוריות האדמה ולשפר את התפתחות היבול ואת איכותו. ללא השלמת החוסרים, היבול ילך ויפחת במשך השנים.

גם לאופן גיזום העץ השפעה על היבול העתידי. גיזום מיטבי מעורר צימוח מחודש ומביא לריבוי ענפי פרי. גיזום אגרסיבי או דל מדי עלולים לפגוע ביבול העתידי.

10 ראה למשל את נתוני הלמ"ס (באתר הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה) על הנבת עצי ההדר בארץ בשנים 2019-2020. בשנת 2020 שרר בארץ שרב כבד בחודש אייר במשך כשבועיים, והוא הביא לפחיתת אדירה ביבול ההדרים בשנה זו לעומת השנה שקדמה לה.

11 זוהר, גידול חיטה, 1992, עמ' 25.

12 דברים כח לט-מ.

13 זוהר, גידול חיטה, 1992, עמ' 75.

14 השימוש בחומרים אלו בשטח הוא תמיד במצב צבירה נוזל או מוצק, ולא גז.

מיקום הצמח בשדה - איכות היבול בקצות החלקה, המטע או הכרם עלולה להיות פחותה מאשר במרכז החלקה, בין היתר בשל עיבוד יסודי פחות בקצוות, פחיתה בכמות הדשן, וכן הימצאותם של עצי סרק או פרי בקצות החלקה אשר שורשיהם חודרים לחלקה המעובדת.

זיתים שנפלו מהעץ

אם ישנה מערכת השקיה, יעילותה עלולה להיפגע מעט בקצות החלקה מאחר שאזורי החפיפה בהם מועטים.

גורמים נוספים משפיעים על כמות היבול ואיכותו: סחף קרקע, הצפות כתוצאה מגשמים מרובים ועוד.

השקיה: בזיתים למשל, היבול של מטע מושקה (שלחין) מגיע לפי 2 ואף יותר ממטע שאינו מושקה (בעל).¹⁵

גורמים שאינם משתנים

בחקלאות מודרנית מפותחים זנים שונים של אותו מין, והם מפיקים כמות יבול שונה. ישנם זנים שנועדו לייצר מעט פרי, אך באיכות גבוהה יותר. תכונה זו של כמות היבול המופק טבועה בכל זן, כלומר היא גורם שאינו משתנה.

כנות: לכנה שהעץ מורכב עליה השפעה על כמות היבול ואיכותו. ישנן כנות מנסות - המביאות לצמיחת עץ נמוך, כנות מרסנות - המפחיתות את הפוריות של העץ, ועוד. יש להתאים את סוג הכנה לעץ וכמובן לקרקע שהוא עתיד להישתל בה. כנה שאינה מתאימה יכולה להצמיח עץ שלא יתפתח באופן מיטבי; העץ יהיה דל במינרלים באופן קבוע, היבול יידלדל, ובסופו של דבר העץ יתנוון.

סוג הקרקע: קרקע יכולה להיות חרסיתית, חולית, בסיסית, חומצית ועוד. סוג הקרקע ישפיע גם הוא על היבול.

בשל גורמים אלו ועוד, לעיתים ניכר הבדל של עשרות אחוזים בשיעור ההנבה אף באותו שדה בשנים שונות.

רובדי הקרקע

כנה סיטיישין - כנה מרסנת של עץ השזיף

¹⁵ World Olive Encyclopedia, 1996, p. 119

משנה ג

נוֹתְנִין פֶּאֶה מִתְחִלַּת הַשָּׂדֶה
וּמֵאֲמָצְעָהּ. רַבִּי שְׁמַעוֹן אוֹמֵר:
וּבְלִבֵּד שְׂיִתָּן בְּסוֹף כְּשִׁעוֹר. רַבִּי
יְהוּדָה אוֹמֵר: אִם שִׁיר קֶלַח אֶחָד,
סוֹמֵךְ לוֹ מִשּׁוּם פֶּאֶה.

מתחלת השדה ומאמצעה - ואין צריך להניח פאה בסוף שדה, דכתיב (ויקרא יט) לא תכלה פאת שדך לקצור, אמרה תורה תן פאה ואף על פי שיש לך עדיין קמה לקצור:

ובלבד שיתן בסוף כשיעור - אף על גב דרבי קרא בתחלה ובאמצע שיש תורת פאה למה שנתן, מכל מקום לא מפטר אלא אם כן נותן בסוף השדה תשלום שיעור אחד מששים עם מה שנתן באמצע ובתחלה כן

מוכח בירושלמי. ורמב"ם פירש ובלבד שיתן בסוף כשיעור פאה הצריכה לכל השדה, שצריך שיניח בסוף השדה אחד מששים חוץ ממה שהניח בתחלה ובאמצע:

אם שיר קלח אחד - בסוף השדה והניח אותו לפאה סומך עליו, וכל מה שהניח באמצע ובתחילה תורת פאה עליה:

ואם לאו - שלא הניח אפילו קלח אחד בסוף השדה לפאה, הרי מה שהניח באמצע ובתחילה אינה חשובה פאה אלא דין הפקר יש לה. ופליג אדרבי שמעון דאמר דמכל מקום היא חשובה פאה אלא דלא מפטר בעל השדה בהכי. והלכה כרבי שמעון:

אם שייר קלח

המושג 'קלח' מופיע במסכתנו פעמים מספר¹, משמעותו של 'קלח' בלשון חז"ל היא צמח יחיד², גבעול צמח³ או שורשיו⁴. במשנתנו מובן שקלח הוא צמח יחיד, ודי בהותרתו כדי לצאת ידי חובת מצוות פאה, שכן כפי שמובא לעיל במשנה א, לפאה אין שיעור מזערי מהתורה.⁵

גבעולי שעורה

- 1 להלן פרק ג משניות א ו, וכן בפרק ו משנה ח.
- 2 ראה למשל משנה מכשירין א, ד: "אמרו להן ב"ש שהקלח א' ואגודה קלחים הרבה", ראה להלן פרק ג משנה ב בדין המנמר שדהו, שהכוונה היא שקצר את השדה באופן שאינו סדיר.
- 3 משנה פסחים ב, ו, ובבלי פסחים לט, ב.
- 4 משנה פרה יא, ט. יש לקחת קלח של אזור ובו שלושה גבעולים, ראה שם בפרשנים שמבארים שהקלח הוא השורש.
- 5 ראה גם בירושלמי כאן משנה א.

פירוש קהתי

עיקר מצוות פאה להניחה לעניים בסוף השדה, שנאמר (ויקרא יט, ט): "לא תכלה פאת שדך לקצור". ומובא בתוספתא (פאה) ובגמרא (שבת כג, א): "אמר רבי שמעון: בשביל ארבעה דברים אמרה תורה להניח פאה בסוף השדה: (א) מפני גזל עניים - שלא יראה בעל השדה פנויה (שהשדה פנויה ואין עניים בה), ויאמר לקרובו עני: הרי זו פאה (מהר וטול אותה עד שלא יבואו עניים אחרים - רש"י). (ב) מפני ביטול עניים - שלא יהיו עניים יושבים ומשמרים: "עכשיו מניח בעל הבית פאה" (אבל מתוך שנותנה בסוף, הולך העני ועושה מלאכתו ובא ונוטל את הפאה באחרונה - "תוספתא"). (ג) מפני חשד - שלא יהיו עוברים ושבים אומרים "תבוא מארה לאדם שלא הניח פאה בשדהו" (שהעוברים רואים בגמר קצירו שהוא מכלה הכל ואינם יודעים שכבר נתן פאה - רש"י). (ד) מפני הרמאים - שלא יהיו אומרים: כבר הנחנו פאה. וכן פוסק הרמב"ם: "אין מניחים את הפאה אלא בסוף השדה, כדי שיהיו עניים יודעים מקום שיבואו לו; וכדי שתהיה ניכרת לעוברים ושבים ולא ייחשד; ומפני הרמאים, שלא יתכוון לקצור הכל ואומר לאלו שרואים אותו קוצר סוף השדה: בתחילת השדה הנחתי; ועוד, שלא ישמור שעה שאין אדם ויניחנה ויתננה לעני הקרוב לו" (הל' מתנות עניים ב, יב) - ברם, משנתנו דנה אם מותר גם להניח פאה בתחילת השדה או באמצעה.

נֹתֵינִי פֶּאֶה מִתְחִילַת הַשָּׂדֶה - במקום שמתחילים בו לקצור, ו**מֵאֲמֻצָּעָה** - או מאמצע השדה; כלומר שלדעת תנא

קמא אף על פי שכתוב "לא תכלה פאת שדך", אין זה מחייב להניח דווקא בסוף השדה, היינו במקום שגומרים בו לקצור, אלא מותר להניח פאה גם בתחילת השדה או באמצעה. בירושלמי למדים זה ממה שנאמר בסוף אותו פסוק "לקצור" ("לא תכלה פאת שדך לקצור"), שדרשוהו: "תן פאה אף על פי שיש לך עדיין קמה לקצור". יש מפרשים, שכוונת דברי תנא קמא אינה לכתחילה אלא כדיעבד, כלומר שאמנם לכתחילה יש להניח פאה בסוף השדה (כפי משמעות הכתוב), אלא שבדיעבד אם עבר ונתן פאה מתחילת השדה או מאמצעה, יש לה דין פאה, דהיינו שהיא פטורה מן המעשרות, שכן ההלכה בלקט, שכחה ופאה שפטורים הם מן המעשרות. ומה ששינוי "נותנין פאה מתחילת השדה" (שמשמע לכתחילה) לאו דווקא הוא, אלא פירוש הדברים הוא, שיש דין פאה גם לפאה שנתן מתחילת השדה או מאמצעה. **רבי שמעון אומר: ובלבד שיתן בסוף** - השדה, **בשעור** - אחד משישים; דעת רבי שמעון היא, שאמנם הפאה שניתנה בתחילת השדה או באמצעה דין פאה עליה, שפטורה היא מן המעשרות, כדברי תנא קמא (לפי הפירוש השני), אבל אין בעל השדה יוצא בה ידי חובתו אלא אם כן נתן בסוף השדה אחד משישים מכל מה שנשאר בשדה לאחר שנתן את הפאה הראשונה (בתחילת הקציר או באמצעו). יש מפרשים: "כשעור" - אחד משישים מכל השדה, ויש מבארים: כשעור השלמת החסר לשעור אחד משישים יחד עם הפאה שנתן בתחילה ובאמצע (ברטנורא). יש סוברים, שאין רבי שמעון בא לחלוק על תנא קמא, אלא בא לפרש את דבריו (הר"ש), ברם דעת רוב המפרשים היא (כפי שמשמע מלשון התוספתא), שאמנם מחלוקת היא בין תנא קמא ורבי שמעון, שלדעת תנא קמא אף על פי שלא הניח כלום בסוף השדה, הריהו יוצא ידי חובתו בפאה שהניח בתחילת השדה או באמצעה, ואילו לדעת רבי שמעון אינו יוצא ידי חובת פאה עד שיתן בסוף השדה כשעור, כמו שביארנו. **רבי יהודה אומר: אם שיר קלח אחד** - אם השאיר כפאה אפילו קנה אחד של שיבולים בסוף השדה, **סומך לו משום פאה** - מצרף לקלח זה מה שהניח בשאר המקומות בתחילת השדה ובאמצעה, בתור פאה, שכן מן התורה יוצא אדם אף בקלח אחד, והתורה היא שהקפידה ואמרה "פאת שדך", שיתן בסוף השדה, אבל חכמים שקבעו את השעור של אחד משישים, לא הקפידו שיתן כל אותו שיעור דווקא בסוף השדה, לפיכך סומך לקלח זה שמשאיר בקצה השדה כל מה שהניח במקומות אחרים, ויוצא ידי חובת פאה גם מן התורה וגם מדברי חכמים (הגר"א), **ואם לאו** - שלא הניח בסוף השדה כלל, **אינו נותן** - בתור פאה כל מה שהניח בתחילה ובאמצע, **אלא משום הפקר** - והוא חייב ליתן פאה אחרת מן התלוש. ונפקא מינה, שפאה אינה אלא לעניים, ואילו בהפקר זוכים גם עניים וגם עשירים כאחד. ההלכה כרבי שמעון, שאם לא הניח בסוף השדה, אף על פי שלא יצא ידי חובת פאה, מכל מקום מה שהניח בתחילה או באמצע יש לו דין פאה. יש מפרשים שרבי יהודה אינו חולק על רבי שמעון אלא דן בענין אחר: אם נתן שיעור פאה כדין ורוצה להוסיף עליה, ואומר רבי יהודה שאם נשאר עוד קלח אחד פאה מחובר, כל מה שמוסיף בתלוש מצטרף לפאה, והכל פטור ממעשר, אבל אם כבר נתלש הכל, כל מה שהוא מוסיף עליה אחר כך מן התלוש, אינה פאה, ואינו פטור מן המעשר עד שיתן משום הפקר.

משנה ד

כל דבר שהוא אוכל - למעוטי ספחי סטים, שאע"פ שהן אוכל על ידי הדחק לאו אוכל מקרו ואין חייבין בפאה, דכתיב (ויקרא יט) ובקצרכם, ואין קצירה אלא בדבר הראוי לאכילה:

ונשמר - למעוטי הפקר שאין לו שומרים שאינו חייב בפאה, דכתיב (שם) לעני ולגר תעזוב אותם, פרט להפקר שכבר נעזב:

וגידוליו מן הארץ - למעוטי כמהין

ופטריות, שאין להם שורש בארץ וגדוליהם מן האויר, שאין חייבין בפאה דכתיב (שם) קציר ארצכם: ולקטתו כאחד - למעוטי תאנה וכיוצא בה, מן האילנות שנלקטים הפירות שמתבשלים בהם ראשון ראשון, דכתיב (שם) קציר משמע דבר הנקצר הרבה ביחד:

ומכניסו לקיום - למעוטי ירק שאינו מתקיים אלא מתעפש מיד, דכתיב (שם כג) פאת שדך בקצרך ואין הירק נקצר:

והתבואה והקטניות - תבואה מחמשת המינים, חטה ושעורה וכוסמת שבולת שועל ושיפון קטניות פולין ואפונים ועדשים ודומיהן:

בכלל הזה - להתחייב בפאה כשישלמו בהם כל התנאים הללו:

אשכול שנותר על העץ, הענבים נעשו צימוקים. קרדיט: זאב שטיין, ויקימדיה

הקדמה לביאור משנה זו: משנתנו עוסקת בתיאור הצמחים שיש להשאיר מהם פאה. בגמרא מבואר באילו סוגי צמחים מדובר: "כל שהוא אוכל - פרט לספיחי סטים וקוצה. ונשמר - פרט להפקר, וגידולו מן הארץ - פרט לכמהין ופטירות, ולקיטתן כאחת - פרט לתאנים, ומכניסו לקיום - פרט לירק". המשנה מבוארת להלן על פי הסבר זה של הגמרא.

כל שהוא אוכל

משנתנו עוסקת במגוון מטרות הגידול החקלאי ודנה בחובתם בפאה. ככלל, הגידולים מן הצומח מספקים את רוב צורכי האדם מלבד המזון; ביגוד, צביעה, בישום, רפואה ועוד.

רובם של הצמחים המשמשים לתזונת האדם הם תבואה וקטניות. במשנתנו מובא שחובה להותיר פאה רק מגידולים חקלאיים המשמשים למאכל, ולא מגידולים חקלאיים שאינם משמשים למאכל. בפרשנים מבואר שצמחים כגון "כופר, אסטיס, חריע, קוצה ודומיהם" אינם חייבים בפאה; הר"ש הוסיף שאסטיס וקוצה פטורים אף שהם ראויים לאכילה בשעת הדחק,² מכיוון ששימוש זה אינו נחשב כשימוש לאכילה. הסבר נוסף שהובא בדבריו הוא שאיסופם מהקרקע נעשה רק שנים מספר לאחר זריעתם.

ביגוד: מצמחים ניתן

אסטיס הצבעים

פירוש קהתי

משנה זו באה ללמד, אלו צמחים חייבים בפאה.

כָּלֵל אָמְרוּ - חכמים, **בְּפֶאֱהָ** - בדין פאה: **כָּל שֶׁהוּא אוֹכֵל** - ראוי לאכילת אדם; להוציא עשבים שעושים מהם צבעים, אף על פי שמשמשים לפעמים גם למאכל על ידי הדחק, **וְנִשְׁמָר** - להוציא הפקר שאין לו שומרים. יש מפרשים "נשמר" שיהא מין הנשמר, אף על פי שאין הוא עצמו נשמר (ראב"ד בפירושו לספרא פרשת קדושים). **וְגִדּוּלָיו מִן הָאָרֶץ** - להוציא כמהין ופטירות שאין להם שורש בארץ ויניקתם מן האויר, **וְלִקְיֻטָּו כְּאַחַת** - שגלקט בבת אחת, להוציא פירות שאינם מבשילים כאחת ונלקטים קמעא קמעא, כגון תאנים וכדומה, **וּמִכְנִיסוֹ לְקִיּוּם** - כלומר מין שאינו מתקלקל מהר ואפשר להכניסו למחסן; להוציא ירקות שמתקלקלים מהר, ואין מכניסים אותם לקיום; כל שיש בו חמשת התנאים הללו, **חַיֵּב בְּפֶאֱהָ** - בספרא למדים כל זה מן הכתוב (ויקרא יט, ט): "ובקצרכם את קציר ארצכם לא תכלה פאת שדך"..." מה "קציר" מיוחד שהוא אוכל ונשמר וגידולו מן הארץ ולקיטתו כאחת ומכניסו

1 בבלי פסחים נז, ב.

2 ראה גם רש"י פסחים נז, ב.

סיבי פשתן

לקיום, אף כל צמח שיש בו חמישה התנאים הללו חייב בפאה. והתבואה - חמשת מיני הדגן, דהיינו: חיטים, שעורים, כוסמין, שבלת שועל ושיפון, והקטניות - כגון פולים, עדשים וכדומה, בכלל הנה - שיש בהם כל חמשת התנאים הללו, והם חייבים בפאה.

להפיק סיבים.³ בעולם העתיק הייתה הפשתה התרבותית (*Linum usitatissimum*) המקור הצמחי המרכזי להפקת שמן (בעיקר מהזרעים) ולהפקת סיבים להכנת בגדים.⁴ צמח זה בוית מוקדם מכל הצמחים ששימשו לשם כך.⁵ אסור ללבוש בגד העשוי מפשתה אם יש בו גם צמר, כפי שנאמר: "לא תלבש שעטנז צמר ופשתים יחדו".⁶ ראה להלן פרק ו משנה ה לגבי דיני שכחה בפשתה.

מכונת עיבוד סיבי פשתן

צביעה: בעבר שימשו צמחים בין היתר לצביעה. אחד מהם היא הפואה, שהוזכרה בשביעית ז, ב, והיא מזוהה כיום עם הצמח פואת הצבעים (*Rubia tinctorum*). האסטיס והקוצה הם מינים שזוהו עם ניל הצבעים (*Indigofera tinctoria*), מין של צמח ממשפחת הקטניות, שעליו משמשים להפקת צבע האינדיגו. איסטיס הצבעים (*Isatis tinctoria*) הוא מין במשפחת המצליבים שנפוץ מאוד בארץ, והוא יוצר משטחי פריחה צהובים. אף הוא שימש בעבר להפקת צבע האינדיגו. קורטם הצבעים, חריץ (*Carthamus tinctorius*) הוא מין של צמח קוצני

ממשפחת המורכבים, והוא שימש בעבר בתעשיית הצבע להפקת צבענים אדומים וצהובים.⁷

3 ראה למשל ויקרא יג, מז.

4 Zohary, Domestication, 2013, p. 101, הזנים ששימשו להפקת סיבים הם זנים גבוהים, עם מעט הסתעפויות. הסיבים של הפשתה חזקים מסיבי כותנה או צמר.

5 Zohary, Domestication, 2013, p. 106 מציין כי צמחים נוספים שימשו בעבר להפקת סיבים: כותנה (*Gossypium arboreum*, *G. herbaceum*) - ככל הנראה מדובר בצמר גפן שהוזכר במשנה כלאים ז, ב, וקנאביס (*Cannabis sativa*) - ככל הנראה מדובר בקנבס שהוזכר במשנה כלאים ה, ז. יש לציין כי אף כיום הכותנה בשילוב סיבים סינתטיים, משמשת כמקור סיבים עיקרי לצורך הכנת בגדים.

6 דברים כב, יא.

7 הצבעים הסינתטיים, כפי שמשמשים בהם כיום הומצאו רק לפני 1700 שנים על ידי כימאי אנגלי, עד להמצאתם מקורות הצבע היו טבעיים בלבד: מהצומח, מהחי וממינרלים שונים.

ממשנתנו מובן שאף צמחים אלו משמשים לחקלאות, אין חובה להותיר מהם פאה, כיוון שאינם משמשים למאכל.

וגידוליו מן הארץ - פטריות

בגמרא מבואר שכוונת המשנה בדין זה ללמדנו שאין חובה להותיר פאה מכמהין ומפטריות.

בחז"ל⁸ הובא שהפטריות "מאורא קא רבו", דהיינו ההתפתחות שלהן נעשית מהאוור (מהלחות שבאוור),⁹ או שאין להן מערכת שורשים¹⁰ והן מתפתחות מ"שמנונית הקרקע"¹¹ ולא מהקרקע עצמה. חיוב הפאה חל רק על הגדל בארץ, כפי שנאמר "ובקצרכם את קציר ארצכם"¹² ולכן הפטריות פטורות מפאה.

הפטריות שימשו למאכל גם בעולם העתיק,¹³ והיו איכרים שהתמחו באיסוף הפטריות.¹⁴

תיאור הפטריות

הפטריות אינן צמחים או בעלי חיים, אלא ממלכת אורגניזמים עצמאית. הפטריות חסרות שורשים, גבעולים ועלים, הן אינן מכילות כלורופיל ובשל כך הן אינן מסוגלות לינוק חומרים מהקרקע או לבצע פוטוסינתזה ובכך לייצר את מזונן בעצמן. הן ניזונות מחומר אורגני קיים:¹⁵ הן מפרקות אותו באמצעות אנזימים שהן מפרישות, סופגות אותו ומשתמשות בו למזון. בכך הן שונות מממלכת הצמחים, שכן אלו בעזרת הפוטוסינתזה וניקת המים והמינרלים השונים מייצרים את מזונם.¹⁶

גופה של הפטרייה, שנקרא תפטר (hypota), בנוי מקורים דקים ועדינים היוצרים רשת.¹⁷ רשת זו גדלה בתוך חומר אורגני או בתוך האדמה. שטח הפנים שלה גדול מאוד יחסית לנפחה, והוא מאפשר לה לספוג מזון ביעילות. מרשת זו מתפתחים גופי הרבייה נושאי הנבגים. גופי רבייה אלו הם ה'כובעים' של הפטריות הבולטים מעל פני הקרקע, והם משמשים לאכילה. הגופים אף הם בנויים מקורים, אך הם אינם חלק מהתפטר.¹⁸ דופן תא

8 ראה גם ירושלמי מעשרות א, א שפטריות וכמהין פטורות מהפרשה מכיוון שהן אינן "זרעות ומצמיחות", דהיינו דרך הרבייה שלהן שונה משל צמחים נושאי זרעים, והיא נעשית באמצעות נבגים.

9 ריבמ"ץ כאן.

10 רמב"ם פירוש המשנה כאן.

11 ר"ש כאן.

12 ראה בספר 'יש סדר למושנה' כאן שדן בשאלה אם הדגש הוא על שגידולן אינו מן הארץ, או על שאינן יונקות מן הארץ.

13 Pliny, 1855, ספר 22 פרק 47. פליניוס (שם) מתאר בהרחבה את אופן האכילה של הפטריות ומספק כלים שונים להבחין בין פטריות רעילות לאכילות.

14 Pliny, 1855, ספר 22 פרק 46.

15 לעניין זה הפטריות דומות לבעלי חיים יותר מאשר לצמחים. יש לציין כי עולם הפטריות הוא רחב מאוד, וכאן אנו מתארים את הפטריות בהקשר המתאים למשנתנו.

16 תזונה זו נקראת תזונה הטרוטרופית.

17 אם כי ישנן פטריות העשויות מתא אחד בלבד.

18 דנין, צמחיית ישראל וסביבתה "כמהין ומיני שמשון הקשורים אליהם". (מאמר מקוון).

תפטיר הפטריה

הפטירות, ומצע הגידול שעליו הן גדלות

הפטרייה עשויה מ'כִּיטִין' (בדומה לחרקים) או מתאית, שנועדו לשמור על יציבותה של הפטרייה.

קליטת המזון על ידי הפטריות

ישנם סוגים שונים של פטריות, וכל אחד מהם קולט מזון באופן שונה:¹⁹

1. פטריות טפיליות הניזונות מחומר חי, מצמחים, מפטריות אחרות וכדומה - פטריות אלו "מתלבשות" על הצמח ומתחברות למערכת השורשים שלו, ומשם הן יונקות את הנחוץ להן. ישנן פטריות העוטפות את השורש, וישנן פטריות החודרות אליו. פטריות מסוג זה לרוב מזיקות לצמח ואף יכולות להביא למותו.

2. פטריות טפיליות שחיות עם צמח אחר, אך מסייעות לו בקליטת חומרי מזון מהקרע. הצמח מצידו מספק לפטרייה פחמימות, חומצות אמיניות, ויטמינים וחומרים אורגניים אחרים. שותפות בין פטרייה לבין שורשי צמחים מכונה מיקוריזה (פטרייה = myco, שורשי הצמח = rhiza).

3. פטריות רקב - פטריות הניזונות מחומר אורגני מת. לפטריות אלה חלק חשוב בפירוק החומר האורגני בקרקע.²⁰

כמהין

פעמים רבות הפטריות הוזכרו בחז"ל לצד הכמהין.²¹ בימינו הכוונה היא לפטריות מסדרת הכמהיאים (Tuberales). איבר הרבייה של הכמהין הוא תת־קרע, להבדיל משאר

19 ראה בכלבו הל' סעודה סימן כד: "כמהין ופטריות שהן מינין ידועים הנבראים משומן ומלחלוחית הקרקע ויש מהן נבראין בעצים..."

20 החי והצומח של ארץ ישראל, 1990, כרך 1, עמ' 131; פאהן, אנטומיה, 1993, עמ' 149.

21 בבלי ברכות מ, ב.

הפטירות שגוף הרבייה שלהן הוא על־קרקעי, כאמור לעיל.²²

המשנה מדגישה שמכיוון שהפטירות והכמהין אינן מסוגלות לינוק כלל מהקרקע, הן אינן נחשבות לגידולי קרקע או לחלק מהצמח, ואין חובה להותיר מהן פאה.

ולקטתו כאחת

במשנתנו מובא שיש חובה להשאיר פאה רק ממין שהלקיטה שלו נעשית בבת אחת, אך אם הלקיטה של צמח נעשית בכמה מועדים שונים במהלך השנה, אין חובה להשאיר פאה ממנו. לכן אין חובה להותיר פאה מתאנים, מירקות ומכל צמח שהלקיטה שלו מתמשכת.²³

ישנן כמה אפשרויות שונות לקטיף מתמשך מאותו צמח, אפילו במהלך שנה שלמה:

ירקות וצמחים חד־שנתיים: המעבר בין שלב צימוח הגבעול והעלים של הצמח (השלב הווגטטיבי) לשלב יצירת הפרי הרבייתי (השלב הרפרודוקטיבי) תלוי בכמה גורמים, בין השאר במשך שעות האור ובטמפרטורה. ישנם 'צמחים מסיימים', דהיינו לאחר שהם פרחו והחל בהם תהליך יצירת הפרי השלב הווגטטיבי נעצר, ומתחיל השלב הרפרודוקטיבי. בשלב זה אין צימוח נוסף של ענפים ועלים, ולרוב הפריחה היא חד־פעמית (כך למשל בצמחים רבים ממשפחת הדגניים). לאחר הבשלת הפרי הצמח מת, ואז לרוב ניתן לאסוף את כל היבול באותו זמן. לעומת זאת ישנם 'צמחים שאינם מסיימים' - הצמח ממשיך להתפתח גם לאחר שהחל לפרוח. בצמח כזה יש כמה מחזורי פריחה. צמחים שאינם מסיימים מצויים בין היתר

במשפחת הדלועיים (מלפפון, מלפפון פאקוס לדוגמה), וכן במשפחת הסולניים (פלפל, עגבנייה וחציל, לדוגמה).²⁴ אי לכך ההנבה בצמחים אלו יכולה להימשך חודשים מספר, ולקטת הפרי אינה נעשית כאחת.

עלים הצומחים מחדש: ישנם צמחים שהחלק הנאכל בהם הוא העלים, כגון חסה וכרוב.²⁵ בצמחים אלו, לאחר קטיף העלים למאכל, מתחיל צימוח מחודש של העלים. גם בצמחים אלו הלקיטה אינה כאחת, וניתן לקטוף מהם לפי צורכי האדם.

עצים שבהם כמה גלי הנבה: בפרשנים הוזכרה התאנה (*Ficus carica*) שהיא עץ שאין לקטתו

חסה תרבותית, ניתן ללקטה מספר פעמים

²² החי והצומח של ארץ ישראל, כרך 9, 1991, עמ' 122.

²³ רמב"ם, ר"ש כאן.

²⁴ יש לציין כי צמחים ממשפחת הסולניים, ובהם העגבנייה והפלפל, הובאו לאזורנו רק לאחר גילוי אמריקה, ולא היו כאן בזמן המשנה. לכן מוטבע הדברים המשנה לא עסקה בצמחים אלו, והזכרנו אותם רק על מנת להדגים את התופעה בצמחים המוכרים לנו כיום.

²⁵ מובן שירקות אלו הוכרו באזורנו בתקופת המשנה.

כאחת ואין חובה להותיר ממנו פאה. התאנה מתאפיינת בהבשלת פגות באופן הדרגתי, לאורך תקופה ממושכת יחסית, הנמשכת מראשית הקיץ ועד סופו (6-7 חודשים). עונת הניבה מחולקת ל-2-3 תתי עונות או גלי הנבה, וגם בתוך הגלים עצמם ההבשלה איננה אחידה. גלי הנבה מחולקים לפי עונות: ²⁶ 'ביכורות' (סביב חודש אייר), 'קיץ' (סביב החודשים תמוז-אב) ו'סייפות', 'סתוניות' או 'סתוניות' (בחודשים חשוון-כסלו). ההבשלה ההדרגתית של פגות התאנה מחייבת את בעל העץ להגיע מדי יום על מנת לאסוף את היבול, ²⁷ משום שבכל יום הוא יכול למצוא על העץ תאנים חדשות שהבשילו. ²⁸

בחקלאות המודרנית ישנם כמה סוגי עצים שפורחים ומניבים פרי פעמים מספר בשנה: לימון, אתרוג, קרמבולה ועוד.

מלפפון פאקוס - יש בצמח במקביל פרחים ופירות בשלים

פריחה של חיטה (זן ללא מלענים)

ומכניסו לקיום

תנאי נוסף שהוזכר במשנה למצוות פאה הוא שיש להותיר פאה רק מפרי שניתן לאחסנו לאורך זמן. לפיכך ירקות שלא ניתן לאחסנם פטורים מפאה, ²⁹ כפי שהובא בגמרא בפסחים. ³⁰ ככלל, הגדרת ירק בחז"ל ³¹ כוללת את כל מיני הצמחים שאינם מחמשת מיני דגן, או קטניות הנאכלות כשהן יבשות. הדוגמאות שהובאו בחז"ל כללו ירקות שונים שעליהם נאכלים, ³²

²⁶ משנה תרומות ד, ו.

²⁷ עץ התאנה נבדל מעצי פרי אחרים בכלל של "לקיטתו כאחד". בעצי פרי הפרי מושל בתקופה אחת, וניתן לקטוף את כל הפירות בפעם אחת, ולכן חלה החובה להשאיר פאה בעצים אלו. על התאנה לעומת זאת נאמר ש'אין לקיטתה כאחת', ולכן אין חובה להשאיר ממנה פאה.

²⁸ עירובין נד, ב: "תאנה זו כל זמן שאדם ממשמש בה מוצא בה תאנים", ירושלמי ברכות ב, ח.

²⁹ ראה למשל ריב"מ"ץ כאן: "אם הוא מין שמכניס אדם ממנו לאוצר ואינו מורקב מוהר ואינו יבש", רמב"ם בפירוש המשנה כאן: "ומכנסו לקיום, כלומר שאפשר להחסינו ולאצרו".

³⁰ בבלי פסחים נג, א.

³¹ לחלוקת המינים השונים ראה רמב"ם כלאים א, ח, הגדרות חלוקת המינים יבוארו במסכת כלאים.

³² ראה למשל משנה דמאי ג, ב: "הרוצה לחזום עלי ירק להקל ממשאו לא ישליך עד שיעשר", מושמע שמדובר בצמח שעליו נאכלים, שהרי יש חובה לעשרם. משנה פסחים ב, ו: "ואלו ירקות שאדם יוצא בהן ידי חובתו בפסח בחזרת ובעולשין ובתמכא ובחרחבינה ובמרור". משנה עוקצין ב, ז: "עלי ירקות ירוקים מצטרפין ולבנים אינן מצטרפין..."

גרגרות - פרי תאנה משומר

קטניות הנאכלות כשהן טריות,³³ צמחים שונים ממשפחת הדלועיים כגון דלעת, קישואים ואבטיחים, מלפפוניות³⁴ ובצל ירוק.³⁵

ריקבון הפרי ושימורו

ריקבון הפרי נגרם בשל שני תהליכים מרכזיים:³⁶ 1. הזדקנות הפרי שמתרחשת בין השאר בעקבות איבוד מים. ככל שהטמפרטורה גבוהה והלחות נמוכה, קצב איבוד המים גדל. 2. חיידקים ופטריות התוקפים את הפרי. בתקופת חז"ל שימרו בעיקר גרגרים יבשים כגרגיני דגן, קטניות ועוד. תהליך השימור נעשה בייבושם ובדחיסתם של הפירות. מתאנים יצרו דבלים, גרגרי רימון יובשו ונקראו 'פרד'. הנזלים ששומרו הם שמן ויין.

שימור הפרי ואחסנתו לאחר הקטיפה הם אחד האתגרים החקלאיים העיקריים בחקלאות העולמית מימי קדם. בעבר, בתקופת החורף, לא היו כמעט פירות, וגם חלק לא מבוטל של הירקות נעדר. לכן בבואו לשתול עצי פרי ניסה החקלאי לברור זנים שאת פירותיהם ניתן לשמר לתקופה ארוכה. בעקבות בחירת זנים כאלו השתפר מצבו הכלכלי של החקלאי, מאחר שהיה יכול למכור את הפירות לאורך כל השנה ולא רק בתקופת הקטיפה או סמוך לה.

להלן כמה דוגמאות לכך:

דלעת, בשל עוביה של הקליפה ניתן לשומרה למשך זמן רב

תמרים - בעבר הרחוק היו רוב זני התמר המוכרים בארץ ובארצות השכנות לנו זני תמרים לחים, אשר היה ניתן לשומרם לאחר הגדיד ימים ספורים עד החמצתם. בראשית

33 משנה כלאים ג, ב: "אפונים הגמלנים מין ירק", ומדובר באפונים גדולים. ראה משנה נדרים ז, א: "הנודר מן הירק... ואסור בפול המצרי לח ומותר ביבש".

34 משנה נדרים ז, א: "הדלועין בכלל ירק". תורת כהנים קדושים פרשה א פרק א אות ז.

35 משנה מעשרות ג, ג.

36 האחסון בקור הוא שיטה יעילה, שכן הוא מוביל להארכת חיי המדף ולדחיית תהליכי ההתכלות של הפרי, אולם השימוש בו מוגבל בהתאם לרגישות הרקמה הצמחית לקור. למרות הידע הרב לפיו ניתן לשמר פרי לתקופות ממושכות, גידולים רבים נדרשים לאחסון בטמפרטורה גבוהה יחסית ובזמן מוגבל, ראה לרס ואחרים, 2015.

ימי בית שני בררו חקלאי הארץ זני תמר יבשים וחצי יבשים אשר ניתן לשמרם לאורך כל השנה. הודות לתהליך הברירה היה התמר זמין לאכילה גם בימי החורף, וכן מצאנו עדויות רבות על ייצוא התמר לארצות שונות באגן הים התיכון.³⁷

ענבים - רובם המוחלט של זני הענבים בעבר היו מיועדים לתעשיית היין. זני מאכל נמצאו בשיעור זניח, אם בכלל, משום שאת היין ניתן לשמר לאורך זמן, ואילו ענבים טריים נרקבים ימים ספורים לאחר הבציר.³⁸ דרך נוספת לשימור הענבים היא עשייתם לצימוקים, כפי שדוד מקבל מציבא בברחו מאבשלום.³⁹

זיתים - כיום משתמשים בזיתים הן לכיבוש והן לשמן. בחינת זני הזית שגודלו בארץ ישראל בעבר מעלה כי רובם יועדו לעצירת השמן, ואילו זני הכיבוש היו מועטים. כידוע שמירת שמן לאורך זמן חשובה והכרחית לבישול, משקה, קוסמטיקה, תרופות, מאור ועוד.⁴⁰

תאנים - ניתן לייבש חלק מזני התאנים. יש לבחור את הזנים המתאימים לכך, וכך ניתן להשתמש בתאנים גם שלא בעונתן.⁴¹

הערת מו"ר הרב אריאל: בימינו, עקב התקדמות המחקר המדעי והתפתחות הטכנולוגיה מתאפשר כיום של פרות רבים יותר מאשר בעבר, כגון תפוחי עץ ואדמה, וכן פרות בשימורים. האם כל אלו יתחייבו בימינו בפאה? יש כאן שאלה עקרונית, האם שיטות הקיום המודרניות, הנעזרות באמצעים מלאכותיים, כגון, אסמים סגורים שבהם נשמרת טמפרטורה נמוכה, המוזרמת אליהם ע"י מנוע חשמלי, האם התורה חייבה אותם בפאה? דרך קיום מלאכותית זו שונה מאוד מהדרך הטבעית בה ייבשו גרורות וצימוקים בזמן המשנה. שאלה דומה התעוררה כבר בתלמוד במס' פסחים דף נו, ב על כבישת לפת בחומץ האם מכניסו לקיום ע"י ד"א חייב בפאה (ר' פי' הר"ח ואוצה"ג שם, ודרך אמונה, בה"ל על פ"ב מהל' מתנ"ע הל' א).

במאה השנים האחרונות, עם הבנת החשיבות שבצריכת פירות וירקות, לצד התפתחות הטכניקות לשימור ביתי של מזון והשינוע של תוצרת חקלאית ממקום למקום, גם תחום שימור הפרי הולך ומתפתח.⁴² התהליך כולל בעיקר שימור הפרי בטמפרטורה נמוכה ובלחות גבוהה יחסית ושמירת הפרי סטרילי ככל הניתן, ללא חשיפה לגורמי הריקבון השונים, החל משלב הגידול. כיום ניתן לשמר תפוחים, אגסים ופירות הדר וכן ירקות כגון תפוח אדמה, בצל, גזר, כרוב ועוד, לזמן ארוך. עם זאת ישנם פירות וירקות שעדיין לא ניתן לשמרם לאורך זמן: עגבניות, חסה, קישוא ועוד.

37 לונדון, סוגיות עמ' 348-355.

38 Drori et al. collection, 201.

39 שמואל ב טז, א.

40 לונדון, סוגיות, 106.

41 לונדון, סוגיות, 199.

42 הלפרין, תשל"ו, כרך ג עמ' 108.

התבואה והקטניות

במשנתנו הובא שמיני התבואה והקטניות חייבים בפאה בסיום הקציר, משום שהם עומדים בתנאים שהובאו בתחילתה של המשנה באשר למינים החייבים בפאה. בחז"ל התבואה כוללת את חמשת מיני הדגן - חיטה, שעורה, שיבולת שועל, כוסמין ושיפון. אין חולק כי מיני תבואה אלו נכללים במשפחת הדגניים (*Poaceae*), אם כי יש הבדל בין הפרשנים בזיהוי הצמחים במדויק. להלן סיכום השיטות השונות לזיהוי מינים אלו⁴³:

חיטה: חיטה קשה (*Triticum durum*) וחיטה רכה (*Triticum aestivum*).

שעורה: שעורה דרטרית (*Hordeum distichum*) ושעורה רב־טרית (*Hordeum vulgare - sativum*).

כוסמין: חיטת ספלטה (*Triticum spelta aestivum*), חיטה דו־גררית (*Triticum dicoccum*), שיפון תרבותי (*Secale cereale*).

שיפון: שיפון תרבותי (*Secale cereale*), שיבולת שועל תרבותית (*Avena sativa*), חיטת הספלטה (*Triticum spelta*), בן חיטה ביצני (*Aegilops geniculata*), זון משכר (*Lolium temulentum*).

שיבולת שועל: שיבולת שועל תרבותית (*Avena Sativa*), שיפון תרבותי (*Secale cereal*), שעורה דרטרית (*Hordeum distichum*), דורה (*Sorghum*).

מיני הקטנית בחז"ל כוללים אורז, דוחן⁴⁴, פול, אפונין, שעועית, שומשום ועוד. ההגדרה הרווחת בחז"ל למיני הקטנית היא צמחים שעיקר השימוש בהם הוא בזרעים.

הדגנים והקטניות מספקים חלק עיקרי מאבות המזון הנדרשים לאדם מן הצומח. צמחים אלו הם חד שנתיים, שהשימוש העיקרי בהם הוא בגרגר - הזרע שלהם לאחר הבשלתו⁴⁵, ובין צמחי התרבות שגדלים באזורנו הם נחשבים מימי קדם עד ימינו כמרכזיים ביותר בתזונת האדם מן הצומח.⁴⁶ היתרונות בשימוש בזרעים הוא רב: ניתן לגדל את הצמח בעונה

43 עמר, חמשת, עמ' 111.

44 ריבמ"ז.

45 Koehler, Chemistry 2013 p. 11-31 יש לציין כי כיום יש שימוש נרחב גם בתירס, שאף הוא ממשפחת הדגניים, צמח זה הובא לאזורנו לאחר גילוי יבשת אמריקה.

46 Zohary, Domestication, 2013, p. xiii מציין כצמחי המאכל העיקריים שגדלו באזורנו את חמשת מיני הדגן וכן את הדוחן, אורז וסורגום, במיני הקטניות הוא מזכיר 11 מינים. ירקות מקשה אמנם גודלו, כגון מלפפון, ואבטיח, אך בשל הצורך להשקותם הם לא תפסו מקום נכבד בסל המזון. יש לציין כי במשנה הוזכרו 1700 צמחים, לשימושים מגוונים: אכילה, תיבול המזון, צביעה, סיכה, ניקיון ועוד. לא ניתן לדעת באופן מדויק מהו חלקו של השטח המושקע מכלל השטח החקלאי המעובד בזמן חז"ל, אולם בהנחה שהמציאות האקלימית לא השתנתה באזורנו במהלך אלפי השנים האחרונות, עולה כי גם באיזורים בהם ניתן למצוא חקלאות שלחין מפותחת, חלקה היחסי מכלל השטח המעובד הוא נמוך מאד כפי שכותב למשל צ. רון, ניצול, 1977, שבאזור יהודה רובם של המעיינות הם קטנים ודלי ספיקה, המעיינות המשמעותיים נמצאו במדבר יהודה ובבקע ים המלח. לדבריו, בשנים שקדמו להקמת המדינה, בכפרים הערביים בהרי ירושלים חקלאות השלחין היוותה כאחוז אחד בלבד מכלל שטחי החקלאות המעובדים. לפי מדידותיו של צ. רון, ניצול, 1977, שטחי מדרגות השלחין היו קטנים מאד. שטחן המינימלי היה מפחות מודונם, (כ- 800 מ"ר) ועד כמאה דונם, (בכפר ארטס).

המתאימה, לאחסנו במקום יבש ומוגן ממזיקים, וניתן לצרוך אותו במשך כל השנה, חלק קטן מהזרעים אף משמשים לצורך הגידול בעונה הבאה.

הזרעים מכילים חומרי הזנה רבים הנצרכים לאדם כגון פחמימות (בעיקר עמילן), חלבונים, שומנים, מינרלים, ועוד. צריכת זרעים אלו נעשתה כזרעים שלמים, שחוקים, וטחונים. וכן בסוגי עיבוד שונים והכנתם לאכילה: אפייה, בישול, קלייה וטיגון.

ההבדלים בין הגדרות חז"ל לזמננו

בדברי חז"ל הוזכרו כמה עקרונות שעל פיהם סיווגו את המינים השונים: חשיבותו של המין,⁴⁷ אופן השימוש של האדם בו,⁴⁸ צורת האיסוף שלו,⁴⁹ צורת הצימוח⁵⁰ ועוד. בימינו לעומת זאת החלוקה למינים נעשית בעיקר על פי צורת הפרחים והפירות, התאמה מינית בין הצמחים, מבנה העלים, אזורי התפוצה וכן הבדלים גנטיים בין הצמחים. הבירור המפורט בעניין שיטות המיון המקובלות בימינו לעומת שיטות המיון המקובלות בעבר, יידון במסכת כלאיים.

חיטת דורום

חיטת ספלטה

שעורה שש טורית

47 בשל חשיבותם של חמשת מיני דגן לתזונת האדם, חז"ל קבעו אותם כמין בפני עצמו, ראה למושל בבלי נדרים נה, א.
48 ראה רמב"ם כלאים א, ח: שנות אליהו פאה א, ד. צמח יוגדר קטנית אם השימוש בו הוא לזרעים, ויוגדר ירק אם משתמשים בפרי או בתרמיל בעודו לח. צמח הפול למושל יכול להיחשב הן זרע - אם מגדלים אותו לשם שימוש בזרעים, והן ירק - אם מגדלים אותו לשם אכילת תרמיליו.
49 ראה למושל בבלי ראש השנה יג, ב.
50 ראה בבלי ברכות מ, א.

משנה ה

וּבְאֵילָן: הָאֹג, וְהַחֲרוּבִין, וְהָאֶגְזִים,
וְהַשִּׁקְדִּים, וְהַגָּפְנִים, וְהַרְמוּנִים,
וְהַזִּיתִים, וְהַתְּמָרִים - חֵיבִין בְּפֶאֱהָ.

האוג - אילן שהפרי שלו אדום,
וקורין לו בלע"ז קורנ"י אולי"ס.
ורמב"ם פירש שהוא צמח שמעבדים
בו העורות וקורין לו בערבי סומא"ק,
והאשכלות שלו ראויין לאכילה.
ולאו דוקא אלו שמנה התנא חייבים
בפאה ולא מיני אילנות אחרים, אלא
אלו ודומיהן קאמר:

אגוז מלך

במשנתו נזכרו כמה מיני עצים שעומדים בקריטריונים שהובאו במשנה הקודמת, ולכן יש להותיר מהם פאה בעת לקיטתם.¹

אוג

האוג לא נזכר בתנ"ך, אולם הוא הוזכר בסדר זרעים גם במסכת דמאי² בהגדרה "קלין שבדמאי", וכן הוזכר במסכת מעשרות³ בעניין מועד חיוב פירותיו במעשר (עונת המעשרות). הזיהוי הרווח לצמח זה הוא **לאוג הבורסקאים** (*Rhus coriaria*) - עץ נשיר נמוך, ממשפחת האלתיים (*Anacardiaceae*), הגדל גם בארץ ישראל. פירותיו הקטנים והאדומים גדלים באשכולות צפופים ונכתשים לתבלין הנקרא סמאק, ומצוי בתערובת הזעתר. מקליפת הגזע האדמדמה

אוג הבורסקאים

היו מכינים סממן צבע. עלי העץ שימשו בתעשיית

עיבוד העורות המסורתית - הבורסקאות, ומכאן שמו - אוג הבורסקאים.⁴

פירוש קהתי

וּבְאֵילָן - עצי פרי שיש בהם חמשת התנאים שנימנו במשנה הקודמת, והם: הָאֵז - אילן נמוך בעל פרחים ירקרקים, שכל חלקיו, וביחוד העלים, מכילים חמרים מיוחדים המשמשים לעיבוד עורות; וכן מפרש הרמב"ם, שהוא צמח שמעבדים בו העורות וקוראים לו בערבית: "סומק", והאשכולות שלו ראויים לאכילה, וְהַתְּרוּבִין, וְהַגְּפִינִים, וְהַשְּׁקָדִים, וְהַמְּרִים, וְהַמְּוִנִים, וְהַזִּיתִים, וְהַתְּמָרִים - כל האילנות הללו ודומיהם, חֵיבִין בַּפֶּאֶה - אבל התאנים אינן חייבות בפאה הואיל ואין לקיטתן כאחת, כמו שהזכרנו במשנה הקודמת. המשנה מונה כאן אילנות שהיו מצויים בתקופה ההיא בארץ ישראל, והוא הדין לאילנות אחרים, שאם יש בהם התנאים שנזכרו למעלה, חייבים הם בפאה.

1 הפרשנים חלוקים בשאלה אם רק עצים אלו חייבים בפאה, או שמא ישנם עצים נוספים הדומים לאלו שאף הם חייבים בהשאת פאה.

2 א, א.

3 א, א.

4 אלבוים, מסורת, תשפ"ה, ערך אוג. ישנם זיהויים נוספים לצמח זה, כגון: דובדבן קורנלי (*Cornus mas*) - עץ קטן ממשפחת המורניים (שאינו קרוב לדובדבן), גם לו פירות אדומים אכילים, גדולים יותר מפירות האוג. שו"ף אירופי (*Prunus domestica*) - השזוף המוכר לנו. עץ פרי ממשפחת הוורדיים, פירותיו סגלגלים או עגולים, מתוקים וחמצמצים, ומתאימים למאכל כשהם טריים או מיובשים. בחורש בצפון הארץ גדל מין הבר שזוף הדב (*Prunus ursina*). וורד הכלב (*Rosa canina*) - שיח בר הנפוץ כמעט בכל אירופה ונדיר בחורש היס-תיכוני בארץ ישראל.

חרוב

חרובים

החרוב (*Ceratonia silique*) הוא עץ נפוץ ממשפחת הקטניות (*Fabaceae*)⁵. החרוב אינו נזכר בתנ"ך, אך הוא נזכר רבות במשנה ובתלמוד ובמקורות חז"ל השונים. מקורו של העץ ככל הנראה באזור אגן הים התיכון או מעט דרומה לו. מדובר בעץ בעל נוף רחב ומרשים בגודלו

וביופיו, אשר מתנשא עד לגובה של כ-10 מטרים. גודלו של העץ ונפח שורשיו הצריכו הרחקה יתרה, כפולה מההרחקה של אילנות מאכל, מבתי העיר ומבורות המים, שמא יזיקו. במקרה שהוא מצל על חלקה שכנה, יש לגוזמו, כמובא בכמה משניות במסכת בבא בתרא. החרוב אף הוזכר בשל השימוש שהיו רגילים לעשות בו לעצי המערכה.⁶ להלן בפרק ב, משנה ד הובא שבשל גובהו הרם של החרוב, עד שאפשר לראותו ממרחק רב, לדעת רבי אלעזר ברבי צדוק ניתן להשאיר פאה אחת בלבד מכל החרובים שבעיר. בכך הוא נבדל מזיתים, שמהם יש להשאיר פאה בכל צד של העיר בנפרד.

אגוז

האגוז הוא ככל הנראה האגוז המלך (*Juglans regia*), ממשפחת האגוזיים (*Juglandaceae*). הוא הוזכר לראשונה בשיר השירים.⁷ זהו עץ נשיר המתנשא לגובה של שלושים מטר ואף יותר. מוצאו של האגוז באזורים ממוזגים, ערבתיים וההרריים מעל 800 מטרים, כמעט לכל רוחבה של אסיה ועד מזרח אירופה.

האגוז נחשב לאחד מגידולי התרבות של העולם העתיק. הוא הובא לארץ בימים קדומים ואוקלם בה היטב. קליפות אגוזים נמצאו בחפירות ארכיאולוגיות שנערכו בכמה אתרים בארץ. גזע העץ חלק וצבעו חום זית בעצים הצעירים, והוא הופך לאפור ומחוספס עם חריצים עמוקים בעץ הבוגר. קוטרם של עצים בוגרים עשויים להגיע אף לכשני מטרים.⁸ הבשלת הפרי מתרחשת בסוף הקיץ. מאחר שהגזע חלק וגבוה, לדעת רבי שמעון בעל העץ קוטף את הפאה ומחלקה לעניים, מכיוון שעניים ייאלצו להסתכן כשיטפסו על העץ ויקטפו את הפירות, כמובא להלן בפרק ד משנה א. האגוז הוזכר בכמה דינים בסדר זרעים, למשל

גם פירותיו של ורד הכלב אדומים, ואף שעל פי רוב אינם נאכלים, הם משמשים לרפואה.
5 סוג זה נמנה בעבר על משפחת הקסאלפניים, שנחשבת כיום לתת-משפחה של הקטניות.

6 כמובא בגמרא במסכת תמיד כט, ב.

7 יא, 7.

8 Molnar, Persian, 201.

קליפות אגוז

אגוז

בנוגע לשימוש בקליפותיו ולקדושת שביעית הנובעת משימוש זה.⁹ התנאים חלקו מה שלב הגידול המחייב עצי אגוז בהפרשת תרומות ומעשרות,¹⁰ דיני ערלה בקליפותיו.¹¹ חשיבותו של העץ הזכרה בהקשר לאגוזי פרך שנחשבו לאגוזים חשובים שאינם מתבטלים.¹²

שקד

השקד (*Amygdalus communis*) ממשפחת הורדיים (*Rosaceae*). השקד אומנם אינו נמנה על שבעת המינים שנשתבחה בהם הארץ,¹³ אך הוא נמנה עם פירותיה המשובחים שכונו זמרת הארץ.¹⁴ השקד נזכר במקרא ובספרות חז"ל פעמים מעטות ביחס לגפן, התאנה, הזית והרימון. במנורה במשכן נאמר:¹⁵ "שלשה גבעים משקדים בקנה האחד כפתר ופרח", ופירושו של דבר שהגביעים היו בצורת שקד.¹⁶ מטהו של אהרן שהונח באוהל מועד הוציא שקדים.¹⁷ על אף הדמיון בין השקד לאפרסק במהלך גידולם, הם כלאיים זה בזה.¹⁸

חוקרים רבים קבעו כי מוצאו של השקד הוא באזורנו.¹⁹

עץ השקד הוא אחד מעצי הפרי הפורחים ראשונה, ופריחתו מתרחשת סביב ט"ו בשבט, אך

9 משנה שביעית ז, ג.

10 משנה מעשרות א, ב.

11 משנה ערלה א, ח.

12 משנה ערלה ג, ז.

13 דברים ח, ח.

14 בראשית מו, יא.

15 שמות כה, לג.

16 ראה בפירושי רשב"ם, אב"ע ורש"ר הירש לשמות כה, לג.

17 במדבר יז, כג: "ויהי ממחרת ויבא משה אל אהל העדות והנה פרך מטה אהרן לבית לוי יוצא פרך ויצץ ציץ ויגמל שקדים".

18 כמוכא במשנה כלאיים א, ד.

19 Zohary, Domestication, 2013, p. 148

פריחת השקד

לעומת עצי הפרי הנשירים הבשלתו איטית, והעץ מניב פירות רק בסוף הקיץ, סביב חודש אב. יש לציין כי את הפרי ניתן לקטוף בשני שלבים: האחד - כאשר הפרי מגיע לגודל כמעט סופי וצבעו ירוק, ואז הוא נאכל כשהוא חמצמץ, והשני - בסוף הקיץ, לאחר שהפרי מתייבש. בתקופה זו מנערים את העץ ואוספים את הפרי.

גפנים

הגפן (*Vitis vinifera*) היא צמח ממשפחת הגפניים (*Vitales*), משפחה של צמחים מטפסים מעוצים. צמח הגפן הוזכר רבות בתנ"ך ובחז"ל: נח נטע כרם גפנים בצאתו מהתיבה; הגפן הוא אחד המינים שנשתבחה בהם ארץ ישראל; עם ישראל נמשל לכרם; חז"ל דנו רבות בהשלכות הלכתיות בגפן כגון

הטיפול בצמח וברכת היין, וישנם אזכורים רבים נוספים לגפן במקורות. בעבר מרוב זני הענבים שהיו נטועים בארץ הפיקו יין, וזני המאכל היו מעטים. הגפן הייתה נטועה ברוב אזורי הארץ, והזן הותאם למקום הגידול²⁰. בציר הענבים נערך בחלק השני של הקיץ, בהתאם למועד הבשלת הפרי בכל זן.²¹ הגפן הייתה אחד מעצי הפרי הראשונים שביתו בעבר, וממצאים ראשונים של גפן מבויתת נמצאו בכמה תילים בבקעת הירדן.

רימונים

הרימון (*Punica granatum*) הוא צמח ממשפחת הרימוניים (*Punicaceae*), אך הוא נמוך יחסית לעצים אחרים ממשפחה זו. הרימון נמנה עם שבעת המינים שנשתבחה בהם ארץ ישראל,²² והוא נזכר במקרא ובמקורות חז"ל²³ כפרי מאכל²⁴ וכפרי המשמש לקישוט ולמשקה.²⁵

20 הניג ואחרים, מאפיינים, 2019.

21 בספר ויקרא כו, ה נאמר: "והשיג לכם דיש את בציר ובציר ישיג את זרע", ואם כן הבציר הוא המאוחר מבין הפעולות החקלאיות, והוא נעשה לאחר הקציר ודישת התבואה ולפני תחילת עונת הזריעה. בלוח גזר, המיוחס לתקופת בית ראשון, המותאר את העונות החקלאיות כפי שהוכרו בזמנם, המושג 'זמר' שמבטא ככל הנראה את בציר הענבים, מופיע לקראת סוף הלוח, ומכאן שהבציר הוא בין הפעולות החקלאיות המאוחרות בשדה.

22 דברים ח, ח.

23 משנה ערלה ג, ז; תוספתא כלים (בבא מציעא) (צוקרמנדל) ו, י; ערלה ג, ד.

24 לדוגמה: במדבר יג, כג; יואל א, יב; חגי ב, יט; שיר השירים ד, ג; יג, ו, יד.

25 לדוגמה: שמואל ב, כח; לד, לט; כה; מלכים א, יז, יח.

גידול הרימון בארץ החל עוד טרם כניסת עם ישראל לארץ.²⁶ מוצאו של הרימון הוא ככל הנראה באזור צפון פרס והים הכספי. מיני רימון בר גדלים 'בחגורה הכספית' ובתוכה מזרח טורקיה, מונטנגרו ואלבניה,²⁷ ומשם הם הופצו לכל ארצות אגן הים התיכון. ממצאים של חלקי פירות רימונים נתגלו ותועדו באתרים שונים באזורנו.

הפרי מבשיל בהדרגה לקראת סוף הקיץ ותחילת הסתיו. ניתן להשתמש ברימון למאכל וכן להשתמש בקליפותיו לצביעה,²⁸ ויש לנהוג בהן דיני קדושת שביעית²⁹. גרגירי הרימון נקראו בלשון חז"ל 'פרד',³⁰ וניתן להפריד אותם זה מזה. בענף הרימון שיעור הלחות אינו גבוה, ולכן ניתן להשתמש בו לצורך צליית קרבן הפסח, שכן קרבן זה צריך להיצלות ולא להתבשל.³¹ הרימונים שגודלו באזור בדאן³² היו פירות משובחים ואיכותיים, ולכן אם רימוני ערלה שגדלו שם התערבו אף בתוך מאתיים רימונים אחרים, הם לא בטלו, וכל התערובת אסורה בהנאה.

זיתים

הזית (*Olea europaea*), ממשפחת הזיתיים (*Oleaceae*) הוא אחד מהמינים שנשתבחה בהם ארץ ישראל,³³ והוא נזכר רבות במקרא ובחז"ל. הזית הוא מהחשובים שבעצים. שימושיו רבים ומגוונים, וחשיבותם גדולה וחיונית: למאכל, למשקה, למאור, לסיכה, לתמרוקים, לרפואה ולפולחן, וכך נאמר בירושלמי: "להודיעך שאין הבית עומד אלא על שני דברים הללו - הזית והתמר".³⁴

הזית הוא העץ הנפוץ ביותר במרחבי ארץ ישראל והמזרח התיכון, בהווה ועוד יותר בעבר. מוצא הזית בארצות קדמת אסיה ובתוכן ארץ ישראל, ומכאן גידולו התפשט לאסיה הקטנה, ליוון, לאיטליה וליתר ארצות אגן הים התיכון.³⁵ ממצאים ראשונים של גלעיני זיתים מתורבתים נמצאו בבקעת הירדן, ויש הטוענים כי ראשית ביותו של הזית הייתה בבקעת הירדן. רוב זני הזית בעבר שימשו להפקת שמן, וכיום חלק מהזנים מיועדים לכיבוש ולמאכל.

26 "אשכול ענבים אחד, וישאוהו במוט בשנים, ומן הרמונים ומן התאנים", במדבר יג, כג, וכן במדבר כ, ה. ראה סוטה לה, א שהובא שם שהיה מדובר ברימון אחד.

27 Zohary, Domestication, 2013, p. 162.

28 משנה ערלה א, ח.

29 משנה שביעית ז, ג.

30 משנה מעשרות ג, ט.

31 בבלי פסחים עד, א.

32 ככל הנראה מדובר במטעי רימון שגדלו בוואדי פרעה (תרצה) הירדן משכם לכיוון בקעת הירדן ונשפך לירדן סמוך לגשר אדם.

33 דברים ח, ח.

34 ביכורים א, ג.

35 Zohary, Domestication, 2013, p. 11.

תמרים

התמר (*Phoenix dactylifera*), ממשפחת הדקליים (*Arecaceae*), הוא אחד מעצי התרבות המרשימים בטבע. גובהו ומניפת ענפיו יוצרים רושם רב על כל רואיו.

התמר הוא מעצי הפרי הראשונים שבויתו באזורנו. זני התמר מתחלקים באופן כללי לשלוש קבוצות: זנים לחים, זנים יבשים וזנים חצי יבשים.³⁶ עם תחילת בית שני פיתחו חקלאי ארץ ישראל זנים יבשים וחצי יבשים, שאותם היה ניתן לשמר לתקופה ארוכה, מבלי שיחמיצו לאחר ימים אחדים. זנים אלו העניקו פרנסה נאה לחקלאי הארץ, ונמצאו עדויות רבות לייצואם לחו"ל. פירותיהם של חלק מהזנים צמחו עד לגודל שאינו בנמצא כיום.³⁷ זני איכות אלו אבדו לאחר הכיבוש המוסלמי של הארץ ועם התדלדלות היישוב היהודי והחקלאים מן הארץ.

בחז"ל הוזכר זן של תמרים שניתן לקוטפו בעודו לח, בקטיף הדרגתי ולא רציף לאורך העונה, ולכן אין חובה להשאיר פאה מזן זה.³⁸ לא ברור כיום באיזה זן מדובר.

תמר מזן חיאני

36 הדבר תלוי בשיעור הנוזלים בפרי. אם שיעור הנוזלים נמוך מ-25%, ניתן לייבש את התמרים ולשמור אותם לאורך זמן.

37 ישנן עדויות שמען עולה כי אורך התמר האחד הגיע ל-11-12 ס"מ ומשקלו לכ-50 גרם, ראה - Theophrastus 8: 42 - 46 Pliny Naturalis Historia. XIII. IX. 42; 5: 6 II Historia Plantarum.; משנה, ביכורים א, ה.

38 תוספתא פאה (ליברמן) א, ז, "ר' יוסה ב' ר' יהודה או' רטובות תמורה פטורות מן הפאה שאין ראשון ממותין לאחרון".

משנה ו

לעולם הוא נותן משום פאה - מי שלא הניח פאה בשדה במחובר חייב להפריש מן התלוש, והפאה שמפריש מן התלוש ונותן לעניים פטורה מן המעשרות:

עד שימרח - שיעשה כרי וצבור של תבואה, אבל אם בא להפריש פאה אחר המירות צריך שיפריש התרומה והמעשרות תחלה ואחר כך יטול הפאה, שאין פטור מן המעשרות אלא הפאה שנטלה קודם המרוח:

ונותן משום הפקר ופטור מן המעשרות - (משום הפקר) המפקיר תבואתו ובא אחר וזכה בה, אין הזוכה בה חייב במעשרות דכתיב (דברים יד) ובא הלוי כי אין לו חלק ונחלה עמך יצא הפקר שידך וידו שוין, אבל המפקיר תבואתו לאחר המרוח אין ההפקר ההוא פטור מן המעשר:

ומאכיל לבהמה וכו' - ואפילו הוא עצמו מותר לאכול אכילת עראי קודם מירוח, אבל הבהמה אוכלת אפילו אכילת קבע:

לְעוֹלָם הוּא נוֹתֵן מְשוּם פָּאָה, וּפְטוּר מִן הַמַּעֲשְׂרוֹת, עַד שְׂיִמְרָח. וְנוֹתֵן מְשוּם הַפֶּקֶר וּפְטוּר מִן הַמַּעֲשְׂרוֹת, עַד שְׂיִמְרָח. וּמֵאֲכִיל לְבִהֶמָּה וְלַחֲתָיָה וְלַעוֹפּוֹת וּפְטוּר מִן הַמַּעֲשְׂרוֹת, עַד שְׂיִמְרָח. וְנוֹטֵל מִן הַגֶּרֶן וְזוֹרֵעַ וּפְטוּר מִן הַמַּעֲשְׂרוֹת, עַד שְׂיִמְרָח; דִּבְרֵי רַבִּי עֲקִיבָא. כִּהֵּן וְלֹאֵי שֶׁלָקְחוּ אֶת הַגֶּרֶן - הַמַּעֲשְׂרוֹת שֶׁלָּהֶם, עַד שְׂיִמְרָח. הַמְקַדֵּשׁ חַיֵּב בְּמַעֲשְׂרוֹת, עַד שְׂיִמְרָח הַגִּזְבָּר.

נוטל מן הגורן וזורע וכו' - דמן התורה הזורע פטור מן המעשר אפילו לאחר מרוח דכתיב (שם) עשר תעשר ואכלת וזורע לא קרינן ביה ואכלת, מיהו מדרבנן חייב. ס"ל לר"ע דקודם מרוח פטור מן המעשר אפילו מדרבנן. ואין הלכה כר"ע:

שלקחו את הגורן - שקנו תבואה מן הגורן, וקנסו חכמים שיהיו חייבים להפריש תרומות ומעשרות ולתת אותם לכהנים ולוים אחרים כדי שלא יהיו קופצים לקנות תבואה או יין לגתות ולגרנות. ואם קנו קודם מרוח, שעדיין לא הוקבעה תבואה זו למעשר, המעשרות שלהם:

המקדיש ופודה - המקדיש גרנו ופדאו מיד הגזבר, והוא גדיש או קמה שלא הוקבע למעשר כשהיה ביד ההקדש, חייב הפודה להוציא ממנו המעשרות. אבל אם נתמרח הגורן ביד הגזבר הואיל ובשעה שהיה ראוי שיוקבע למעשר דהיינו בזמן המרוח היתה ביד הקדש, אין הפודה חייב להוציא ממנו מעשרות שההקדש פטור מן המעשרות:

רובה של משנתנו עוסק בדיני תרומות ומעשרות ולא בדיני פאה.

עד שימרח

מירוח הכרי הוא השלב האחרון בהכנת התבואה לאחר הדיש והזרייה. למעשה מדובר בהשטחתה של ערמת התבואה או בסילוק שאריות הצמחים שנותרו בה, ולאחר פעולה זו ניתן למדוד את התבואה, לאחסנה ולהשתמש בה לצרכיו השונים של האדם. שלב זה הוזכר בחז"ל ביחס לתבואה וקטניות, והוא נחשב לגמר מלאכה, וממנו ואילך אין להשתמש בתבואה ללא הפרשת תרומות ומעשרות.

מזרה ששימש לניפוי התבואה

פירוש קהתי

כבר הזכרנו, שמצוות הפאה היא להניחה מן הקמה (במחובר לקרקע) בשעת הקציר, שנאמר: "ובקצרכם את קציר ארצכם לא תכלה פאת שדך" - ... משנתנו באה ללמד, שמי שקצר כל שדהו ולא הניח פאה מן הקמה, חייב להפריש פאה מן התלוש - מן השיבולים או מהכרי (מערימת גרגרי התבואה). הפאה פטורה מן המעשרות, כלומר שאין חייבים להפריש ממנה תרומה ומעשרות, ואפילו כשהיא ניתנת מן הכרי, שכתוב במעשרות (דברים יד, כט): "ובא הלוי כי אין לו חלק ונחלה עמך" - יצאה פאה שיש גם ללוי חלק בה, כגון אם הוא עני, הלכך פטורה מן המעשרות. במה דברים אמורים? כשהופרשה הפאה מתבואה שלא נתחייבה עדיין בתרומה ומעשרות, דהיינו לפני מירוח הכרי בגורן; שלאחר הדישה והזרייה צוברים את התבואה בכרי ומחליקים את פני הכרי (מיישרים ומייפים את ערימת התבואה), וזהו המירוח, וכל זמן שלא נמרח, לא חל על התבואה חיוב הפרשת תרומה ומעשרות. אבל לאחר מירוח הכרי, כיון שחל אז על התבואה חיוב הפרשת תרומה ומעשרות, הריהו חל גם על הפאה שטרם ניטלה ממנה. - כן כוללת משנתנו עוד דברים שהמירוח משנה את דינם לענין תרומה ומעשרות.

לְעוֹלָם הוּא נוֹתֵן מִשֵּׁם פֶּאֶה - כלומר מי שגמר קצירו ולא הניח פאה בשדה במחובר לקרקע, הריהו נותן פאה מן התלוש, כמו שבארנו למעלה, ופֶּטוּר מִן הַמַּעֲשֵׂרוֹת - כדין פאה, עַד שְׂיִמְרָתָהּ - כלומר שהפאה הניתנת מן התלוש אינה פטורה מתרומה ומעשרות אלא אם כן הופרשה לפני מירוח

מאכל בהמה, חיה ועוף

בגידול בעלי חיים במשק חקלאי, המגדל מעוניין להשתמש בתוצרים שמפיקים בעלי החיים בחייהם - חלב וביצים, וכן בבשר שלהם ובעורם לאחר השחיטה. כמו כן הוא משתמש בבעלי החיים לעבודות חקלאיות: נשיאת משאות, עבודות אדמה ועוד. מטרת הזנתם של בעלי החיים היא לעודד תפוקה זו.

הצרכים התזונתיים של בעלי החיים כוללים פחמימות, שומנים וחלבונים, וכן מינרלים וויטמינים במידה מועטה. בעבר, עיקר תזונת בעלי החיים הייתה מבוססת על מרעה טבעי¹ שכלל מיני עשבים,² קוצים,³ תבואה,⁴ קש, עצים וזרדים,⁵ פירות וירקות טריים,⁶ שאריות מזון⁷ ועיסה שהוכנה במיוחד בעבורם.⁸ לעיתים רחוקות אף נקצרה תבואה במיוחד עבור בעלי החיים.⁹ בעלי החיים קיבלו את מזונם לעיתים במרעה החופשי¹⁰, ולעיתים מזונם הובא אליהם במיוחד.¹¹

הכרי, כמו שביארנו למעלה; אבל הבא להפריש פאה מהכרי לאחר מירוחו (לאחר שהחליקו ויישרו את ערמת התבואה), הואיל ונתחייבה כבר התבואה בתרומה ובמעשרות, אף הפאה, שהוא בא להפריש מתבואה זו, חייבת בתרומה ובמעשרות. הלכך יפריש תחילה התרומה והמעשרות ואחר כך יתן פאה לעניים. יש סוברים שבכגון זה יתן פאה בשיעור אחד מששים מכל התבואה, לפי כמותה קודם הפרשת המעשרות, שלא יפסידו העניים. - משנתנו נקטה לשון "מעשרות" הכולל גם תרומה. וְנִתְּנָה מִשְׁנֵי הַפֶּקֶר וּפְטוֹר מִן הַמַּעֲשָׂרוֹת - המפקיר את תבואתו, אין הזוכה בה חייב להפריש ממנה תרומה ומעשרות, שהפקר פטור מן המעשרות, שנאמר במעשרות (דברים יד, כט): "ובא הלוי כי אין לו חלק ונחלה עמך" - יצא הפקר שידך וידו שווים. ברם, אין תבואה מופקרת פטורה ממעשרות אלא אם כן הפקירו אותה הבעלים עַד שְׁיִמְרָה - קודם מירוח הכרי, שעדיין לא הוקבעה התבואה למעשר, אבל המפקיר תבואתו לאחר המירוח, לא פקעה ממנה חובת תרומה ומעשרות. ומכאן, שלאחר המירוח לא יפקיר אדם מתבואתו כלום עד שיפריש המעשרות (רמב"ם בפירושו למשנתנו). וּמֵאֲכִיל לְבִהְמָה וְלַחֲיָה וְלַעֻפּוֹת וּפְטוֹר מִן הַמַּעֲשָׂרוֹת, עַד שְׁיִמְרָה - לפני המירוח מותר לו לתת מתבואתו לבהמה, לחיה ולעופות, אפילו לשם אכילת קבע, והוא פטור מן המעשרות. וכן מותר גם לאדם לאכול ממנה אכילת ארעי, אלא שנקטה משנתנו בהמה חיה ועופות משום אכילת קבע. - יש מעירים, שנקטה המשנה "עופות" לשון רבים, לפי שאין דרך ליתן לעוף אחד אכילה מרובה שהיא אכילת קבע; ויש אומרים, לפי שאין דרך לגדל עוף אחד בלבד, מה שאין כן בהמה וחיה. וְנוֹטֵל מִן הַגֶּרֶן וְזוֹרֵעַ וּפְטוֹר מִן הַמַּעֲשָׂרוֹת, עַד

- 1 בראשית מא, ב.
- 2 משנה שבת יב, ב.
- 3 משנה שביעית ז, א.
- 4 משנה דמאי א, ג.
- 5 משנה שבת יח, ב.
- 6 חרובים הוזכרו במשנה מעשרות ג, ד; כרש"י תרומה כמובא במשנה תרומות יא, ט.
- 7 כגון סובין ומורסן שהם שאריות של גרגר החיטה לאחר הטחינה, כמובא במשנה פסחים ב, ז.
- 8 משנה חלה א, ח.
- 9 כמובא להלן בפרק ב משנה א, קצירה לשחת, ראה בהרחבה בביאורנו שם.
- 10 המשנה בשביעית ג, ד דנה כיצד יש להוציא את בעלי החיים למרעה בשביעית באופן שגם יזבל את השדה.
- 11 ראה למשל בבלי שבת קמ, ב, נתינת מזון לפני

כיום, עם התפתחות החקלאות והצורך להגיע לניצול מלא של המזון, וכן כדי להפיק מבעלי החיים את המרב, נערכים מחקרים רבים כדי לתת לבעלי החיים את התזונה המדויקת ביותר בעבורם.

ההזנה המודרנית של בעלי חיים יונקים מורכבת משני מרכיבים עיקריים: מזון גס ומזון מרוכז.¹ המזון הגס כולל את כל חלקי הצמח - הגבעול והעלים. מבחינה תזונתית המזון מכיל בעיקר תאית, שהיא פחמימה מורכבת שמתפרקת לפחמימה פשוטה לאחר העיכול, וכן חלבונים וחומרי הזנה נוספים.¹² בבעלי חיים מעלי גירה המזון הגס נדרש גם כן להפעלה תקינה של מנגנון העלאת הגירה וכמקור לפחמימות. בבעלי חיים שאינם מעלים גירה - סוסים וכדומה - תפקיד התאית מסתכם בהיותה מקור לפחמימות. בעלי החיים משיגים את המזון הגס ברעייה בשדה, שם הם ניזונים מכל סוגי הצמחים (מלבד הצמחים הרעילים: כלך מצוי, שבטבט ענף, הרדוף וכדומה). ובמשקים מודרניים, ברפתות, בדירים ובאורוות הם מקבלים אותו משומר, לאחר שעבר תסיסה והחמצה (תחמיץ), או מיובש (חציר).
2. המזון המרוכז כולל גרגרים שלאחר העיכול מתפרקים לחלבונים, שומנים וויטמינים שונים (תערובת).

בעלי חיים ממחלקת העופות, כגון תרנגולות, אווזים וברווזים, ניזונים כיום בעיקר מגרעיני דגן (תירס, שעורה וחיטה) וכן מוויטמינים ומינרלים.

שְׁמִירָתָם; דְּבָרֵי רַבִּי עֲקִיבָא - רבי עקיבא סובר, שמותר לקחת גרעיני תבואה מן הגורן לפני המירוח ולזרוע אותם, ופטורים הם מתרומה ומעשרות. אבל לאחר המירוח אסור לזרוע קודם הפרשת המעשרות. ברם, איסור זה אינו אלא מדברי סופרים, שכן מן התורה הזורע פטור מן המעשרות אפילו לאחר המירוח, שכתוב (דברים יד, כב-כג): "עֵשֶׂר תַּעֲשֶׂה... וְאָכַלְתָּ" - ודורשים: "ואכלת" ולא הזורע. זוהי דעת רבי עקיבא, אבל חכמים חולקים עליו וסוברים שגם הזורע לפני המירוח חייב לעשר מדברי סופרים. והלכה כחכמים. **פֶּהָן וְלֹאֵי שֶׁלְקָחוּ אֶת הַגֶּרֶן** - שקנו את תבואת הגורן, **הַמַּעֲשָׂוֹת שֶׁלָּהֶם, עַד שְׁמִירָתָם** - אם קנו את התבואה לפני המירוח, הרי הם נוטלים את התרומה והמעשר לעצמם. ברם, אם קנה לאחר שמירח המוכר את התבואה, הואיל וכבר נתחייבה התבואה בתרומה ובמעשרות ברשות המוכר, חייבים הם ליתן את התרומה והמעשר לכהנים וללויים אחרים. וקנס הוא שקנסום חכמים שלא יהיו קופצים לקנות תבואה בגרנות ונמצאים מפקיעים מתנות אחיהם (ירושלמי). **הַמִּקְדִּישׁ** - הנותן את תבואתו להקדש (לרשות המקדש), **וּפְּוֹדָה** - אותה מן ההקדש, שכן המקדיש יכול לפדות את הקדשו, כלומר להחזירו לרשותו, על ידי שנותן להקדש כסף תמורתו בתוספת חומש על ערכו, **חֵיב בְּמַעֲשָׂוֹת, עַד שְׁמִירָתָם הַגִּזְפָּר** - של ההקדש, כלומר שאם התבואה לא נמרחת כשהיתה ברשות ההקדש, והוא חוזר ופדאה עוד קודם למירוח, הרי הוא חייב בהפרשת המעשרות. אבל אם נמרחת ברשות ההקדש והוא פדאה אחר כך, הואיל ובשעה שהיתה ראוייה להיקבע למעשר היתה ביד ההקדש, אין הפודה חייב עוד להפריש ממנה מעשרות, שהקדש פטור מן המעשרות. "גזבר" - היינו הפקיד, השומר נכסי ההקדש (רמב"ם).

הפטם בשבת.

12 בונדי, הזנת, 1992, עמ' 23.

משטח נרחב חצוב בסלע, בצד מזרח של ח'רבת חרשה, ישוב המיוחס לתקופת בית שני, בחבל גופנה שבבנימין

ונוטל מן הגורן... שלקחו את הגורן

הגורן הוזכר במסכת פאה בפרט ובמושנה בכלל פעמים מספר. ישנן משמעויות אחדות למושג זה במקרא ובחז"ל: מקום, כלומר חלקה או אזור מסוים המשמשים לפעולת הדיש,¹³ זמן הדיש או איסוף היבול,¹⁴ או התבואה עצמה לאחר הדיש.¹⁵ פעולת הדיש נועדה להפריד בין הגרגירים לבין הגבעולים היבשים שהם גדלו עליהם. המשטח שעליו נערך הדיש הוא בדרך כלל משטח נוקשה הממוקם מזרחית ליישוב, כדי להימנע מאבק המובא מרוח מערבית.¹⁶ הגורן עשוי ממשטח נוקשה העשוי סלע, אבן, או קרקע נוקשה, כדי שהעפר והאבק לא יתערבבו עם הדגנים. המשטח נמצא לרוב במקום שבו נושבת רוח מפעם לפעם, על מנת שזו תסייע לפעולת הזרייה המפרידה בין הגרגירים לשיבולים והקנים. הפרדת הגרגרים מהשיבולים נעשתה על ידי חביטה – חובטים את השיבולת בקרקע וכך הגרגרים נחלצים מהשיבולת, או על ידי דישה. הדיש כולל הנחת ערימת שיבולים על הקרקע ושכירתם בעזרת מורג¹⁷ או רגלי הבהמות, תוך הזזת התבואה במהלך הדיש.¹⁸

13 למושג גורן ארונה היבסי בשמואל ב, כד טז – כג, מתאר מקום. ראה גם יואל ב כד: "ומלאו הגרנות בר"; רות יורדת אל הגורן; מושנה, כלאים ב, ה: "מקום הגרנות שעלו בו מינים הרבה". ראה גם מושנה, בבא בתרא ב, ח שמרחקים את הגורן מן העיר חמישים אמה; תוספתא טהרות (צוקרמנדל) ז, ט: "השבילין המפולשין... ולגרנות".

14 ראה תוספתא תרומות (ליברמן) ז, ד: "סובין של חדשות אסורות... עד מתי?... כל זמן שבני אדם רגילין לחבוט בין הגרנות"; תוספתא בבא מציעא (ליברמן) ט, כד: "ימתין עד שתגיע גורן", וכן תוספתא בכורות (צוקרמנדל) ז, ט: "שלוש גרנות למעשר בהמה".

15 במושנתנו מובא שכהן ולוי לוקחים את הגורן, ומוזכר שמדובר בתבואה עצמה. להלן בפרק ב מושנה ה מובא שאדם יכול לעשות לתבואתו גורן אחד או שני גרנות.

16 אביצור, כלי האסיף, תשכ"ו, עמ' 54.

17 אביצור, כלי האסיף, תשכ"ו, עמ' 60, מציין כי ישנם מספר סוגי מוריגים, הצד השווה ביניהם הוא לוח עץ בעל שקעים שהוכנסו אליו חתיכות ברזל או אבנים קטנות שגרמו לשכירת השיבולת ולחילוץ הגרגרים.

18 אביצור, כלי האסיף, תשכ"ו, עמ' 60.

משנה א

וְאֵלּוּ מִפְּסִיקִין לַפֶּאֶה: הַנֶּחֱל, וְהַשְּׁלוּלִית, וְדֶרֶךְ הַיְּחִיד, וְדֶרֶךְ הָרִבִּים, וְשִׁבִּיל הָרִבִּים וְשִׁבִּיל הַיְּחִיד הַקְּבוּעַ בִּימֹת הַחֲמָה וּבִימֹת הַגִּשְׁמִים, וְהַבּוֹר, וְהַנִּיר, וְזֶרַע אַחֵר. וְהַקּוֹצֵר לְשַׁחַת מִפְּסִיק; דְּבָרֵי רַבִּי מֵאִיר. וְחֻכְמִים אוֹמְרִים: אֵינוֹ מִפְּסִיק, אֶלָּא אִם כֵּן חָרַשׁ.

אלו מפסיקין - בין שדה לשדה ויהיו נחשבים כשתי שדות, לענין שאם הניח פאה באחת מהן על חברתה לא עלתה לו לפאה, דכתיב (ויקרא יט) פאת שדך שלא יניח פאה משדה לחברתה:

הנחל - נהר:

והשלוולית - אמת המים שמחלקת שלל לאגפיה שאמות אחרות של מים שוות ממנה:

ודרך היחיד - ד' אמות:

ודרך הרבים - שש עשרה אמה, ומשום סיפא נקט לה דבעי למתני סיפא שכל אלו אין מפסיקין באילן, וקמ"ל דאפילו דרך הרבים שהיא רחבה ט"ז אמה אינה מפסקת באילן:

שביל הרבים ושביל היחיד - שביל זוטר טובא דשקיל כרעא ומנח כרעא. ואשמעינן דאפילו שביל דרבים אם הוא קבוע לימות החמה ולימות הגשמים, כלומר שמהלכין בו אפילו בזמן שהשדות זרועות בימות הגשמים מפסיק בין השדות הזרועות ואי לא לא מפסיק:

הבור - שדה שאינה זרועה. והאדמה לא תשם (בראשית מז) מתרגמינן וארעא לא תבור:

והניר - חרישה. כמו נירו לכם ניר (ירמיה ד):

וזרע אחר - כגון שתי השדות זרועים חטים וביניהם קרקע זרוע מין אחר. ושיעור רוחב הבור והניר זרוע אחר כדי שלשה תלמים של מענית המחרישה:

והקוצר לשחת מפסיק - דקסבר כל לשחת לאו קצירה היא, דלא חשבינן לה אתחלתא דקצירה. שחת תבואה שלא הביאה שליש, וקוצרים אותה להאכיל לבהמות. ואין הלכה כרבי מאיר:

ואלו מפסיקין

חובת השארת הפאה קיימת בכל שדה בפני עצמו, כפי שדרשו חז"ל: "שדך - ובלבד שלא יוציא משדה לחברתה", ודי בהשארת פאה אחת בלבד מכל שדה. משנתנו דנה בהגדרת מקרים שבהם מתעורר צורך להתייחס אל שדה אחד כאל שני שדות נפרדים.

במשנתנו מוזכרים שלושה סוגי הפסק שונים: א. הפסק שנוצר בשל מעבר תעלות מים. ב. הפסק שנוצר בשל דרכים העוברות בשדה. ג. הפסק שנוצר בשל עיבודי קרקע.

הנחל והשלולית

רובה המוחלט של החקלאות בעבר הייתה חקלאות בעל, שנסמכת על מי הגשמים.² עם זאת חקלאות השלחין הייתה מצויה בחלק מהשטחים המעובדים.³ מלבד מי הגשמים היורדים בארץ בימות החורף, המשקים את השדה ישירות, עיקר ההשקיה בארץ נעשתה במי נחלים ובמי מעיינות, השקייה זו נעשתה באופנים שונים: השקייה בהצפה, השקייה בחריצים, עוגיות, ערוגות ועוד.⁴ משנתנו עוסקת בהשקייה שנעשתה על ידי בניית מערכות מים שהובילו את המים ממקום כינוסם לשדה. מערכות ההשקיה כוללות כמה מרכיבים:

- א. מקור המים: גשמים, נחלים, בורות ומעיינות.
- ב. מערכת איחוז והקוויית המים: סכר שמקווה את המים ומפנה אותם לתעלה, או בריכה חפורה וחצובה במקום הנביעה. לעיתים נחצבו מעיינות

פירוש קהתי

שנינו ב"תורת כהנים" (ספר מדרשי הלכה על "ויקרא"): "לא תכלה פאת שדך" - בא הכתוב לחייב על כל שדה ושדה, כלומר שאין להניח פאה משדה על חברתה (ירושלמי), כגון שאם היו לאדם שתי שדות לא יקצור את האחת כולה ויניח בשנייה פאה הראויה לשתייה, אלא יניח בכל אחת ואחת פאה הראויה לה. ואם הניח משדה על חברתה, אינה פאה (רמב"ם הל' מתנות עניים ג, א). משנתנו מונה דברים המפסיקים את השדה ועושים אותה כשתי שדות לענין פאה.

וְאֵלּוּ מִפְּסִיקִין לְפָאָה - הדברים המפורטים להלן מפסיקים את השדה לענין פאה, שתהא נחשבת כשתי שדות, וחייבים להניח פאה בכל אחת מהן: **הַנַּחַל** - נחל מים העובר בתוך השדה. כגון וודי, ואפילו אם המים שבו אינם נמשכים, **וְהַשְּׁלֹולִית** - תעלה המושכת מים לאמות המים שבשדות; ובגמרא פירשו (בבא קמא סא, א): "שלולית - אמת מים שמחלקת שלל לאגפיה". **וְדֶרֶךְ הַיְחִיד** - הרחבה ארבע אמות, **וְדֶרֶךְ הָרִבִּים** - הרחבה שש עשרה אמה, **וְשִׁבִּיל הָרִבִּים** - שביל שעוברים בו רבים לשדותיהם, אבל אינה

1 ירושלמי כאן.

2 כפי שנאמר בתורה: דברים יא, י: "כי הארץ אשר אתה בא שמה לרשתה לא כארץ מצרים הוא אשר יצאתם משם אשר תזרע את זרעך והשקית ברגלך כגן הירק. והארץ אשר אתם עברים שמה לרשתה ארץ הרים ובקעת למטר השמים תשתה מים".

3 רון, ניצול, 1977, עמ' 230-250.

4 אביצור, משאבי המים, תשנ"ב, עמ' 62-65.

נקבה כדי להגביר את ספיקת המים.

ג. מערכת הולכה: מערך האצירה וניתוב המים לשדה באמצעות מערכת הולכה שעשויה מתעלות שונות: חפורות, חצובות בסלע ובנויות. הולכת המים התבססה על כוח הכבידה.

ד. מערכת פיזור: מערכת התעלות בשדה.

לפירוט אופן פיזור המים בשדה דרך האמה, ראה להלן במשנה הבאה. ראה להלן פרק ה משנה ג, על ניצול מיטבי של המים בשדה.

ההפסק הראשון בין שדות שהוזכר במשנתנו הוא הפסק שנוצר בשל תעלות מים.

בשדה נוצרות תעלות: יש נחלים שמסלולם טבעי, מעין 'ואדיות', ויש תעלות מים הנוצרות במהלך עונת הגשמים, וללא טיפול נכון יכולות ליצור חריצים עמוקים בקרקע ולחלק אותה לשני חלקים.

הנחל חוצה את השדה; בשל עומקו,⁵ בשל זרימת המים שבו,⁶ או בשל סחף האבנים⁷ לא ניתן לזרוע בו.⁸ במקרה זה השדה נחלק לשניים גם אם אין זורמים בנחל מים בפועל.⁹

משמשת דרך לעוברי דרכים, ושביל היחיד - שביל צר המיועד ליחיד לעבור בו לגנו או לשדהו, הקבוע בימות החמה ובימות הגשמים - בין שביל הרבים ובין שביל היחיד, דווקא כשהוא קבוע בימות החמה ובימות הגשמים, כלומר שהולכים בו אפילו בימות הגשמים בזמן שהשדות זרועות. אבל אם אינו קבוע אינו מפסיק את השדה. והבור - שדה בור, אדמה שלא נעבדה, והגיר - שדה חרושה, וזרע אחר - שזורע בתוך השדה, כגון שזורע פס של שעורים בתוך שדה זרועה חטים, - כל אלו מפסיקים את השדה להיחשב כשתי שדות לענין פאה. והקוצר לשחת - הקוצר בתוך השדה תבואה שלא נגמר בישולה לצורך מספוא לבהמות, מפסיק - המקום הנקצר מפסיק את השדה ועושה אותה כשתי שדות לענין פאה, דברי רבי מאיר - שסובר רבי מאיר, קצירה לשחת אינה קצירה ואינה נחשבת כהתחלת הקציר של תבואת השדה, לפיכך מפסיק מקום השחת את השדה. והכמים אומרים: אינו מפסיק - הקוצר לשחת אינו מפסיק את השדה, אלא אם כן חרש - את המקום שקצר, ואז דינו כנזר. אבל אם לא חרש, סוברים חכמים, שהקוצר לשחת הרי זה כהתחלת הקצירה, וכשמבשילה התבואה וקוצר כל השדה, הרי זה כגומר קצירתה, ולכן נותן פאה אחת על הכל (מנחות עא, ב; רש"י).

משנתנו נקטה "דרך הרבים" משום המשנה דלהלן (משנה ג), המלמדת, שכל אלו אין מפסיקים לאילן, והרי היא באה להשמיענו, שאפילו דרך הרבים אינה מפסקת לאילן (הר"ב). ובענין "שביל הרבים" באה המשנה להשמיענו, שאפילו שביל הרבים אינו מפסיק את השדה אלא אם כן הוא קבוע לימות החמה ולימות הגשמים, כמו שבארנו.

5 רש"י בבא קמא עא, א: "הנחל - שדה מכאן ושדה מכאן ונחל עמוק באמצע".

6 הר"ש כאן מבאר שהן בנחל הן בשלולית זורמים מים, ראה תוספות רעק"א כאן.

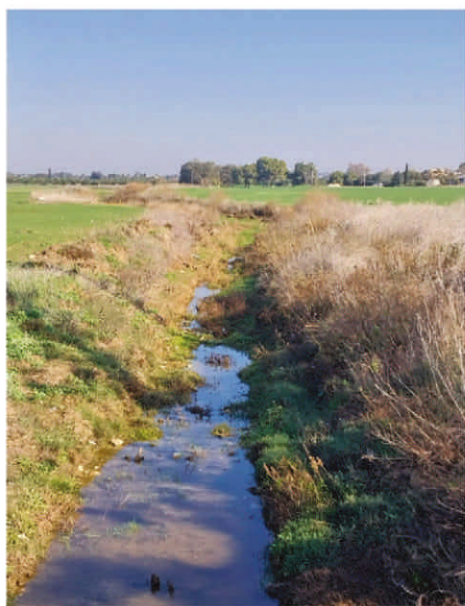
7 ראה רשב"ם בבא בתרא נה, א, וכן רש"ס על הירושלמי כאן. יש לציין כי פעמים רבות הסחף הוא אדמה, ולא אחת אדמת סחף נחשבת לאדמה טובה ופורייה.

8 רא"ש כאן, "לפי שאינו עשוי לזריעה".

9 כפי שמובא כאן בירושלמי: "נחל - אף על פי שאינו מושך". בשנות אליהו כאן מובא שהכוונה לנחל

השלולית היא תעלת מים, ונכתב עליה "שמי גשמים שוללין שם". מדובר במקום שהמים מתקבצים שם,¹⁰ או ב"אמת המים שמחלקת שלל לאגפיה", שממנה ניתן להעביר מים לכל חלקי השדה,¹¹ וייתכן גם כי מדובר דווקא בתעלה שנבנית באופן יזום בשדה.¹² שלולית זו רדודה או צרה יותר מהנחל,¹³ והיא יוצרת הפסק רק אם יש בה מים בפועל.¹⁴ ישנם הסוברים שההבדל בין נחל לשלולית הוא שאת הנחל, לעומת השלולית, לא ניתן לעבור בפסיעה אחת.¹⁵

על השלולית נכתב בין היתר שהיא מקום ש"מי גשמים שוללים שם". מי גשמים אינם מתנקזים מהשדה, משלל סיבות: חוסר ניקוז נכון של הקרקע, צמחייה שחוסמת את תעלות הניקוז, משטח מסולע שנמצא בקרקעית השלולית ועוד. יתכן שלעיתים אף אגרו כך במכוון את מי הגשמים, על מנת לנצלם להשקייה.¹⁶ שלוליות נוטות להימצא בקרקעות חרסיתיות

תעלת מים המפרידה בין השדות

מתקן איחוז מים

במושנה זו היא לנהר.

10 רש"ם בבא בתרא נה, א.

11 בבבלי בבא קמא סא, א, מובא ששלולית היא מקום שמי גשמים שוללים שם, או שמדובר באמת מים שמעבירה מים לכל חלקי השדה. שיעור זה הוא קטן יותר מאמת מים. ראה רש"י במקום.

12 שנות אליהו, תפא"י כאן.

13 תוספות יו"ט כאן.

14 כפי שמובא בירושלמי כאן "שלולית כל שהיא מושכת". ראה תוספות ר"ד בבא קמא סא, א שדן אם השלולית המובאת במשנתנו זהה לאמת המים המובאת במושנה הבאה. ראה שנות אליהו כאן שכתב שהשלולית קטנה מהנחל, ולכן היא מפסיקה רק אם היא "מושכת".

15 יד רמ"ה ב"ב נה, א.

16 אביצור, משאבי המים, תשנ"ב, עמ' 65, כך ניצלו הנבטים את מי הגשמים המועטים שירדו בנגב, במצדה נבנו מערכות שונות שאגרו את מי הגשמים שירדו באזור.

- "אדמה כבדה". קרקע חרסיתית היא קרקע שמכילה מינרלים שהתבלו מסלעי האב, ועל פי רוב מקטע החרסית בקרקע הוא תערובת של כמה מינרלים חרסיתיים.¹⁷ קוטר הגרגרים בקרקע חרסיתית קטן משני מיקרונים (שתי אלפיות המילימטר).¹⁸ תכונותיהם של מינרלי החרסית הן: צמיגות, כושר תפיחה, קוהזיה¹⁹ וספיחת מים. עם בוא הגשמים הראשונים שכבת הקרקע העליונה סופחת מים, ובשל הקוהזיה המים אינם ממשיכים לחלחל לעובי הקרקע. כך נוצרת מעין שכבה אטומה על פני השטח. הגשמים הבאים אחר כך מצטברים על פני הקרקע, ובחוסר ניקוז מתאים גורמים להצפת השטח ומונעים מהצמחים שנזרעו בו להתפתח.²⁰ תופעה זו מצויה גם בשטחים גדולים שאינם מנוקזים. כך נוצרו הביצות שהיו מצויות בארץ עד לפני כ-130 שנה.

דרך... שביל... קבוע

דרך המפרידה בין שדות

האופן השני של ההפסק בין שדות הוא כאמור דרכים שונות שעוברות בו. צורת ההתיישבות המקובלת בעולם החקלאי עד ימינו היא ייחוד אזור למגורים - כפר או יישוב, ולידו אזור חקלאי שבו מעבדים את הקרקע ומייצרים את המזון לשימוש או למכירה. האזור החקלאי נקרא גינה או בקעה.²¹ מטבע הדברים, יש לייחד חלק מהשטח החקלאי למעבר בין השדות השונים; של היחיד או של הציבור. כמה סוגי מעברים הוגדרו בתנ"ך ובחז"ל: משעול,²² שביל ודרך. שבילים²³ לרוב הם מעברים צרים,²⁴ שלעיתים נוצרו אף בתוך השדה.²⁵ ההבדל בין שבילים ודרכים נעוץ בעיקר במיקום,²⁶ ברוחב (דרכים)²⁷

17 אנציקלופדיה לחקלאות, כרך א, תשמ"ו, עמ' 400, כגון צורן, אלומיניום ועוד.

18 מיקרון היא יחידת מידה השווה ל-10 בחזקת מינוס 6 מטר, כלומר מיליונית המטר.

19 כוחות משיכה הפועלים בין שתי מולקולות מאותו חומר.

20 הזרעים אינם מקבלים חמצן במקרה זה ואינם יכולים לבצע פוטוסינתזה.

21 משנה בבא בתרא א, ב.

22 אתונו של בלעם הולכת במשעול הכרמים - גדר מזה וגדר מזה.

23 ראה משנה בבא מציעא ב, ג; טהרות ו, ו.

24 ראה ר"ש שכתב שהשביל הוא "זוטר טובא", ומדובר בשביל צר, ואע"פ שהוא צר אם הוא קיים גם בימות החורף - הוא מפסיק.

25 ראה בבלי תענית ו, ב, עד מתי מהלכים בשבילי הרשות, וברש"י שם: "שיש רשות מבית דין לעוברי דרכים לקצר שבילן לילך בשדות", ומובן שהיתר זה מסתיים עם בוא הגשמים ועונת הזריעה. לכן שביל שאינו קבוע בימות הגשמים למעשה אינו קיים, ואם כן אינו מהווה הפסק בין השדות.

26 ראה ר"ש ורא"ש שכתבו שהשביל היחיד הוא דרך קטנה.

27 ראה למשל במדבר כ, יז; כא, ב; כב, כו; דברים ב, כז. ברמב"ם ובר"ש כאן מובא שדרך היחיד היא ארבע אמות ודרך

רחבות יותר משבילים), באופי²⁸ ובתכיפות השימוש בהם - אם הוא בכל עונות השנה, או רק בחלק מהן.

עיקר השימוש בשדות היה לגידול תבואה (ירקות, קטניות, עשבי תיבול, עצי פרי ועוד) בחורף. הימצאותו של שביל סמוך לשדה גם בחורף שלא נזרעה בו תבואה מלמד שנוצרו כאן שני שדות נפרדים, ולכן אף שהשביל צר, אם הוא קיים גם בחורף הוא מפריד בין שני חלקי השדה.

האופן השלישי של הפסק בין שדות הוא צורות עיבוד שונות של הקרקע. בירושלמי כאן מובאות שתי דעות באשר לגודל החלק שאינו מעובד בתוך השדה, על מנת להגדיר את השדה כשני שדות.²⁹ שטח כל שהוא, או שלושה תלמים של פתיח (שהוא חריש ההכנה לפני הגשם הראשון או מייד לאחריו).

בור

שדה בור הוא שדה שאינו מעובד.³⁰ במשנתנו מצוין שחלק מהשדה אינו מעובד יום יום, בעיקר בשל זווית משתנה של הקרקע, הימצאות אבנים שלא ניתן לסלקן, היעדר יכולת לחרוש בחלק זה, ועוד. יש לציין כי בירושלמי הובא שאם ניצב סלע לכל רוחב השדה, ובמהלך החריש לא ניתן לחרוש את השדה ברציפות אלא יש להרים את המחרשה ולהניחה בצידו השני של הסלע, הסלע גורם להפסק בשדה.

ניר

ניר הוא קרקע חרושה.³¹ בעבר היה מקובל להותיר קרקע במשך שנה אחת ללא זריעה, כפי שמובא בכמה משניות.³² כשאדם חורש את הקרקע אך אינו זורע בה, מובן שהוא אינו רוצה להשתמש בקרקע, ולכן היא נחשבת להפסק ומחלקת את השדה לשני חלקים.

גידול חקלאי אינטנסיבי מדלל את משאבי הקרקע. על מנת לשמור על פוריות הקרקע מקובל להחליף בין סוגי הגידול השונים אחת לשנתיים-שלוש,³³ וכן להוביר את הקרקע למשך שנה אחת. תהליך גידול החיטים למקדש היה כרוך בחרישת הקרקע בשנה אחת וזריעתה בשנייה, כלומר חרישת הקרקע והוברתה נהגו לסירוגין שנה־שנה.³⁴ בזמננו, בשל פיתוח חומרי הדישון לקרקע, אין צורך בהוברת הקרקע, וניתן להשיב לה את פוריותה בדישון

הרבים היא ט"ז אמה. במקרה שהדרך ברוחב כזה, היא מפסיקה גם אם היא קיימת רק בימות הקץ.

28 ראה שנות אליהו כאן: "דרך היחיד מזה שאינו מהלך בה אלא יחיד, ודרך הרבים היא מה שהולכין בה רבים".

29 ירושלמי כאן.

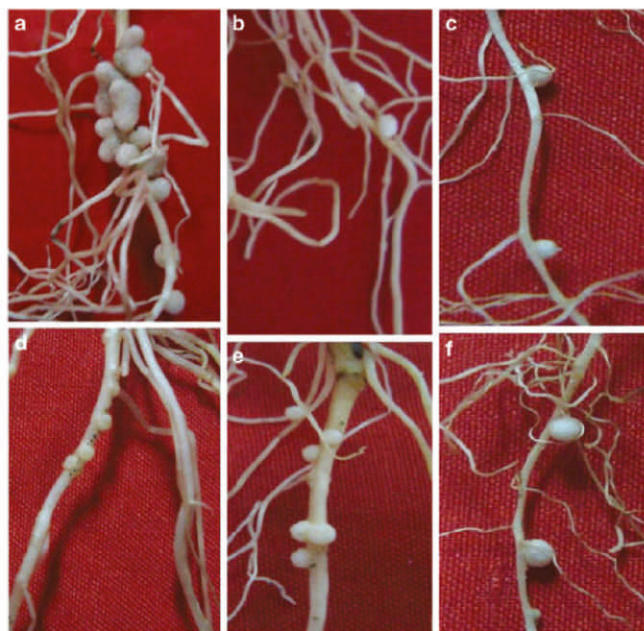
30 כך מובאים פרשני המשנה כאן, ריבמ"ץ, רמב"ם ור"ש. יש לציין כי בר"ש מובא "שדה בור שאינה זרועה", ואילו ברא"ש מובא "שדה בור שאינה חרושה וזרועה", ראה תוספות יר"ט כאן שדן בהבדלים בין הסברים אלו.

31 ראה למשל ירמיהו ד, ג: "כי כה אמר ה' לאיש יהודה ולירושלם נירו לכם ניר ואל תזרעו אל קוצים", וכן הושע י, יב.

32 ראה למשל משנה כלאים ד, ט; שביעית ד, ג; מנחות ח, ב.

33 בעיקר בין צמחים ממשפחת הדגניים לצמחים ממשפחת הקטניות.

34 משנה מנחות ח, ב.

פקיעות המכילות חנקן בשורשי קטניות, זריעת קטנית בשדה
אחת לכמה שנים מייתרת לעיתים את הצורך בדישון השדה

מתאים. עם זאת לעיתים החקלאי מוביר את הקרקע כדי להעשירה במינרלים שאבדו במהלך גידולים קודמים. השארת שדה בור נעשית לאחר גידול ארוך, או לאחר כמה מחזורי גידול של אותו ירק, קטנית או תבואה.

זרע אחר

זרע אחר פירושו זריעת שני מינים שונים בשדה אחד. זריעה כזאת מוכיחה שיש כאן שני שדות נפרדים, ויש להותיר פאה מכל מין בנפרד.

קצירה לשחת... חרש

קצירה לשחת היא קצירת התבואה לצורך מאכל בהמה, שנעשית בדרך כלל כאשר גבעולי התבואה לחים ועדיין ירוקים, והם עדיין בשלבי התפתחותם (הצימוח הווגטטיבי). ככלל, זריעת הצמחים בעבר הייתה לשימוש האדם, כדי שיפיק ממנו זרעים, ואילו בעלי החיים ניזונו ממרעה חופשי או משאריות צמחים שונות (קש ותבן). אי לכך קצירת תבואה לצורך בהמה נחשבת להפסד, מכיוון שהיא גורעת מההנאה מהזרעים.³⁵

צרכי התזונה של בעלי החיים נידונו לעיל בפרק א משנה ו.

כאמור, יש להותיר רק פאה אחת מכל שדה. התנאים במשנתנו נחלקו: לדעת חכמים קצירת התבואה לצורך מאכל בהמה³⁶ נחשבת להתחלת קצירת השדה, היא תסתיים עם תום הקציר של כל השדה, ורק אז תושאר הפאה. לדעת רבי מאיר קצירה זו אינה קשורה לקצירת השדה בכללותו, ואם כן כשיקצרו את חלקו האחר של השדה זו תהיה קצירה מחודשת. לכן כשהקצירה לשחת נעשתה באמצע השדה, כל צד של השדה ייחשב שדה בפני עצמו. עם זאת, לדעת חכמים הסוברים שקצירה זו נחשבת לתחילת הקצירה של השדה בכללותו, אם

35 ולכן זו קצירה לשחת - מלשון השחתה.

36 בבבלי מנחות עא, ב ובירושלמי כאן, הגמרא דנה אם קצירה לשחת היא לפני הבאת שליש או לאחריה. הדיון מטרותו להכריע מתי הקצירה נחשבת בוודאות לצורך מאכל בהמה, ומתי לצורך מאכל אדם. ראה ר"ש כאן שכתב: "קצירה לשחת לאו קצירה היא", בשנות אליהו כתב "לפי שקצר לצורך בהמות ולא לצורך אדם לכך מפסיק".

גם חרש את החלק שנקצר, מוכח שכוונתו ליצור שדות נפרדים, ולכן יש להותיר גם לדעתם פאה מכל שדה, שהרי החריש הוא הכנה לזריעה לעונה הבאה. קצירה לצורך מאכל בהמה של תבואה שלרוב מיועדת למאכל אדם אינה נחשבת לדינים מסוימים כקצירה המחייבת בדינים שונים, כפי שמובא בכמה משניות אחרות; להלן בפרק ו משנה י נכתב כי קצירה זו אינה מחייבת בדיני שכחה, וכן קצירת התבואה לצורך מאכל בהמה לפני הבאת קרבן העומר.³⁷

קצירה לשחת בזמנו

קצירה לשחת

בזמנו מפתחים זנים ייעודיים לבעלי חיים וקוצרים אותם בעודם ירוקים, כדי להשתמש בכל חלקי הצמח ולנצל את יתרונותיו התזונתיים. המדדים הם מקסימום נעכלות ונאכלות של הצמח, יבול רב של חומר יבש, כמות מרובה של עלווה וכושר הסתעפות טוב. עמידות לרביצה ולמחלות עלים, ושיעור רב של חלבון.³⁸ לעומת זאת המדדים לפיתוח זנים עבור גרגיריהם כוללים זנים שנוטים לפתח שיבולת גדולה יותר ביחס לכלל הצמח, כושר מילוי טוב של הגרגר, התאמה לטמפרטורה ולרמת המשקעים באיזור המיועד לזריעה.³⁹

37 משנה מנחות י, ח. ראה הרב אריאל, תשס"ג, סימן ל"ג. קצירה לתחמיץ לפני העומר.

38 זוהר, גידול חיטה, 1992, עמ' 44-45.

39 זוהר, גידול חיטה, 1992, עמ' 6, אחד המדדים הוא מקדם הקציר: שהוא היחס בין הגרגרים לשאר חלקי הצמח, בעבר השיבולת היוותה 20-30 אחוז מהביומסה של הצמח, כיום השיבולת מהווה עד 50 אחוז מהביומסה של הצמח.

משנה ב

אמת המים שאינה יכולה להקצר
כאחת - שהיא רחבה כל כך עד
שהעומד באמצע אינו יכול לקצור
מכאן ומכאן:

ר' יהודה אומר מפסקת - ופליג
את"ק דאמר לעיל על שלולית דהיינו
אמת המים דבכל ענין מפסיק, ור'
יהודה סבר דאם יכולה להקצר כאחת
אינה מפסקת. והלכה כר' יהודה:

וכל ההרים אשר במעדר יעדרון - הר
שחודו זקוף ואין בקר בכליו יכולין
לעבור שם, ומפסיק בין שתי השדות:

הוא נותן פאה לכל - כלומר נותן פאה אחת לכל שתי השדות ולא חשיב הפסק. הואיל והם נעדרים
במעדר, כלומר שבני אדם חופרים אותו הר בכלי שחופרים בו את הקרקע, אין זה הפסק. שהרואה
אומר אין זה קרקע בור אלא למחר חופרים אותו במעדר וזורעים אותו ושתי השדות הם אחת:

אֲמַת הַמַּיִם שְׁאִינָה יְכוּלָה לְהִקְצֹר
כְּאַחַת - רַבִּי יְהוּדָה אוֹמֵר: מִפְּסָקָת.
וְכָל הַהָרִים אֲשֶׁר בַּמַּעְדָּר יַעְדְּרוּן,
אִם עַל פִּי שְׂאִין הַבָּקָר יְכוּל לַעֲבוֹר
בְּכָלָיו, הוּא נוֹתֵן פָּאָה לְכָל.

משנתנו ממשיכה ודנה בשני סוגי הפסק בשדה. הדין הראשון עוסק באמת המים העוברת בשדה, והשני - באופן אחר של עיבוד הקרקע.

אמת המים

הדין הראשון שהוזכר במשנה חל על אמת מים. אמת מים היא תעלת מים,¹ הדומה לשלולית שהוזכרה במשנה הקודמת,² או שמדובר באופן אחר של העברת מים בשדה.³

מערכת הובלת המים לשדה: ממתקני איחוז והקוויית המים שהוזכרו במשנה הקודמת, יש להוביל את המים לשדה שמעוניינים להשקותו. הובלה זו נעשתה באמצעות אמת מים. אמת המים (irrigation cannal) היא תעלה הנחפרת בקרקע. את העפר מוציאים במעדר לצידי האמה או למקום אחר.⁴

אמת המים נקראה כך מכיוון שעל פי רוב רוחבה היה אמה ועומקה אמה. אמות המים המרכזיות המובילות את המים ממתקן האגירה לשדה נקראות גם "נהרות המושכים מים

פירוש קהתי

משנתנו מוסיפה ללמוד בדברים המפסיקים לפאה.

אמת המים - תעלה העוברת בתוך השדה, **שאינה יכולה להקצר פאחת** - שהעומד בצידה האחד של התעלה אינו יכול לקצור את התבואה שבצדה השני (רמב"ם), אף על פי שאם היה עומד באמצע התעלה יכול היה לקצור את התבואה שבשני צדדיה ("תוספות יום טוב" עפ"י התוספתא והירושלמי); ויש מפרשים שאינה יכולה להקצר כאחת - שאמת המים רחבה כל כך עד שהעומד באמצע אינו יכול לקצור בשני צדדיה כאחת (ברטנורא; "שנות אליהו"), **רבי יהודה אומר: מפסקת** - את השדה ועושה אותה כשתי שדות לענין פאה. אמת המים היינו שלולית הנזכרת במשנה הקודמת, ומכאן שנחלקו בה תנא קמא ורבי יהודה, שלדעת תנא קמא (במשנה הקודמת) אמת המים מפסקת את השדה אף כשהיא יכולה להיקצר כאחת, ואילו לדעת רבי יהודה אם היא יכולה להיקצר כאחת אינה מפסקת (ברטנורא ועוד; עיין "ספרא" פ' קדושים). ויש סוברים, שלא בא רבי יהודה לחלוק על תנא קמא אלא לפרש את דבריו, ומכאן פוסק הרמב"ם הלכה כרבי יהודה (הל' מתנות עניים ג, ב; "כסף משנה"). **וכל ההרים אשר במעדר יעדרון** - לשון המקרא הוא (ישעיה ז, כה), כלומר ההרים שבתוך השדה, שאי אפשר לחרשם בשוורים אלא חופרים בהם במעדרים, **אף על פי שאין הפקר יכול לעבור בכליו** - שאי אפשר לצמוד בקר לעבור עליהם בכלי המחרשה ולחרשם, מכל מקום הואיל וחורשים אותם במעדרים וזורעים אותם, אין ההרים חשובים הפסק, ולכן הוא נותן **פאה לכל** - פאה אחת לכל השדה. - יש קוראים בנוסח המשנה: **הפקר** (בי"ת פתוחה) - היינו הנוהג בבקר ("מלאכת שלמה").

1 רמב"ם פירוש המשנה כאן.

2 ר"ש כאן באפשרות ראשונה, ולדעתו מחלוקת ת"ק ורבי יהודה היא בשאלה אם אמת המים מפסיקה בכל מקרה (כדעת ת"ק), או שאמת המים מפסיקה רק אם השדה אינו יכול להיקצר בבת אחת.

3 ר"ש כאן באפשרות שנייה עפ"י התוספתא פאה (ליברמן) א, ח.

4 בבלי מועד קטן ד, ב.

אמת מים

מן האגמים⁵. אמות אלו הן אמות מרכזיות, ויש להותיר ארבע אמות מכל צד שלהן.⁶ ישנן אמות שעוברות באופן קבוע בשדה, וישנן אמות שעוברות באופן טבעי או שנחפרות בשדה רק מדי פעם בפעם, והן נחשבות אמות שאינן קבועות.⁷ זרימת המים התאפשרה הודות לחוקי הכבידה - הגרוויטציה, ולכן האמה הייתה בנויה בשיפוע קל. כמות המים שזורמים באמה תלויה בעומקה ובזווית השיפוע שלה.⁸ זרימת המים באמה שבשדה נעשית רק כשיש צורך בהשקיה, ולכן בעונות שבהן אין צורך בהשקיית השדה אפשר היה לזרוע באמה זו.⁹

כאמור, אמת המים עוברת בשדה, ובשל רוחבה אדם העומד בצידה האחד אינו יכול לקצור את התבואה שבצידה השני. לכן היא נחשבת

למפסיקה בין שני חלקי השדה, ויש לתת פאה מכל חלק של השדה בנפרד.¹⁰

שאינה יכולה להיקצר כאחת

בירושלמי על משנה זו הובאו שתי אפשרויות להיעדר יכולת הקצירה כאחת: האחת, כשהקוצר עומד מצידה האחד של האמה, והוא אינו יכול להגיע לצידה השני, והאחרת, כשהוא עומד בתוך האמה ואינו יכול להגיע לשני צדדיה.

הרים

חקלאות ההר הקדומה התבססה רבות על ניצול מדרונות ההרים. אחת משיטת העיבוד הנפוצות הייתה בניית מדרגות במדרונות הר, בניית גדר בין המדרגות ומילוי התווך בעפר,¹¹

5 בבלי מועד קטן ד, א.

6 ראה בבלי בבא קמא סא, א.

7 ירושלמי פאה ב, ב.

8 בבלי מועד קטן ד, ב.

9 ר"ש כלאים ג, ב.

10 משנה פאה ב, ב, נחלקו התנאים אם ההפסקה היא בכל סוגי אמות המים, גם אם הן עוברות באופן קבוע בשדה וגם אם לא, תוספתא פאה (ליברמן) א, ח.

11 ראה משנה שביעית ג, ח.

ובשטחים שנוצרו נזרעה תבואה או נשתלו עצים. בדרך כלל, העיבוד החקלאי התבצע במחרשה הרתומה לבעלי חיים. כשחריש כזה לא התאפשר, בשל זווית השיפוע,¹² או בשל פיסות קרקע קטנות או בקרקע שאינה עמוקה דיה, עיבוד הקרקע נעשה במעדר, דקר או מזרה, כפי שיורחב להלן. במשנתנו מובא שמכיוון שבסופו של דבר הקרקע כולה מעובדת, כל השדה נחשב ליחידה אחת.

במעדר יעדרון

מכוש

במקרים שבהם לא ניתן לחרוש באמצעות בעלי חיים, למשל כאשר חלקות הקרקע קטנות מדי, הקרקע רדודה, העצים רגישים, או שהנגישות לבעלי החיים קשה או מסוכנת, נערך חריש ידני במעדר, דקר או מזרה. כך נעשה גם בקרבת עצים שלא היה ניתן לחרוש סמוך להם במחרשה.¹³ בספר ישעיהו נאמר: ¹⁴ "וכל ההרים

אשר במעדר יעדרון", כלומר לא ניתן לחרוש בהם באמצעות כלי החריש הרגילים - בקר וכליו - ויש להפוך את האדמה באופן אחר.¹⁵

המעדר הוא "עץ פשוט כמקל, ותוחבין בראשו שיניים של מתכות כדי לחפור בו, או כדי להיות כמזלג, להפוך בהן השבלים שנקצרו כדי שיתייבשו מהר גם התחתונות, ולפעמים שולפין השניים מהמקל".¹⁶ המעדר שימש גם להפיכת התבן והקש,¹⁷ או שהוא נועד לחבר את כלי המחרשה.¹⁸ אפשרות נוספת היא שמדובר בכלי עבה וגס שניתן לכתוש בו את הצורות.¹⁹

קצהו של המעדר הוא כלי ברזל שפיו רחב.²⁰ החלק הפולח את הקרקע נקרא 'שן של מעדר'.²¹

12 ריבמו"ז, ר"ש כאן: "שההר גבוה שאין הבקר יכול לעבור בכליו", רמב"ם פירוש המושנה כאן: "מקום זה כלומר מעדר אינו מקום ששטחו ישר, אלא מורבים בו הגבשושיות והתלוליות". יש לציין כי הרמב"ם בפירושו הראשון כתב שמדובר בקרקע קשה שלא ניתן לפלחה בכלי עבודה רגילים.

13 בבלי מועד קטן ג, א.

14 ישעיהו ז, כה.

15 ערוך ערך 'מעדר' באפשרות שנייה בדבריו.

16 תפארת ישראל - יכין כלים יח, ז.

17 ערוך ערך 'מעדר' באפשרות ראשונה, ר"ש כלים יג, ב.

18 רמב"ם פירוש המושנה כלים יג, ב, רע"ב במקום.

19 תפא"י כלים יג, ב.

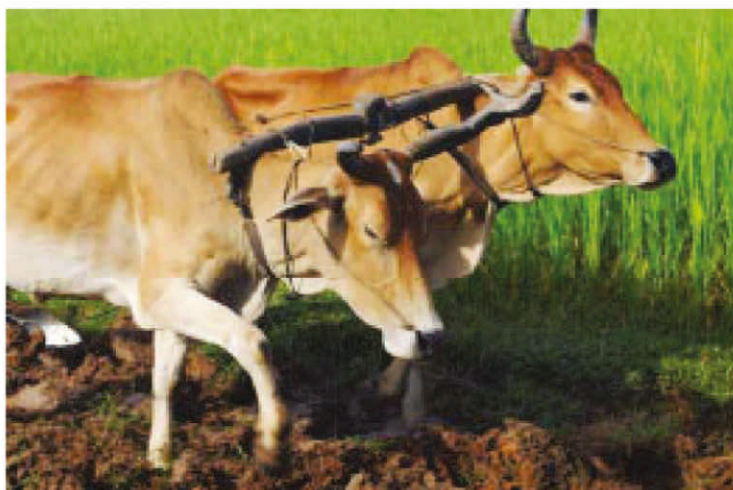
20 ר"ש, רא"ש שביעית ב, ב. לעומת חרישה שבה נעזרו בשוורים.

21 מושנה כלים יג, ב, ראה ר"ש במקום שכתב שזהו גם ביאורו של ה"עטר" שהוזכר בבבלי סוכה יד, א.

במחקר הארכאולוגי נמצאו מעדרים רבים העשויים ברזל, הדומים למעדרים של ימינו.²² נראה כי המעדר היה כלי נפוץ אצל חקלאי הארץ בעבר, בעיקר זה שהחלק שבאמצעותו מעבדים את הקרקע היה עשוי ברזל ובעל שן אחת עבה או שתי שיניים. שימוש העיקרי של המעדר היה לעיבוד הקרקע כדי לעשותה תחוחה.

הבקר יכול לעבור בכליו

החריש בשדה לבן ובשדה תבואה נעשה לרוב באמצעות בעלי חיים, ובעיקר בבקר²³ - פרות ושוורים,²⁴ וזו דרך החרישה הרגילה.²⁵ על הבקר הונח העול²⁶ כדי לרתום אותו למחרשה.²⁷ רוחב השטח שבו עברו בעלי החיים במהלך החרישה נקרא 'הבקר וכליו'²⁸ או 'צמד וכליו'.²⁹ רוחב השטח שהיה נחרש בעזרת בעל חיים יחיד הוא שתי אמות - כמטר אחד. שטח זה נקבע לפי רוחבו של העול השרוני או של עול כרמים. רוחב השטח שנחרש בעזרת צמד בקר הוא ארבע אמות, ומלבדו נדרש מקום לחורש להשתמש במלמד הבקר.³⁰ במשנתנו מובא שהשטח שנעבד במעדר קטן יותר מהשטח שנחרש על ידי הבקר, וניתן להחשיב את כל השטח כיחידה אחת.

בקר רתום לעול

22 אביצור, אדם ועמלו, 1976, עמ' 15.

23 ראה למשל מושנה פאה ב, ב.

24 ילקוט שמעוני תורה פרשת שמות רמז קסד.

25 ספרי דברים פסקא שו.

26 רש"י מלכים א, יא, לו.

27 ראה תרגום יונתן לשמואל א ו, ז.

28 תוספתא שביעית (ליברמן) א, א.

29 כך היא הגרסה בתוספתא שביעית (ליברמן) א, ג, ראה בפירושו בתוספתא כפשוטה שכתב שמדובר בבקר וכליו.

30 פליקס, שביעית, א, ה, תש"ם, עמ' 59.

משנה ג

הכל מפסיק לזרעים - מפרש בגמרא
בירושלמי דהכל לאתויי סלע שהיה
עובר על פני כל השדה. אם צריך הוא
לעקור את המחרישה מצד זה כדי
לתת אותה לצד זה, מפסיק:

אלא גדר - גבוה עשרה טפחים:

שער כותש - ענפי האילן קרויין
שער. ופירוש שער כותש, שהנופות
של אילנות מתערבין זה עם זה
למעלה מן הגדר כעלי זה התקוע
במכתש:

הכל מפסיק לזרעים, ואינו מפסיק
לאילן אלא גדר. ואם היה שער
כותש - אינו מפסיק, אלא נותן
פאה לכל.

לזרעים... אילן... גדר

שתי המשניות הראשונות בפרקנו עסקו באופנים שונים של הפסק בשדה. משנתנו מבחינה בין הפסק בשדה שנזרעים בו צמחים חד־שנתיים - זרעים, להפסק בשדה אילן. לרוב זרעים נזרעים בצפיפות מקסימלית בשדה, כדי לנצל את משאבי השדה באופן המיטבי. הזריעה נעשית באותה תקופה בכל השדה וכך גם הקציר, אין צורך בטיפולים מיוחדים במהלך גידול הצמח, ומערכת השורשים של הצמח היא לרוב מצומצמת ויעילה ואין צורך בשטח נרחב שממנו הצמח יינק. לעומת זאת בשדה אילן, ובייחוד שדה אילן הגדל בעל וניזון רק ממימי הגשמים, העצים ניטעים במרווחים גדולים, לעיתים אף שלושה בלבד בבית סאה¹ (לכל עץ יש אם כן כ־400 מ"ר²). אי לכך בשדה שלרוב זרוע בצפיפות מרבית, כשיש שטח ריק שאינו זרוע, הדבר מלמד על הפסק ועל יצירת שני שדות נפרדים. לעומת זאת בשדה אילן, שבלאו הכי העצים בו נטועים במרחקים גדולים זה מזה, שטח ריק בלבד לא ילמד על הפסק, אלא יהיה צורך בהיכר בולט יותר כדי להגדיר שדה נפרד, כגון הגדר שהוזכרה במשנתנו.

שער כותש

שיער כותש פירושו שענפי העצים משתרעים זה בזה ויוצרים מעין קיר אנכי או סוכה מסוככת. תופעה זו מוכרת היטב בגידול הגפן: לגפן יש שריגים ארוכים במיוחד, אשר יכולים להגיע בקלות מגפן לגפן באותה שורה, והם יוצרים מעין קיר של גפנים לאורך השורה. נראה כי כוונת המשנה היא שהשריגים במקרה המתואר בה משתלבים זה בזה משורה לשורה והם מסוככים על

פירוש קהתי

לאחר שלמדנו מה הם הדברים המפסיקים את השדה לענין פאה, באה משנתנו ללמד מה נקרא הפסק באילנות.

הַפֶּל מִפְּסִיק לְזָרְעִים - כל הדברים שנימנו לעיל (בשתי המשניות הקודמות), שמפסיקים לפאה, מפסיקים בשדה זרעים בלבד, דהיינו בשדה שנזרעו בה דגנים או קטניות, וְאֵינּוּ מִפְּסִיק לְאֵילָן - אבל בשדה אילן שחייבת בפאה, אין מפסיק בה אֵלָא גֵּדֵר - גבוה עשרה טפחים המבדיל בין האילנות. וְאֵם הִיא שְׁעַר פּוֹתֵשׁ - כלומר שראשי הענפים של האילנות מתערבים ומשתרגים מעל לגדר ("שער" היינו ענפי האילנות; "כותש" - שדוחקים זה את זה), וְאֵינּוּ מִפְּסִיק - אין הגדר חשוב הפסק, אֵלָא נוֹתֵן פָּאָה לְכָל - פאה אחת לכל שדה האילן. בירושלמי אמרו, ש"הכל מפסיק לזרעים" בא לרבות סלע שהיה עובר על כל השדה, אם צריך לעקור את המחרשה מצידו האחד של הסלע כדי להעבירה לצידו השני, הרי זה חשוב הפסק.

1 כמובא במשנה שביעית א, ב.

2 בית סאה הוא 50 על 50 אמה, כלומר 2500 אמות רבועות, שהן כ־1250 מ"ר, וכשיש רק שלושה עצים בבית סאה, הרי שלכל עץ יש כ־400 מ"ר, בזמננו המטעים צפופים בהרבה, ישנם כרמים בהם נטועים לעיתים עד 400 גפנים לדונם, ואם כן מדובר בכ־2.5 מ"ר בלבד לגפן.

קנוקנות הן גבעולים מסולסלים של הגפן, בעזרתן ניתן להדלות את הגפנים

גדר, דרך או חוצץ דומה. השתלבות השריגים או הענפים זה בזה משורה לשורה יוצרת מראה של מטע או כרם אחד, ללא הפסקה, ועל כן ייתן בעל השדה פאה אחת על הכול. בחקלאות מודרנית, עקב השתילה בצפיפות רבה במטעים ובכרמים, כתוצאה מהשקיה ודישון מיטבי בטפטוף, תופעה זו יכולה להופיע גם בעצי פרי נוספים: זית, אגוזי מלך ופקאן ועוד.

כרם מודלה

משנה ד

וְלַחְרוּבִין - כָּל הָרוֹאִין זֶה אֶת זֶה.
אָמַר רַבִּן גַּמְלִיאֵל: נוֹהֲגִין הָיוּ בֵּית
אָבָא, נוֹתְנִין פָּאָה אַחַת לַיִּזְתִּים
שֶׁהָיוּ לָהֶם בְּכָל רוּחַ. וְלַחְרוּבִין,
כָּל הָרוֹאִין זֶה אֶת זֶה, רַבִּי אֱלִיעֶזֶר
בִּרְבִּי צְדוֹק אוֹמֵר מִשְׁמוֹ: אֵף
לַחְרוּבִין שֶׁהָיוּ לָהֶם בְּכָל הָעִיר.

כל הרואים זה את זה - כל זמן
שהעומד אצל אחד מהאילנות יכול
לראות האילן האחר, אף על פי שיש
ביניהן גדר, אינו מפסיק, ולוקח פאה
מאילן אחד על חבירו:

לזיתים שהיו להם בכל רוח - פאה
אחת היו נותנים על כל הזיתים שהיו
להם לצד מזרחה של עיר, ופאה
אחרת על כל הזיתים שהיו להם לצד
מערבה, וכן לארבע רוחות:

שהיו להם בכל העיר - אין נותנים כי
אם פאה אחת לכולן, אף על פי שאין
רואין זה את זה, ואין הלכה כרבי
אליעזר בר' צדוק שאמר משמו, אבל
הלכה כר"ג:

חרוב

חרובין

במשנתנו הובא שהקריטריון להשאת פאה מהחרובים הוא "כל הרואין זה את זה", דהיינו ניתן להשאיר פאה אחת מכל החרובים שניתן לראות מהעץ שהאדם קוטף, מאחר שרוב גידול החרובים היה בעצי פרי יחידים או במספר עצים קטן. פירות אלו שימשו לרוב למאכל בהמה ומיעוטם לבני האדם, ולכן לא הירבו בשתילת חרובים, ואלו גדלו כנראה בשולי המטע או בקרקעות שוליות יחסית. על כן מ"כל הרואים זה את זה" ניתנת פאה אחת על הכול. ראה לעיל פרק א משנה ה.

פירוש קהתי

במשנה הקודמת למדנו שגדר המבדיל בין האילנות מפסיק בשדה אילן לענין פאה. משנתנו באה ללמד, שבחרובים ובזיתים אף הגדר אינו מפסיק, אלא שיש להם דין מיוחד לענין הפאה.

וְלַחְרוּבִין - הואיל והם גבוהים הרבה וענפיהם מרובים, כָּל הָרוֹאִין זֶה אֶת זֶה - כלומר אם העומד אצל חרוב אחד רואה את השני, אף על פי שיש ביניהם גדר, הרי הם חשובים כשדה חרובים אחת ונותן פאה מאילן אחד על חברו. אָמַר רַבִּן גַּמְלִיאֵל: נוֹהֲגִין הָיוּ בֵּית אָבָא - שהיו בעלי שדות ופרדסים, נוֹתְנִין פָּאָה אַחַת לַזִּיתִים שֶׁהָיוּ לָהֶם בְּכָל רוֹחַ - בכל צד של העיר, כלומר שהיו נותנים פאה אחת לזיתים שהיו להם במזרח העיר, ואחת לזיתים שבמערב העיר, וכן השאר, שהזיתים שבכל רוח חשובים כשדה אחת. וְלַחְרוּבִין, כָּל הָרוֹאִין זֶה אֶת זֶה - כמו שביארנו לעיל. רַבִּי אֱלִיעֶזֶר בְּרַבִּי צְדוֹק אָמַר מִשְׁמוֹ - של רבן גמליאל: אף לַחְרוּבִין שֶׁהָיוּ לָהֶם בְּכָל הָעִיר - לא היו נותנים אלא פאה אחת, ואף על פי שאינם רואים זה את זה. ואין הלכה כרבי אליעזר ברבי צדוק.

משנה ה

שני מיני חטין - כגון
שחמתית ולבנה:

הזורע את שדהו מין אחד, אף על פי שהוא
עושהו שתי גרנות, נותן פאה אחת. זרעה
שני מיניו, אף על פי שעשאן גרן אחת,
נותן שתי פאות. הזורע את שדהו שני
מיני חטין: עשאן גרן אחת - נותן פאה
אחת; שתי גרנות - נותן שתי פאות.

שתי גרנות

כפי שהוזכר לעיל בפרק א משנה ח, הגורן הוזכר במסכת פאה בפרט ובמשנה בכלל פעמים מספר. ישנן משמעויות אחדות לביטוי זה במקרא ובחז"ל: 1. מקום - חלקה או אזור מסוים שבהם נערך הדיש. 2. זמן - עונת הדיש או איסוף היבול. 3. התבואה עצמה לאחר הדיש. משמעותה של הגורן במשנתנו היא זמן הקציר: כשאדם זורע מין אחד בלבד בשדה, אף שהקציר מתמשך ואינו נעשה בבת אחת, חובת השארת הפאה חלה רק בסיום כל הקציר. לעומת זאת כשאדם זורע שני מינים שונים, אף שהוא קוצר הכול בבת אחת, עליו להשאיר פאה מכל מין ומין בפני עצמו. המקרה האחרון במשנה עוסק בשני מיני חיטים (ראה להלן), אז חובת הפאה תלויה באופן הקציר: כשהוא קוצר הכול יחד, הוא מגלה דעתו שמצידו זהו שדה אחד ולכן די בהשארת פאה אחת, אך אם הוא קוצר כל מין בפני עצמו, עליו להותיר פאה מכל מין. דין זה הוא הלכה למשה מסיני, כמובא במשנה הבאה.

שני מיני חיטים

ההבחנה בין זני חיטים הוזכרה בחז"ל בהקשרים שונים: בדיני תרומות² הוזכר ש"כל מין חיטים אחד הוא", כלומר כל מיני החיטים הם אחד, ואפשר להפריש ממין על חברו. בדיני מקח וממכר הובא בגמרא³ שאם חל שינוי של ממש בחפץ שסוכם

פירוש קהתי

הזורע את שדהו מין אחד - של תבואה, כגון שזרעה חיטים, אף על פי שהוא עושהו שתי גרנות - שלוקט תבואתו בשני זמנים, נותן פאה אחת - לכל תבואת השדה. זרעה שני מינים - אבל אם זרע שדהו שני מיני תבואה, כגון חיטים ושעורים, אף על פי שעשאן גרן אחת, נותן שתי פאות - פאה לכל מין בפני עצמו, מהחיטים לחוד ומהשעורים לחוד. הזורע את שדהו שני מיני חיטין - כגון חיטה שחמתית וחיטה לבנה: עשאן גרן אחת, נותן פאה אחת - לשני המינים; שתי גרנות - אבל אם עשאן שתי גרנות, גורן לכל מין לחוד, נותן שתי פאות - פאה לכל מין, וזוהי הלכה למשה מסיני כמפורש במשנה הבאה.

יש מפרשים, שמשנתנו עוסקת במי שלא הניח פאה במחובר כמצוותה, והוא נותן מן התלוש; לפיכך "הזורע את שדהו שני מיני חיטים: עשאן גורן אחת - נותן פאה אחת; שתי גרנות - נותן שתי פאות". אבל המניח פאה במחובר כמצוותו, אף שעשאן אחר כך שתי גרנות, נותן פאה אחת לכל השדה, הואיל ובשעה שמניח פאה לא הגיע עדיין לגורן ("תוספות יום טוב", "משנה ראשונה"). ברם, יש מבארים, שאין כוונת משנתנו לאסיפת התבואה בגורן אלא לקציר, שאף הקציר מכונה לפעמים "עשיית גורן"; ולפי פירוש זה יוצא שמשנתנו עוסקת אמנם בפאה שמניחה במחובר כמצוותה, ו"עשאן גורן אחת" היינו שקצר הכל בזמן אחד: "עשאן שתי גרנות" היינו שקצר בשני זמנים (עיין "שנות אליהו").

1 כך מובא בירושלמי כאן.

2 משנה תרומות ב, ד.

3 בבלי בבא בתרא פג, א.

עליו בהליך המכירה, יכול כל אחד מהצדדים לבטל את המקח, ולכן כשמדובר בחיטה שחמתית או בחיטת אגרון⁴ - שני זנים של חיטים השונים זה מזה במראם ובאיכותם - הם נחשבים לשני מינים, ולכן במקרה שבו סוכם לפני המכר למכור זן מסוים, ואילו במכירה התברר שמדובר במין אחר, יכול כל אחד מהצדדים לבטל את המקח.

אפיון מיני החיטה

הסוג 'חיטה' כולל שלוש קבוצות מינים, הנבדלות זו מזו במספר הכרומוזומים⁵:

1. חיטה חד־גרגרית (*Triticum monococcum*)⁶ אחד ממיני התרבות המוכרים של חיטה זו הוא חיטת אינקורן (*Einkoren wheat*).

2. חיטה דו־גרגרית (*T. dicoccum*)⁷. לקבוצה זו שייכת חיטת אמר (*Emmer wheat*), וגם חיטת דורום (*T. durum*) - שמיועדת בעיקר למוצרי מזון שאינם דורשים תפיחה רבה בעת הכנתם: אטריות, פסטרות וכדומה.

3. חיטת הלחם, לקבוצה זו משויכת חיטה רכה (*T. aestivum*)⁸ - שמיועדת בעיקר למוצרי מזון הזקוקים לתפיחה רבה בעת הכנתם, כגון לחם לסוגיו.

לחיטה יש כמה תת־מינים, בהם חיטת הספלטה (*T. spelta*) - שמקובל לכנותה כיום 'כוסמין'⁹; חיטת ח'וראסאן, כמות ועוד. מתוך מינים אלו מוכרים כיום אלפי תתי זנים המיועדים למגוון מטרות. ישנן חיטים המיועדות להזנת בעלי חיים ואחרות המיועדות למאכל אדם. בין האחרונות פותחו זנים ייעודיים לשלל מוצרים: לחם, פסטרות, פיתות, מאפים רכים ועוד. אחד המדדים העיקריים לאיכות המין הוא רמת חלבוני הגלוטן (גלוטנין וגליאדין) בתוך הגרגר ואיכותם. גורמים שונים משפיעים על צבירת חלבוני הגלוטן במהלך גידול החיטה: אקלים (טמפרטורה, כמות המשקעים ורציפותם), מזיקים, רמת המינרלים בקרקע ועוד.

זני חיטים בארץ

ממחקר שנעשה בשנים האחרונות מטעם מכון וולקני¹⁰ שעוסק בשימור ובטיפול הזנים המקומיים שגודלו בארץ זה מאות שנים, עלה כי באזורנו ישנם 900-1000 זנים של חיטה, כ־75% לערך מהם הם זני חיטה קשה (*T. durum*) (690), 20% מהם חיטה רכה (*T. aestivum*) (126),

4 ירושלמי נזיר ה, א.

5 Zohary, Domestication, 2013, p 23- 51.

6 חיטה זו כוללת מיני בר ומיני תרבות, ולכולם 14 כרומוזומים. במינים אלו מבשיל רק גרגר אחד בכל אחת מהשיבוליות המרכיבות את השיבולת.

7 חיטה זו כוללת מינים שלהם 28 כרומוזומים. בקבוצה זו מבשילים בדרך כלל שני גרגרים בכל שיבולית. חיטה זו היא אם החיטה.

8 הכוללת מיני תרבות בלבד שלהם 42 כרומוזומים. העלייה בכמות הכרומוזומים נבעה מזהלואות טבעיות בין מינים שונים ממשפחת הדגניים: בן־חיטה קטוע (*Aegilops ligustica*) ובן־חיטה פרוע (*A. speltoides*).

9 ישנה מחלוקת בין החוקרים אם ניתן לזהות מין זה כ'כוסמת' שהוזכרה בתורה. כיום מקובל להשתמש בשם זה לצורכי שיווק ומסחר.

10 Franklin, The Israeli, 2019.

3% מהם חיטה דוגרית (*T. dicoccum*) (26), וזנים אחרים: חיטת הספּלטה, חדרגרתית ועוד (*T. spelta*, *T. polonicum*, *T. compactum*, *T. monococcum*, *T. turgidum*) בין הזנים המקומיים נמנים חורני, נורסי, האטי ועוד.

זני חיטים במקרא ובחז"ל

ביחזקאל¹¹ הוזכרו חיטי מנית, ומדובר במקום שגדלו בו חיטים יפות. על פסוק זה דרשו חז"ל שיש בחיטה שישים מינים, או אף חמש מאות מינים.

בחז"ל הוזכרו כמה מדדים לזיהוי זני החיטים:

חיטים שזוהו על פי צבען: שחמתית (חיטים בגוון אדום), אגורי/אגודי/אגירון (חיטים בגוון לבן) וחיטים צהובות. מינים אלה נבדלים זה מזה באיכותם; מהחיטים השחמתיות ניתן להפיק קמח בכמות גדולה יותר, ומהחיטים הלבנות ניתן להפיק פת באיכות גבוהה יותר. גם כיום ישנם זנים שגונם לבן וישנם זנים שגונם זהוב, בדומה לשחמתית והאגורי שהוזכרו בחז"ל.

חיטים שזוהו על פי מקום גידולן: חיטי קורדנייתא הובאו מאזור הרי אררט, וגודלו במדבר. חיטים אלו היו קשות, אולי אף יותר מזני החיטה הקשה (*T. durum*), וככל הנראה לא החמיצו על נקלה, או שאף על פי שהחמיצו הן התייבשו אחר כך ולא ניתן לזהות שהחמיצו, או שהחמיצו רק כ'חמץ נוקשה', ובכל זאת אם הן הורטבו במים לפני הפסח הן נחשבו חמץ. חיטים ארבליות הובאו מהארבל, וחיטים מדיות הובאו ממדי. החיטים שגדלו בכרזיים ובכפר אחים נחשבו לחיטים איכותיות, אך בשל מרחקן מירושלים לא הביאו מהן למנחות. חיטים איכותיות הובאו ממכמם, עפריים בבקעה, ברחיים, כפר אחוס וזנוח - מקומות הסמוכים לירושלים. יש לציין כי בעבר חלק ניכר מזני הפירות נקראו על שם מוצאם או מקום גידולם העיקרי. כך בחלק מזני הזית, הגפן, הרימון ועוד.

חיטים שזוהו על פי גודלן: לצד זנים בעלי גרגרים גדולים היו זנים בעלי גרגרים קטנים.

חיטה דו גרגרית

חיטת ספּלטה

משנה ו

הלבלר - הסופר:

הזוגות - הם כל אותן שנים
שנים הנזכרים בפ"ק דמסכת
אבות, שקבלו שנים מפי
שנים [עד] מפי שמעון
הצדיק:

מַעֲשֶׂה שֶׁזָרַע רַבִּי שִׁמְעוֹן אִישׁ הַמְצָפָה
לפָּנָיו רֶבֶן גַּמְלִיאֵל, וְעָלוּ לְלִשְׁכַּת הַגְּזִית
וְשָׂאוּ. אָמַר נַחוּם הַלְבָּלֶר: מִקָּבֵל אֲנִי
מִרַבִּי מִיֵּאשָׁא, שֶׁקָּבֵל מֵאַבָּא, שֶׁקָּבֵל
מִן הַזּוּגוֹת, שֶׁקָּבֵלוּ מִן הַנְּבִיאִים, הֵלֵכָה
לְמַעֲשֶׂה מִסִּינִי, בְּזוֹרַע אֶת שִׂדְהוֹ שְׁנֵי מִינֵי
חֲטִין: אִם עֲשָׂאָן גֶּרֶן אַחַת - נוֹתֵן פָּאָה
אַחַת; שְׁתֵּי גֶרְנוֹת - נוֹתֵן שְׁתֵּי פָאוֹת.

המצפה

המצפה הייתה אחת מערי שבט בנימין והוזכרה בפרשת פילגש בגבעה.¹ בתחילת ספר שמואל יוצאים ישראל ממצפה להילחם בפלישתים.² ישנם שני זיהויים מרכזיים למיקומה של עיר זו, שניהם סמוכים זה לזה ומצויים צפונית לירושלים: נבי סמואל ותל א־נצבה הסמוכה לרמאללה, קילומטרים אחדים צפונית מזרחית לנבי סמואל.³

1 שופטים כ, ג.

2 שמואל א, ז, ו.

3 ראה דעת מקרא בשופטים ובשמואל; אטלס דעת מקרא (מוסד הרב קוק) עמ' 170; סגל, הגיאוגרפיה, תשל"ט, עמ' 130, אם כי יש לציין שישנם מקומות נוספים שנקראו מצפה: מצפה גלעד ועוד.

פירוש קהתי

משנה זו היא המשך המשנה הקודמת והיא באה להשמיענו, שההלכה ששנינו בסוף המשנה הקודמת במי שזרע שני מיני חיטים, הלכה למשה מסיני היא.

מַעֲשֵׂה שְׂזָרַע רַבִּי שְׁמַעוֹן אִישׁ הַמִּצְפָּה - שני מיני חיטים, ובא לַפְנֵי רַבֵּן גַּמְלִיאֵל - הזקן, לשאול אם הוא חייב לתת פִּיאה אחת או שתי פִּיאות, וְעָלוּ - שניהם, לְלִשְׁכַּת הַגְּזִית - שבבית המקדש, שבה ישבו הסנהדרין הגדולה, וְשָׁאָלוּ - את הסנהדרין. אָמַר נַחֲוִים הַלְּבָלִי - הסופר: מִקְּבֵל אֲנִי מֵרַבִּי מִיֵּאשָׁא, שְׁקֵבֵל מֵאֶבָּא, שְׁקֵבֵל מִן הַזִּגְוֹת - מזוגות החכמים שעמדו בראש הסנהדרין אחרי תקופת אנשי כנסת הגדולה, ונזכרים הם במסכת אבות (א, ד-יב), החל ביוסי בן יעוזר ויוסי בן יוחנן עד הלל ושמאי; הראשון מהם היה נשיא, והשני - אב בית דין (חגיגה ב, ב), שְׁקֵבֵל מִן הַנְּבִיאִים - בענין השאלה הנידונה, הִלְכָה לַמֶּשֶׁה מִסִּינִי, בְּזֹרַע אֶת שְׂדֵהוּ שְׁנֵי מִיְּנֵי חִטִּין: אִם עָשָׂאן גֶּרֶן אַחַת, נוֹתֵן פִּיָּאָה אַחַת - לשני המינים, אבל אם עשָׂאן שְׁתֵּי גֶרְנוֹת - כמו שבארנו במשנה הקודמת, נוֹתֵן שְׁתֵּי פִּיאוֹת - לכל מין בפני עצמו.

נבי סמואל. קרדיט: זאב שטיין ויקימדיה

משנה ז

שדה שקצרוה כותים -
לעצמן. ולא שקצרוה פועלי
כותים לישראל, דאז הוי
כאילו קצרוה ישראל:

קרסמוה נמלים - דרך
הנמלה לחתוך קנה השבולת
מלמטה. ולזה קורים קרסום,
לשון יכרסמנה חזיר מיער
(תהלים פ):

פטורה - דכתיב גבי פאה
ובקצרכם, עד שתהיו אתם
הקוצרים:

שְׂדֵה שֶׁקָּצְרוּהָ גוֹיִם, קָצְרוּהָ לְסֻטִּים,
קִרְסְמוּהָ נְמָלִים, שְׂבִרְתָּהּ הָרוּחַ אוֹ
בְּהֵמָה - פְּטוּרָה. קָצַר חֲצִיָּה וְקָצְרוּ
לְסֻטִּים חֲצִיָּה - פְּטוּרָה, שְׂחוּבַת הַפֶּאֶה
בְּקָמָה.

שחובת הקציר בקמה - כלומר חובת הפאה של זה הניחה בקמה. ונחי דאם כלה שדה, חורה פאה
לעומרים וחייב להפריש פאה מן העומרים, ה"מ היכא דכלה הוא אבל הכא הוא לא כלה:

קיני נמלים

משנתנו דנה במקרים שבהם לא בעל השדה קצר אותו אלא גורמים אחרים. בין הגורמים שנזכרו: נמלים, רוח ובהמה.

קרסמוה נמלים

קרסום התבואה הוא השמדתה¹ או חיתוך קנה השיבולת סמוך לשורש² ובכך נגרם נזק לתבואה, שהרי הבעלים לא אוסף כל התבואה. הנמלה הזכרה במשנתנו לשם דוגמה לבעל חיים שמסוגל לחתוך את הצמחים, ולגרום לנזק זה. במקרה שהתבואה נקצרה על ידי בעל חיים אין צורך להשאיר פאה מן השדה, כיוון שהקציר לא נעשה על ידי הבעלים. הנמלה הזכרה אף במשניות נוספות בסדר זרעים, למשל ביחס לגרגרים "המצויים בחורי הנמלים"³ - קיני הנמלים ואזכורים נוספים. קרוב לוודאי שהכוונה במשניות אלו היא לנמלת הקציר - (Harvester Ant Messor ebeninus).

מאפייני נמלת הקציר

נמלת הקציר משתייכת לסוג של חרקים ממשפחת הנמלים ומסדרת הדבוראים. סוג זה מונה בארץ כ־15 מינים, והוא הבולט ביותר בנוף הארץ. סוג נמלה זה

הוא מהנפוצים ביותר בישראל ובעולם, וידוע בזכות קיניו הגדולים והמרשימים (רוחב הקן יכול להגיע ל־10 מטרים ועומקו ל־5 מטרים), וכן בזכות מנהגי אגירת המזון שלו. הסוג נפוץ במקומות רבים באסיה ובצפון אפריקה. בישראל נפוצה נמלת הקציר באזורים נרחבים. היא פעילה לרוב בקיץ, ובחורף על פי רוב היא עוסקת בתחזוקת הקן. מזונה ברובו הוא פירות וזרעים שהיא אוספת במשך הקיץ.

פירוש קהתי

שָׂדֶה שֶׁקָצְרוּהָ גוֹיִם - לעצמם, כגון שלקחיה וקצרה, וחזרו ומכרו העמרים לישראל ("משנה ראשונה"), או שהיתה השדה שלהם וקצרה, ואחר כך נתגיירו ("מלאכת שלמה"), קָצְרוּהָ לְסָטִים - שודדים, דהיינו שלא ברשות הבעלים, אפילו לא לקחו עמהם את הקציר, קָרְסְמוּהָ נְמָלִים - כרסמו נמלים את השיבולים (קו"ף וכ"ף מתחלפות), שְׁבִרְתָּהּ הָרוּחַ אוֹ בְּהֵמָה - שברה הרוח או בהמה את הקמה, פְּטוּרָה - השדה מפאה, לפי שלא נקצרה על ידי הבעלים ישראל, ונאמר במצוות הפאה: "ובקוצרכם" - עד שתהיו אתם הקוצרים. קָצַר חֲצִיָּה - קצר בעל השדה את חצי שדהו, וְקָצְרוּ לְסָטִים חֲצִיָּה - את החצי שנשאר, פְּטוּרָה - כל השדה מפאה, אף החצי שקצר הוא, שְׁחוּבַת הַפָּאָה בְּקֵמָה - שהפאה שנתחייב בה הרי היא בקמה שלא גמר לקצרה, שכן עיקר חיוב פאה הוא בגמר הקציר, והואיל והוא לא גמר את קצירת השדה אלא ליסטים גמרוה, הלכך אין כאן כל חיוב פאה.

1 רמב"ם פירוש המשנה כאן.

2 ר"ש כאן.

3 ראה להלן ד, יא, משנה מעשרות ה, ז.

נמלת הקציר אוכלת עלה

הנמלה אוספת את הזרעים בשני אופנים: האופן האחד הוא איסוף זרעים בשלים שנפלו לקרקע, וכן זרעים שנזרעו בקרקע בעונת הזריעה. האופן השני הוא חיתוך הזרעים הבשלים שבצמח. בכוחן של הנמלים לטפס על צמח, לחתוך את זרעיו הבשלים באמצעות הצבתות הסמוכות לפיהן ולהביאם לקן.⁴

ניתן לזהות קיני נמלים בהיעדר צמחים בסביבתם, מכיוון שהנמלים אוספות את כל הזרעים בשטח (ברדיוס של כמה מטרים). לחלופין סמוך לקן ניתן למצוא מגוון רב של צמחים השונים מהצמחים בסביבתם, בשל הבאת זרעים ממרחקים. זרעים אלו נובטים עם בוא החורף.⁵

ממחקרים שנעשו בשנים האחרונות עולה כי רמת הנזק שמסבות הנמלים לשדה בשעת הזריעה היא שולית (0.2% מהזרעים), אך בעת הקציר הנזק יכול להגיע עד לכדי כיליון של כ-9% מהיבול. שיעור הנזק גדל מאוד ככל שעולים צפיפות הקן, גודל הקן ומספר השנים ללא עיבוד הקרקע (חריש וכדומה).⁶

רוח

הרוח הזכרה במשנתנו בהיותה גורם המזיק לתבואה. הרוח הזכרה גם כן להלן,⁷ שהיא מפזרת את העומרים, וכך נוצרת תערובת של תבואה של העניים ושל בעל הבית. אחד מהנזקים המצויים הפוגעים בחיטה הוא הרביצה - כיפוף או אף שבירה של הגבעול, שלעיתים קרובות נגרמים כתוצאה מהרוח, לקראת ההבשלה וקצירת התבואה. כשהגבעול כפוף או

4 Lev-Yadun, Conservative, 2015 p. 17- 21.

5 דנין, צמחיית ישראל וסביבתה "צמחים מאתרים קנים של נמלת הקציר" (מאמר מקוון).

6 רענן, "קרסמוה נמלים", פורטל הדף היומי. (מאמר מקוון).

7 פרק ה משנה א, ראה שם בהרחבה את ההסבר על הרוח.

שבור, צבירת החומר היבש בגרגר נפגעת, וכך איכותו נפגמת. מעבר לכך, הדבר מקשה על קצירת התבואה ועל איסופה. הרביצה עלולה לפגוע באחוזים גבוהים מהיבול, והיא נוצרת מרטיבות של הקרקע, מחלות ופגיעה של מזיקים בשורשי הצמח ובחלקיו התחתונים. במצב זה די ברוח מצויה כדי להטות את הקנים ולהשכיבם. זני חיטה שונים זה מזה בנטייתם לרביצה: זנים גבוהים בעלי גבעול דק למשל נוטים יותר לרביצה מאשר זנים נמוכים בעלי גבעול עבה.⁸ קיימים גם זנים הנוטים ליצור מעין 'ברך' בחלקו התחתון של הגבעול, והתופעה דומה לרביצה. הרביצה מושפעת במידה ניכרת גם מתנאי הגידול. רביצתה של חיטה הגדלה בקרקעות פוריות מצויה יותר מאשר של זו הגדלה בקרקעות זיבוריות. יש לציין כי במהלך ביות החיטה בעבר הרחוק ניסו לאתר זנים אשר אינם רובצים. הטיפוח הגנטי של זני החיטה בימינו מתעדף זנים שעמידים לתכונה זו ואינם רובצים במהלך גידולם ובעת הבשלתם,⁹ אך גם זנים עמידים לרביצה עלולים לרבוץ לאחר סופה המלווה ברוח סוערת ובגשם חזק.

במשנתנו מובא שבשל תכונה זו ובשל השפעות נוספות, הרוח 'שוברת' את הגבעול וגורמת לניתוק השיבולת ממנו, וכך מקשה על איסוף התבואה בעת הקציר.

חיטה רובצת

חיטת חורסאן - כמות-זן עבר

בהמה

כשבהמה עוברת בשדה היא מזיקה לתבואה בכמה אופנים: היא אוכלת את התבואה (נזקי שן) וכן דורסת את התבואה (נזקי רגל), בהליכתה היא מועכת את התבואה, וכשהתבואה יבשה הבהמה מפרידה אותה מהשיבולת.¹⁰

8 Franklin, The Israeli, 2019.

בזנים המסורתיים בארץ גובה החיטה הוא כ 150 ס"מ, ראה, בעוד שגובהם של זני חיטת לחם מודרניים הוא כמטר אחד בממוצע, בעבודה שנעשתה נמצא כי ככל שהצמח גבוה יותר כך הוא נוטה יותר לרביצה. ראה אברבנאל ואחרים, סיכום מבחני זנים.

9 ראה לשם, קריטריונים, 1999.

10 דיש התבואה נעשה פעמים רבות גם באמצעות דריכת הבהמה על התבואה.

משנה ח

הלוקח נותן פאה לכל -
שחובת הפאה ממה שקצר
נשאר בזה החצי שקנה
הלוקח, והוי כאילו לא מכר
לו אלא מה שנשאר בשדה
אחר שיוציא ממנה הפאה
שראוי להוציא מאותה
שדה. וכן הפודה מיד הגזבר
מוציא מן החצי שפדה הפאה
הראויה לשדה כולה:

קצרוה לִסְטִים חֲצִיָּה וְקָצַר הוּא חֲצִיָּה
- נֹתֵן פָּאָה מִמֶּה שֶׁקָּצַר. קָצַר חֲצִיָּה
וּמָכַר חֲצִיָּה - הִלּוּקָהּ נֹתֵן פָּאָה לְכָל.
קָצַר חֲצִיָּה וְהִקְדִּישׁ חֲצִיָּה - הַפֻּדָּה
מִיַּד הַגִּזְבָּר, הוּא נֹתֵן פָּאָה לְכָל.

משנתנו היא המשך המשנה הקודמת והיא מוסיפה ללמד במי שלא קצר אלא חצי שדהו, בתחילת הקציר או בגמרו.

קְצִירָהּ לְסִטִּים חֲצִיָּה - הראשון, וְקָצַר הוא חֲצִיָּה - ובעל השדה קצר את החצי שנשאר, נֹתֵן פָּאָה מִמֶּה שֶׁקָּצַר - הוא, שהואיל וקצר את הקמה שבסוף שדהו, הריהו חייב להניח פאה מקצירו, אבל מה שקצרו הליסטים פטור מפאה, כמו ששנינו במשנה הקודמת. **קָצַר חֲצִיָּה -** קצר בעל השדה חצי שדהו, וּמָכַר חֲצִיָּה - מחצית הקמה שנשארה, הִלֻּקְחָהּ נֹתֵן פָּאָה לְכָל - לכל השדה, שחובת הפאה מחצייה הראשון, הניח המוכר בקמה שלא קצר, כמו ששנינו במשנה הקודמת: "שחובת הפאה בקמה", והרי זה כאילו מכר לו את הקמה חוץ מן הפאה שבה, שהרי הלוקח יודע שיש להניח פאה בגמר הקציר. ברם, אם מכר תחילה חציה וקצר חציה, כל אחד נותן פאה לעצמו. **קָצַר חֲצִיָּה וְהִקְדִּישׁ חֲצִיָּה -** אם בעל השדה קצר תחילה חצי השדה ואחר כך הקדיש את החצי הנשאר, אף על פי ששדה של הקדש פטורה ממתנות עניים, הַפֻּדָּה מִיַּד הַגִּזְבָּר - של הקדש את הקמה, הוא נֹתֵן פָּאָה לְכָל - לכל השדה, כדין הלוקח קמת חצי השדה לאחר שהמוכר קצר כבר את חציה, לפי שחובת הפאה בקמה, כמו שביארנו קודם.

משנה א

מלבנות - ערוגות מרובעות. ובשביל
שעשויות כדפוס הלבנות קרויין
מלבנות:

שבין הזיתים - וה"ה לכל שאר
אילנות. ונקט זיתים לאשמועינן
דאפילו זיתים שחייבים בפאה לא
מפסקי לב"ה, וכ"ש שאר אילנות
שאין חייבין בפאה דפשיטא דלא
מפסקי:

ב"ש אומרים פאה מכל אחד ואחד
- מכל מלבן ומלבן, הואיל ועומדות
הערוגות פסקי פסקי ואין מתערבין
זו עם זו קסברי ב"ש דמפסקי זיתים.

[אבל] היכא דראשי שורות מתערבים מזה לזה [מודו] דלא מפסקי. ובזמן שהאילנות מרוחקים זה
מזה עד שבקרקע בית סאה שהוא נ' אמה על נ' אמה אין בו י' אילנות, מודים ב"ה שנותן פאה לכל
מלבן ומלבן, דהואיל והאילנות מרוחקים נראין הדברים שלא בשביל האילנות נעשו המלבנות. ובזמן
שהאילנות רצופים ויש עשר אילנות בפחות מבית סאה מודים בית שמאי שנותן פאה אחת על הכל,
לא נחלקו אלא כשיש עשר אילנות בבית סאה:

מטע זיתים מודרני

מלבנות התבואה

בימי קדם ניצלו החקלאים את הקרקע שיועדה לחקלאות באופן מיטבי. במשניות בסדר זרעים מופיעות כמה דוגמאות לכך: החקלאים ניצלו את מדרונות ההרים לזריעה, כאמור במסכתנו בפרק ב משנה ב. במסכת כלאים¹ הובא תחשיב לזריעת חמישה מיני זרעים שונים בתוך שטח של שישה על שישה טפחים, לניצול מרבי של השטח העומד לרשות החקלאי. בתקופת חז"ל מקובל היה להשתמש ביחידת שטח אחת לכמה פעולות חקלאיות: לנטיעת עצים ולזריעת תבואה או ירקות בין העצים.² חז"ל חישבו את המרחקים הנדרשים בין הגפנים כדי שיהיה ניתן לזרוע צמחים חדשנתיים בתוך הכרם,³ וישנן דוגמאות רבות נוספות לתיאור מיצוי השימוש בקרקע.

על מנת להכשיר קרקע לשימוש חקלאי נחוצות פעולות רבות, כפי שמובא למשל במשל הכרם:⁴ "כרם היה לידידי בקרן בן שמן. ויעזקה ויסקלהו... ועלה שמיר ושית, פרץ גדרו והסר משוכתו". הנביא מתאר פעולות רבות - עיזוק, סיקול, עקירת צמחי בר, בניית גדר והתקנת משוכת קוצים על הגדר.

תבואה, קטניות וירקות חדשנתיים מנצלים בדרך כלל את משאבי חלקה העליון של הקרקע. רוב מסת השורשים היעילים של צמחים אלו מתרכזת ב־30 הסנטימטרים העליונים של הקרקע,⁵ והשורשים אינם מתחרים עם אלה של עצי הפרי, אשר נטועים עמוק בקרקע. כך למשל מערכת השורשים של עץ זית הגדל בתנאי בעל נמצאת בעומק של לפחות 6

פירוש קהתי

משנתנו דנה בערוגות של תבואה הזרועות בין זיתים, אם כל ערוגה וערוגה נחשבת כשדה בפני עצמה לענין פאה, או כולן נחשבות כשדה אחת.

מִלְבְּנוֹת הַתְּבוּאָה - ערוגות של תבואה; ונקראות "מלבנות", לפי שצורת מלבן להן, שְׁבִין הַזֵּיתִים - והוא הדין לערוגות תבואה שבין אילנות אחרים, **בֵּית שְׁמַאי אוֹמְרִים**: פָּאָה מִפֶּל אֶחָד וְאֶחָד - בעל השדה חייב להניח פאה מכל מלבן ומלבן לחוד, שהואיל והזיתים מפסיקים ביניהם כל מלבן חשוב כשדה בפני עצמה. **בֵּית הַלֵּל אוֹמְרִים**: מֵאֶחָד עַל הַכֹּל - ממלבן אחד מניח פאה על כל המלבנות, שכולם נחשבים כשדה אחת. בירושלמי מבואר שלא נחלקו בית שמאי ובית הלל אלא כשהיו עשרה זיתים על שטח של חמישים על חמישים אמה (כ-800 מטרים מרובעים) הנקרא "בית סאה", לפי שבשטח זה היו רגילים לזרוע סאה תבואה (כ-13 ליטר). אבל אם הזיתים מרווחים יותר, שיש פחות מעשרה על שטח של בית סאה, אף בית הלל מודים שמניח פאה מכל מלבן ומלבן, שהואיל והאילנות מרוחקים הרבה זה מזה, ניכר הדבר שלא

1 ג, א.

2 ראה כאן ולהלן משנה ד.

3 כמובא במסכת כלאים בפרקים ד-ו.

4 ישעיהו ה, א-ה.

5 Jianling, root, 2016. אם כי שורשי החיטה מעמיקים עד לכ־20 מטרים בתוך הקרקע.

מטרים.⁶ בזכות הנתונים הללו היה החקלאי יכול לנצל היטב את הקרקע העומדת לרשותו. בהווה תופעה זו ניכרת בחקלאות הערבית המבוססת בעיקר על חקלאות בעל.

בעבר, כמות עצי הפרי שניטעה בכל דונם הייתה קטנה לאין שיעור מכמות העצים הניטעת בחקלאות המודרנית. לדוגמה: בעבר נהגו לנטוע 10-12 עצי זית בדונם לערך. כיום בשיטת הנטיעה הרגילה שותלים 60-70 עצים בדונם, ובשיטת המסיק המכני - קרוב ל-180 עצים בדונם, בעיקר בשל עלייה ביכולות הדישון, ההשקיה והמיכון החקלאי.⁷ גם כיום במטעי בעל מסורתיים, שרמת הגשמים בהם היא נמוכה, מקובל לשתול אף פחות מ-10 עצים לדונם,⁸ דבר המותיר שטח נרחב שניתן לנצלו גם לצורך גידול צמחים חד שנתיים.

לזריעה בתוך המטע יתרונות וחסרונות:

יתרונות: מלבד ניצול השטח כראוי, יש בזריעת מינים שונים יתרונות חקלאיים. לדוגמה, אחת התכונות של צמחים מסדרת הקטניות היא יכולתם לספוח חנקן. פעמים רבות החקלאים זורעים מיני קטניות בתוך מטע, או כחלק ממחזור זרעים בשדה תבואה, על מנת לטייב את הקרקע;⁹ העצים מצילים על הקרקע ומפחיתים את אידוי המים, והעלים שנושרים משמשים לזיבול הצמחים,¹⁰ וכך הם מתפתחים טוב יותר. גם בחקלאות המודרנית מקובל לזרוע צמחים חד-שנתיים בתוך המטע על מנת למנוע סחף קרקע, לשמור על מבנה הקרקע ועוד. עד לפני כמה עשרות

בגלל האילנות זרע מלבנות מלבנות, אלא שזרע אמנם כל מלבן כשדה בפני עצמה. ואם הם צפופים יותר, שיש יותר מעשרה על שטח של בית סאה, אף בית שמאי מודים שנותן פאה מאחד על הכל. כך היא גירסת הרמב"ם (עיין הלכות מתנות עניים ג, ח-ט). אבל לפי הירושלמי שלפנינו הגירסה היא הפוכה, שאם הזיתים מרווחים, אף בית שמאי מודים שנותן פאה מאחד על הכל, לפי שאין הפסק האילנות ניכר, ואם הם צפופים, אף בית הלל מודים שנותן פאה מכל אחד ואחד, לפי שניכר הדבר שבגלל האילנות זרע מלבנות מלבנות, ולכן חשובים האילנות הפסק (ראב"ד; ר"ש). ומודים - בית שמאי, **שָׁאֵם הָיָה רָאשֵׁי שוֹרֹת** - של הערוגות, **מְעַרְבִין** - שאין הערוגות בצורת מלבנים אלא בצורת מרובעים שקדקדיהם נכנסים זה לתוך זה, **שֶׁהוּא נוֹתֵן פָּאָה מֵאֶחָד עַל הַכֹּל** - שבכגון זה אף בית שמאי סוברים, שהכל נחשב כשדה אחת.

6 World Olive Encyclopedia, 1996, p. 65

7 World Olive Encyclopedia, 1996, p. 118

8 World Olive Encyclopedia, 1996, p. 151

9 על שורשיהם של צמחים ממשפחת הקטניות מצויות תפיחויות הקרויות פקעיות, המתפתחות כתוצאה מחדירתם של חיידקים מקבצי חנקן (מינים של *Rhizobium*) לתוך קליפת השורש. לאחר מות הצמח החנקן נותר כחלק מהרכב הקרקע ומשמש חומר הזנה לגידול הבא. ראה פאהן, אנטומיה, 1993, עמ' 331 - החנקן הוא אבן בניין חשובה בחי ובצומח.

10 ראה משנה ע"ז ג, יא.

שנים היה מקובל לזרוע צמחים ממשפחת הקטניות במטע כדי לקבע חנקן בקרקע. עם פיתוח הדשנים הכימיים התייתר הצורך בפעולה זו.

חסרונות: לעיתים הצל מזיק לתבואה, ויש לקצוץ את האילן המצל.¹¹

סוגי המטעים ששימשו לזריעה: במשנתנו מובא שהזריעה נעשתה בין הזיתים. בירושלמי כאן מובא שזריעה זו נעשתה אף במטעי עצים אחרים, ולאודווקא במטעי זיתים.¹² בירושלמי גם נחלקו מהם המרחקים בין העצים במטעים שבהם היה נהוג לזרוע כך, ובאילו מהם חל חיוב פאה: האם רק במטעים הנטועים בצפיפות, או אף במטעים שבהם העצים רחוקים זה מזה.

מלבנות התבואה נקראו בשם זה, מכיוון שמדובר בשורות של תבואה שמלבינות עם הבשלתה,¹³ או משום שמדובר בצורה מלבנית של שדה תבואה בתוך המטע.¹⁴

זריעת תירס בתוך מטע, קרדיט: USDA National Agroforestry Center

11 בבלי בבא בתרא כז, ב.

12 במשנה בכלאים פרק ד משנה א מובאים המרחקים שבהם ניתן לזרוע בתוך שטח ריק שבכרם.

13 ריבמ"ץ, ר"ש כאן.

14 רמב"ם פירוש המשנה, רא"ש כאן.

משנה ב

הַמִּנְמָר אֶת שְׂדֵהוּ וְשִׁיר קְלָחִים
לַחִים - רַבִּי עֲקִיבָא אוֹמֵר: נוֹתֵן
פָּאָה מִכָּל אֶחָד וְאַחַד. וְחֻכָּמִים
אוֹמְרִים: מֵאֶחָד עַל הַכֹּל. וּמוֹדִים
חֻכָּמִים לְרַבִּי עֲקִיבָא: בְּזוֹרַע שְׂבֵת
אוֹ חֶרְדֵּל בְּשִׁלְשָׁה מְקוֹמוֹת, שֶׁהוּא
נוֹתֵן פָּאָה מִכָּל אֶחָד וְאַחַד.

המנמר - מלקט שדהו מקומות
מקומות, דמוחי כמנומר, לשון ונמר
חברבורותיו (ירמיה יג), שקצר
התבואה שנתבשלה ראשון ראשון
בשדה:

ושייר קלחים לחים - אותן שלא
נתבשלו:

נותן פאה לכל אחד ואחד - כשחזור
ללקט הקלחים לחים ששייר. דנמור
מפסיק ולא אתחלתא דקצירה
חשיבא:

בזורע שבת - ירק שקורין לו אניט"ו
בלע"ז:

שהוא נותן פאה לכל אחת ואחת -

מפני שאין דרכן לזרוע מהן שדה אחת, לפיכך חשובין כל אותן ערוגות כאילו כל אחת מהן שדה אחת.
ושבת וחרדל חייבים בפאה אף על פי שאין נותנין פאה לירק, משום דלזרע עבידי וכמיני זרעים חשיבי.
והלכה כחכמים:

כרוב שחור- אחד הזיהויים לחרדל

המנמר

במשנתנו הוזכר שאדם מנמר את שדהו. פעולה זו פירושה קציר סלקטיבי, כלומר בעל השדה אינו אוסף את כל יבול השדה בפעם אחת, בשל תבואה שלא הבשילה בבת אחת בכל השדה,¹ או בשל זריעת מינים רבים או זנים שונים בתוך השדה שאינם מבשילים באותה תקופה.² ייתכן גם שבעל השדה זרע בכוונה תחילה רק חלק משדהו. המושג 'נימור' נגזר מהפסוק "ונמר חברברותיו"³ כשם שיש בנמר חברברות - כתמי צבע, כך השדה נקצר חלקית ונותרים בו מעין כתמים. טעם נוסף הוא שבית הזבלים נקרא "נמורה", ראה להלן.

גורמים אחדים משפיעים על איכות היבול הגדל בשדה ועל התוצרים המופקים ממנו. אחד מהם אף הוזכר בפרשנים, והוא הזיבול. דישון וזיבול מסייעים להתפתחות הצמח בהעניקם לו את המינרלים הנחוצים, ובכך הם מזרזים את הבשלתו. לכן צמח שנזרע בקרקע דשנה ומזובלת יצמח בקצב שונה מאשר צמח שנזרע בקרקע דלה.

באופן כללי ניתן לחלק את הפירות והירקות לאלה שנקטפים כאחת ולאלה שנקטפים סלקטיבית. לחקלאי נוח לקטוף את כל השדה כאחת, כי המאמץ שהוא משקיע מרוכז בזמן קצר: קיבוץ הפועלים, טיפול בפרי, שיווק ועוד. ואולם יש לא מעט פירות ומעט ירקות שהקטיפה שלהם סלקטיבית על פי קצב הבשלתם, או בשל מספר גלי הנבחה,⁴ ומדי כמה ימים עוברים הפועלים במטע או במקשה וקוטפים את הפירות והירקות הבשלים.

פירוש קהתי

פעמים שחלקים מתבואת השדה מקדימים להתבשל פה ושם במקומות שונים, כגון מקומות שהיו מזובלים יותר משאר השדה, ובאה משנתנו ללמד בקוצר את התבואה במקומות שהבשילה, מה הדין לענין פאה.

הַמְנִימָר אֶת שְׂדֵהוּ - הקוצר את שדהו מקומות מקומות, שבהם התבואה כבר התבשלה ויבשה, כמו שביארנו למעלה, ועל ידי כך נעשית השדה כמנומרת (מגוונת בכתמים שונים כעור הנמר), וְשִׁיר קְלָחִים לַחִים - והשאר הקלחים הלחים, שעדיין לא בשלו, רַבִּי עֲקִיבָא אֹמֵר: נֹתֵן פָּאָה מִכָּל אֶחָד וְאֶחָד - כשחוזר לקצור את המקומות שהשאר, הוא נותן פאה מכל מקום ומקום בפני עצמו, שכן הנימור מפסיק ביניהם ועושה אותם כשדות נפרדות, ואין הנימור נחשב כתחילת הקצירה של השדה כולה, לפי שבשעת הנימור עדיין שאר התבואה לא היתה בשלה (ר"ש; ראב"ד; ברטנורא). וְחֻכְמִים אֹמְרִים: מֵאֶחָד עַל הַכָּל - חכמים סוברים שהנימור נחשב כהתחלת הקצירה, ולכן כשהוא גומר לקצור את התבואה שהשאר, נותן ממקום אחד פאה על הכל.

1 כפי שמובא במשנה שהאדם קוצר ומשאר קלחים לחים, וביאר הרש"ס שמדובר בשלבי הבשלה שונים של הצמחים.

2 ערוך ערך 'מנמר'.

3 ירמיהו נג, כג.

4 ראה לעיל פרק א משנה ד.

להלן דוגמאות מספר:

פירות הנקטפים כאחת - תמרים, זיתים, אגוזי מלך, אגוזי פקאן. פירות הנקטפים סלקטיבית - ענבים, פירות הדר וצבר. ירקות הנאספים כאחת - בצל, תפוחי אדמה, גזר ובטטה. ירקות הנקטפים סלקטיבית - מלפפון, קישואים, מלונים, חצילים, פלפל ועגבניות.

ושייר קלחים לחים

כאמור בפרק א משנה ג, משמעויותיו של המושג קלח בלשון חז"ל הן צמח בפני עצמו,⁵ גבעול הצמח⁶ או שורשיו.⁷ במשנתנו מובן שמדובר בשבעל השדה הותיר בו צמחים אחדים ולא קצר אותם. כשהצמח לח, פירושו של דבר שהזרעים נמצאים עדיין בשלב

שיבולי חיטים

צבירת חומרי התשמורת, שיעור המים בהם גבוה,⁸ וקצירתם בשלב זה תביא לגרגר באיכות ירודה,

בעל "תפארת ישראל" מפרש, שהמחלוקת היא לגבי הנימור עצמו, שלדעת רבי עקיבא הקלחים הלחים שהשאיר חשובים הפסק, ולכן הוא נותן פאה בשעת הנימור מכל מקום ומקום לחוד, וחכמים סוברים שהנימור נחשב כתחילת קצירה של השדה, ולכן נותן פאה ממקום אחד על הכל. ויש מפרשים דברי רבי עקיבא שנותן פאה מכל מקום ומקום לחוד, בין בשעת הנימור בין בשעה שקוצר את הקלחים שהשאיר, לפי שהקלחים הלחים שהשאיר חשובים הפסק בשעה שמגמר, וכשגומר לקצור את שאר השדה הרי הנימור הוא הפסק ("מלאכת שלמה"), מכל מקום חכמים סוברים שנותן פאה אחת על כל השדה מהטעם שביארנו למעלה. ומוז'ים חכמים לר' עקיבא: **בְּזֹרַע שֶׁבֶת או חֲרָדָל** - ירקות שחייבים בפאה, כמו שנבאר להלן (משנה ג), שבת הוא צמח תבלין ריחני בעל פרחים צהובים; הזורעם **בְּשִׁלְשָׁה מְקוֹמוֹת** - שונים בשדה, ויש גורסים: בשניים או בשלושה מקומות, **שֶׁהוּא נוֹתֵן פָּאָה מִכָּל אֶחָד וְאֶחָד** - מכל מקום ומקום לחוד, לפי שכך דרכם להיזרע ערוגות ערוגות, וכל ערוגה נחשבת כשדה בפני עצמה.

5 ראה למשל משנה מכשירין א, ד: "אמרו להן ב"ש שהקלח א' ואגודה קלחים הרבה", ראה להלן ג, ב בדין המנמר שדהו, שהכוונה היא שקצר את השדה באופן שאינו סדיר.

6 ראה משנה פסחים ב, ג, ובגמרא בבלי פסחים לט, ב. משנה פרה יא, ט, יש לקחת קלח של אזור ובו שלושה גבעולים, ראה שם בפרשנים שמבארים שהקלח הוא השורש.

8 שיעור המים בצמח גבוה מ־90 אחוזים, ואילו שיעור המים בורע בשל הוא כעשרה אחוזים בלבד.

לעיפוש בעת אחסנתו, ולעיתים אף לנביטה מוקדמת בעת האחסון. אי לכך אם נותרו בשדה צמחים שעדיין לחים, לדעת רבי עקיבא קצירה זו לא נחשבת עדיין לשלב ההתחלתי של קצירת כל השדה, ויש להותיר פאה מכל צמח בנפרד, אולם לדעת חכמים הדבר נחשב לתחילת הקצירה של כל השדה, ולכן די בהשארת פאה אחת בשדה זה.

שבת או חרדל

במשנתנו הוזכרו השבת והחרדל כצמחים שלדעת כל הדעות, במקרה שהם נזרעים בחלקים נפרדים של שדה אחד, יש להותיר פאה מכל חלק בנפרד של שדה זה. רובם המוחלט של הפרשנים מזהים את השבת עם שבת ריחני - שמיר (*Anethum graveolens*) ממשפחת הסוככיים. החרדל מזוהה כאחד ממיני משפחת המצליבים, חרדל השדה (*Sinapis arvensis*) או כרוב שחור (*Brassica nigra*). שני מינים הדומים במראם זה לזה, שמהם מכינים עד ימינו את ממרח החרדל. אף שצמחים אלו הם חד־שנתיים, וניתן לאכול את עליהם, הם נחשבים בהלכה למין זרעים ולא למין ירק שממנו לא משאירים פאה, משום ששימשו בעיקר להפקת תבלין מהזרעים ולא לאכילת העלים.⁹

כאמור הנימור הוא קצירה חלקית של השדה. בירושלמי הובאו שני הסברים לעובדה שהשבת והחרדל אינם נקצרים בבת אחת: הסבר אחד הוא שצמחים אלו נזרעים מלכתחילה בערוגות נפרדות, ולכן קצירה של ערוגה אחת אינה מלמדת על קצירת כל מכלול השדה. כאחת.¹⁰ הסבר נוסף הוא שכל צמח מבשיל בפני עצמו, וההבשלה אינה אחידה בכל השדה.

שבת

זרעים בשלים של חרדל השדה

9 ר"ש כאן.

10 ראה גם רמב"ם פירוש המשנה כאן.

משנה ג

הַמַּחְלִיק בְּצָלִים לְחִים לְשׁוֹק
וּמִקָּיִם יִבְשִׁים לְגֶרֶן, נוֹתֵן פָּאָה לְאֵלוֹ
לְעֶצְמוֹ וּלְאֵלוֹ לְעֶצְמוֹ; וְכֵן בְּאֶפְנוֹנִין
וְכֵן בְּכֶרֶם¹. הַמֵּדֵל נוֹתֵן מִן הַמִּשְׁאֵר
עַל מַה שֶּׁשִּׁיר; וְהַמַּחְלִיק מֵאַחַת יָד,
נוֹתֵן מִן הַמִּשְׁאֵר עַל הַכֹּל.

1 יש לציין כי ישנם הבדלים בין גרסאות המשנה, ומתוך כך הבדלים במשמעויותיו של משפט זה. אם הוא מנוסח: "וכן בכרם. המדל...", משמע שהדיון בעניין הכרם דומה לדיון באפונים, ואילו המדל הוא דין כללי שעוסק באופן נוסף של קצירה, וכך נראה מהסבר הר"ש. לעומת זאת אם יש לגרוס: "וכן בכרם המדל...", משמע שהדילול עוסק גם בכרם, וזו גרסת הרמב"ם בפירוש המשנה.

המחליק בצלים - אית דמפרשי ל' ואנכי איש חלק (בראשית כו), על שם שכשנחלשו נשאר המקום חלק. ואית דמפרשי המחליק כמו המחלק, שנוטל חלק מן הבצלים לחים למכור בשוק וחלק אחר מניח יבשים לגורן לקיום:

נותן פאה לאלו לעצמן - דכשני מיני חטים דמו:

וכן בכרם - וכן המחליק בכרם דינו כמחליק בבצלים:

המדל נותן מן המשווייר על מה ששייר - בזמן שהבצלים זרועים רצופים נוטל מהם אחד מבינתיים כדי שהנשירים יתגדלו בריוח ויעשו גסים. וזהו הנקרא מדל שדולה ושולף אותם ממקומם, ותנן איזהו מדל נוטל אחת ומניח שנים. ואותן שעוקר ליתן ריוח לנשירים אינם

חייבין בפאה לפי שתקנת הנשירים היא, הילכך נותן פאה מן הנשאר לבד והנעקר פטור מכלום דלא חשיבא קצירה:

המחליק מאחת יד - כלומר מענין אחד, או כולו לגורן או כולו לשוק. ורמב"ם פירש מאחת יד ממקום אחד, שהחלק שנוטל למכור בשוק אינו נוטל אותו מכאן ומכאן אלא כולו מצד אחד:

בצל ירוק

המחליק... המדל... המחליק מאחת יד

כאמור במשנה ב, לעיתים השדה נקצר קצירה חלקית. משנתנו דנה באופנים של קצירה כזו ובמטרותיה: קצירה כדי להשתמש ביבול באופן חלקי (המחליק), קצירה כדי לסייע לצמחים הנותרים להתפתח יותר טוב (המדל). פעולת המחליק פירושה יצירת שטח חלק (ללא צמחים), חיתוך הצמחים או חלוקת השדה.¹

קצירה כדי להשתמש ביבול היא קצירה (או תלישה) של בצלים ואפונים שנאכלים הן 'רוקים' - עדיין בשלבי הצימוח שלהם, והן יבשים - לאחר הבשלה מלאה. בצירה חלקית של הכרם נועדה לשימוש בענבים לצורך אכילתם או להפקת יין מהם. אופן נוסף של קצירה הוא "המחליק מאחת יד", ונחלקו הפרשנים אם מדובר גם כן בקציר סלקטיבי או בקציר כולל של כל השדה.

בצלים לחים... יבשים

הבצלים הוזכרו במשנתנו ובמשנה הבאה כמין החייב בפאה, אף שהם נקצרים בשני שלבי גידול שונים (ומתוך כך במועדים שונים). שוני באופן הקציר מביא לחלוקת היבול לחלקים שונים, ואפשר להחשיב כל יבול שנקצר באופן מסוים לגידול בפני עצמו. המשניות דנות בשלושה שלבי צימוח של הבצל: אימהות, בצלים לחים ובצלים יבשים, וכן בשטח שבו הם נזרעים - מלבנות של בצלים.

הבצל שבו עוסקות משניות אלו הוא בצל הגינה (*Allium cepa*) ממשפחת הנרקסיים.² לצמח הבצל כמה חלקים עיקריים: 1. מערכת שורשים מצומצמת הכוללת גבעול קצר (עוגת הבצל). 2. עלים - כל עלה

משנתנו דנה בבצלים לענין פאה, כשבעל הגינה תולש לחים בשביל השוק ומשאיר יבשים לתלשם בשעת הגורן. ואף על פי ששנינו (למעלה א, ד), שאין חיוב בפאה אלא בדבר שמכניסו לקיום, אבל ירקות שאין מכניסים אותם לקיום, פטורים מפאה, מכל מקום הבצלים, וכן השבת והחרדל ששנינו במשנה הקודמת, חייבים בפאה, לפי שירקות אלו נשמרים לזמן רב ומכניסים אותם לקיום.

המחליק פִּצֵּלִים לְחִים לְשֹׁק - התולש בצלים לחים שבגינתו למכרם בשוק מיד, וּמְקִיִּים יְבֵשִׁים לְגֵרֶן - ומשאיר בצלים יבשים לתלשם בשעת הגורן, נוֹתֵן פָּאָה לְאֵלוּ לְעֵצְמָן וּלְאֵלוּ לְעֵצְמָן - לבצלים הלחים לעצמם ולבצלים היבשים לעצמם, לפי שחשובים כשני מינים. וְכֵן בְּאַפּוֹנִין - החייבים בפאה, כשמחליק לחים לשוק ומשאיר יבשים לגורן, וְכֵן בְּכֶרֶם - הבוצר ענבים למכרם בשוק מיד או לאכלם, ומניח שאר הענבים לעשותם יין או צימוקים ("מלאכת שלמה"), נוֹתֵן פָּאָה לְאֵלוּ לְעֵצְמָן וּלְאֵלוּ לְעֵצְמָן, שכשני מינים הם. הַמְדֵּל - כשהזרעים צפופים מדי, עוקרים קצת מביניהם

1. ראה ר"ש שכתב כן כאפשרות, אך חזר בו.

2. Löw, Die flora, II p. 12-126 יש לציין כי במשפחה זו שלושה מיני תרבות: כרישה, שום ובצל הגינה.

מורכב מבסיס ונדן שמצויים בתוך הקרקע ומטרף שמצוי מעל הקרקע (העלים הירוקים של הבצל).³ עליו של הבצל גליליים ונבובים.⁴ 3. עמוד פריחה - ניתן לרבות את הבצל באמצעות זריעת זרעים או שתילת בצלולים. מועד הזריעה או השתילה של הבצל הוא בסתיו או בחודשי החורף המוקדמים,⁵ והזריעה תיערך כחודש לפני השתילה. הבצל היבש ייאסף כמה חודשים לאחר הזריעה.

לבצל כמה שלבי גידול: בשנתו הראשונה - זריעה/שתילה, התבצלות וצניחה. בשלב ההתפתחות הראשוני, לאחר הנביטה או השתילה, בימים שבהם שעות האור מעטות, הבצל מפתח שורשים ועלים מלאים. שלב זה נמשך כ־60 ימים. עם התארכות היום ועליית הטמפרטורה מתעבים הבסיסים והנדנים של העלים (הגלדים) המצויים בתוך הקרקע; העלים החדשים יוצרים רק בסיס ונדן, ונוצר איבר האגירה - הבצל. שלב זה נמשך כ־30 ימים ונקרא התבצלות. עם התמשכות העלייה בטמפרטורה והתארכות הימים, הטרף (החלק העילי - "הבצל הירוק") מתייבש ונשמט ('צונח'), העלים החיצונים מתייבשים אף הם ומתקבל הצבע האופייני לבצל. שלב זה אורך כ־60 ימים.⁶

עמוד הפריחה מופיע בשנתו השנייה של הבצל. התפרחת מכילה 50-2000 פרחים, ומהם ניתן לרבות את הבצל. בתנאי גידול שאינם מתאימים עמוד הפריחה פורץ בשנה הראשונה לחיי הבצל, ופריצתו בשלב זה פוגעת באיכות הבצל. תהליך זה נקרא הפרגה.

כדי שיגדלו הנשואים בריווח וישביחו, וזהו המדל - משורש "דלל", שעוקר קצת זרעים לעשות ריווח לנשואים, נותן מן המשאר - מהנשאר, על מה ששייר - כלומר שנותן פאה מן הנשאר לבד, אבל המודלים פטורים מפאה, שלא נתלשו אלא לתיקון הנשואים, ואין זו חשובה קצירה. והמחליק מאחת יד - אבל התולש ממקום אחד זרעים הרבה, נותן מן המשאר על הכל - נותן פאה ממה שנשאר על הכל, שמה שהחליק תחילת קצירה היא. ויש מפרשים: מאחת יד - כלומר מענין אחד, דהיינו שהיה כולו לשוק או כולו לגורן (ר"ש; ברטנורא). ולפי הרמב"ם מוסב "המדל" על "וכן בכרם", כלומר, כמו שבבצלים ובאפונים יש שתולש לחים לשוק ומשייר יבשים לגורן, כך גם בכרם, יש שבוצר חלק מהענבים לשוק ומניח השאר לגת, אלא שבכרם יש חילוק דלקמן: המדל - הבוצר ענבים מעט מכאן ומעט מכאן, מצדדים שונים שבגפן, למכרם בשוק, ומניח השאר לגת, לעשות יין, נותן מן המשאר על מה ששייר - הרי זה נותן פאה ממה שנשאר לבד, כלומר ממה שבוצר לגת כפי הנשאר, אבל הענבים שבצר לשוק מעט מכאן ומעט מכאן, פטורים מפאה, שבצירה ארעית היא. והמחליק מאחת יד - אבל הבוצר לשוק מצד אחד, שאינו נוטל ענבים מעט מכאן ומעט מכאן אלא כולם מצד אחד של הגפן, נותן מן המשאר על הכל - הרי זה נותן פאה מן הנשאר כפי הראוי לכל הכרם, שהואיל ובצר מצד אחד, אינו כבוצר ארעי וחייב עליהם פאה (הל' מתנות עניים ב, ו; "יין הרקח"). ויש שאין גורסים לפי הרמב"ם "וכן בכרם" אלא "ובכרם: המדל" וכו'.

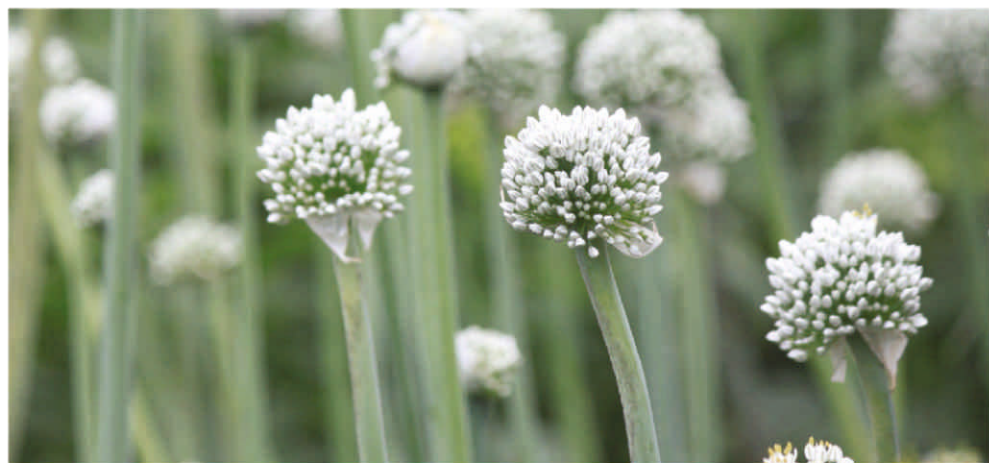
3 בתהליך ההתבצלות העלים החדשים אינם יוצרים טרפים, אלא רק בסיס ונדן.

4 תוצרי צימוח העלים נקראים 'עלים שווי צדדים'. העלה גדל במאונך, ללא הבדלה בין חלקיו, והוא יכול להתארך.

5 ראה Pliny, 1855, ספר 15 פרק 32.

6 מרגלית, 2021, גידול בצל.

בצל בשלב ההפרגה

ניתן לאכול את הבצל בעוד העלים ירוקים. בשלב זה לא ניתן לשמור את הבצל זמן רב, ויש לצרוך אותו סמוך לקטיפתו. לעומת זאת לאחר שהתחילה הצניחה - התייבשות טרפי העלים - לא ניתן לצרוך עוד את הבצל כשהוא לח, ויש להמתין שבועות אחדים עד להתייבשות מוחלטת של העלים, למילויים המלא ול'סגירת' העלים בראש הבצל. לאחר מכן אפשר לאחסן את הבצל למשך זמן רב. מטרה נוספת בהשאת הבצל יבש היא שימורו לעונת הזריעה הבאה, ובה הבצל יפתח עמוד פריחה, ויהיה ניתן להפיק ממנו זרעים. לאחר הפריחה איכותו של הבצל לאכילה פוחתת מאוד, והוא הופך להיות כמעט חסר ערך לבני האדם. לעיתים אפשר להשתמש בו למאכל בהמה.

בצל יבש לאחר ההתבצלות

כל עוד הבצל אינו יבש לחלוטין ניתן לאוכלו רק טרי, ולא ניתן לשמרו. במצב כזה הוא יועד למכירה לשוק. לאחר שהבצל יבש לחלוטין ניתן לשמרו, וזהו קיום היבשים לגורן, כמובא במשנתנו.

יש לציין כי גידול בצל לשימוש לח ויבש נזכר בכמה משניות. במסכת שבת⁷ למשל נכתב לגבי הוצאה בשבת שיש שיעור הוצאה שונה בין עלים לחים ליבשים. במסכת שביעית נזכרו בצלים הסריסים - שהפסיקו להשקותם,⁸ וכן בצלים שהפסיקו להשקותם אך בשל ירידת הגשמים החלו לגדול מחדש.⁹

7 מושנה ז, ד.

8 מושנה שביעית ב, ט.

9 מושנה שביעית ו, ג.

תרמילי חימצה

וכן באפונין

האפונים הוזכרו עם הבצל כמין שניתן לצרוך אותו לח או יבש.¹⁰ הזיהוי הרווח לאפונים הוא החמצה (חומס - *Cicer arietinum*) ממשפחת הקטניות¹¹, אחד מגידולי התרבות המרכזיים בעולם העתיק. ניתן לצרוך צמח זה כירק - ואז החלק הנאכל הוא התרמיל הירוק עם הזרעים שבו. ניתן גם להשתמש בזרעי הצמח לאכילה כשהם יבשים, ללא התרמיל, או לשומרם לזריעה לשנה הבאה. כדי לצרוך רק את הזרעים היבשים, יש להמתין להבשלה מלאה של הפרי, אז מתייבשים כל חלקי הצמח - הגבעול, העלים והפרי. התרמיל מתייבש, נפתח ומתפסק, וניתן ללקוט את הזרעים.

וכן בכרם

הבציר הסלקטיבי בכרם מיועד לשתי מטרות שונות:¹² לאכילת הענבים או ליצירת יין. ככל שהעינב נמצא זמן רב יותר על העץ, כך עולה שיעור הסוכר בו ביחס לשאר המרכיבים. הסוכר הכרחי לשלב התסיסה בתהליך ייצור היין. לכן בציר הענבים לאכילה יהיה המוקדם ביותר, שכן בענבים לאכילה הצורך בסוכר פחות. אחריו ייערך בציר ליינות שולחניים (יבשים), לאחר מכן בציר ליינות מתוקים, והבצירה המאוחרת ביותר היא לייצור צימוקים. סוגי הבציר השונים נערכים בהפרשים של עד כמה חודשים זה מזה. עיקר השימוש בענבים בזמן חז"ל היה להפקת יין, שכן בהיעדר קירור מתאים לא היה ניתן לשמר את הענבים לאורך זמן (ראה בהרחבה להלן פרק ז משנה ג).

המדל

המדל הוא אדם שמדלל חלק מהיבול, והדילול נועד לאפשר צימוח טוב יותר של הצמחים הנותרים. באופן זה אין חובה להשאיר פאה על היבול הנקטף, מכיוון שאין כאן איסוף של היבול אלא רק סיוע לצמחים הקיימים.¹³ יש המבארים שמדובר בקטיפ חלקי של הפירות, וכי המדל בכרם הוא המשך לדוגמאות שהובאו בתחילת המשנה, ויש להותיר פאה מכל

¹⁰ ראה משנה שביעית ב, ח-ט.

¹¹ אלבוים, מוסורת, תשפ"ה, ערך אפונים.

¹² ירושלמי כאן.

¹³ ריבמ"ז, ר"ש, רא"ש כאן.

בציר שנבצר בכל אופן שהוא.¹⁴ יש לציין כי לעיתים הדילול היא גם הוצאת הצמח בכללותו, ולא רק חלק מהיבול.¹⁵

פריחת שקד - פריחה מרובה ויש לדלל את הפרחים כדי לקבל יבול מתאים

המחליק מאחת יד

בראשונים מצינו שני הסברים לפעולה זו: איסוף כל היבול בבת אחת,¹⁶ או איסוף כל היבול בצד אחד של השדה.¹⁷

14 רמב"ם פירוש המשנה כאן.

15 משנה שביעית ד, ד.

16 ר"ש כאן.

17 ראה רע"ב כאן.

משנה ד

הַאֲמָהוֹת נֶשֶׁל בְּצָלִים חִיבוֹת בְּפֶאֶה;
וְרַבִּי יוֹסִי פוֹטֵר. מִלְּבָנוֹת הַבְּצָלִים
שֶׁבִּין הַיָּרֵק - רַבִּי יוֹסִי אוֹמֵר: פֶּאֶה
מִכָּל אֶחָד וְאֶחָד, וְחֻכָּמִים אוֹמְרִים:
מֵאֶחָד עַל הַכֹּל.

עמק יזרעאל- קרדיט טל עוז- ויקיפדיה

אמהות של בצלים

משנתנו עוסקת בשני נושאים הקשורים בגידול הבצל: אימהות של בצלים ושטח הזריעה של הבצלים. כאמור במשנה הקודמת ניתן לרבות את הבצל בשני אופנים: בזריעת זרעים ובשתילת בצלולים. האופן הראשון הוא באמצעות הזרעים: הזרעים מתקבלים מהפרחים שמופיעים בשנה השנייה לחיי הצמח. חלק מהבצלים הושארו בכוונה על מנת שיפרחו, ויהיה ניתן להפיק מהם את הזרעים.¹

האופן השני הוא בעזרת התפצלות הבצל האופיינית לו: נוסף על הניצן הקודקודי בבצל, שאחראי להתפתחות הבצל וליצירת עלים חדשים, בחיק העלים הפנימיים נמצא ניצן צדדי המתפתח אף הוא לבצל. מספר הניצנים החיקיים שונה מזן לזן ותלוי גם בתנאי הגידול.² כך למשל בצלים הגדלים בטבע באופן חופשי (דוגמת החצב) יכולים לגדל 'משפחות' של בצלים שיש בהן לעיתים אף עשרות בצלים, ולמעשה מדובר בפיצולים רבים של הבצל הראשוני.³ אם כן, המושג 'אימהות של הבצלים' מתאר את אופן ההתפצלות של הבצלים. ניתן להוציא מהקרקע כמה התפצלויות ולהותיר בה רק התפצלות אחת, או אף להותיר רק חלק מרקמת הבצל על מנת להעמיד את הדור הבא של הבצלים.⁴

לדעת רבי יוסי במשנתנו בצלים אלו פטורים מהותרת פאה, מכיוון שלאחר שהבצל פורח איכות הגלדים טעמים נפגעים פגיעה ניכרת.⁵

משנתנו מוסיפה ללמד בבצלים לענין פאה.

הַאִמָּהוֹת שֶׁל בָּצָלִים - הבצלים שמשאירים בארץ לזרע, **תִּיבּוֹת בְּפֶאֱהָ** - שהואיל והבצלים עצמם כשאין משאירים אותם בארץ, ראויים לאכילה ולקיום, אף האמהות אינן יוצאות מכלל הבצלים להיפטר מפאה ("תוספות יום טוב"), **וְרִבִּי יוֹסִי פוֹטֵר** - את האמהות של בצלים מפאה, שבשעה שתולשן אינן ראויות לאכילה אלא לזריעה בלבד. **מִלְבָּנוֹת הַבָּצָלִים שְׂבִין הִירֶק** - ערוגות הבצלים המפוזרות בגן של ירקות שונים, **רִבִּי יוֹסִי אוֹמֵר: פֶּאֶה מִכָּל אֶחָד וְאֶחָד** - צריך לתת פאה מכל מלבן ומלבן, שהירק דינו כורע אחר (עיין לעיל ב, א) לגבי הבצלים, שאין דרכם להיזרע בין הירק, לפיכך הירק מפסיק בין מלבנות הבצלים. **וְחֻכְמִים אוֹמְרִים: מֵאֶחָד עַל הַכָּל** - נותן פאה ממלבן אחד על כל המלבנות שבגן, שסוברים חכמים, שהירק אינו חשוב הפסק לגבי הבצלים. יש מבארים הטעם לדעת חכמים, שכיון שבצלים מכניסים לקיום וירק אין מכניסו לקיום, בטל הירק לגבי הבצלים וחשוב כאויר (ירושלמי).

1 כך משמע בריבמ"ץ ובר"ש כאן שכתבו: "הבצלים הגדולים שמניחים אותם לזרע".

2 אופן זה של גידול נקרא הסתעפות רבי-בדית.

3 דנין, צמחיית ישראל וסביבתה, "התפתחות מושפחות חצבים" (מאמר מקוון).

4 כך מבארים הראשונים את דברי רב בירושלמי "פודגרא", ראה ר"ש, רש"ס כאן.

5 כך משמע בירושלמי כאן, ראה ר"ש כאן.

"משפחות חצבים" שהתפתחו מבצל אחד ראשוני.

מלבנות של בצלים

כאמור במשנה א מלבנות הן שטח מעובד שבו ניתן לגדל גידולים חקלאיים. משנתנו עוסקת במקרה שבו נזרעו במלבנות אלו בצלים בתוך שדה ירק, ונחלקו התנאים אם יש להשאיר פאה מכל יחידה ויחידה בפני עצמה, או שניתן להשאיר פאה אחת מכל המין הנזרע בשדה. מחלוקתם נסובה סביב השאלה אם זריעת שדה בצל בתוך שדה ירק נחשבת לדרך זריעה רגילה.⁶

בצלים שתולים בתוך שדה תירס

6 ירושלמי כאן.

משנה ה

שלקחו את האילן - מהנך אילנות
דחשיב בפרק קמא שחייבים
בפאה:

המוכר קלחי אילן - שרשי צמחים
שחייבין בפאה, ולא מכר לו
הקרקע, נותן הלוקח פאה מכל
אחד ואחד:

בזמן שלא שייר - כלומר אם
לא התחיל בעל השדה לקצור
או ללקט פירות, אז הוא דחייב
הלוקח ליתן פאה. אבל אם התחיל
בעל השדה לקצור שדהו קודם
שמכר את אלו, שנשאר מן השדה
שלא נקצר או שלא נלקט, בעל
השדה הוא הנותן פאה על הכל,
דמכי אתחיל בקצירה או בלקיטת
הפירות איחייב בפאה של כל
השדה. ורבי יהודה לפרושי מלתיה
דת"ק אתא וכן הלכה:

הַאֲחִין שֶׁחִלְקוּ, נוֹתְנִין שְׁתֵּי פָאוֹת.
חֲזָרוּ וְנִשְׁתַּתְּפוּ, נוֹתְנִין פָּאָה אַחַת.
שְׁנַיִם שֶׁלְקָחוּ אֶת הָאֵילָן, נוֹתְנִין
פָּאָה אַחַת. לָקַח זֶה צִפּוֹנוֹ וְזֶה דְּרוֹמוֹ
- זֶה נוֹתֵן פָּאָה לְעֶצְמוֹ וְזֶה נוֹתֵן פָּאָה
לְעֶצְמוֹ. הַמוֹכֵר קִלְחֵי אֵילָן בְּתוֹךְ
שְׂדֵהוּ, נוֹתֵן פָּאָה מִכָּל אֶחָד וְאַחַד.
אָמַר רַבִּי יְהוּדָה: אֵימָתִי? בְּזֵמַן שֶׁלֹּא
נִשְׁיָר בְּעַל הַשְּׂדֵה; אֲבָל אִם נִשְׁיָר בְּעַל
הַשְּׂדֵה, הוּא נוֹתֵן פָּאָה לְכָל.

משתלה

המוכר קלחי אילן

כאמור לעיל משמעותו של המושג 'קלח בלשון חז"ל היא צמח יחיד, גבעול הצמח או שורשיו. המשמעות במשנתנו היא של גבעול הצמח, במקרה שבו אדם מוכר עצים צעירים (קלחים) על מנת שהקונה ישתול אותם בשדה, ודנה על מי מוטל החיוב בהשאת הפאה אם עצים אלו נושאים פירות.¹

ישנן כמה שיטות לריבוי צמחים: א. הנבטת הזרע. מחד גיסא הזרע נושא את כל המטען הגנטי, ועלויות ההנבטה הן נמוכות. מאידך גיסא מכיוון שהזרע נושא מטען גנטי של שני עצים שונים (עץ זכרי ועץ נקבי שיצרו את הזרע והפרי), העץ המתקבל לא בהכרח יכלול את כל התכונות הרצויות לחקלאי. כמו כן ישנם זרעים לא פוריים או שהנבטתם אורכת זמן רב. ב. שימוש בייחור - שורשי צמחים יכולים להתפתח לא רק מהשורש והסתעפויותיו, המצויים בקרקע, אלא גם מהגבעול או העלים. שורשים אלו נקראים שורשים אדוונטיביים, ראה להלן משנה ו. ניתן לקחת ענף מעץ בעל תכונות רצויות, לשתול אותו בקרקע או במצע גידול אחר ולתת לו לחות מתאימה. הענף ישרש, יהיה ניתן לטעת אותו במטע, ובמקרה זה תכונותיו הגנטיות תהיינה כשל עץ המקור.² ג. התפתחות נצרים: בכל צמח פקעי צמיחה המצויים בכל חלקיו.³ לרוב, בשל השלטון הקודקודי של הצמח, פקעים אלו נותרים רדומים, אולם ישנם צמחים שבהם פקעים אלו מתעוררים למרות השלטון הקודקודי ויוצרים ענפים חדשים - נצרים. נצרים אלו יוצאים מבסיס הגזע ומצוואר השורש ובמקרים מסוימים אף מהשורשים עצמם. תופעה זו נפוצה בזית, רימון, דקל,

פירוש קהתי

משנה זו באה ללמד דין פאה בשדה של יורשים ושל שותפים. כן דנה משנתנו בקונה קלחי אילן כפי שיבואר.

הַצֵּחִין שְׁחֶלְקוֹ - בשדה שקיבלו בירושה מאביהם, **נוֹתְנִין שְׁתֵּי פָאוֹת** - כל אחד נותן פאה מחלקו, שנאמר: "פאת שדך"; **חֲזָרוּ וְנִשְׁתַּתְּפוּ** - אם חזרו האחים ונעשו שותפים בה, **נוֹתְנִין פָּאָה אֶחָת** - כדין השותפים, שכן למדים מהכתוב "ובקוצרכם את קצייר ארצכם" שהשותפים חייבים בפאה (חולין קלה, ב). **שְׁנַיִם שְׁחֶלְקָיו אֶת הָאֵילָן** - שקנו בשותפות אילן מהאילנות החייבים בפאה (לעיל א, ה), **נוֹתְנִין פָּאָה אֶחָת** - מהטעם שהזכרנו, שהשותפים נותנים פאה אחת. **לִקַּח זֶה צִפּוֹנוֹ וְזֶה דְּרוֹמוֹ** - אם קנה אחד את הצד הצפוני של האילן, והשני - את הצד הדרומי של האילן, **זֶה נוֹתֵן פָּאָה לְעֶצְמוֹ וְזֶה נוֹתֵן פָּאָה לְעֶצְמוֹ** - אף על פי שאילן אחד הוא, נותן כל אחד פאה מפירותיו, שהואיל ולקח זה צפונה וזה דרומה, אין להם דין שותפים. **הַמוֹכֵר קְלָחֵי אֵילָן בְּתוֹךְ שְׂדֵהוּ** - כלומר שלא מוכר קרקע אלא אילנות לבד על מנת שהלוקח יעקם ויטע אותם בתוך שדהו, והאילנות מלאים

1 כך מבארים הריב"מ, הר"ש והרא"ש כאן. לדעת הרמב"ם בפירוש המשנה מדובר במכירת צמחים שאינם אילנות. בהלכות מתנות עניים ג, יח כתב הרמב"ם שמדובר במכירת צמחים אחדים בשדה. 2 הברכת האילן נעשית באופן דומה, אלא שניתוק הענף נעשה רק לאחר יצירת מערכת שורשים מספקת בענף הרצוי. 3 בכל ענף בעץ יש פקעי צמיחה רדומים. לאחר גידום הצמח פקעים אלו מתעוררים באמצעות הורמונים ומחדשים את הענף.

אפרסמון ועוד. כאשר הנצרים יוצאים מתחת לפני הקרקע, הם יוצרים לעצמם מערכת שורשים עצמאית, ולכן ניתן לחתוך נצרים אלו ולשתול אותם במקום אחר. גיזום העץ מעודד אף הוא התפרצויות של פקעים רבים, וכך ניתן לקבל מחיתוך של עץ אחד כמה עצים. פעולה זו הייתה מקובלת בתקופת חז"ל בעצי השקמה.

משנתנו עוסקת בשדה עצים צעירים, ואין זה משנה אם נזרעו, אם צמחו מייחורים או שמקורם בנצרים שעלו מאליהם. במקרה הנדון, לאחר שגידל את העצים בשנותיהם הראשונות, בעל השדה מעוניין למכורם לכל המעוניין, כפי שנעשה במשתלות של ימינו. במקרה זה בעל השדה מוכר את האילן בלבד, ולא את זכויות השימוש בקרקע, ולכן יש להתייחס לכל עץ בפני עצמו ולתת פאה מכל עץ בנפרד.⁴

גרופיות של זית

פירות (ר"ש), **נותן פאה מכל אחד ואחד** - הלוקח נותן פאה מכל אילן ואילן לחוד, שהואיל והקרקע אינה שלו אין האילנות מצטרפים לפאה אחת. **אמר רבי יהודה: אימתי** - נותן הקונה פאה? **בזמן שלא שיר בעל השדה** - אילנות לעצמו אלא מכר כל האילנות שבשדהו; **אבל אם שיר בעל השדה** - אילנות לעצמו, הוא נותן פאה לכל - בעל השדה נותן פאה על כל האילנות, אף על אלה שמכר. רבי יהודה לא בא לחלוק על תנא קמא אלא לפרש דבריו. ובגמרא אמרו (חולין קלח, א): במה דברים אמורים, שאם שיר בעל השדה הוא נותן פאה לכל? כשהתחיל בעל השדה לקצור, כלומר ללקט הפירות קודם שמכר את האילנות, שהואיל וחל עליו מתחילה חיוב הפאה, הרי הוא נותן פאה מהאילן ששייר על כל האילנות שמכר. אבל אם לא התחיל לקצור, אף על פי ששייר בעל השדה, חייב הלוקח ליתן פאה מהאילנות שקנה. ברם, לפי הירושלמי אפילו כשלא התחיל לקצור, נותן בעל השדה ממה ששייר פאה על הכל, שהרי הוא כמוכר לו חוץ מחובתו, והוא קיבל עליו לתת הפאה. - הרמב"ם מפרש: "קלחי אילן" - שרשי צמחים שהם חייבים בפאה, ואינם אילנות. ולפי הרמב"ם (ב"משנה תורה") המדובר במשנתנו במוכר חלקים משדהו לאנשים שונים, וכן לשונו (הל' מתנות עניים ג, יח): "המוכר מקומות מקומות משדהו לאנשים הרבה, אם מכר כל השדה - כל אחד ואחד נותן פאה מחלקו שלקח; ואם התחיל בעל השדה לקצור ומכר מקצת ושייר מקצת - בעל השדה נותן פאה הראוייה לכל, שכיון שהתחיל לקצור נתחייב בכל. ואם מכר תחילה - מפריש הלוקח על מה שלקח, ובעל השדה על מה ששייר".

4 ראה ר"ש כאן.

משנה ו

קרקע בית רובע - מקום שראוי לזרוע בו רובע הקב. ופירשו בו שהוא עשר אמות ומחצה על עשר אמות בקירוב:

העושה סאתים - רבי יהושע לא אזיל בתר זריעה, אלא קרקע המוציאה סאתיים שהן י"ב קבין:

לקצור ולשנות - דרך הקוצרים אוחו מלא כפו מן הקמה וקוצר, כדכתיב (תהלים קכט) שלא מלא כפו קוצר. ואם יש בקמה כדי למלאות כפו שני פעמים חייבת בפאה:

קרקע כל שהוא חייבת בפאה - דס"ל פאת שדך כל שהוא משמע, ופליג אכולהו:

ובבכורים - דכתיב בהו אדמתך. והני מילי בבכורי חטה ושעורה, אבל בבכורים של אילן אינו חייב אלא אם כן יש לו קרקע שש עשרה אמות סביב לאילן שהוא שיעור יניקתו:

ולכתוב עליה פרוזבול - הלל תקן פרוזבול, כשראה שהיו נמנעים מלהלוות לעניים מפני השביעית שמשמטת החוב, תקן

שיהא מוסר שטרותיו לבית דין, וכותב מוסר אני לכם פלוני ופלוני הדיינין כל חוב שיש לי שאגבנו כל זמן שארצה, ומשכתבו לו שטר זה שוב אין שביעית משמטת חובו. ודוקא כשיש קרקע כל שהוא ללוה דאז חשיב כאילו החוב גבוי כבר ביד בית דין ותו לא קרינא ביה לא יגוש, וחשבינן לקרקע כל שהוא כאילו שוה כל החוב דאין אונאה לקרקעות:

ולקנות עמה נכסים שאין להם אחריות - דמטלטלין נקנין אגב קרקע, בכסף בשטר ובחזקה, כדתנן בפ"ק דקדושין ושם מפורש:

משנתנו עוסקת במחלוקת התנאים בשאלה מהו גודלו המזערי של שדה שממנו ואילך חלה החובה להשאיר בו פאה. לפי שיטה אחת, הקריטריון הוא השטח הנזרע: האם מדובר בשטח הראוי לזריעת רבע קב תבואה - כ־10 אמות על עשר אמות ומחצה, כלומר 105 אמות רבועות (כ־50 מ"ר), או בשטח שישה על שישה טפחים, שזהו שיעור ערוגה כמובא בכלאים ג, א (כ־2.5 מ"ר), או שדי אפילו בקרקע בשטח מזערי (כל שהוא). לפי שיטה אחרת, הקריטריון הוא כמות היבול, ומדובר בשדה שניתן להפיק ממנו סאתיים תבואה (12 קבים, כלומר כ־20 ק"ג תבואה). לפי שיטה שלישית, הקריטריון הוא אופן קצירתו של שדה, וכל עוד ניתן לקצור את השטח בבת אחת, הרי שמדובר בצמח אחד ולא בשדה.

חיטה מחויצת

פירוש קהתי

משנה זו דנה בשיעור הקרקע שחייבת בפאה.

רבי אליעזר אומר: קרקע בית רבע - שטח הראוי לזריעת רבע הקב תבואה, והוא: עשר אמות וחמישית האמה על עשר אמות וחמישית האמה בקירוב (104 ועוד 1/6 אמות מרובעות = 35 מטרים מרובעים בערך), **חייבת בפאה** - טעמו של רבי אליעזר, שנאמר בפאה: "לא תכלה פאת שדך", ונאמר בכלאים: "שדך לא תזרע כלאים" (ויקרא יט, יט), מה "שדך" האמורה בכלאים - בית רובע (עין כלאים ב, י), אף "שדך" האמורה בפאה - בית רובע. **רבי יהושע אומר:** העושה סאתיים - קרקע המוציאה סאתיים, דהיינו שנים עשר קב תבואה (הסאה = 6 קבים; הקב = למעלה מ-2 ליטרים), חייבת בפאה. רבי יהושע אינו קובע לפי הזריעה אלא לפי התוצרת של הקרקע; וטעמו, שלמדים פאה משכחה, שנאמר בשכחה (דברים כד, יט): "ושכחת עומר בשדה", מה שדה האמורה בשכחה - סאתיים, שעומר שיש בו סאתיים אינו שכחה (כמבואר להלן, ו), לפי שחשוב שדה, אף שדה האמורה בפאה - העושה סאתיים. **רבי טרפון אומר:** ששה על ששה טפחים - כמידת ערוגה שזורעים בתוכה

חמישה זרעונים (כלאים ג, א). רַבִּי יְהוּדָה בֶּן בִּתְרִיה אָמַר: כָּדִי לְקַצֹּר וּלְשָׁנוֹת - דרך הקוצרים לאחוז מלוא כפו מן הקמה ולקצרה, כלשון הכתוב (תהילים קכט, ז): "שלא מילא כפו קוצר", ואם יש בקמה כדי למלא את כפו של הקוצר שתי פעמים, הרי זו חייבת בפאה. וְהִלְכָה כְּדָבָרֵינוּ - של רבי יהודה בן בתירא. רַבִּי עֲקִיבָא אָמַר: קָרְקַע כָּל שֶׁהוּא חֵיבֶת בְּפָאָה - שסובר רבי עקיבא: "פאת שדך" - שדה כל שהוא משמע. ואף על פי ששנינו במשנתנו "והלכה כדבריו" של רבי יהודה בן בתירא, מכל מקום פוסק הרמב"ם כרבי עקיבא; וטעמו של דבר מבואר ב"תוספות יום טוב", לפי שאין למדים הלכה מפי המשנה (ברייתא: נידה ז, ב; בבא בתרא קל, א), וכלל הוא שהלכה כרבי עקיבא מחברו. - אגב דין פאה מובאים כאן עניינים נוספים שדינים ב"קרקע כל שהוא": וּבְכַפּוּרִים - קרקע כל שהוא חייבת בביכורים (עיין למעלה א, א), שכתוב בהם (שמות כג, יט): "ראשית בכורי אדמתך תביא בית ה'", ו"אדמתך" היינו כל שהוא, כלומר, שכל מי שיש לו קרקע כל שהוא חייב להביא ביכורים. וְלִכְתּוּב עָלֶיהָ פְּרוּזְבוּל - במסכת שביעית שנינו (י, ג): כשראה הלל הזקן שנמנעו העם מלהלוות זה את זה, מחשש שמא לא יפרע הלווה את החוב עד שנת השמיטה והחוב יישמט, ועברו על מה שכתוב בתורה (דברים טו, ט): "השמר לך פן יהיה דבר עם לבבך בליעל לאמר קרבה שנת השבע שנת השמיטה ורעה עינך באחיק האביון ולא תתן לו", עמד והתקין פרוזבול, והוא שטר שכתוב בו שהמלווה מסר לבית דין את חובותיו, כדי שלא תשמיט אותם שנת השמיטה. וזהו גופו של פרוזבול: "מוסר אני לכם פלוני ופלוני הדיינים שבמקום פלוני, שכל חוב שיש לי שאגבנו כל זמן שארצה" (משנה שביעית י, ד). ואין כותבים פרוזבול אלא על הקרקע (שם, ו), כלומר שאין הפרוזבול נכתב אלא אם כן יש ללווה קרקע, שעל ידי שעבוד קרקעו למלוה חשוב החוב כאילו כבר גבוי הוא בידי בית דין. וזהו ששנינו כאן, שאם יש ללווה אפילו קרקע כל שהוא כותבים עליה פרוזבול. וְלִקְנוֹת עֲמָה נִכְסִים שְׁאִין לָהֶם אַחֲרֵיכֵן, בְּכֶסֶף וּבִשְׁטֵר וּבְחֻזָּקָה - קרקעות נקראות בלשון המשנה "נכסים שיש להם אחריות", לפי שחלה עליהם אחריות לתשלום חובות בעליהם, שאם מכר הלווה קרקעותיו ואין לו ממה לשלם, גובה המלוה את חובו מן הלקוחות; מה שאין כן במיטלטלין, שאם מכרם הלווה, אין המלוה יכול לגבות מהם, ולכן נקראים הם "נכסים שאין להם אחריות". שני סוגי הנכסים הללו יש להם דרכי קניין שונים, כמו ששנינו במסכת קידושין (א, ה): "נכסים שיש להם אחריות נקנין בכסף (שנותן הלוקח למוכר לשם קניין), ובשטר (שכותב המוכר ללוקח: שדי מכורה לך), ובחזקה (שהלוקח עושה בשדה, כגון שנועל או גודר או חופר וכדומה); ושאין להם אחריות (מיטלטלים) אינן נקנין אלא במשיכה (שהלוקח מושך אותם ממקום למקום); אבל לא בכסף ולא בשטר ולא בחזקה. נכסים שאין להם אחריות נקנין עם נכסים שיש להם אחריות בכסף ובשטר ובחזקה", כלומר, שאם אדם מכר קרקע ומיטלטלים ואמר ללוקח: קנה את המיטלטלים אגב הקרקע, כיון שקנה הלוקח את הקרקע בכסף או בשטר או בחזקה, כמו שבארנו לעיל, קנה עם הקרקע גם את המיטלטלים. בענין זה ששנינו שם בסיפא באה משנתנו להשמיע, שאפילו עם קרקע כל שהוא אפשר לקנות מיטלטלים, על ידי שקונה הלוקח את הקרקע באחד משלושת קנייניה: בכסף או בשטר או בחזקה.

קרקע כל שהוא

לדעת רבי עקיבא במשנתנו יש להותיר אף "מקרקע כל שהוא". בירושלמי מובא ששיעור זה פירושו שיש חיטה אחת בעלת חמש שיבולים. תופעה זו נקראת חיוץ קנים, והיא נפוצה בחיטה, בשעורה ועוד.¹ בחיק העלים מופיעים ניצני צמיחה הנקראים ניצני חיק. לרוב ניצנים אלו מתנוונים, אולם ניצני חיק אחדים, המצויים בפרקי הגבעול התחתונים, מתפתחים ויוצרים נצרים חדשים, ואלו יוצאים מתחת לפני הקרקע או סמוך אליה וצומחים לצד נצר האם. הנצרים האלו מפתחים שורשים אדוונטיביים² ממפרקיהם התחתונים, והופכים למעשה לצמחים עצמאיים הנפרדים זה מזה, שאף הם יכולים להמשיך ולייצר גבעולים חדשים.³ אם כן פעמים רבות מזרע אחד ייווצר מספר רב של צמחים. תופעה זו תוארה לעיל גם ב'אימהות של בצלים'. ככל שתנאי הקרקע, איכותה וטיובה טובים יותר, וכמות המים שהזרע מקבל מותאמת, כך יכולת התפצלותם של הגבעולים רבה יותר.

1 פולק, צומח וצמחים, תשנ"ב, כרך 1, עמ' 28.

2 שורשים שמתחילים להתפתח מאיבר שאינו שורש, במקרה זה - מהמפרק התחתון.

3 זהו אחד העקרונות של רבייה וגטטיבית, שבו ממקטע אחד של הצמח ניתן ליצור צמח שלם.

משנה ז

שכיב מרע - השוכב על מטתו מחמת חולי:

שייר קרקע כל שהוא - כל הני שייר קרקע כל שהוא, דתנן במתניתין, מכאן ועד סוף פרקין, לאו דוקא קרקע דהוא הדין מטלטלים כל שהן. אלא אידי דתנא רישא גבי פאה ובכורים ופרוזבול קרקע כל שהוא תנא בכל הנך נמי קרקע כל שהוא:

מתנתו קיימת - אם קנו מידו על המתנה אף על פי שעמד מחליו אינו יכול לחזור בו, הואיל ושייר לעצמו כל שהוא גלי דעתיה דלאו מחמת מיתה כתב המתנה:

לא שייר קרקע כל שהוא - לעצמו, מסתמא לא שביק איניש נפשיה ערטיילא, ואם לא שהיה חושב ודאי

הכותב נכסיו שכיב מרע, שיר קרקע כל שהוא - מתנתו מתנה. לא שיר קרקע כל שהוא, אין מתנתו מתנה. הכותב נכסיו לבניו, וכתב לאשתו קרקע כל שהוא, אבדה כתבתה. רבי יוסי אומר: אם קבלה עליה, אף על פי שלא כתב לה, אבדה כתבתה.

שימות לא היה נותן כל נכסיו, הלכך אם עמד חוזר ואפילו קנו מידו:

וכתב לאשתו קרקע כל שהוא אבדה כתובתה - בשכיב מרע מיירי, שמחלק נכסיו לבניו וכתב לאשתו חלק בין הבנים ושמעה אייה ושתקה ולא אמרה כתובתי אני גובה או כיוצא בזה אבדה כתובתה:

רבי יוסי אומר אם קבלה עליה - שתהא שותפת בין הבנים, אפילו לא קנו מידה, והוא לא צוה שיכתבו כך בפניה, אבדה כתובתה ושוב אינה יכולה לחזור בה. ואין הלכה כרבי יוסי:

משנה זו והמשנה שלאחריה מוסיפות ללמד בדברים שדינם ב"קרקע כל שהוא".

הפּוֹתֵב נִכְסָיו - לאחר במתנה, והוא שִׁכִּיב מְרַע - בארמית: שוכב חולה, כלומר חולה מסוכן, שִׁיר - אם השאיר לעצמו, קִרְקַע פֶּל שֶׁהוּא - והוא הדין מיטלטלים, אלא שאגב המשנה הקודמת נקטה משנתנו קרקע (עיין בבא בתרא קמט, ב), מִתְּנָתוֹ מִתְּנָה - ואם עמד מחוליו אינו יכול לחזור בו ולומר שלא נתן אלא משום שחשב שהוא עומד למות מחוליו, שהואיל ושייר לעצמו קרקע כל שהוא גילה דעתו, שלא מחמת מיתה נתן, והרי זו כמתנת בריא, שאם קנו מידו את המתנה, מתנתו קיימת. לֹא שִׁיר קִרְקַע פֶּל שֶׁהוּא - לעצמו, ואף לא נכסים אחרים, כמו שהזכרנו למעלה, אֵין מִתְּנָתוֹ מִתְּנָה - ואם עמד מחוליו יכול הוא לחזור בו, אפילו קנו מידו, שהואיל ולא שייר לעצמו כלום, אומדים אנחנו את דעתו שלא נתן נכסיו אלא מפני שהתייאש מן החיים וחשב שודאי ימות מחוליו, ורק על דעת כך נתן שאם ימות תתקיים המתנה, לפיכך אם הבריא אין מתנתו מתנה. **הפּוֹתֵב נִכְסָיו לְבָנָיו** - יש מפרשים שהמדובר כאן בשכיב מרע שחילק כל נכסיו לבניו (ברטנורא), ויש סוברים שהוא הדין בבריא (רמב"ם הל' זכייה ומתנה ו, ט), וְכָתֵב לְאִשְׁתּוֹ קִרְקַע פֶּל שֶׁהוּא - כלומר, שכלל גם את אשתו בין הבנים בחלוקת הנכסים, וכתב לה קרקע כל שהוא, אֶבְדָּה כְּתִבְתָּהּ - "כתובה" היינו שטר התחייבות שכותב הבעל לאשתו בשעת הנישואין, לבתולה על מאתיים דינר ולא למנה על מאה, שתגבה בו מנכסיו כשיגרשנה או כשימות. ובאה משנתנו ללמד, שאם שיתף הבעל את אשתו בין בניו בחלוקת הנכסים, על ידי שכתב לה קרקע כל שהוא, והיא שתקה ולא אמרה כלום בענין גביית כתובתה, אבדה כתובתה, כלומר שאינה גובה כתובתה מן הנכסים הללו שכתב בעלה לבניו, שהרי נתרצתה לכך ומחלה שיעבודה על הנכסים שקיבלו הבנים. רַבִּי יוֹסִי אָמַר: אִם קָבְלָה עָלֶיהָ - שהסכימה להיות שותפה בין הבנים, אַף עַל פִּי שֶׁלֹא כָּתֵב לָהּ - קרקע, אֶבְדָּה כְּתִבְתָּהּ - שעל ידי שנתרצתה להיות שותפת עם הבנים, ויתרה על גביית כתובתה.

משנה ח

הכותב כל נכסיו לעבדו - שכתב כל נכסי נתונים לפלוני עבדי, הרי העבד בכלל הנכסים ונתן לו את עצמו. והא דקאמר עבדי היינו עבדי שהיה כבר:

שייר קרקע כל שהוא לא יצא בן חורין - דכל היכא דנחית לשיורא אמרינן לדידיה נמי שייר, וכי אמר כל נכסי לך אשאר נכסים קאמר ולחנופי ליה קאתי ולא שחרריה, כיון דלא אמר ליה עצמך ונכסי. ואפילו אין לו שום נכסים אלא העבד והקרקע ששייר מכל מקום לא יצא לחירות, דכיון דאין מתקיים דבור כל נכסי דהא אתא חוץ ובטל ליה דלא

הכותב נכסיו לעבדו, יצא בן חורין. שייר קרקע כל שהוא, לא יצא בן חורין. רבי שמעון אומר: לעולם הוא בן חורין, עד שיאמר: הרי כל נכסי נתונין לאיש פלוני עבדי, חוץ מאחד מרבוה שבהם.

פלגינן דבורא והוי בטל לגמרי ולא קנה לא עצמו ולא נכסים:

ר"ש אומר לעולם הוא בן חורין - בין אין לו נכסים אחרים אלא העבד והקרקע ששייר, ובין יש לו נכסים אחרים לעולם הוא בן חורין. ומוקימין דבור כל נכסי בעבד לבדו כשאין לו נכסים אחרים, ולא אמרינן דבמה שאמר חוץ בטל דבורו שאמר כל נכסי, דפלגינן דבורא, ומקיימין ליה בעבד ויצא בן חורין:

חוץ מאחד מרבוה - ולא פירש מהו משייר, דהתם אמרינן דאחד מרבוה דקאמר היינו עבד, ואיהו לא חשיב ליה אלא כאחד מרבוה בנכסים ואף על גב דשווי טפי, ואין הלכה כר' שמעון:

משנה זו עוסקת בעבד כנעני; והשווה הכתוב עבדים כנענים לשדה אחוזה, שנאמר בהם (ויקרא כה, מו): "והתנחלתם אותם לבניכם אחריכם לרשת אחוזה", ומכאן שעבדים נחשבים כנכסים של בעליהם. כן ההלכה שאין קניין לעבדים, ומה שקנה עבד קנה רבו.

הפּוֹתֵב נַכְסֵי לְעַבְדּוֹ - הכנעני, כגון שכתב: "כל נכסי נתונים לפלוני עבדי", או שכתב לו: "כל נכסי נתונים לך", **יֵצֵא בֶן חוּרִין** - יצא העבד לחירות, לפי שהעבד עצמו אף הוא בכלל הנכסים, כמו שהזכרנו למעלה, וכיון שכתב לו כל נכסיו, קנה את עצמו ויצא בן חורין וקנה כל שאר הנכסים. **שִׁיר** - אבל אם שייר רבו לעצמו, **קִרְקַע כָּל שְׁהוּא** - והוא הדין מיטלטלים (גמרא בבא בתרא קנ, א), **לֹא יֵצֵא בֶן חוּרִין** - לא יצא העבד לחירות, ולא קנה ממילא גם את הנכסים, שאין קניין לעבד כנעני, וכל מה שקנה העבד, קנה רבו. יש מפרשים שאפילו אם פירש את הקרקע ששייר לעצמו, כגון שכתב לעבדו: "כל נכסי נתונים לך חוץ ממקום פלוני", לא יצא בן חורין. שהואיל ושייר, אנו אומרים שגם את העבד שייר, ומה שכתב "כל נכסי נתונים לך" כוונתו היתה לשאר נכסיו ולא לעבד עצמו, שלא נתכוון לשחררו. ואפילו אין לו נכסים אחרים אלא העבד והקרקע ששייר, מכל מקום לא יצא לחירות, שזה שכתב "חוץ" ... מבטל לגמרי את הדיבור "כל נכסי נתונים לך", וסובר התנא של משנתנו שאין מפלגים את הדיבור ("לא פלגינן דיבורא"); הלכך לא קנה כלום (ר"ש; ברטנורא); או הטעם הוא (לפי מסקנת הגמרא גיטין ט, א), שכיון ששייר אין זה שטר שחרור גמור, שכן בענין שחרורו של עבד למדים מגט אשה, שצריך "ספר כריתות", וכן כותב הרמב"ם (הל' עבדים ז, א): "גט שחרור צריך שיהיה עניינו דבר הכורת בינו לבין אדונו ולא יישאר לאדון בו זכות"; והואיל ויש כאן שיור בדיבור "כל נכסי" הבא לשחררו, שאינו מתקיים כולו, הרי זה כאילו שייר בגופו של העבד (רש"י; "תפארת ישראל"), או שעל ידי השיור נשארה זכות לאדון בתוך שטר השחרור (הרי"ף), לפיכך אין זה "ספר כריתות" ואינו יוצא בו לחירות. יש מפרשים, שהמדובר במשנתנו דווקא כשלא פירש את הקרקע ששייר, אלא כגון שכתב: "כל נכסי נתונים לך חוץ מקרקע כל שהוא", והואיל ואין אנו יודעים איזו קרקע שייר, אנו אומרים שהתכוון בזה לעבד עצמו. שכן עבדים הוקשו לקרקעות, כמו שהזכרנו למעלה, ולפיכך לא יצא בן חורין. אבל אם כתב לו "כל נכסי נתונים לך חוץ משדה פלונית", הואיל ופירש את הקרקע ששייר, יוצא העבד לחירות (רשב"ם, בבא בתרא קמט, ב). **רַבִּי שְׁמַעוֹן אֹמֵר: לְעוֹלָם הוּא בֶן חוּרִין** - אפילו שייר קרקע כל שהוא, ואפילו אין לו נכסים אחרים אלא אותה קרקע ששייר, לעולם קנה העבד את עצמו ויצא בן חורין, ואף שהדיבור "כל נכסי" אינו מתקיים אלא בעבד לבדו שקונה את עצמו, אין זה מבטל דיבורו, שסובר רבי שמעון: מפלגים את הדיבור ("פלגינן דיבורא"), או שאין השיור פוגם בגט השחרור, **עַד שְׁיֵאמְרוּ: הֲרִי כָּל נַכְסֵי נְתוּנִין לְאִישׁ פְּלוֹנִי עַבְדִּי**, חוץ מאחד מרְבּוּא שְׁבָהָם - כלומר שלא פירש כלל את מה ששייר לעצמו אלא התנה בדבר סתם, ואפילו הוא דבר מועט, כגון "חוץ מאחד מרְבּוּא שבנכסי", אנו אומרים שנתכוון בזה לעבד, ואף על פי ששווה העבד יותר מאחד מרְבּוּא, אפשר שבעינינו אינו נחשב אלא כערך זה (ר"ש; ברטנורא), או משום שנכנס בחלק ההוא ששייר גם חלק מגוף העבד שהוא מנכסיו, ונמצא שאין זה שטר כריתות (רמב"ם; הגר"א).

משנה א

הפאה ניתנת במחבר - דכתיב (ויקרא יט) לעני ולגר תעזוב, הנח לפניהם והם יבוזו:

בדלית - גפן המודלית על גבי עצים או על גבי אילנות:

מוריד ומחלק - דכתיב (שם) תעזוב אותם, אותם שאין בהם סכנה אתה עוזב לפנייהם ואי אתה עוזב אותם שיש סכנה בעלייתם, אלא מוריד מן האילן ומחלק להם:

בחליקי אגוזים - על שם שאילנות של אגוזים חלקים ואין בהם קשרים כשאר אילנות קרויין חליקי אגוזים. ואין הלכה כר"ש:

אפילו תשעים ותשעה - ארישא קאי, בפאה הניתנת במחבר:

הפאה ניתנת במחבר לקרקע. בדלית ובדקל, בעל הבית מוריד ומחלק לעניים. רבי שמעון אומר: אף בחליקי אגוזים. אפלו תשעים ותשעה אומרים לחלק ואחד אומר לבז - לזה שומעין, שאמר פהלכה.

אגוז בעינות ענר, סמוך לישוב נריה, בחבל גופנה בבנימין

הקדמה לביאור המשנה

על בעל הבית להשאיר את החלק המיועד לפאה, ונאסר עליו לקוצרו או לקוטפו. במשנתנו מובא שאף על פי כן ישנם מקרים שבהם חז"ל תיקנו שעל בעל הבית לקטוף את הפרי ולחלקו לעניים מסיבות ובנסיבות שונות: 1. בעץ גבוה - לא כל אדם יוכל לטפס על העץ ולקטוף, מפאת גילו או מחשש סכנה, שמא ייפול ממנו.¹ 2. כמה עניים ינסו לטפס בוזמנית על גזע העץ, אחד מהם עלול לדחוק את רעהו בנסותו להגיע ראשון אל הפרי, ויש בזה משום סכנת נפשות. 3. נזק של ממש עלול להיגרם לעץ בשל הטיפוס עליו. חשש זה הוזכר במשנתנו ביחס לשלושה סוגי עצים: דלית, דקל ואגוזים.²

דלית

הדלית היא גפן (*Vitis vinifera*) המודלית על גבי עצים אחרים או על גבי כלונסאות. גפן היא צמח ממשפחת הגפניים (*Vitales*) - משפחה של צמחים מטפסים מעוצים. עובדה זו מאפשרת לעצב את הגפן כפי רצון המגדל, בכפוף לשטח העומד לרשותו ובהתאם לשיטות העיבוד ולתנאי הקרקע. אחת משיטות עיצוב הגפן היא גידולה בהדליה. הדליית הכרם מאפשרת לקבל צמחים אחידים בגובהם, בגובה נוח לטיפול ונגיש לריסוס ולבציר, והיא תומכת בגפן העמוסה בפרי ומייצבת אותה. על מערכת ההדליה להצליח לשאת משקל רב, ומכאן החשיבות המרובה לאיכות החומרים שמשתמשים בהם. בחז"ל הוזכרו כמה צמחים וכלים ששימשו להדליה: קנים,

פירוש קהתי

משנה זו באה ללמד כיצד ניתנת הפאה לעניים.

הפאה - של תבואה וקטניות וכיוצא בהן, וכן פאת הכרם והאילנות (רמב"ם), **נתנת במחבר לקרקע** - בעל הבית מניחה מחוברת לקרקע והעניים באים ותולשים אותה בעצמם, שנאמר: "לא תכלה פאת שדך בקצרך" - בשעת הקצירה, ומכאן שמצוות הפאה במחבר לקרקע. ויש למדים מהכתוב "לעני ולגר תעזוב" - הנח לפניהם והם יבוזו (יתלשו, יחטפו). אבל **בדלית** - גפן המודלית על גבי קנים או על גבי אילנות וכיוצא בזה, **ובדקל** - תמר, שהוא אילן גבוה, **בעל הפית מוריד** - את הפאה מן האילן, ואינו מניחה במחבר, משום שיש באילנות אלו סכנה לעניים, שכשיעלו עליהם וידחקו זה את זה כדי לחטוף ולקטוף את הפאה עלולים הם ליפול ולבוא לידי סכנת נפשות, **ומחלק לעניים** - לאחר שבעל הבית הוריד את הפאה לא יניחנה לפני העניים שיחטפוה, שמא יראה עני שהוא קרובו או מכרו ויניחנה לפניו (ירושלמי), אלא צריך הוא לחלק אותה להם. **רבי שמעון אומר: אף בחליקי אגוזים** - באילנות של

1 ראה בירושלמי כאן: "יצאו הדלית והדקל שאין הקטן מושל בו כגדול", וכן מובאת דוגמה לסכנה: "ר' חנניא בשם ריש לקיש מעשה שמתו חמשה אחים בחמשה חלוקי אגוזים".

2 בירושלמי הובא שהתנאים חלקו אם החשש מפני סכנה נוגע לכל העצים ובמשנתנו נזכרו שלושת העצים רק לשם דוגמה, או שמא הסכנה מאיימת רק בעצים שהובאו במשנתנו.

דוקרנים³, חבל, גמי, כלונסות⁴ וכן אילנות סרק ומאכל כגון שקמה, ערבה⁵ ותאנה⁶.

אם הגפן צמחה לגובה רב, עד שקשה להגיע לכל הענבים שנמצאים על העץ, האדם הבוצר את הגפנים יסתכן בנפילה או יזיק למערכת ההדליה⁷. על הבעלים לבצור את הענבים שנותרו על העץ ולתת אותם לעניים.

בזמן חז"ל ככל הנראה היה חלק לא מבוטל של הכרמים שרוע על הקרקע (גפנים רוגליות). כיום רוב הכרמים בארץ מודלים⁸ על ידי עמודי מתכת וחוטי מתכת הקשורים ביניהם. עובי העמוד והחוטים נקבע על פי עומס הפרי והמשקל הצפויים בכרם. סוג ההדליה נבחר לפי מטרת הכרם והצרכים השונים של החקלאי.

גפנים מודלות על טרסה- ערים

אגוזים שהם חלקים בלא קשרים, וקשה לעלות עליהם, אף באלו בעל הבית מוריד ומחלק לעניים. ויש מפרשים: בחליקי אגוזים - בעצי אגוז פרך שהם גבוהים מאד (רמב"ם), ויש סכנה בעלייתם. ברם, אין הלכה כרבי שמעון. **אָפּלו תְּשַׁעִים וְתִשְׁעָה אוֹמְרִים לְחֶלֶק** - משנתנו חוזרת לענין הפאה הניתנת במחבור, ששינוי ברישא, והיא באה להשמיענו שאפילו תשעים ותשעה מן העניים אומרים, שבעל הבית יקצור את הפאה ויחלק אותה להם, **וְאֶחָד אוֹמֵר לְבֵן** - שיניח את הפאה במחבור, והעניים יחטפוה כל אחד כפי יכולתו, **לָזֶה שׁוֹמְעִין** - לאותו עני שאומר לבזו, ואפילו הוא חזק וזריז מחבריו ("תורת כהנים" קדושים), **שְׁאֹמֵר פְּהֶלְכָּהּ** - שהרי כך ההלכה, שהפאה ניתנת במחבור לקרקע.

דקל

הדקל שמשנתנו עוסקת בו הוא התמר המצוי (*Phoenix dactylifera*), אחד מהצמחים הגבוהים המעובדים. לתמר כמה מאפיינים ייחודיים:

1. גובהו למעלה מ-20 מטרים, וביכולתו להתנשא אף לגובה של כ-30 מטרים.⁹ עצים אחרים

3 תוספתא בבא מציעא (ליברמן) ז, ד; תוספתא בבא בתרא (ליברמן) ג, ו.

4 ר"ש פאה ד, א: "דלית - גפן גדולה המודלית ע"ג עצים או על גבי אילנות אחרים". ייתכן שהשם 'דלית' נגזר מפעולת ההדליה, ראה רע"ב מנחות ח, ו.

5 ראה תוספתא כלאים (ליברמן) ד, ד, ובביאור ש. ליברמן בתוספתא כפשוטה, זיהה את הריפין כקנים העשויים מעצי ערבה.

6 מושנה כלאים ו, ג-ד, תוספתא כלאים (ליברמן) ד, ד.

7 ראה מלאכת שלמה כאן שכתב שחז"ל גזרו על הדלית מפני חלישותה.

8 יש לציין כי ביהודה ושומרון עוד ניתן לראות כרמים שאינם מודלים ושרועים על הקרקע.

9 פאהן וחוב' מגדיר, 1998, עמ' 509, בגידול טבעי. בגידול מסחרי מעל גובה של 15 מטרים קשה מאוד להגיע לקצה

הנפוצים באזורנו ושימשו לגידול חקלאי נמוכים ממנו (ומהאגוז, ראה להלן) באופן ניכר: השקד - גובהו מגיע עד לכ־10 מטרים, גובה הזית - עד 10 מטרים, גובהו המרבי של הרימון כ־6 מטרים, ועוד.¹⁰

2. עץ התמר מורכב מגזע ומעלים, ואין בו ענפים. צימוח התמר מתרחש תמיד בקודקודו, הקרוי 'קור' (שפירושו בארמית - קורא). קודקוד זה הוא רקמת תאים עובריים לא ממוינים (מריסטמה), הממוקמת בשיא גובהו של העץ, ומשקלה עשוי להגיע ל־10-20 ק"ג ואף יותר. תאים אלו מתמיינים במהלך גידול הדקל והופכים לעלים ופרחים. התמר הוא חד־פסיגי, ובשל כך אין לו שכבת קמביום האחראית להתעבות הגזע. בגלל מיקומו של הקור בראש הדקל, והיעדרה של רקמה יוצרת תאים באזורים אחרים של העץ, התמר גדל רק בצמרת, עיבויו איטי,¹¹ והוא אינו מגדל ענפים צדדיים (פרט לחוטרים המתפתחים מחיקי העלים).

בגלל גובהו והיעדר ענפים צדדיים על הגזע שלו, חז"ל ציינו את הדקל כעץ שקשה לטיפוס,¹² וכי המטפס עליו מסתכן בנפילה.¹³ אי לכך חז"ל תיקנו שאף שכאמור חובת השארת הפאה חלה בעוד הפרי מחובר לעץ, בדקל על בעל הבית לגדוד את הפרי ולהניחו לפני העניים, הן מכיוון שלא כל אדם יכול לטפס על העץ, והן מחמת החשש שאדם בלתי מיומן בטיפוס ייפול מהעץ במהלך ניסיון הגדוד.

חליקי אגוזים

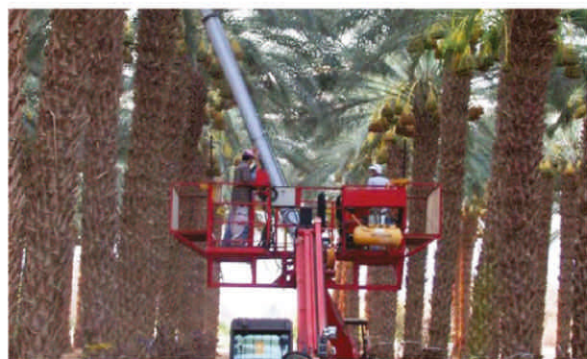
הביטוי "חליקי אגוזים" מופיע פעם אחת בלבד בדברי חז"ל, במשנתנו. חליקי אגוזים הם זן של עצי אגוז. גזעו של זן זה חלק ו"אין בו קשרים וענפים"¹⁴ - אין בו התפצלויות רבות או בולטות של ענפים, או "שעצו גבוה".¹⁵ צמח זה הוזכר לעיל¹⁶ כמין שחייב בפאה.

העץ, והטיפוס לגובה זה מסוכן מפני שהעץ אינו די יציב בקצהו העליון, ולכן נמנעים בו מגדוד.
 10 בגידולים לשם מסחר בזמננו לרוב גוזמים את העצים נמוך יותר, כדי להקל על העיבוד החקלאי.
 11 ההתעבות נמשכת עד 8-9 שנים לחייו של העץ. שיעור ההתעבות תלוי בזן ובתנאי הגידול.
 12 בבלי בבא בתרא סט, ב.
 13 בבלי יבמות סד, ב.
 14 ערוך ערך 'חלק', באפשרות הראשונה, ריבמ"ץ ור"ש כאן.
 15 רמב"ם בפירוש המשנה כאן.
 16 פרק א משנה ה.

חליקי אגוזים - קיים מרחק רב בין ההתפצלויות של ענפי המשנה, דבר המקשה על טיפוס בטיחותי על העץ

הסוג 'אגוז' מונה 20 מינים וכ-60 זנים. האגוז שהוזכר בשיר השירים ובחז"ל הוא ללא ספק אגוז המלך (*Juglans regia*), וקביעה זו מכרעת משום שמיני אגוזים אחרים הגיעו לאזורנו מאוחר יותר.¹⁷ זהו עץ פרי גדול, ולעיתים משמש גם לנוי. האגוז הוא גם עץ נשיר, וגובהו יכול להגיע לשלושים מטרים ואף יותר.¹⁸ בעצים הצעירים גזע העץ חלק וצבעו חום-זית, וככל שהעץ מתבגר הגזע מאפיר ונהיה מחוספס, וחריציו מעמיקים. קוטר הגזע מגיע עד לכשני מטרים. בדומה לעצי פרי רבים אחרים, הפרי מופיע בקצות הענפים החדשים,¹⁹ שדקים יותר משאר ענפי העץ. מאחר שגזעו של העץ חלק וגבוה, ומכיוון שעל מנת לקטוף את הפרי יש להגיע לקצה הענף, קוטף שאינו מיומן עלול לטפס עליו וליפול. ריש לקיש מציין בירושלמי ש"חמישה אחים מתו בחמישה חלוקי אגוזים". לכן לדעת רבי שמעון במשנתנו בעל העץ קוטף את הפאה ומחלקה לעניים. יש המבארים שחליקי אגוזים הם אופנים שונים של הדליית גפנים או הגנה עליהן מפני מזיקים.²⁰

מפוח ריסוס, באמצעות מכשורים כאלו ודומים לו אין צורך לטפס על העץ - חברת מרססי רז

בעל הבית מוריד

בעבר, על מנת להגיע לפרי או לטפל בחלקיו הגבוהים של העץ, טיפסו על הגזע או נעזרו בסולם. בחקלאות מודרנית ישנם כלי עבודה ייעודיים שחוסכים את הטיפוס על העצים השונים: 'מנערת' היא כלי עבודה שמיועד לרוב לשימוש בעצי אגוז. כלי זה חובק את העץ, ובניעור קל הפרי הבשל נופל לקרקע וניתן לאוספו; במות הרמה הידראוליות מרימות את הפועל בבטחה, והוא אינו נדרש כלל לטפס על העץ; מפוחים מפזרים אבקה כדי להפרות את עצי הדקל, ועוד.

¹⁷ Zohary, Domestication, 2013, p. 14. מציין רק את אגוז המלך מן הצמחים ממשפחת האגוזיים שתורבתו בעולם העתיק, גם לעץ מזכיר רק צמח זה ממשפחת האגוזיים, ראה Löw, Die flora, II p. 29.

¹⁸ De Rigo, Juglans, 2016, p. 103.

¹⁹ הפריחה הנקבית היא בקצות הענפים.

²⁰ ערוך ערך 'חלק' באפשרות השנייה והשלישית.

משנה ב

בְּדִלִית וּבִדְקָל אֵינוֹ כֵּן; אֶפְלוּ
תְּשַׁעִים וְתִשְׁעָה אוֹמְרִים לְבֹז
וְאַחַד אוֹמֵר לְחֶלֶק - לָזֶה שׁוֹמְעִין,
שֶׁאָמַר כֹּה־לָכָה.

לאחר שלמדנו במשנה הקודמת: "אפילו תשעים ותשעה אומרים לחלק ואחד אומר לבז - לזה שומעין, שאמר כהלכה", באה משנתנו ללמד, כי בדלית ובדקל הדין הוא להיפך.

בְּדִלִית וּבִדְקָל - כמבואר במשנה הקודמת, **אֵינוֹ כֵּן -** אין הדין כך; אלא **אֶפְלוּ תִשְׁעִים וְתִשְׁעָה -** מן העניים, **אֹמְרִים לְבֹז -** שיעלו העניים בעצמם על האילן לחטוף את הפירות של הפאה, **וְאֶחָד אֹמֵר לְחֵלֶק -** שבעל הבית יוריד ויחלק להם, **לְזֶה -** שאומר לחלק, **שׁוֹמְעִין -** ואפילו הוא זקן וחלש, שמחמת חלישותו אמר לחלק, מכל מקום שומעים לו, **שֶׁאָמַר כִּהְלָכָה -** שבדלית ובדקל ההלכה היא כך שבעל הבית מוריד ומחלק לעניים, כמו ששנינו במשנה הקודמת.

משנה ג

נטל - אחד מן העניים מקצת פאה שלקט כבר וזרק לו על השאר כדי לקנות:

אין לו בה כלום - אפילו במה שלקט, דקונסין אותו ומוציאין ממנו התלוש והמחובר:

נפל לו עליה וכו' - אף על גב דארבע אמות של אדם קונות לו בסמטא ובצדי רשות הרבים, הכא בשדה חבירו לא תקינו ליה רבנן שיקנו לו ארבע אמותיו. אי נמי כיון דנפל עליה גלי דעתיה דבנפילה ניחא ליה דלקני, בארבע אמות לא ניחא ליה דלקני:

נטל מקצת פאה וזרקה על השאר, אין לו בה כלום. נפל לו עליה, ופירש טליתו עליה, מעבירין אותה הימנו. וכן בלקט, וכן בעמר השכחה.

משנתנו באה ללמד, שאם בא אחד מן העניים לבזז את הפאה בדרך בלתי הוגנת, קונסים אותו ומוציאים מידו את הכל.

נטל - אחד מן העניים, **מקצת פאה** - שלקט כבר, ו**זרקת על השאר** - על הפאה שעדיין לא תלשה, כדי להעלימה מעיניהם של עניים אחרים ולזכות בה בדרך זו, **אין לו בה כלום** - שקונסים אותו ונוטלים ממנו אפילו את הפאה שכבר לקט (ירושלמי; תוספתא). **נפל לו עליה** - הפיל את עצמו על הפאה, ו**פרש טליתו עליה** - או שפרס עליה את בגדו העליון, כדי לזכות בה, **מעבירין אותה הימנו** - מוציאים את הפאה מרשותו, שאינו זוכה בה בדרך זו. ויש גורסים: מעבירין אותו הימנה - שמעבירים את העני מהפאה שרצה לזכות בה בנפילתו עליה או על ידי טליתו. וכן **בלקט, וכן בעמר השקפה** - הדינים הללו ששנינו במשנתנו נוהגים גם בלקט ובשכחה (עיין בפתיחה למסכתנו). לפי הרמב"ם יוצא, שגם בסיפא הדין הוא שקונסים אותו ולוקחים מידו כל מה שנטל, שכן כותב הרמב"ם (הל' מתנות עניים ב, יח): "עני שנטל מקצת הפאה וזרק על השאר, או שנפל עליה, או שפירש טליתו עליה, קונסים אותו ומעבירים אותו ממנה, ואפילו מה שנטל לוקחים אותו מידו וינתן לעני אחר" (עיין "תוספות יום טוב").

בארנו למעלה: אין לו בה כלום - שקונסים אותו ונוטלים ממנו אפילו את הפאה שכבר לקט. כך מפרש הרמב"ם על פי דברי רבי מאיר בתוספתא, שכן שנינו שם: "נטל מקצת פאה וזרק על השאר, אין לו בה כלום. רבי מאיר אומר: קונסין אותו ונוטלין הימנו זו וזו". וכן מובא בירושלמי: "תנו בשם רבי מאיר: קונסין אותו ומוציאין ממנו את התלוש ואת המחובר". משמע, איפוא, שדעת הרמב"ם היא, שאין רבי מאיר חולק על סתם משנתנו אלא מפרש אותה. ברם, יש סוברים, שרבי מאיר בא אמנם לחלוק, כלומר שסתם משנתנו אינה סוברת כרבי מאיר שקונסים אותו, ולכן מפרשים הם: אין לו בה כלום - אין לו כלום בפאה שזרק עליה, אבל מה שלקט לא הפסיד (ר"ש).

במסכת בבא מציעא אמרו: תקנת חכמים היא שארבע אמות של אדם קונות לו בכל מקום, ושאלו שם: הרי שנינו (במשנתנו): "נפל עליה... מעבירין אותו הימנה". והשיבו שתי תשובות: (א) כיון שנפל גילה דעתו שבנפילה נוח לו לקנות ולא בארבע אמות (לא נתכוון לקנות בתורת תקנת חכמים, כסבור שנפילתו יפה לו - רש"י). (ב) לא תיקנו חכמים שארבע אמות קונות לאדם אלא במקום שהוא רשות לכל אדם, כגון בסימטא או בצידי רשות הרבים, אבל בשדה חבירו אין ארבע אמות קונות לו (שהרי אין לאדם שם ארבע אמות מיוחדות, שהרבה חברים יש לו בתוכה עומדים אצלו - רש"י).

משנה ד

פֶּאֶה אֵין קוֹצְרִין אוֹתָהּ בְּמַגְלוֹת,
וְאֵין עוֹקְרִין אוֹתָהּ בְּקַרְדָּמוֹת, כִּדִּי
שְׁלֹא יִכּוּ אִישׁ אֶת רֵעֵהוּ.

פירוש קהתי

מגלות

המגל הזכר בשתי משניות בפרקנו: כאן ובמשנה י. משנתנו דנה בסיכון הכרוך בשימוש במגל ובנזק שיכול להיגרם ממנו. משנה י דנה בחלקי המגל, באופני הקצירה ובדיני הלקט הנגזרים מהם.

המגל הוא כלי עזר שמשמש לקצירת התבואה. מממצאים ארכאולוגיים עולה כי המגל הוא אחד מכלי העבודה הקדומים ביותר; להבי מגלים נמצאו באתרים המתוארכים לראשית האנושות¹.

בחז"ל הוזכרו שני סוגי מגלים: מגל יד ומגל קציר². סביר להניח כי המגלים לא שימשו רק לקציר תבואה, אלא מדובר למעשה בסכינים שונים שיוצרו לשימושים מגוונים: חיתוך צמחים כאמור, שחיטת בעלי חיים ועוד. מגל היד היה מיועד "לשבר בו עצים ועצמות"³, והסכין שהיה מחובר אליו היה חלק בצידו הפנימי ומחוספס בצידו החיצוני. מגל זה היה קטן, שאינו קוצר אלא "מלוא היד בלבד"⁴. מגל הקציר לעומת זאת היה "מלא פגימות ותלמים"⁵, וכנראה היה גדול יותר מאשר מגל היד. נראה כי הוא דומה למגל המוכר כיום לקציר ידני (עד היום משתמשים בו ערבים לקציר חלקות תבואה שאינן גדולות). יש לו ידית עץ קצרה ולהב גדול שצורתו חצי עיגול. מפרשנות דברי הנביאים מובן שהמגלים היו כלים חדשים, ושהיה ניתן להופכם לחניתות, ולהפך.

הכלי המכונה בימינו חרמש - מוט שאורכו כמטר וחצי, ולהב ארוך בראשו, לא הוכר בזמן המשנה בארץ; הוא הומצא באירופה במהלך ימי הביניים.

משנה זו באה ללמדנו, שהפאה הניתנת במחובר לקרקע - העניים תולשים אותה בידיים, ואסור להם להשתמש בכלי קצירה וכדומה.

פָּאָה - שמניח בעל השדה במחובר לקרקע, כגון מתבואה או מקטניות וכדומה, **אֵין העניים קוֹצְרִין אוֹתָהּ בְּמַגְלוֹת, וְאֵין עוֹקְרִין אוֹתָהּ בְּקַרְדּוֹמוֹת** - מגל היינו סכין עקומה לקצירת התבואה; קרדום הוא כעין מכוש בעל שני קצוות, שאחד משמש לחפירה ואחד לכריתת הענפים, או שהוא כלי המשמש לחפירה בלבד ("קרדום לחפור בו"). יש מבארים שהפיסקה "ואין עוקרין אותה בקרדומות" מכוונת לפאה של קטניות (הגר"א); ויש מבארים שהכוונה לפאת בצלים ושומים שדרך לעקור אותם בקרדומות (עיין "מלאכת שלמה"). **פְּדִי שְׁלֹא יִכּוּ אִישׁ אֶת רֵעֵהוּ** - במגלות ובקרדומות בבואם לבזז את הפאה.

1 דוד עמית, אתר רשות העתיקות "שלחו מגל כי בשל קציר" (מאמר מקוון).

2 משנה שביעית ו, ד.

3 רא"ש כלים יג, א.

4 רמב"ם פירוש המשנה שביעית ה, ו.

5 רע"ב כלים יג, א.

מגל קציר

מכוש

קדומות

הקרדום הוא כלי גדול יותר מאשר המגל, והוא משמש לקיצוץ צמחים שקשה יותר לקצצם או לקוצרם מאשר עם המגל.⁶ יש הסוברים שמדובר בגרזן⁷ או בכלי הדומה למכוש. נראה שהיו לפחות ארבעה סוגי קדומות, והם שימשו לפעולות שונות: לניכוש, לעידור, לחיתוך, לביקוע עצים ואף לסיתות. קרדום שימש גם לחפירה, והיו לו בדרך כלל שני להבים משני צידי: בצידו האחד להב חד, ובצידו השני להב כהה ורחב. באמצעו היה חור, ודרכו היו משחילים את המוט שבו היו מחזיקים בכלי. המגל שימש לחיתוך גבעולי הצמח, ואילו בקרדום השתמשו לחיתוך שורשי הצמח ולעקירתו, וגם לחיתוך כללי.⁸ השימוש בכלים אלו לשם איסוף פאה נאסר, מחשש שהעניים יפגעו איש ברעהו: הדוחק באיסוף התבואה עלול להביא את העניים לידי תגרות, ועלולים להזיק זה לזה בכלים חדים אלו.

6 רא"ש כאן – במגל קוצרים חטים ושעורים, ובקרדום קוצרים שיבולת שועל ושיפון. בשנות אליהו כאן כתב שתבואה נקצרת במגל וקטנית בקרדום. לדעת הרש"ס הקרדום משמש לעקירת בצל ושום.

7 רמב"ם פירוש המשנה כאן, תפא"י כאן.

8 כגון: משנה שבת יז, ב.

משנה ה

שלש אבעיות ביום - שלש פעמים
מתגלה בעל הבית ונראה בתוך שדהו
כדי שיקחו העניים פאה. אבעיות
לשון גלוי, נבעו מצפוניו (עובדיה א)
מתרגמינן אגליין מטמרוהי:

בשחר - מפני המיניקות שבניהם ישנים
בשחר ואז יש להם פנאי ללקט:

ובחצות - מפני התינוקות שדרכן לצאת
בחצות והולכים ללקוט פאה:

ובמנחה - מפני הזקנים ההולכים על
משענתם ואין מגיעים לשדה עד שעת
המנחה:

שלא יפחתו - משלש עתים הללו.
והלכה שאין נותנין פאה אלא בשלש

שֶׁלֶשׁ אַבְעִיּוֹת בַּיּוֹם: בַּשָּׁחַר
וּבְחֻצוֹת וּבַמִּנְחָה. רֵבֶן גַּמְלִיאֵל
אוֹמֵר: לֹא אָמְרוּ אֶלָּא כִּדִּי שְׁלֹא
יִפְחָתוּ. רַבִּי עֲקִיבָא אוֹמֵר: לֹא
אָמְרוּ אֶלָּא כִּדִּי שְׁלֹא יוֹסִיפוּ. שֶׁל
בֵּית נֶמֶר הָיוּ מְלַקְטִין עַל הַחֶבֶל
וְנוֹתְנִים פָּאָה מִכָּל אוֹמֵן וְאוֹמֵן.

עתים הללו, אין פוחתין מהן ואין מוסיפין עליהם:

של בית נמר - שם מקום, כדכתיב (במדבר לב) את בית נמרה. קושרים חבל בצד הקמה וקוצרים
והולכים עד שיכלה החבל ומניחים פאה לכל החבל, וחוזרים וקושרים ומניחים פאה, והיינו מכל אומן
ואומן כלומר מכל שורה ושורה ועל זה מזכירין אותן לשבח:

בשחר ובחצות ובמנחה

במשנתנו נזכרים שלושה זמנים לליקוט הפאה. לדעת הירושלמי¹ הם נועדו לאפשר את הליקוט לכמה קבוצות אנשים: הליקוט בשחר נועד לנשים המניקות את ילדיהן לפנות בוקר, ויוצאות ללקט לאחר ההנקה. הליקוט בצוהריים נועד לסתם עניי ישראל, והאיסוף בערב נועד לנמושות - לזקנים המתקשים ללכת ומגיעים בסוף היום.

בית נמר

תושבי בית נמר הוזכרו במשנתנו לשבח. בתנ"ך ובמקורות חז"ל הוזכרו כמה ערים בשם זה, או בשם דומה לו: נמרים, נמר, ובית נמרה. העיר נמרה שהוזכרה בתנ"ך שכנה בעבר הירדן המזרחי, מול יריחו או בבקעת הירדן המזרחית, בנחלתו של שבט גד, והיא נכללה ברשימת הערים שביקשו בני גד ובני ראובן לכלול בנחלתם.² העיר הייתה מצויה בעמק,³ והיו בה תנאי גידול נוחים לתבואה ושפע של מים. בנבואת החורבן שמנבא ישעיהו⁴ על מואב, הוא מציין כי "מי נמרים משמות יהיו כי יבש חציר קלה דשא ירק לא יהיה", כלומר אזור פורה זה ייבש ולא יגדל בו דבר. בגמרא בבכורות⁵ מצוין שהיו שתי ערים הסמוכות זו לזו - נמר ונמורי.

נמרין הוזכרה גם בתוספתא העוסקת בגבולות עולי בבל ומציינת ערים שונות שהם קידשו,⁶ והיא אחת מהערים המצויות במזרחה של הארץ, סמוך ליגר שהדותא, בעבר הירדן.⁷

פירוש קהתי

משנתנו באה ללמד שהעניים לוקטים את הפאה בשלושה זמנים ביום.

שֶׁלֶשׁ אֲבָעִיּוֹת בַּיּוֹם - שלושה זמנים ביום קבעו חכמים למתן פאה לעניים, כלומר שבזמנים אלו נותנים בעלי השדות רשות לעניים לתלוש את הפאה שהניחו בשדותיהם. "אבעיות" - מפרש הרמב"ם: בקשות, מלשון "אם תבעיון בעיו" (ישעיה כא, יב), כלומר זמני ביקוש (או חיפוש) הפאה על ידי העניים. ויש מפרשים לשון גילוי, על פי הכתוב "נבעו מצפוניו" (עובדיה א, ו), שתרגומו איתגליין מיטמרוהי - נגלו מטמוניו; כלומר ש"אבעיות" מובנן גילויים (הופעות), ופירוש הדברים: "שלוש אבעיות" ... - שלש פעמים מתגלה (כלומר: מופיע) בעל הבית בתוך שדהו, כדי שיקחו העניים פאה (ר"ש; ברטנורא); וטעם הופעת בעל הבית, לפי שאין העניים רשאים לתלוש הפאה אלא בנוכחותו וברשותו של בעל הבית ("מלאכת שלמה"; "משנה ראשונה"). ויש עוד פירוש: "אבעיות" - לקיטות, שכן על הפסוק "ונותרה בת ציון... כמלונה במקשה"

1 ירושלמי פאה ד, ה.

2 במדבר לב, ג.

3 ראה יהושע יג, כז.

4 ישעיהו טו, ו.

5 גמרא בכורות בבלי נה, א.

6 תוספתא שביעית (ליברמן) ד, יא.

7 תוספתא שביעית (ליברמן) ז, יא.

לא ברור היכן היא בית נמר, אך כאמור מדובר בעיר בעבר הירדן. לדעת בן ציון סגל⁸ השם בית נמרה השתמר כיום בוואדי נמרי, לאורך הדרך העוברת מרבית עמון ליריחו ודרומה משם. ממצאי חפירות ארכאולוגיות מעלים כי בסביבת בית נמרה התקיימו שלושה יישובים שונים בתקופות היסטוריות שונות, אולם לדעת בר דרומא⁹ מדובר במקום צפוני יותר, מזרחה להר הדרוזים (דרום סוריה).

מפה של עבר הירדן, והאיזור החקלאי בה. מעובד מ:

Karablieh, Emad & Salman, Amer. (2016). Water Resources, Use and Management in Jordan-A focus on Groundwater. IWM Project Report CEED. Groundwater governance in the Arab World.. 10.13140/RG.2.2.32105.08809

כבר מימי קדם הייתה בקעת הירדן, ממקום מפגש הירדן עם הירמוך בצפון ועד למפרץ אילת בדרום, אזור חקלאי. רוחבה נע בין 9 ל-25 ק"מ. בחלקה הצפוני של בקעת הירדן מרוכזים רוב שטחי החקלאות (כ-85% ממנה), אך גם בערבה, בין ים המלח לאילת, יש חלקות מעובדות המנצלות מאגרי מים תת־קרקעיים ומי שיטפונות. צידה המזרחי של בקעת הירדן תחום בבמת ההר המזרחית, שגובהה

8 סגל, הגיאוגרפיה, תשל"ט, עמ' 41.

9 בר דרומא, וזה גבול, 1958, עמ' 512-516.

(ישעיה א, ח) מביא רש"י את התרגום: "במקשיא בתר דאבעיהו", לאחר שלקטוהו, כלשון המשנה "שלוש אבעיות ביום". ומכאן שלפי רש"י "אבעיות" שבמשנתנו היא לשון ליקוט, ופירוש הדברים: שלושה זמנים ביום ללקיטת הפאה: **בְּשַׁחַר וּבְחֻצוֹת וּבְמִנְחָה** - הטעם לשלושת הזמנים מבואר בירושלמי: (א) בשחר - מפני המניקות, כלומר בשביל המניקות שילדיהן ישנים עדיין והן פנויות ללכת לשדה ללקט פאה (ר"ש), ויש מפרשים: מפני המניקות - שצריכות לאכול בתחילת היום (רמב"ם). (ב) בחצות היום - מפני התינוקות, כלומר בשביל ילדי העניים שמתעוררים משנתם בשעה מאוחרת ואינם מגיעים לשדה אלא בצהרים. (ג) במנחה - מפני הזקנים, ההולכים לאט לאט ואינם מגיעים לשדה עד שעת המנחה. **רְבֵן גְּמְלִיאֵל אוֹמֵר: לֹא אֶמְרוּ - חֲכָמִים שְׁלוֹשָׁה זְמָנִים אֵלּוּ, אֶלָּא כְּדֵי שְׁלֹא יִפְחָתוּ -** משלשת הזמנים. דעת רבן גמליאל, שעיקר התקנה היא לטובת העניים, שכולם יוכלו לזכות בפאה, הלכך אם בעל השדה רוצה להוסיף עוד זמנים לליקוט הפאה, הרשות בידו, ובלבד שיודיע לעניים על כך. **רְבִי עֲקִיבָא אוֹמֵר: לֹא אֶמְרוּ אֶלָּא כְּדֵי שְׁלֹא יוֹסִיפוּ -** עליהם עוד זמנים, שלדעתו הוקבעו

600-900 מטר מעל פני הים, ו-1000-1200 מטר מעל פני הבקעה. במת ההר מבוטרת על ידי נחלים הזורמים ברובם מערבה, לכיוון הבקע, והם מחלקים אותה לכמה יחידות גאוגרפיות היסטוריות: הרי הגלעד בצפון, רמת מואב במרכז והרי אדום בדרום. צידה המערבי תחום בהרי שומרון ויהודה.¹⁰

יש הסוברים שבית נמר הוא שמה של משפחה, ככל הנראה אמידה, ולא שם מקום.

על החבל

משמעותה של קצירה על החבל היא קצירה שנעשתה באופן מסודר; לכל פועל (אומן) סומן אזור מסוים לקצירה באמצעות חבל.¹¹ חלוקה כזו סייעה לבעלי הבית לעקוב אחר הספק העבודה של כל פועל. ייתכן שכל פועל קיבל שורה שהיה עליו לקצור, ומכל שורה היו מפרישים פאה בסופה. יתרון נוסף בקצירה כזו היה שהפועלים לא סיכנו זה את זה בהנפת המגל וכלי העבודה. הסבר נוסף לשימוש בחבל הוא שהסימון בו הבהיר לכול מהיכן יכולים העניים לקחת את התבואה ללא חשש גזל של בעל הבית.¹²

מכל אומן ואומן

לעיתים רבות נערך הקציר בקבוצות קוצרים, כפי שהוזכר בספר מלכים ובמגילת רות.¹³ ככלל הבשלת התבואה בכל השדה התרחשה באותו זמן, והחקלאי שאף לסיים את מלאכת הקציר במהירות כדי למנוע תופעות שליליות עקב השהיית הקציר: רביצת הקמה, נזקים מפני בעלי חיים, נשירת גרגרים וגנבת יבול. זאת ועוד, קצירת התבואה היא הפעולה הראשונה

זמנים אלו לטובת בעל השדה, שלא יטרידוהו העניים יותר מדי, ולכן אם הוא רוצה לפחות מזמנים אלו ולקבוע שלא יבואו העניים אלא פעמיים או פעם אחת ביום, הרשות בידו, ובלבד שיודיע לעניים (מהר"ב בן מלכי צדק). ההלכה היא שאין נותנים פאה אלא בשלשת הזמנים הללו בלבד, אין פוחתים מהם ואין מוסיפים עליהם, כדי שתהיינה שעות ידועות שבהן באים העניים לשדות (רמב"ם). **שָׁל בֵּית נָמֵר** - אנשי בית נמר, והוא שם מקום, כמו שכתוב (במדבר לב, לו): "בית נמרה"; ויש מפרשים שהוא שם משפחה, **הָיוּ מִלִּקְטִין** - כלומר: קוצרים, **עַל הַחֶבֶל** - על פי החבל, כלומר שהיו קוצרים את השדה שורות שורות על ידי סימון בחבל, **וְנוֹתְנִים פָּאָה מִכָּל אֹמֶן וְאֹמֶן** - מכל שורה ושורה של הקמה הנקצרת. והזכירו דבר זה לשבח, שעל ידי כך יכלו העניים למצוא פאה בכל זמן ולא היו צריכים להמתין ולצפות אימתי יניחו הפאה ("תוספות יום טוב"). ויש אומרים, שהואיל ונתנו פאה מכל אומן ואומן, יכלו לזכות בפאה כל סוגי העניים שהזכרנו לעיל. יש גורסים: היו מלקיטין - כלומר שהיו מניחים לעניים ללקוט. בעל "משנה ראשונה" כתב: ולי נראה שאינו דומה נותן מאה פרוטות לעניים מאה פעמים לנותן פעם אחת, שמאה פעמים נחשבות למאה מצוות, ואף כאן נזכרו לשבח, שכל פעם קיימו המצוה.

10 שילר, הגיאוגרפיה, תשנ"ה, עמ' 24-25.

11 ר"ש, רא"ש כאן.

12 תפא"י כאן.

13 מלכים ב ד, יח; רות ב, ה-ז.

הנדרשת מן החקלאי לאחר הבשלת התבואה. לאחר מכן עליו לעמר, לדוש ולזרות את התבואה ולהובילה לאחסון. פעולות אלו ארכו זמן רב.¹⁴ לכן על החקלאי היה להזדרז בקיבוץ הפועלים יחדיו ובקצירה עצמה, כדי לסיים את כל המלאכות ולאחסן את התבואה במחסניה עד בוא החורף. לדברי אביצור, הספק הקציר של פועל אחד הוא עד 2 דונם ביום עבודה, על מנת לספק את צרכי החיטה של משפחה ממוצעת נדרשו כ-150 דונם, בשל כך נצרכו בכל שדה מספר קוצרים על מנת לסיים את קצירת היבול בזמן סביר.

פירוש נוסף לאומן הוא שורה, כלומר מדובר בשורות שונות, ובני נמר הותירו פאה מכל שורה ושורה,¹⁵ ולא רק פאה אחת מכל השדה בסיום הקציר. בית נמר הוזכרו לשבח על שנתנו פאה גם במהלך הקציר, אך נזכרו גם לגנאי מכיוון שבסופו של דבר כמות התבואה שהם נתנו הייתה מועטה.¹⁶

14 בעת הברכה, כשעם ישראל ילך בחוקותיו של הקב"ה הובטח לעם ישראל שכל מחזור השנה החקלאי יהיה במיטבו, כפי שמובא בפרשת בחוקותי (ויקרא כו, ד-ה): הגשם ירד בעיתו: "ונתתי גשמיכם בעיתם", כהגשם יורד בזמנו אזי מובטח שהשדות יניבו "ונתנה הארץ יבולה נעץ השדה יתן פריו", ומרוב היבול יעסקו רבות בקציר, בדיש ובבציר: "והשיג לכם דיש את בציר", עד לעונת הזריעה הבאה: "ובציר ישיג את זרע". ותקויים ההבטחה של "ואכלתם לחמכם לשובע, וישבתם לבטח בארצכם". מהבטחה זו עולה שהקצירף הדיש והבציר נמשכו לכל אורך הקיץ.

15 ר"ש כאן; ראה פליקס, החקלאות, תש"ן, עמ' 194.

16 ירושלמי כאן.

משנה ו

עובד כוכבים שקצר את שדהו וכו' -
דכתיב גבי לקט ופאה ובקצרכם פרט
לשקצורה עובדי כוכבים, וגבי שכחה
כתיב (דברים כד) כי תקצור קצירך
ושכחת עומר, מכאן אמרו עובד כוכבים
שקצר שדהו ואחר כך נתגייר פטור:

שאין השכחה אלא בשעת עמור -
ובשעת עמור מיהא גר היה וחייב בכל
המצות, ורבנן סברי הואיל ואיכא שכחה
בעומר ואיכא שכחה בקמה כדכתיב
(שם) ושכחת עומר בשדה לרבות שכחת

נְכַרִי שֶׁקָצַר אֶת שְׂדֵהוּ וְאַחַר
כֵּן נִתְגַּיֵּר, פֶּטוּר מִן הַלֶּקֶט וּמִן
הַשְׂכָּחָה וּמִן הַפֶּאֶה; רַבִּי יְהוּדָה
מְחַיֵּב בַּשְּׂכָחָה, שְׂאִין הַשְּׂכָחָה
אֶלָּא בְּשַׁעַת הָעֵמּוּר.

קמה, את שישנו בשכחת קמה ישנו בשכחת עומר, והאי עובד כוכבים שקצר שלא היה בשכחת קמה
דאותה שעה עובד כוכבים היה אף על פי שעכשיו נתגייר אינו בשכחת עומר. ואין הלכה כרבי יהודה:

עימור

לאחר הקציר יש לאסוף את התבואה לצורך הובלתה לגורן, ושם לדוש אותה. כאמור, פעולת הקציר נעשתה במגל: הקוצר החזיק בידו האחת קבוצת שיבולים המחוברת לקרקע, ובידו השנייה חתך אותן במגל בחלק הגבעולים הקרוב לקרקע. את קבוצת השיבולים הזו הניח הקוצר על ידו, ועליה ערם עוד קבוצות שיבולים שקצר. ערמת שיבולים זו היא העומר. לעיתים אולמו השיבולים לאלומות בעזרת כמה גבעולי שיבולים, כדי להעבירן בקלות רבה יותר אל הגורן. לעיתים אף נאספו כמה קבוצות שיבולים לערמה גדולה יותר - גדיש¹. ראה להלן פרק ה משנה א.

1 ראה להלן ג, ה. העומר שיש בו סאתיים אינו שכחה.

כתוב במתנות עניים (ויקרא יט, ט): "ובקצרכם את קציר ארצכם לא תכלה פאת שדך לקצור ולקט קצירך לא תלקט", ודרשו: "ובקצרכם" - פרט לשקצורה נכרים, כלומר שנכרים הקוצרים לעצמם אינם חייבים בפאה ובלקט. וכן כתוב בשכחה (דברים כד, יט): "כי תקצור קצירך בשדך ושכחת עומר וגו'", ודרשו: "קצירך" - פרט לשל נכרים. מכאן באה משנתנו ללמד, שאם נכרי נתגייר לאחר שקצר שדהו, אף על פי שהשבילים עודן מונחות בשדה, הרי הוא פטור ממתנות עניים.

נְכָרִי שֶׁקָּצַר אֶת שְׂדֵהוּ וְאַחֵר כֶּן נִתְגַּיֵּר - אף על פי שעדיין לא אגד את השיבולים לעמרים, פטור מן הלקט ומן השכחה ומן הפאה - שחייב נתינתם חל בשעת הקציר, ואז היה עדיין גוי ולא נתחייב במתנות עניים, כמו שהבאנו למעלה. כאן נקט התנא "לקט שכחה ופאה" לפי הסדר המצוי והרגיל, שבתחילת הקצירה כבר אפשר להיות לקט, אבל שכחת העומר ואפילו שכחת קמה, אין זה שכיח שתהא בתחילת הקצירה; ואחר כך באה פאה, שמקומה בסוף השדה. ברם, בתורה נאמר תחילה בפ' קדושים "לא תכלה פאת שדך" ואחר כך "ולקט קצירך לא תלקט", ובפ' תצא נאמר דין שכחה, שהתורה נקטה כסדר אזהרתן, להזהיר את בעל השדה שלא יקצור כל שדהו, וכשקצר השדה לא ילקט את הלקט, שכן דרך ללקט אחר הקצירה, וכן אם שכח עומר או קמה, שאין זה כל כך שכיח, לא ישוב לקחתו ("תוספות יום טוב"), רבי יהודה מְחַיֵּב בְּשִׁכְחָה - עומר ששכח הגר בשדהו חייב להניחו לעניים, שְׁאִין הַשִּׁכְחָה אֵלָּא בְּשַׁעַת הָעֵמֹר - בשעה שעושה את העומרים; ויש מפרשים: בשעה שאוסף העומרים לעשות מהם גדיש, ובשעת העימור הרי כבר היה גר ונתחייב בשכחה. ברם, דעת תנא קמא, שכל שלא נתחייב בחיובי קמה והם לקט ופאה, לא נתחייב גם בחובת העומר והיא השכחה (רמב"ם). ובירושלמי מבואר טעמו של תנא קמא, שהואיל ודרשו חכמים מהכתוב "ושכחת עומר בשדה" - לרבות שכחת קמה, כלומר שגם קמה שנשכחה דינה כעומר שנשכח, שיש להניחה לעניים, לפיכך מי שישנו בשכחת קמה ישנו בשכחת עומר, אבל גר זה שלא נתחייב בשכחת קמה, שהרי בשעת הקצירה היה עדיין גוי, אף בשכחת עומר אינו חייב. ההלכה כתנא קמא.

משנה ז

קמה ופדה עומרים פטורה - דמקרא
דממעטינן קציר עובדי כוכבים ממעטינן
נמי קציר הקדש דלאו קצירך הוא ולענין
שכחה פליגי רבי יהודה ורבנן בהקדיש
קמה ופדה עומרים כי היכי דפליגי
בעובד כוכבים שקצר שדהו ואחר כך
נתגייר:

הַקִּדִּישׁ קָמָה וּפָדָה קָמָה, תִּיב.
עֶמְרִין וּפָדָה עֶמְרִין, תִּיב. קָמָה
וּפָדָה עֶמְרִין - פְּטוּרָה, שְׁבִשְׁעַת
חוֹבְתָהּ הִיָּתָה פְּטוּרָה.

כבר הזכרנו ששדה של הקדש פטורה ממתנות עניים, שאין ההקדש בכלל "ובקצרכם", "קצירך". משנתנו דנה במקדיש תבואתו ופדאה, אם הוא חייב במתנות עניים.

הַקֶּדֶשׁ קָמָה - כלומר שנתן להקדש תבואת שדהו כשהיא קמה (במחובר לקרקע), וּפְדָה קָמָה - ופדאה אחר כך מההקדש בעודה קמה, והוא קצר אותה, חֵיב - בפאה ובלקט ובשכחה, שחיובם חל בשעת הקצירה, ובשעה זו לא היתה התבואה של הקדש. וכן אם הקדיש עֲמָרִין - אגודות שיבולים קצורות, וּפְדָה עֲמָרִין - ופדה אחר כך את העמרים מיד ההקדש, חֵיב - בשכחה, שכן בשעת העימור לא היו של הקדש, ומכל שכן שחייב בפאה ובלקט, שהרי כבר נתחייב בהם בשעת הקצירה. אבל אם הקדיש קָמָה וּפְדָה עֲמָרִין - שהקדיש תבואתו כשהיא קמה ונקצרה התבואה ונאגדה לעמרים בהיותה ברשות ההקדש, ואחר כך פדה את העמרים מיד הקדש, פְּטוּרָה - התבואה מפאה ומלקט ומשכחה, שְׁבִשְׁעַת חֻבְתָּהּ הִיְתָה פְּטוּרָה - בשעת חיוב התבואה במתנות עניים, דהיינו בשעת קצירה ועימור, היתה זו תבואה של הקדש, הפטורה ממתנות עניים. ויש מפרשים: "פטורה" - מפאה (לדברי הכל), אבל לענין שכחה נחלקו רבי יהודה וחכמים, כשם שנחלקו במשנה הקודמת בנכרי שקצר שדהו ואחר כך נתגיר, שלדעת חכמים פטורה אף משכחה, מהטעם שביארנו שם, ואילו רבי יהודה מחייב בשכחה, שאין השכחה אלא בשעת העימור (ברטנורא; רמב"ם), ומפרש בעל "תפארת ישראל": בשעת העימור - היינו בשעה שאוסף את העמרים לעשות מהם גדיש, ובשעה זו לא היתה התבואה של הקדש. ברם, לפי הפירוש הראשון שהבאנו במשנה הקודמת: "בשעת העימור" - בשעה שעושה העמרים, יוצא שאף בשעת העימור היתה התבואה של הקדש, ואם כן לדברי הכל פטורה אף מן השכחה, כמו שביארנו למעלה (עיין תוספות רבי עקיבא איגר; "תוספות אנשי שם").

משנה ח

עד שלא באו לעונת המעשרות
- היינו מרוח כשהוא משה פני
הכרי ברכת, אם באותה שעה היו
ביד הגזבר פטורים, ואם לאו אין
ההקדש פוטרן:

וגמרון הגזבר - שנגמרו בעודן ביד
הגזבר:

כיוצא בו, המקדיש פירותיו עד שלא
באו לעונת המעשרות, ופדאן - חייבין.
משבאו לעונת המעשרות, ופדאן -
חייבין. הקדישן עד שלא נגמרו וגמרון
הגזבר, ואחר כך פדאן - פטורין,
שבשעת חובתן היו פטורין.

עונת המעשרות... וגמרן

הפרשנים מציעים שתי משמעויות ל'עונת המעשרות' במשנתנו¹: שלב משלבי התפתחות הפרי², או גמר המלאכה.³

פירות שהם ברשות ההקדש פטורים ממעשרות. במשנתנו מובן שפטור זה חל רק כשהפירות היו ברשות ההקדש בשלב מסוים: בעונת המעשרות או בעת גמר המלאכה. פרי שאומנם היה ברשות ההקדש, אך לא באחד משלבים אלו, חייב בהפרשה.

שלבי התפתחות הפרי: לאחר החנטה דופנות השחלה מתפתחות והופכות לאיבר המכיל בתוכו את הזרע או הזרעים. איבר זה נקרא פריקארפ (pericarp), והוא מחולק לשלושה חלקים מרכזיים: החלק החיצוני הוא השכבה החיצונית של הפרי, הנקראת אקסוקארפ (exocarp); החלק האמצעי הוא המזוקארפ (mezocarp), והחלק הפנימי הוא האנדוקארפ (endocarp). תפקידו של הפריקארפ הוא להגן על הזרעים שבתוכו ולסייע בהפצתם, והוא החלק הנאכל בפירות בשרניים. בגרגרים שונים, כגון חיטה, הפריקארפ הוא השכבה החיצונית של הפרי.

1 לרוב משמעותו של מושג זה היא שלב בהתפתחות הפרי, ראה משנה מעשרות ה, ג-ה, שביעית ד, י.

2 כך מבארים הרמב"ם והריב"ם את המושג.

3 כך מבארים הר"ש, הרא"ש והרע"ב את המושג. דיון על כך נמצא בכמה מקורות, לדוגמה: משנה מעשרות, א, א-ח: חלה ג, ד; תוספתא מעשרות א, י.

פירוש קהתי

כיון שלמדנו במשנה הקודמת בענין המקדיש תבואה ופדאה, שאם בשעת חיובה במתנות עניים היתה ביד הקדש, פטורה התבואה ממתנות עניים, ואם לאו - חייבת, באה משנתנו להשמיע שאף לענין מעשרות הדין כך. וכבר העירונו לעיל (א, ו) שלשון "מעשרות" כולל גם תרומה.

פיוצא בו - דומה לדין ששינו במשנה הקדמת, **המקדיש פירותיו עד שלא באו לעונת המעשרות** - אם נתן פירותיו להקדש קודם שבאו לשעת חיובם במעשרות, כמבואר במסכת מעשרות פרק א, **ופדאן** - אחר כך מיד ההקדש קודם שבאו לעונת המעשרות, **חייבין** - הפירות במעשרות, שאף על פי שפירות הקדש פטורים מן המעשרות, מכל מקום הואיל וכאשר באו לעונת המעשרות לא היו בידי הקדש, הרי הם חייבים; וכן אם הקדיש פירותיו **משבאו לעונת המעשרות** - לאחר שכבר חלה עליהם חובת המעשרות ברשותו, **ופדאן** - אחר כך, **חייבין** - הפירות במעשרות, שהואיל וכבר נתחייבו במעשרות קודם שהקדישם, אין ההקדש מפקיעם מידי חיובם. **הקדישן עד שלא נגמרו** - קודם שנתחייבו במעשרות, **וגמרן הגזבר** - כלומר שנגמרו ונתחייבו במעשרות בהיותם בידי גזבר ההקדש, **ואחר כך פדאן** - מיד ההקדש, **פטורין** - ממעשרות, **שפשעת חובתן** היו **פטורין** - בשעה שחלה על הפירות חובת המעשרות היו אלה פירות של הקדש הפטורים ממעשרות.

בענין "עונת המעשרות" שבמשנתנו, יש חילוקי דעות בין המפרשים, שכן שני זמנים קבעו חכמים בתבואה ובפירות לענין

אתרוג בשלושת שלבי התפתחות, פריחה, חנטה והבשלה

ברובם המוחלט של הצמחים התפתחות הפרי נמשכת בין החנטה להבשלה המלאה. משך ההתפתחות משתנה בין מין למין, ולעיתים גם בין זנים של אותו מין. משך ההתפתחות תלוי גם בגורמים חיצוניים: אקלים (הגורם החיצוני המרכזי ביותר), סוג הקרקע ועוד. ניתן לשלוט על קצב ההתפתחות באמצעות חומרים מעודדי צמיחה או מעכבי צמיחה, בהם אוקסין (מגדיל תאים) וג'יברלין (מגביר חלוקת תאים). התפתחות החלקים השונים אינה מתרחשת בו־זמנית, אלא בהדרגה. התפתחות זו מוגדרת 'התפתחות מחזורית' (growth cyclic), והיא מחולקת לשלוש תקופות: בתחילה גדלים בעיקר הזרע וחלקיו, וכן נוצרים שאר תאי הפרי. לאחר שהזרע מגיע לרוב גודלו, מתחילה גדילה מואצת של שכבת המזוקארפ, והיא מתבטאת בעיקר בעלייה בנפחם של התאים ובהתפתחות הרווחים הבין־תאיים. עיקר השינויים בטעם הפרי חלים

חיובם במעשרות, כמפורש במסכת מעשרות פרק א: הזמן הראשון הוא בתחילת הבשלתם, בעודם במחובר (עין מעשרות א, ב-ג), כגון בתבואה משהביאה שליש גידולה, שאז חלה עליה חובת תרומה ומעשר לגבי אכילת קבע, אבל לא לגבי אכילת ארעי. הזמן השני הוא משנעשו "גורן", כמבואר במסכת מעשרות (שם ה-ח), כלומר לכשנגמרה מלאכתם לענין מעשרות, כגון בתבואה, לאחר מירוח הכרי בגורן, כפי שבארנו כבר (לעיל א, ו), נגמרה מלאכתה לענין חיובה במעשרות, ואסור לאכול ממנה אפילו אכילת עראי, עד שמפריש ממנה תרומה ומעשר. מכאן יש מפרשים, שמשנתנו כולה עוסקת בענין הזמן הראשון, וזהו המובן של "עונת המעשרות", כגון בתבואה - משהביאה שליש, ובאה המשנה ללמד, שתבואת הקדש שנפדתה קודם שהביאה שליש, או תבואה שהוקדשה לאחר שהביאה שליש בידי הדייט - חייבת במעשרות, אבל אם הביאה שליש ברשות הקדש, כלומר שבזמן חיובה היתה התבואה של הקדש, פטורה היא ממעשרות (ירושלמי; רמב"ם; "מלאכת שלמה"). אך לפי פירוש זה קשה לשון הסיפא: "הקדישן עד שלא נגמרו, וגמרן הגזבר...", ולכן נדחקים לפרש: עד שלא נגמרו - היינו עד שלא הביאו שליש, "וגמרן הגזבר" - כלומר ונגמרו ביד הגזבר (רמב"ם), היינו שהביאו שליש בעודם ברשות

בתקופה זו, בעקבות עלייה ברמת הגלוקוז שנוצר מהתפרקות עמילן, מירידה ברמת החומציות בפרי ומהתפרקות הטאנינים (החומרים הגורמים לטעם הבוסר). בשלב זה חלים שינויים גם בריחו של הפרי, בצבעו (התפרקות הכלורופיל והיעלמותו) ובמידת הקושי שלו. לרוב, בשלב זה הפרי ראוי מעט לאכילה.

גמר מלאכה: גמר המלאכה הוא השלב שבו הסתיימו פעולות ההכנה בשדה של הפרי או הירק, וניתן ליהנות ממנו. משלב זה ואילך אסור לאכול מהפירות אף לא אכילת עראי, ויש להפריש מהם תרומות ומעשרות.

הקדש, ואחר כך פדאן - וכגון שקצרים מיד לאחר שפדאם קודם שגדלו ברשותו, שבכגון זה פטורים לדברי הכל. אבל אם גדלו עוד ברשותו ונגמרה מלאכתם בידו, כגון תבואה שפדאה לאחר שהביאה שליש בידי הקדש ונגמר בישולה ברשותו, והוא מירחה, נחלקו בזה רבי עקיבא וחכמים שלדעת רבי עקיבא אף בכגון זה פטורה כל התבואה ממעשרות, מאחר שהביאה שליש ברשות הקדש, ואילו לדעת חכמים רק השליש הראשון שגדל ברשות ההקדש פטור ממעשרות, ולכן חייב הוא במעשרות לפי חשבון שהוסיפה התבואה ברשותו (עיין רמב"ם הל' תרומות א, יב, בלוקח תבואה מן הנכרי אחר שהביאה שליש). ברם, יש מפרשים, שאמנם ברישא מדובר בזמן הראשון - ב"עונת המעשרות", אבל בסיפא מדובר בענין הזמן השני, דהיינו בגמר מלאכתם למעשר, ולכן בא כאן שינוי הלשון: "עד שלא נגמרו" - במקום "עד שלא באו לעונת המעשרות", "וגמון הגזבר" - במקום "והגיעו לעונת המעשרות ביד הגזבר", כלומר שהסיפא באה ללמדנו שהמקדיש פירותיו קודם שנגמרה מלאכתם למעשר, כגון בתבואה קודם שמירחה בכרי, וגמון הגזבר - של ההקדש, כגון שהגזבר מירח את התבואה, ואחר כך פדאן - מן ההקדש, פטורין - מאחר שנגמרה מלאכתם ביד הגזבר של ההקדש ("משנה ראשונה"). ויש מפרשים שכל המשנה כולה עוסקת בענין הזמן השני, דהיינו ב"גמר מלאכתם" של הפירות למעשר, וזוהי כוונת הלשון "עונת המעשרות", כגון בתבואה - מירוח הכרי בגורן, ובאה המשנה ללמד, שתבואת הקדש שנפדתה קודם מירוח, או תבואה שהוקדשה לאחר מירוח, חייבת במעשרות, ואילו אם המירוח נעשה ביד הגזבר של הקדש, פטורה התבואה ממעשרות (ר"ש; ברטנורא).

משנה ט

רבי אליעזר אומר זכה לו - פלוגתא דרבי אליעזר ורבנן בעשיר שלקט פאה לזכות בה לעני. דרבי אליעזר סבר אמרינן תרי מגו, מגו דאי בעי מפקר לנכסיה והוי עני וחזי ליה השתא נמי חזי ליה. ומגו דאי בעי זכי לנפשיה זכי נמי לחבריה, ורבנן סברי חד מגו אמרינן תרי מגו לא אמרינן אבל מעני לעני דברי הכל זכה לו והלכה כחכמים:

של עובד כוכבים חייב במעשרות - דהואיל ואין העובד כוכבים חייב בלקט שחכה ופאה הוו להו כשאר תבואה של עובד כוכבים שחייבת במעשר:

אלא א"כ הפקיר - לעניים ולעשירים, דהפקר פטור מן המעשר. ומתניתין ר"מ היא דאמר אין קנין לעובד כוכבים בארץ ישראל להפקיע מן המעשר. ואין כן הלכה:

מִי שְׁלָקֵט אֶת הַפֶּאֶה, וְאָמַר: הֲרִי
זוֹ לְאִישׁ פְּלוֹנִי עָנִי - רַבִּי אֱלִיעֶזֶר
אוֹמֵר: זָכָה לוֹ. וַחֲכָמִים אוֹמְרִים:
יִתְּנָנָהּ לְעָנִי שְׁנַמְצָא רֵאשׁוֹן. הַלֵּקֵט
וְהַשְׁכָּחָה וְהַפֶּאֶה שֶׁל נֶכְרִי חֵיב
בְּמַעֲשְׂרוֹת, אֲלֹא אִם כֵּן הַפְּקִיר.

עני שלקח פאה בשביל עני אחר, הכל מודים שזכה לו, שהואיל ויכול לזכות בה לעצמו, הרי הוא זוכה גם לחברו. משנתנו דנה בעשיר שלקט פאה בשביל עני; ונחלקו בזה רבי אליעזר וחכמים.

מִי שֶׁלָקַט אֶת הַפֶּאֶה - כלומר עשיר, שאינו זכאי ללקט פאה, וְאָמַר: הֲרִי זֶה לְאִישׁ פְּלוֹנִי עֲנִי - פאה זו אני לוקט בשביל פלוני עני, רַבִּי אֱלִיעֶזֶר אָמַר: זָכָה לוֹ - זכה בפאה לאותו עני; וטעמו הוא, שאף על פי שאינו זכאי ללקט פאה לעצמו, מכל מקום אילו רצה יכול היה להפקיר נכסיו בשעה זו, והיה זוכה בפאה לעצמו, וכיון שיכול היה לזכות לעצמו, הריהו זוכה גם לעני שלקט בשבילו. סברה זו נקראת בתלמוד סברת "מיגו" (מתוך), ונמצא לדעת רבי אליעזר שאומרים פעמיים "מיגו" - מתוך שיכול היה להפקיר נכסיו ולהיות עני, הריהו זכאי ללקוט פאה, ומתוך שיכול היה לזכות בפאה לעצמו, הריהו זוכה לחברו. וְחַכְמִים אָמְרִים: יִתְּנָהּ לְעֲנִי שְׁנִמְצָא רֵאשׁוֹן - יתן את הפאה לעני אחר הנמצא ראשון בשדה, כי לא זכה לאותו עני שלקט בשבילו, שלדעת חכמים "מיגו" אחד אומרים, אבל פעמיים "מיגו" אין אומרים, כלומר שאמנם עני הלוקט בשביל חברו הריהו זוכה לו, מתוך שיכול לזכות בה לעצמו, אבל עשיר שלקט בשביל עני, אינו זוכה לו, שאין אומרים "מתוך... ומתוך..." (כפי שבארנו בדברי רבי אליעזר). הַלָקַט וְהִשְׁכַּחַה וְהַפֶּאֶה שֶׁל נֹכְרִי - אם גוי בארץ ישראל הניח לעניים לקט שכחה ופאה, אף על פי שגוי פטור מהם, חֵיב בְּמַעֲשֵׂרוֹת - הלקט והשכחה והפאה הללו חייבים בתרומה ובמעשר, אֵלֶּא אִם כֵּן הִפְקִיר - שאם הניח הגוי חלק מתבואתו בתור הפקר, כלומר שכל הרוצה יכול לזכות בה, בין עני ובין עשיר, בכגון זה פטור ממעשרות, שהפקר פטור מן המעשר. הרמב"ם מפרש, שמשנתנו רבי מאיר היא, הסובר שאין קניין לנכרי בארץ ישראל להפקיע מן המעשרות, ולפיכך הלקט והשכחה והפאה שלו חייבים במעשרות (כדין כל תבואה שנותן לישראל). ברם, מה שהנכרי מפקיר, יש לו דין הפקר שפטור מן המעשר. וכן מובאת דעה בירושלמי, שעל כל פנים יש לנכרי קניין נכסים, דהיינו קניין בפירות, ולכן אם הפקיר פירותיו, הפקרו הפקר. ויש שמפרשים משנתנו אף לדברי האומר: "יש קניין לנכרי בארץ ישראל להפקיע מן המעשרות", אלא שדין זה אינו אלא מן התורה, אבל מדברי סופרים תבואת הגוי חייבת במעשרות, ולכן שנינו כאן שהלקט והשכחה והפאה שלו חייבים במעשרות, כלומר מדרבנן (עיי' "מלאכת שלמה"). מכל מקום נמצאנו למדים ממשנה זו, שהלקט והשכחה והפאה של ישראל פטורים ממעשרות, כמו שכבר הזכרנו בכמה מקומות.

משנה י

הנושר בשעת הקצירה - שבלים
הנופלים בשעת הקצירה:

הכהו קוץ - כל היכא דנושר מחמת
אונס אינו לקט, דכתיב (ויקרא יט)
ולקט קצירך, אין לקט אלא מחמת
קציר:

תוך היד - אנשר קאי, כלומר תוך
היד ונשר, תוך המגל ונשר, דהנושר
מתוך היד ומתוך המגל לעניים. אבל
הנושר מאחר היד מנדנוד ידו ומאחר
המגל מכח תנועת המגל, לבעל
הבית, דאין זה בדרך קצירה:

ראש היד - כשידו מלאה ויש שבלים
בין ראשי אצבעותיו לפס ידו, הנושר
משם, וכן הנושר מראש המגל:

איזהו לקט? הנושר בפשעת הקצירה.
היה קוצר, קצר מלא ידו, תלש מלא
קמצו, הפהו קוץ ונפל מידו לארץ
- הרי הוא של בעל הבית. תוך היד
ותוך המגל - לעניים. אחר היד, ואחר
המגל - לבעל הבית. ראש היד וראש
המגל - רבי ישמעאל אומר: לעניים.
רבי עקיבא אומר: לבעל הבית.

רבי ישמעאל אומר לעניים - דדמי לתוך היד ולתוך המגל:

ורבי עקיבא אומר לבעל הבית - דמדמי ליה לאחר היד ולאחר המגל. והלכה כרבי עקיבא:

לקט הנושר בשעת הקצירה... תלש

חיי הצמחים החד־שנתיים מחולקים לשתי תקופות מרכזיות: שלב הצימוח (הווגטטיבי) ושלב הרבייה (הרפרודוקטיבי). בשלב הווגטטיבי מתפתחים בצמח בעיקר הגבעול והעלים, ואילו בשלב הרבייתי, החל מהפריחה, עיקר המשאבים של הצמח מוקדשים לפיתוח השיבולת/התרמיל והזרעים, ואילו הגבעול והעלים מתחילים להתייבש והתפתחותם נעצרת. קצירת התבואה מתרחשת לאחר שהתבואה הגיעה להבשלה מלאה וניתן לאחסן את הגרגרים בבטחה למשך כל השנה (ראה להלן משנה יא). בקצירה מפרידים את השיבולת מהקנה ומהשורש ויוצרים ערמות תבואה - עומרים. הודות להתייבשותו של הגבעול, פעולה זו נעשתה בנקל.

הקציר נעשה באמצעות כלי עבודה - מגל. בדרך כלל הקוצר החזיק את המגל בידו החזקה, ובידו השנייה אחז באגודת שיבולים שאסף, ואותה היה חותך במגל בערך בשליש הגובה של השיבולים. לאחר מכן הניח את האגודה על הארץ, ולאחר שקצר אגודות אחדות איגד אותן לעומרים, ואותם כרך עם גבעולי השיבולת. בסיום העבודה אספו את העומרים לגדיש בתוך השדה, ומשם לקחום לדיש, ראה להלן פרק ה משנה א. לעיתים היו תולשים את התבואה מהקרקע.¹

קוץ

הקוץ הוא חלק מהצמח, והוא יכול להיות חלק מעלה, ענף, גבעול, פרח, זרע או שורש. הוא נוצר על ידי התקשות דופן התא, ויכול להיווצר בכל שלבי התפתחות הצמח: יש והקוץ מופיע בתחילת חייו של הצמח, ויש והוא מופיע לקראת הבשלת הזרע או הפרי. הקוצים מביאים תועלת: הם מספקים לצמח הגנה מפני בעלי חיים שונים, הן חרקים והן בעלי

פירוש קהתי

החל במשנתנו ועד משנה ו בפרק הבא עוסקת מסכתנו בדיני לקט. משנתנו באה ללמד, מה נקרא "לקט" שצריך להניחו לעניים.

אִיזָהוּ לֶקֶט - שאמרה תורה (ויקרא יט, ט-י; כג, כב): "ולקט קצירך לא תלקט, לעני ולגר תעזוב..."? **הַנוֹשֵׁר בְּשַׁעַת הַקְצִירָה** - שיבולים הנופלות על הארץ בשעת הקצירה, כפי שיבואר להלן במשנתנו. ודווקא שבולת אחת או שתיים שנשרו - הרי זה לקט, אבל שלש שיבולים שנשרו כאחת אינן לקט (כמבואר להלן ו, ה). **הִיָּה קוֹצֵר** - את קצירו, וכאשר **קָצַר מְלֵא יָדוֹ** - מלא זרועו (רמב"ם), שדרך הקוצר לאחוז שיבולים במלא ידו אחת ולקצור בידו השניה, או **תִּלֵּשׁ מְלֵא קַמְצוֹ** - תלש בידו מלא הקומץ; **הִפְהוּ קוֹץ וְנִפַּל מִיָּדוֹ לָאָרֶץ** - נדקר בקוץ ומתוך הכאב הרפה ידו ונשרו ממנה שיבולים, **הָרִי הוּא** - מה שנשר, **שֶׁל פֶּעַל הַפִּיָּת** - שהנושר מחמת אונס אין לו דין לקט, שנאמר: "ולקט קצירך" - אין לקט אלא הנושר מחמת קצירה (רוב המפרשים). ויש מבארים הטעם, הואיל ונפל מידי לאחר שכבר קצר מלא ידו או תלש מלא קמצו,

1 משנה בבא מציעא ט, א.

חיים גדולים, ומונעים מהם לאכול אותו. בנוסף לכך, במיוחד בזרעים, הקוצים מועילים להקל על פיזור הזרעים בשטח נרחב על ידי היצמדות לבעלי החיים.

ישנם סוגים רבים של צמחים נושאי קוצים. סביר להניח כי הקוץ שמשנתנו עוסקת בו הוא קוץ של צמחים חד-שנתיים המבשילים בעת הבשלת התבואה: מיני דרדר, ברקן, חוחן, קורטם, זון משכר ועוד. קוצים אלו מצויים בשדה ומפריעים לצימוח תקין של התבואה, הן בשל התחרות על משאבי הקרקע והן בשל הקושי להפרידם מהתבואה. בחקלאות מודרנית מקובל לרסס אותם בעת גידול התבואה. אם נפלו מידו של הקוצר שיבולים שלא כדרך הטבע אלא כתוצאה מקוץ שפגע בו, שיבולים אלו אינם בגדר לקט, אלא נשארים של בעל הבית.

עלים צעירים של גדילן-צמח קוצני, הצמח גדל בתוך שדה קטנית

לפיכך אין לו דין לקט, שאין לקט אלא הנושר בשעת הקצירה (הראב"ד), כמו ששנינו למעלה. תוך היד ותוך המגל - כאן באה המושנה לבאר את הרישא: הנושר בשעת הקצירה מתוך היד ומתוך המגל, הרי זה לעניים - שהוא לקט. אבל אחר היד - הנושר מחוץ לאחיזת היד, מאחוריה, ואחר המגל - מגבו, הרי זה לבעל הבית - שהנושר שלא בדרך הקצירה אינו לקט. ויש מבארים הטעם, לפי שאין זה בשעת הקצירה, שכן הנושר אחר היד ואחר המגל לא היה בכוונתו לקצור (הראב"ד). בירושלמי מובאות שתי דעות בפירוש הפיסקאות: "תוך היד ותוך המגל... אחר היד ואחר המגל". לדעה אחת: "תוך היד ותוך המגל" - היינו הנושר מתוך שניהם, מתוך היד וגם מתוך המגל, כלומר הנופל מתוך השיבולים שהקוצר אוחז בידו האחת, והוא קוצרן במגל שבידו השנייה, וזהו לקט שמניחים לעניים. אבל "אחר היד ואחר המגל" - היינו אחר היד או אחר המגל, כלומר הנושר מאחורי היד ואפילו תוך המגל, או אחר המגל ואפילו תוך היד, אינו לקט. הדעה השנייה מפרשת להיפך: "תוך היד או תוך המגל, לעניים; אחר היד ואחר המגל, לבעל הבית", כלומר שלדעה זו הנושר מתוך יד הקוצר

תוך המגל... אחר המגל... ראש המגל...

המגל הוא כלי ששימש לקצירת התבואה, על ידי הפרדת השיבולת מהקנה ומהשורש. לרוב מדובר בכלי מעוגל מעט שניתן לאחוז אותו ביד אחת (ידית האחיזה), ובשנייה לאחוז את קבוצת השיבולים המיועדת לקציר. במשנתנו מתוארים חלקי המגל:

תוך המגל - החלק הפנימי של המגל. בחלק זה מתבצע הקציר, ולכן שיבולת שנופלת בחיקו של המגל, דינה לקט.

אחר המגל - החלק החיצוני של המגל. צד זה אינו משמש לקציר, אם כי בשל תנועות ידיו של הקוצר ייתכן שתנוודות המגל תגרומנה לנפילת שיבולים. אומנם השיבולת נפלה במהלך הקציר, אך מכיוון שמה שגרם לנפילתה הם לא כלי העבודה או דרך הקצירה, אין לה דין לקט.

ראש המגל - החלק הרחוק ביותר מידית האחיזה, קצה סהר המגל. מחלוקת התנאים היא כיצד להתייחס לחלק זה, האם כאל חלק פנימי של המגל, ואז הנופל מחמת פגיעתו הוא לקט, או שמא לשייכו לצד החיצוני של המגל, ואז השיבולת שנפלה מחמת פגיעתו של חלק זה נחשבת כנפלה מחמת קצירה.

מגל

ואפילו אחר המגל, או הנושר מתוך המגל ואפילו אחר היד, הרי זה לקט. וכן מפרש גם הרמב"ם בפירושו למשנתנו: "מה שיפול ממנה שיהיה בתוך היד או המגל הוא לקט, ומה שיפול מאחורי היד ומאחורי המגל הוא לבעל הבית". ברם ב"משנה תורה" כותב הרמב"ם: "והנופל מאחור המגל או מאחור היד אפילו שכולת אחת אינה לקט" (הל' מתנות עניים ד, א). ויש מפרשים, שהמדובר כאן בשני עניינים שונים, בתולש ביד או בקוצר במגל, וזהו ששנינו: תוך היד - שתלש בידו ונושר מתוך ידו, ותוך המגל - או שקצר במגל ונושר מתוך המגל, הרי זה לעניים. אחר היד - תלש בידו ונפלה שיבולת על ידי הכאה באחורי ידו, ואחר המגל - או שקצר במגל ונפלה שכולת על ידי הכאה בגב המגל, הרי זה לבעל הבית. וכן כותב בעל "ספר החינוך": "מצוה לעזוב הלוקט לעניים, והוא מה שנופל מתוך המגל בשעת הקצירה או מתוך היד בשעת תלישה" (מצוה רי"ח). ויש סוברים, שמדברי הרמב"ם ב"משנה תורה", שהבאנו לעיל, וכן מפירושיהם של הרב מברטנורא ובעל "תוספות יום טוב" משמע שאף הם מפרשים כך: בתולש או בקוצר ("תוספות אנשי שם"). ברם, לפי הרמב"ם: התולש היינו בדברים שדרכם להיתלש, אבל התולש דברים שדרכם להיקצר, פטור מלקט (עיין גמרא חולין קלז, א). ראש היד וראש המגל - הנושר מראשי האצבעות, ממקום שהאצבעות דבוקות לכף היד וכן הנושר מקצה המגל, רבי ישמעאל אומר: לעניים - שזה דומה לנושר מתוך היד ומתוך המגל, והרי זה לקט, רבי עקיבא אומר: לבעל הבית - שלדעת רבי עקיבא הרי זה כנושר אחר היד ואחר המגל, ואין לו דין לקט. ההלכה כרבי עקיבא.

משנה יא

חורי הנמלים - דרך הנמלים לכנס
תבואה בחוריהן:

שבתוך הקמה - עד שלא התחילו
לקצור:

של בעל הבית - שאין לעניים בקמה
כלום:

שלאחר הקוצרים - לאחר שהתחילו
לקצור חיישינן שמא הביאו שם
הנמלים מן הלקט. הלכך החטים
העליונים שבחורים או שבלי
העליונים לעניים דיש שם מן הלקט,

אבל חטים התחתונים לבעל הבית דמן הקמה היה. ואלו הן עליונים כל שהן לבנים, ואלו הן תחתונים
הירוקים שנוטים להשחיר ונכרים שהם ישנים:

ר"מ אומר הכל לעניים - שאי אפשר לגורן בלא ירקון, ושמואל אלו הירוקים מן התבואה חדשה שקצרו
עכשיו שיש בה חלק לעניים:

שספק לקט לקט - דכתיב (שם) לעני ולגר תעזוב הנח לפנייהם משלך. והלכה כר"מ:

קן נמלים

חורי הנמלים

משנתנו עוסקת בתבואה שנאגרת בתוך קיני הנמלים. מזון הנמלים כולל בעיקר זרעים שונים (ממשפחת הדגניים, משפחת הקטניתיים, משפחת המורכבים ועוד), אך גם חלקי בעלי חיים, כנימות וכדומה. ישנם אלפי מינים של נמלים, אך סביר להניח כי הנמלה שמשנתנו עוסקת בה היא נמלת הקציר - Harvester Ant (Messor ebeninus), בין המינים הנפוצים ביותר בארץ, שבונה את קיניה פעמים רבות סמוך לאזורים מעובדים¹. נמלת הקציר חיה במושבות גדולות, המונות עד עשרות אלפי פריטים. ניתן לזהות את קיניהן של נמלים אלו על פי גורן מוקפת פסולת (אדמה, מוך ופגרי נמלים) הנמצאת בפתחי הקינים². לעיתים יש לקן אחד כמה פתחים. הקן בנוי כמחילה אנכית גדולה, היורדת כלפי מטה, ויש לה הסתעפויות אופקיות רבות המשמשות לצרכים שונים. הנמלים ממיינות את סוגי המזון שלהן למחילות שונות. במחילות העליונות יותר, החשופות יותר לקור, מזיקים, טורפים ושיטפונות, נאגרים הפסולת והזרעים הלא מקולפים. בקומות התחתונות והמוגנות יותר חיות הנמלים עצמן, ושם נמצאים מאגרי המזון הגדולים. כמות המזון הנאספת בקן יכולה להגיע לכמה קילוגרמים³. חורי הנמלים הוזכרו גם במשנה מעשרות ה', ז' ביחס לגרעיני תבואה שנמצאו בקיני נמלים הסמוכים לגורן.

בתוך הקמה

'תוך הקמה' פירושו שחורי הנמלים מצויים בתוך השדה הזרוע, שתהליך הקציר טרם החל בו. מכיוון

פירוש קהתי

משנה זו באה ללמדנו, שספק לקט - לקט.

חורי הנמלים - שהנמלים אגרו שם שיבולים או גרגרי תבואה, שבתוך הקמה - אם החורים נמצאים בשטח הקמה, הרי הן השיבולים או הגרגירים, של בעל הבית - שאין לקט אלא הנושר בשעת הקצירה; ובכלל אין לעניים מתנה בתוך הקמה (רמב"ם). שלאחר הקוצרים - יש מפרשים "שבתוך הקמה", היינו בשטח שעדיין לא הגיעו הקוצרים לשם, ו"שלאחר הקוצרים", היינו החורים הנמצאים בשטח שכבר נקצר (רש"י); ויש מפרשים: שבתוך הקמה - קודם שהתחילו לקצור את השדה, ושלאחר הקוצרים - לאחר שהתחילו לקצור (ר"ש; ברטנורא), העליונים - כל מה שיש בחורים למעלה, לעניים - שמא מן הלקט גררוהו הנמלים (רמב"ם), והתחתונים - וכל מה שיש בחורים למטה, של בעל הבית - שאנו אומרים שלפני הקצירה גררוהו הנמלים מן הקמה. בירושלמי מבואר: העליונים - היינו אלה שהם לבנים, כמראה תבואה בשלה, שניכר בהם שהובאו על ידי הנמלים מתוך התבואה שנקצרה, ולכן לעניים הם, שמא

1 ראה לעיל פרק ב משנה ז, שם הנמלה הוזכרה כמוזיקה לתבואה.

2 הנמלים מקלפות את השכבות שאינן נחוצות להן ומוזירות רק את הגרגרים עצמם.

3 החי והצומח של ארץ ישראל, 1989, כרך 3, עמ' 376.

שחיוב מתנות עניים הוא רק לאחר תחילת הקציר, כל מה שבשדה, לרבות כל התבואה המצויה בקיני הנמלים, שייך לבעל הבית.

עליונים... תחתונים

משנתנו דנה בגרעיני תבואה שנמצאים בקן הנמלים, ומחלקת בין אלו ששייכים לעניים ("העליונים") לבין אלו ששייכים לבעל הבית ("התחתונים"). לדעת רבי מאיר חלוקה זו אינה ברורה דיה, ולכן כל הגרגרים הנמצאים בקן שייכים לעניים מדין "ספק לקט - לקט".

בירושלמי כאן מובא שחלוקה זו בין עליונים לתחתונים אין עניינה מיקום הגרגרים בקן אלא הגוון שלהם: גרגרים לבנים שייכים לעניים, ואילו הירוקים הם של בעל הבית. הגרגרים הלבנים הם אלו שהבשילו כראוי, וקרוב לוודאי שהם נשרו בעת הקצירה. בביאור הגרגרים הירוקים ישנם שני הסברים בפרשנים: ירוקים - נוטים לשחור, ומדובר בגרגרים שנמצאים בקן משנה שעברה,⁴ או ירוקים - טריים משנה זו.⁵

מן הלקט גררם, והתחתונים - היינו אלה שהם ירוקים, כמראה התבואה לפני בישולה, שמוכח הדבר שהנמלים קרסמום מהקמה, ולכן שייכים הם לבעל הבית; וכיון שדרך הלבנים להיות למעלה והירוקים למטה נקט התנא "עליונים ותחתונים". רפי מאיר אומר: הכל לעניים - כל מה שנמצא בחורים שייך לעניים, ומבואר הטעם בירושלמי, "שאי אפשר לגורן לצאת בלא ירוקים", כלומר שמן הנמנע הוא שלא יהיו בתבואה שנקצרה גם ירוקים, ומכאן שגם "התחתונים" שבחורי הנמלים בכלל הספק הם, שמא מן הלקט גררם, הלכך הכל לעניים, שספק לקט לקט - דין זה למדים ממה שכתוב (תהלים פב, ג): עני ורש הצדיקו - ודרשו: הצדיקוהו במתנותיו (גמרא חולין קלד, א). ויש דורשים מהכתוב (שמות כג, ו): "לא תטה משפט אביון בריבו" - בריבו אין אתה מטהו, אבל מטהו אתה במתנותיו. ויש למדים ממה שכתוב במתנות עניים: "לעני ולגר תעזוב" - הנח לפניהם משלך, כלומר גם דברים שהם ספק מתנות עניים (ירושלמי). בעל "תוספות יום טוב" מפרש, שהכלל "ספק לקט לקט" אינו שנוי במחלוקת, ואף תנא קמא סובר כך, אלא שלדעת תנא קמא אין ספק כלל לגבי "התחתונים" שבחורים (הירוקים) שמן הקמה הביאום הנמלים לחוריהם, ואילו לרבי מאיר, אף "התחתונים" בכלל ספק הם, כמו שבארנו לעיל, ולכן הכל לעניים. ההלכה כרבי מאיר.

בענין "ספק לקט לקט" שלמדים מהכתובים שהבאנו לעיל כותב המלבי"ם: יש הבדל בין משפט ובין צדק. המשפט הוא כפי שורת הדין מבלי להשקיף על הנידונים ועל העת והמקום, רק יקוב הדין את ההר; והצדק הוא מה שנוטים מן הקו המשפטי אל חוקי הצדק, להביט על הענין והנידון וכפי צורך העת והמקום והיושר וכדומה. והנה בדבר שיש בו ספק, על פי שורת הדין - המוציא מחבירו עליו הראיה, ומכאן ראוי שספק לקט יהיה לבעל הבית, שיש להעמידו בחזקת הבעלים כמו שהדין

4 רמב"ם פירוש המשנה כאן, ראה רע"ב.

5 ר"ש כאן, ראה תוספות יו"ט.

כאמור, ישנם המבארים שהגרגרים הירוקים הם בגוון הנוטה לשחור, והם נותרו בקן מהשנה שעברה. השחרת הזרעים נגרמת בשל הצטברות אבק ולכלוך על גבי הזרע וכן בשל התפתחות פטריות שונות על גבי קליפתו.

הוא בכל ספק ממון, וזה כפי המשפט. וכשאנו דנים שספק לקט לעניים אנו נוטים איפוא מן המשפט אל הצדק שהוא לפנינו משורת הדין. מכאן, יש למד דין זה ממה שכתוב: "עני ורש הצדיק", שהרי יש מציאות לפעמים שנלך עמו על פי הצדק ולא במשפט. ויש מדייק ולמד ממה שכתוב: "לא תטה משפט אביון בריבו" - דווקא בדבר ריב, שהוא דין ודברים שבין אדם לחבירו, אין אתה מטה משפט אביון, אבל במתנות עניים שהוא ענין צדקה יכול אתה להטות קו המשפט. מכל מקום לדברי שניהם אין זה דין אלא לפנינו משורת הדין. ויש אומרים שאצלם זכה וברורה משנת רבי

שהוא באמת דין גמור, ולמדים אותו מהכתוב: "לעני ולגר תעזוב", שהוא הלימוד של הספרא (תורת כהנים), ואחרים מביאים את הכתוב: "לגר ליתום ולא למנה יהיה" - בין משלך בין משלו תן לו, שכן בספרי (פ' תצא) למד ספק לקט לעניים מפסוק זה. ושני הדרושים צריכים זה לזה, ורוצה לומר שהואיל ואמרה תורה "תעזוב אותם" נסתלק ממנו רשות בעל הבית, כי העזיבה היא ההוצאה מרשותו להיות הפקר, ונסתלקה איפוא חזקת בעל הבית; ועל ידי שאמרה תורה "לגר ליתום ולא למנה יהיה" נעשו העניים בעליו כזוכה מן הדבר הנעזב ומופקר, וממילא כל ספק הוא בחזקתם. ("התורה והמצוה" - קדושים יט, כב).

קיני נמלים

הקדמה לפרק ה

הקדמה לפרק זה: תהליך הקציר נמשך זמן רב. בלוח גזר¹ מובא שזמן הקציר בכללותו הוא שלושה חודשים, ומתיאור מהלך הקציר במגילת רות ניתן להסיק שהקציר נמשך שבועות מספר.² לדברי אביצור, קוצר אחד יכול לקצור ביום אחד עד שני דונם, ואילו הספק הדיש היומי של השור הוא עד 0.6 דונם,³ בשל התמשכות הקציר לזמן רב פעמים רבות עלול היבול המיועד לבעלים להתערבב עם זה של העניים.

- 1 לוח גיר שנמצא בחורבות העיר גזר, מתואר בו לוח השנה החקלאי, לוח זה מיוחס לתקופת בית ראשון, ראה דיוור, גזר, 1998 עמ' 160.
- 2 מעות, התפיסה.
- 3 אביצור, החייאת, תשל"ו, עמ' 38, לדבריו השטח הנדרש לקיומה של משפחה ממוצעת הוא כ-150 דונם, ואם כן, במידה ובשדה היה קוצר יחיד בלבד, הקציר נמשך לאורך מספר חודשים.

פירוש הברטנורא

גדיש שלא לקט תחתיו - מי שאסף והגדיש את העומדים למקום אחד בתוך השדה שעדיין לא לקטו שם העניים את הלקט:

כל הנוגעות בארץ לעניים - דקנסוהו רבנן לפי שהגדיש על גב הלקט, ואפילו הגדיש חטים על גבי לקט של שעורים הוי כל הנוגע מן החטים בארץ לעניים:

הרוח שפזרה את העמרים - על גבי הלקט:

כדי נפילה - כדי שיעור שרגיל ליפול בשעת קצירה, שהם ארבעה קבין

לכור זרע, והכור הוא ל' סאין. ומשום דאמר ת"ק אומדים כמה לקט ראויה לעשות קא משמע לן רבן שמעון בן גמליאל אין הדבר צריך אומד שכבר קצוב ועומד כדי נפילה, בשלשים סאין של זרע רגיל ליפול ממנו בשעת קצירה ארבעה קבין וכך יתן לעניים:

משנה פאה פרק ה

משנה א

גְּדִישׁ שֶׁלֹּא לָקַט תַּחְתָּיו, כָּל הַנוֹגֵעַ
בְּאַרְץ הָרִי הוּא שֶׁל עֲנִיִּים. הָרוּחַ
שֶׁפָּזְרָה אֶת הָעֲמָרִים - אוֹמְדִים אוֹתָהּ
כַּמָּה לָקַט הִיא רְאוּיָה לַעֲשׂוֹת, וְנוֹתֵן
לַעֲנִיִּים. רַבֵּן שִׁמְעוֹן בֶּן גַּמְלִיאֵל אוֹמֵר:
נוֹתֵן לַעֲנִיִּים בְּכֵדִי נְפִילָה.

משנתנו עוסקת בשני מקרים שבהם תבואה של בעל הבית התערבה בתוך הלקט. 1. לאחר שהונח גדיש על התבואה. 2. כתוצאה מרוח שהזיזה את העומרים. במקרה הראשון העירוב נגרם בשל פעולה אנושית, ולכן קנסו את בעל הבית שכל הנוגע בארץ יהיה לעניים, ואילו במקרה השני נגרם עירוב ללא מעורבות אנושית, ולכן בעל הבית לא נקנס, ואומדים כמה לקט יש בדרך כלל מתבואה זו.

גדיש שלא לוקט תחתיו

הגדיש במשנתנו משמעותו ערמה גדולה של תבואה¹ שאליה מרכזים כמה עומרים (אלומות) שאולמו במהלך הקציר.² מהלכו של הקציר הוא קצירת שיבולים ספורות באמצעות המגל, או תלישתן ביד, ויצירת עומרים קטנים מהן. בכל עומר היו מעט שיבולים, בהתאם ליכולת הקציר של הפועל. על מנת להקל על הקוצרים את איסוף התבואה, יש שאספו את כל העומרים הקטנים לערמה אחת גדולה, כפי שהובא להלן בפרקנו במשנה ח, וכך העבירו אותה אחר כך לגורן, למקום הדיש.³

הלקט הוא שיבולים אחדות הנושרות בעת הקציר, שמפוזרות באופן אקראי על פני השדה, ורק העניים רשאים לאוספן. הנחת העומרים על גבי השיבולים המפוזרות בשדה סופה בהכרח שהן תיאספנה על ידי בעל הבית, וכך העניים יפסידו חלק מהתבואה שמיועדת להם.

חז"ל החמירו במקרה זה וקנסו את בעל הבית: עליו לתת את כל השכבה התחתונה של הגדיש לעניים,

1 ראה רש"י דברים כד, יט על הפסוק: "ושכחת עומר", שמדובר בעומר שנשכח ולא בגדיש, ואם נפח העומר שנשכח בשדה גדול מסאתיים, לא חל עליו דין שכחה.

2 הרמב"ם, הר"ש והרא"ש מבארים כאן שמדובר בערמה שמרכזת עומרים אחדים.

3 בדרך כלל זהו משטח סלע או קרקע נוקשה, בקרבת השדה שבו נעשו פעולות הדיש והזרייה.

פירוש קהתי

משנתנו דנה בלקט שכוסה על ידי גדיש (ערימת התבואה שנקצרה), או שנתערבו בו שיבולים מעומרי בעל השדה שפיזרם הרוח.

גדיש שלא לקט תחתיו - אם בעל השדה עשה גדיש במקום שעדיין לא ליקטו שם העניים את הלקט, כל הנוגע בארץ - כל השיבולים של הגדיש הנוגעות בארץ, הרי הוא של עניים - בירושלמי מבואר הטעם, שקנס הוא שקנסוהו חכמים לבעל השדה, לפי שעשה גדיש על גבי הלקט של העניים וכיסהו. ואפילו אם הגדיש הוא ממין אחר, כגון שהגדיש חטים על גבי לקט של שעורים, מכל מקום קנסוהו שכל מה שנוגע בארץ מן השיבולים שבגדיש הרי הוא של עניים; ופטור מן המעשרות כדין לקט, שהפקר בית דין הפקר. הריח שפזרה את העומרים - ונתערבו שיבולים של בעל השדה בשבלי הלקט, ואין יודעים כמה לקט היה, אומרים אותה - מעריכים את השדה, כמה לקט היא ראיה לעשות - מהי כמות הלקט שיכולה להיות בשדה זו, ונותן לעניים - לפי הערכה זו. רבן שמעון בן גמליאל אומר: נותן לעניים בכדי נפילה - כשיעור

ערמות תבואה

הלקט שרגיל ליפול בשעת הקצירה, והוא קצוב ועומד: אחד מארבעים וחמישה של הקציר (בבא מציעא קה, ב). הגר"א מפרש שהמחלוקת בין תנא קמא לרבן שמעון בן גמליאל היא בזה, שלדעת תנא קמא אומדים דווקא אותה שדה, כמה לקט היא ראויה לעשות, ולדעת רבן שמעון בן גמליאל אין אומדים אותה אלא בכדי נפילה מרוב השדות, דהיינו ארבעה קבים לכור (כור = 180 קבים), וזהו אחד מארבעים וחמישה כפי שביארנו.

ויבול זה יהיה פטור מתרומות ומעשרות. למעשה היה אפשר לפטור את הבעלים מקנס זה בכמה נסיבות אפשריות: 1. אם מדובר בכמות גדולה יותר ממה שהעניים היו אמורים לקבל מלכתחילה. 2. אם הדבר נעשה בשוגג. 3. אם כל מה שהונח בערמה כרוך בכריכות, לעומת תבואה שמפוזרת בשדה. 4. אם מדובר במין אחר - חיטים על גבי שעורים. 5. אם ריכוז התבואה נעשה שלא על דעתו של בעל הבית. 6. אם הבעלים קרא לעניים ולא באו.⁴

הרוח שפזרה את העומרים

הרוח היא תנועה של גושי אוויר שנעים באטמוספירה, והיא נגרמת משינויי טמפרטורה של האוויר. כשהאוויר מתחמם הוא מתפשט ועולה למעלה, אוויר קר תופס את מקומו, וכך נוצר משב רוח. האוויר מחומם בעיקר מהשמש, אך גם מטמפרטורת המים והיבשה וההפרשים בין טמפרטורות אלו. גורמים רבים משפיעים על כיוון הרוח ועוצמתה, ובהם ניתן למנות את סיבוב כדור הארץ, האזור שבו נוצרו הבדלי הטמפרטורה, שיעור הלחות וכמות האבק. מקובל למדוד את עוצמת הרוח לפי סולם בופור. לפי סולם זה כשרוח נושבת במהירות הג' בוהה מ' 35 קמ"ש עצים קטנים מתנועעים, והיא מוגדרת 'רוח ערה'; במהירות הגבוהה מ' 44 קמ"ש כבלי חשמל מזדעזעים, ענפים גדולים מתנועעים, קשה להחזיק מטרייה, ומדובר ב'רוח עזה'. ברוח הנושבת במהירות של יותר מ' 55 קמ"ש עצים גדולים מתכופפים, קשה ללכת נגד הרוח ומדובר ב'רוח סוערת'.⁵ במשנתנו לא הוזכר גודל העומרים שהרוח פיזרה, אך סביר להניח כי רוח שעוצמתה עולה על 35 קמ"ש יכולה לפזר תבואה שמונחת בשדה⁶

4 ירושלמי כאן. אף שמדובר בתבואה החייבת מעיקר הדין בהפרשה, בכל זאת חז"ל פטרו אותה בהפרשה מדין "הפקר בית דין הפקר".

5 יאיר, מבוא, 2012, עמ' 92.

6 ריבמ"ץ כאן.

ואף עומרים קטנים לאחר הקציר.⁷

כמה לקט היא ראויה לעשות... נותן לעניים בכדי נפילה

מכיוון שהתבואה של בעל הבית התערבה בתבואת העניים בשל הרוח, ולא בשל פעולה זו או אחרת שלו, לא קנסו את הבעלים כפי שקנסו במקרה בו הניחו את השיבולים על הקרקע. יש לבחון את כמות היבול ואיכותו בשדה, ולפי זה לקבוע את שיעור הלקט שיש לתת,⁸ או שיש לתת כפי שיעור הממוצע שנותר בשדות דומים. לפי אומדנם של חז"ל, כמות הלקט הממוצעת שנותרת בשדה במהלך הקציר היא ארבעה קבים לכור, דהיינו כ־2.2 אחוזים מכלל היבול.⁹

⁷ ר"ש, רא"ש כאן.

⁸ ראה שנות אליהו שביאר שהדבר תלוי במידת ההתייבשות של הצמחים.

⁹ כך מביאר רשב"ג בגמרא בבא מציעא קה, ב את שיעור הלקט. בכור יש 180 קבים, ויוצא שארבעה קבים הם 1/45, כלומר כ־2.2 אחוזים מכלל היבול. ראה תוספות יו"ט כאן שביאר שיש לנקוט במשנתנו כדעת רשב"ג, אף שבפירוש המושנה כתב הרמב"ם שאין לנקוט כן.

משנה ב

שבולת שבקציר - שייר בקצירתו
שבולת אחת שלא קצר, וראש אותה
שבולת מגיע לקמה, אם אותה
שבולת נקצרת עם הקמה הרי היא
של בעל הבית, שהקמה מצילתה
דלא קרינן בה לא תשוב לקחתו
(דברים כד):

מעשר שבולת אחת ונותן לו - לפי
שחייב ליתן לו דבר מתוקן כמו
שהיתה שבולת של לקט דפטורה
מן המעשרות ואף על פי שעדיין
לא נתמרח חל שם מעשר עליו כמו
מעשר ראשון שהקדימו בשבלין
שחל עליו שם מעשר אף ע"פ שעדיין
לא נתמרח. וכיצד הוא עושה, מביא
שתי שבולים מגדיש זה שנתערבה
בו שבולת של לקט, ואומר על אחת
מהן אם זו לקט מוטב, ואם לאו הרי
מעשרותיה קבועים בזו השנית,

ונותן לו את הראשונה. ובירושלמי פריך וניחוש שמא זאת השניה שקבע עליה המעשרות של לקט
היא, וכיון שהיא פטורה מן המעשר אין המעשרות קבועים בה שאין מפרישין מן הפטור על החיוב,
ומשני שלוקח שבולת שלישית ואומר אם השנייה שקבעתי בה המעשרות היא לקט ואינה יכולה
להיות מעשר, הרי זו השלישית מעשר על הראשונה:

א"ר אליעזר וכי היאך העני הזה מחליף דבר שלא בא ברשותו - רבי אליעזר לדבריהם דרבנן קאמר
להו, לדידכו דפלגיתו עלי בעשיר שלקט פאה לעני שאני אומר זכה לו ואתון אמריתו דלא זכה לו,
היאך העני הזה מחליף דבר שלא בא ברשותו, דהא אין בעל השדה יכול לזכות לו את הלקט לפי
דבריכם, ונמצא דלקט זה לא בא ברשותו של עני, אלא לדבריהם מזכה את העני בכל הגדיש על מנת
להחזיר דמתנה על מנת להחזיר שמה מתנה, ונמצאת אותה שבולת שהיא לקט באה ליד העני ויכול
להחליפה באחרת. ורבנן אמרי הכא עשו את שאינו זוכה כזוכה, וחשבינן להאי שבולת של לקט כאילו
באה לידו של עני, אף על גב דלא זכה בה, לענין זה שיכול להחליפה באחרת. והלכה כחכמים:

משנתנו עוסקת בשני מקרים במהלך הקציר ואיסוף התבואה, שבהם יש ספק למי שייכות השיבולים.

שבולת שבקציר... וראשה מגיע לקמה

המקרה הראשון שהמשנה עוסקת בו הוא "שיבולת שבקציר"¹, כלומר שהבעלים שכח לקצור את אחת השיבולים², או שבמהלך הקציר עצמו השיבולת נשמטה מהמגל ולא נקצרה³. הבעלות על השיבולת תלויה בשאלה אם היא "נקצרת עם הקמה", כלומר אם במהלך קצירת השדה, כשהבעלים אוסף את התבואה בידו, הוא יכול לקצור את השיבולת הזאת עם שאר השיבולים⁴, או שניתן להטות את השיבולת ולבחון אם היא מגיעה לשאר התבואה שעדיין לא נקצרה⁵.

בשל הצורך לאחוז את התבואה ביד אחת ולקוצרה במגל ביד הפנויה, חלק מהשיבולים לא נקצרו, או נשמטו מהמגל בעת הקציר.

אורכו של גבעול החיטה נע בין 60 ס"מ בזנים חצי ננסיים לכ־150 ס"מ בזנים מסורתיים.⁶ כל עוד המרחק בין

פירוש קהתי

משנתנו מוסיפה לדון בספק לקט. ברם, לגבי הרישא של המשנה נחלקו המפרשים: לפי הרמב"ם גם ברישא מדובר בלקט, וכן גם דעת הגר"א. אבל לפי מפרשים אחרים עוסקת הרישא בדין שכחה, והובא כאן אגב דיני ספק לקט.

שְׂבֻלַת שְׁבַקְצִיר - שיבולת שנשארה בקציר ולא נקצרה, כגון שנשמטה מן המגל, וְרֵאשָׁה מְגִיעַ לְקֻמָּה - והראש של אותה שיבולת, כשהיא נכפפת, מגיע לקמה שבצידה: **אִם נִקְצְרָת עִם הַקֻּמָּה** - אם שיבולת זו יכולה להיקצר ביחד עם הקמה הסמוכה לה, דהיינו שיכול הקוצר לתפוס בידו שיבולת זו ביחד עם שבלי הקמה הסמוכה ולקצרן כאחת, **הִיא שֶׁל פֶּעַל הַפִּיט** - כדין הקמה; **וְאִם לֹא** - אבל אם אינה נקצרת עם הקמה, **הִיא שֶׁל עֲנָיִים** - לפי הרמב"ם, משום ששיבולת זו דינה בלקט; ומכאן, שלקט נוהג בכגון זה אף במחובר. אבל לפי מפרשים אחרים הטעם הוא, שיש לשיבולת זו דין שכחה, שכשם שיש שכחה בעמרים כך יש שכחה בקמה, כמו שכבר הזכרנו לעיל (ד, ו); אבל לקט אינו נוהג אלא בתלוש. **שְׂבֻלַת שֶׁל לֶקֶט שְׁנֵי עֲרֵבָה בְּגָדִישׁ** - והרי הגדיש חייב במעשרות, ואילו השיבולת של לקט פטורה ממעשרות, **מֵעֵשֶׂר שְׂבֻלַת אַחַת וְנִתְּנָה לּוֹ** - לעני השיבולת המעושרת, לפי שהוא חייב לתת לעני שיבולת מתוקנת כמו השיבולת של לקט שהיתה פטורה מן המעשרות. וכיצד הוא מעשר? "מפריש שתי שיבולים (מהגדיש) ואומר על אחת מהן: אם הלקט היא זו, הרי היא לעניים, ואם אינה לקט, הרי המעשרות שחייבת בהן שיבולת זו קבועים

1 הפרשנים נחלקו אם דיני המשנה עוסקים בלקט (דעת הרמב"ם) או בשכחה (דעת הר"ש), ראה ספרי כי תצא פייסקא רפג, משנה ראשונה ושנות אליהו כאן.

2 ריבמ"ץ, ר"ש, רא"ש כאן.

3 רמב"ם בפירוש המשנה כאן, מותנות עניים ד, א, דיני לקט חלים גם על שיבולת שעוד לא נקצרה.

4 ריבמ"ץ, ר"ש כאן.

5 רמב"ם פירוש המשנה כאן.

6 Franklin, The Israeli, 2019.

בזנים המסורתיים בארץ גובה החיטה הוא כ־150 ס"מ, ראה, בעוד שגובהם של זני חיטת לחם

השיבולת שעדיין לא נקצרה לבין שאר השיבולים קטן משיעור זה, או שעוד ניתן להחזיקה עם שאר השיבולים, היא נחשבת של בעל הבית.

שבולת של לקט

המקרה השני המתואר במשנה הוא של שיבולת שנשמטה מיד הקוצר לאחר הקציר, וחל עליה דין לקט. משנתנו דנה בשאלה כיצד לנהוג במקרה ששיבולת זו התערבה בערמה של תבואה המיועדת לבעל הבית ולא ניתן לזהותה. לפי דיני לקט תבואה זו אינה חייבת בהפרשה, ומשנתנו דנה כיצד יש לתת לעניים את המגיע להם, וכיצד להפריש על השאר.

בשיבולת שנייה. וחוזר ומתנה כן על שיבולת שנייה; ונותן אחת מהן לעני והאחרת תהיה מעשר". (רמב"ם הל' מתנות עניים ד, י. ועיין ר"ש שדן באריכות בענין זה לפי הירושלמי). **אָמַר רַבִּי אֱלִיעֶזֶר: וְכִי הָיָא הָעֲנִי הָאֵלֶּיךָ דָּבָר שְׁלָא בָּא בְּרִשּׁוֹתוֹ - שֶׁהָרִי אוֹתָהּ שִׁיבּוּלַת שֶׁל לֶקֶט לֹא בָּאָה עֲדִיין לִיד הָעֲנִי, וְהָיָךְ הוּא מַחְלִיפָה בְּשִׁיבּוּלַת אַחֶרֶת? בִּירוּשְׁלַמִּי מְבֹאֵר, שֶׁרַבִּי אֱלִיעֶזֶר שׁוֹאֵל כֵּאֵן לְדַבְרֵי הַחֲכָמִים הַסּוֹבְרִים (לְעִיל ד, ט), שֶׁאִין עֲשִׂיר יִכּוֹל לְזַכּוֹת לְעֲנִי אֶת מַתְּנוֹת הָעֲנִיִּים, וּמֵכָאן שֶׁבַעַל הַגְּדִישׁ אִינוּ יִכּוֹל לְזַכּוֹת לְעֲנִי אֶת הַשִּׁבּוּלַת שֶׁל לֶקֶט שֶׁנִּתְעַרְבָה בְּגִדְשׁוֹ, אִם כֵּן הָיָךְ מַחְלִיף הָעֲנִי דָבָר שְׁלָא בְּרִשּׁוֹתוֹ? אֱלֹא מִזְכֶּה אֶת הָעֲנִי בְּכָל הַגְּדִישׁ - בַּעַל הַשְּׂדֵה נוֹתֵן לְעֲנִי אֶת כָּל הַגְּדִישׁ, שֶׁהַשִּׁבּוּלַת שֶׁל לֶקֶט בְּתוֹכּוֹ, בְּתוֹר מַתְּנָה עַל מִנַּת הַלַּחֲזִיר, וְהַלֵּכָה הִיא שִׁמְתָנָה עַל מִנַּת הַלַּחֲזִיר שֶׁמָּה מַתְּנָה, וְנִמְצָאֵת הַשִּׁבּוּלַת שֶׁל לֶקֶט בָּאָה בְּרִשּׁוֹתוֹ שֶׁל הָעֲנִי וִיכּוֹל אֶפּוֹא לְהַחֲלִיפָה בְּאַחֶרֶת, וּמַעֲשֵׂר שִׁבּוּלַת אַחַת וְנוֹתֵן לּוֹ - כִּמּוֹ שֶׁבִּאֲרָנוּ לְמַעַלָּה. בְּרַם, חֲכָמִים סוֹבְרִים, שֶׁבַעֲנִיין זֶה עָשׂוּ אֶת שְׂאִינוֹ זֹכֶה כְּזֹכֶה, מִשּׁוּם תִּקְנַת הָעֲנִי, וְלִכֵּן יִכּוֹל הוּא לְהַחֲלִיפָה בְּאַחֶרֶת. הַהֲלָכָה כַּחֲכָמִים.**

מודרניים הוא כמטר אחד במוצוע, בעבודה שנעשתה נמצא כי ככל שהצמח גבוה יותר כך הוא נוטה יותר לרביצה. ראה אברבנאל ואחרים, סיכום מבחני זנים.

משנה ג

אין מגלגלין בטופח; דברי רבי מאיר.
וחכמים מתירין, מפני שאפשר.

אין מגלגלין בטופח - מין קטניות דק, שקורין לו בערבי גילבא"ן. ורמב"ם פי' שהוא מין זרע שקורין לו קורטמ"ן ודומה לשעורים. ואומר ר"מ שאין מגלגלין זה המין עם שאר מיני זרעים, לקצור אותם ביחד, כי הלקט שהיה ראוי ליפול משאר מיני זרעים יפול מזה המין הגרוע ונמצא מפסיד לעניים:

וחכמים מתירין מפני שאפשר - שיפול לקט משאר זרעים כמו מן הטופח. והלכה כחכמים. פי' אחר אין מעלין מים בגלגל מן הבור להשקות את השדה או להרביצה עד שיהא משקה טופח עליה בשעה שהעניים באים בשביל הלקט, מפני שהוא מפסיד לעניים. וחכמים מתירין, מפני שאפשר שישומו ההפסד של עניים בזה ויתן בעל השדה כפי השומא שישומו עליו, ולר' מאיר דאמר אין מגלגלין שמין לבעל הבית הפסדו ונוטל מן העניים:

אין מגלגלין בטופח

ישנם ביאורים מספר ל"טופח":¹

הביאור הראשון הוא שדה שמוצף במים בעת הקציר והעניים מתקשים לאסוף בו את היבול בנוחות.² הצפת שדה נעשית באופן אקטיבי באמצע הקציר, או שבעל השדה מעוניין להציף את שדהו במים ("להטפוחה")³ מיד לאחר הקציר כדי להכינו לזריעה. ההצפה מסיבה נזק לתבואה הפזורה על השדה, שעדיין לא נאספה.⁴ או שהצפה זו נגרמת בשל הגשמים שלעיתים יורדים בקיץ.

כמבואר לעיל, פרק ב משנה א, ארץ ישראל אינה משופעת במקורות מים, והשקיית שדות השלחין בעבר נעשתה על פי רוב במי גשמים ובמי מעיין סמוך. שיטת ההשקיה הרווחת בזמן חז"ל הייתה בעיקר באמצעות תעלות שונות שעברו בתוך השדה. תעלות אלו שימשו גם לאצירת מי הגשמים. פעמים מספר הוזכר בחז"ל הצורך בניצול מיטבי של המים לשימושים חקלאיים, כפי שנדון בהרחבה במסכת שביעית בפרקים א וב בעניין תזמון החרישה בערב השמיטה. גם כיום ישנם גידולים חקלאיים הגדלים בקיץ, כגון סורגום

אין מגלגלין בטופח - אין מעלים מים בגלגל מן הבאר להשקות את השדה קודם שבאו העניים ליטול בה את הלקט, שההשקאה מפסידה את הלקט. "בטופח" מלשון "משקה טופח" (ר"ש), והיינו לשון לחלוח ורטיבות, כלומר שלא ישקה שדהו על ידי הרבצה מרובה. ויש גורסים "בטופיח" או בטפיח", והוא כד חרס הקשור לגלגל, שבו שואבים את המים מן הבאר. ויש מבארים, שהכוונה כאן לגלגל שקשורים בו כדים הנקראים "טפיחים", ועל ידי סיבוב הגלגל הם יורדים לבאר ומתמלאים ועולים ושופכים את מימיהם לתוך תעלות השקאה שבשדה, והריקנים חוזרים ויורדים לבאר ומתמלאים וחוזר חלילה. וזהו ששנינו: אין מגלגלין בטופח - אין לגלגל במכשיר השקאה זה של הטפיחים קודם שלינקו העניים את הלקט, שעל ידי השקאה זו מתפשטים המים על פני כל השדה ומפסידים את הלקט; **רבי מאיר** - הסובר שבגלל ההפסד לעניים חייב בעל השדה לעכב את השקאת שדהו. **וחכמים מתירין** - לגלגל בטופח, **מפני שאפשר** - למנוע את הפסדם של העניים על ידי זהירות בהשקאת השדה שלא תזיק ללקט, או שבעל השדה ילקט את שבלי הלקט ויניחם על גבי הגדר, והעניים יבואו ויטלו את שלהם (תוספתא), ובירושלמי מבואר, שמכל מקום אם ההשקאה תפסיד את הלקט, בעל השדה ישלם לעניים את הפסדם. ולדעת רבי מאיר שאין מגלגלים, אם יש הפסד לבעל השדה על ידי מניעת ההשקאה, מעריכים את הפסדו ונוטלו מן העניים. - ויש קוראים "בטופח" (הפ"א מנוקדת בפתח. ראה בנוסח המשנה בתוך

1 תוספתא (ליברמן) פאה ב, כ. הובאה גם בירושלמי, שם נאמר "המרבץ את שדהו", ופעולה זו מקבילה לזו שהוזכרה במשנה.

2 ריבמ"ץ כאן עפ"י הירושלמי.

3 ראה למשל בבלי ברכות כה, ב, הגמרא דנה ברטיבותם של מי רגליים, בהקשר לדיני קריאת שמע בסמוך אליהם, והגדרת הרטיבות תלויה בשאלה אם "יש בהם טופח על מנת להטפוח".

4 ר"ש כאן עפ"י הירושלמי.

שדה מוצף

הסוגריים), ומפרשים, ש"טופח" הוא מין קטנית (שדרך לקיטתו נקראת "גלגול" לפי שמגלגלים את הצמח בשעת הלקיטה). ואומר רבי מאיר, שאין מגלגלים מין זה עם מיני זרעים אחרים, ללקט אותם ביחד, כי הלקט שהיה ראוי ליפול משאר מיני הזרעים יפול מהטופח שהוא מין גרוע, ונמצא מפסיד לעניים, וחכמים מתירים, מפני שאפשר שיפול לקט משאר הזרעים כמו מן הטופח (רמב"ם; ברטנורא).

ומיני דלועיים שנזרעים לקראת סוף החורף, בעת גשמי החורף האחרונים. לעיתים די בתזמון נכון של הזריעה, כשהאדמה רוויה דיה, כדי למנוע את הצורך בהשקיית השדה לאחר הזריעה.

הגשמים מתחילים לרדת בחודש חשוון, ורובם יורדים עד אדר, אך לעיתים גם בחודשים מאוחרים יותר - באייר-סיוון (7-8 אחוזים מהכמות השנתית). הקציר נעשה לרוב בחודשים אייר וסיוון, וכשיריד גשם בחודשים אלו בעל השדה יבקש לנצל מי גשמים אלו.⁵ כמו כן, כמות המים שנובעת מהמעין מוגבלת, ולכל בעל שדה זמן מוגבל שבו הוא יכול להשתמש בהם. המשנה מכנה את זמן השימוש במי המעין להשקיה בשם "עונת המים".⁶ אם כן, אי השקיית השדה או הצפתו תגרם הפסד לבעל השדה, שהרי הוא אינו משתמש בכמות המים שהייתה מיועדת לו.

נזקי הרטיבות: תבואה שהבשילה ועדיין לא נאספה מהשדה עלולה להינזק. עליה להיות יבשה דיה כדי שיהיה אפשר לאחסנה כראוי, שלא תתעפש ושלא יתפתחו בה תהליכי נביטה שיפסלו אותה לאכילה או לזריעה בשדה הבאה.⁷ אי לכך, לפי שני ההסברים הראשונים לטופח, משנתנו נעה בין הדאגה לחקלאי, שתבואתו תינזק מהרטיבות בקרקע ובכך הוא יחמיץ את האפשרות לזריעה בעונה הבאה ולקבלת יבול נוסף, לבין הדאגה לעניים, שהתבואה שמיועדת להם תהיה ראויה לאכילה ולזריעה.

5 על פי נתוני השירות המטאורולוגי - ממוצעי גשם. השוואת שלוש תקופות תקן סטנדרטיות בכמות הגשם בישראל (1931-2020), ד"ר מוחמד מס' 0000106-2021-0804-4000, פברואר 2021. נלקט ב-19.4.2023.

6 ראה למשל בבלי מועד קטן יא, ב.

7 זוהר, גידול חיטה, 1992, עמ' 24, כדי שיהיה ניתן לאחסן את הגרגר ושלא יתפתחות בו תהליכי עיפוש, הלחות צריכה להיות בו פחותה מ-13%.

טופח - צמח שנפוץ מאוד בשדות חקלאיים, איכותו פחותה מתבואה שמגדלים עבור בעלי החיים

עשבייה "רעה" בשדה

הביאור השני לטופח הוא צמחים שאיכותם ירודה מזו של היבול הזרוע בשדה: שיבולת שועל או טופח ריסני. צמח בשם זה שדומה לשעורים, ולעיתים גדל בתוך השדה. מדובר בטופח ריסני (*Lathyrus blepharicarpus*), ממשפחת הקטניות, צמח שניתן להכין גריסים מזרעיו, או לאוכלם כשהם מבושלים.⁸ איכותו של הצמח פחותה משל מיני תבואה. אפשרות נוספת היא שמדובר בשיבולת שועל (*Avena sativa*).⁹ מלבד היבול הזרוע צומחים בשדה עוד גידולים, שעלולים להזיק לגידול החקלאי הקיים, במיוחד בשדות שמגדלים בהם מין אחר בכל שנה, כדי לשמור על חיוניות הקרקע. לעיתים נותרים זרעים מהשנה הקודמת שמאלחים את הגידול הקיים, ומדובר אם כן

בגידולים חקלאיים שניתנים לאכילה, אלא שכעת הבעלים אינו מעוניין שהם יתערבו בתבואה.¹⁰ התנאים דנים בשאלה אם יש לחשוש שבמהלך הקציר הבעלים יפיל במכוון דווקא זרעים אלו, כדי שהעניים ייקחו דווקא אותם מדין לקט.

בחקלאות מודרנית, כדי למנוע עירוב של צמחים נוספים, במהלך מיון הזרעים שנאספו מהשדה בוררים היטב את הזרעים ה"רעים", שלא מעוניינים בהם, ואם גדלו בשדה מינים אחרים, מצויים בשוק ריסוסים בררניים שיכולים להשמיד רק צמחים מסוגים מסוימים.

8 רע"ב כאן.

9 רמב"ם פירוש המשנה כאן, ולדעתו מדובר בקרטמא"ן. ראה אלבוים, מסורת, תשפ"ה ערך 'טופח' שכתב שמדובר בשיבולת שועל.

10 דיון מעין זה מובא במסכת כלאים בפרק ב משניות א-ה, בשיעור תערובת הזרעים שגדלים בשדה. הזונים הוזכרו כצמח שגדל עם החיטה, ועוד.

כלי שאיבת המים

הביאור השלישי הוא הכלי ששואבים בעזרתו את המים.¹¹ כלי זה נקרא 'טפוח' או 'טופח', העשוי מתכת או חרס, והוא מחובר לגלגל מים. גלגל המים (אנטיליה) היה נע מכוח המים או בעזרת בעל חיים או אדם שהיה מסובב אותו. בקצה הגלגל הגדול היו מחוברים כלים או קנקנים, שנקראו טופח או טפוח. כשהגלגל הגדול היה מסתובב, הכלים שנכנסו למים היו מתמלאים, וכשהגלגל היה עולה, הכלים היו עולים, מלאים מים, והמים היו נשפכים לתוך תעלה או בריכה. כל כלי הכיל כמה ליטרים של מים, שנוצלו להשקיית שדות שלחין.

גלגל שאיבת מים

11 תפא"י כאן; בראנד, כלי החרס, תשי"ג, עמ' קצא.

משנה ד

עני היה באותה שעה - ופטור
מלשלם. והלכה כחכמים:

בַּעַל הַבֵּית שֶׁהָיָה עוֹבֵר מִמָּקוֹם
לְמָקוֹם, וְצָרִיךְ לְטַל לֶקֶט, שֶׁכָּחָה וּפָאָה
וּמַעֲשֵׂר עָנִי - יֵטֵל, וּכְשִׁיחֲזוֹר לְבֵיתוֹ
יִשְׁלַם; דְּבָרֵי רַבִּי אֱלִיעֶזֶר. וַחֲכָמִים
אוֹמְרִים: עָנִי הָיָה בְּאוֹתָהּ שָׁעָה.

פירוש קהתי

משנה זו באה ללמד, שאדם הנמצא בדרך ואין לו מעות למזונות, אף על פי שהוא "בעל בית" בעירו, מותר לו ליטול מתנות עניים.

בַּעַל הַבֵּית - היינו אדם שאינו עני, שֶׁהָיָה עוֹבֵר מִמָּקוֹם לְמָקוֹם - כלומר שהיה בדרך, וְצָרִיךְ לְטַל לֶקֶט, שֶׁכָּחָה, וּפָאָה וּמַעֲשֵׂר עָנִי - שכלה כספו ואין לו במה לקנות לו מזונות, יֵטֵל - לקט, שכחה ופאה ומעשר עני, הואיל ועכשיו עני הוא, וּכְשִׁיחֲזוֹר לְבֵיתוֹ יִשְׁלַם - בירושלמי מבואר, שהוא משלם לעניי אותה העיר שנטל שם את מתנות העניים; דְּבָרֵי רַבִּי אֱלִיעֶזֶר - הסובר, שאמנם מותר לו ליטול מתנות עניים אבל צריך הוא לשלם לעניים שהפסידו על ידו. וַחֲכָמִים אוֹמְרִים: עָנִי הָיָה בְּאוֹתָהּ שָׁעָה - בשעה שנטל מתנות עניים היה עני ונטל בדיון, הלכך גם כשחזר לביתו פטור מלשלם. לדעת הרמב"ם צריך הוא מכל מקום לשלם ממידת החסידות, ויש סוברים שאפילו ממידת החסידות אינו צריך לשלם (הגר"א).

משנה ה

פירוש הברטנורא

המחליף עם העניים - נותן
תבואה או פירות לעני בחלוק
מה שלקט:

שלו פטור - מן המעשר. מה
שנתן לו העני שהוא של לקט
שכחה ופאה:

ושל עניים חייב - מה שנתן בעל
הבית לעני מתבואתו, וחייב
לעשר קודם שיתן אותו לעני:

שנים שקבלו את השדה - והם
עניים:

באריסות - למחצה לשליש
ולרביע, והם נעשים כבעל
הבית, ובעל הבית עני אסור
בלקט של שדהו דכתיב (ויקרא
יט) לא תלקט לעני, אזהרה לעני
שלא ילקט הלוקט שלו, וחייב
להפריש מעשר עני ולתת אותו
לעני אחר. ודוקא כל אחד על
חלקו נעשה כבעל הבית, ולא
על חלק חבירו. הלכך מותרין
ליתן זה לזה מעשר עני:

המחליף עם העניים, בשלו פטור,
ובשלו עניים, חייב. שנים שקבלו את
השדה באריסות - זה נותן לזה חלקו
מעשר עני, וזה נותן לזה חלקו מעשר
עני. המקבל שדה לקצור אסור בלקט
שכחה ופאה ומעשר עני. אמר רבי
יהודה: אימתי? בזמן שקבל ממנו
למחצה, לשליש ולרביע; אבל אם
אמר לו: שלישי מה שאתה קוצר שלך
- מתר בלקט ובשכחה ובפאה, ואסור
במעשר עני.

שקבלה ממנו למחצה - שזכה במחבור. אבל אם אמר ליה [שליש] מה שאתה קוצר, אין לו חלק אלא
בתלוש, וחייב לקט שכחה ופאה הכל על בעל השדה, ואף על פי ששכחת העמרים בתלוש בשעת
עמור, מכל מקום כאן פטור דלא קרינן ביה קצירך הואיל ולא זכה אלא בתלוש. וגר שנתגייר לאחר
קצירה דחייב בשכחה לעיל לרבי יהודה, היינו משום דקרינן ביה שדך. ומכל מקום מהאי טעמא לא
מחייבין גר בלקט מאחר שעיקרו במחבור:

אריסות

עבוד השדות על ידי השכרתם לשנה או לכמה שנים, תמורת חלק מהיבול, היה מקובל בכל העולם החקלאי.¹ בערוך הובא שארוס הוא שומר ביוונית.² בחז"ל אנו מוצאים שלוש שיטות של שכירות קרקעות: 1. שכירות בסכום מעות ידוע לשנה. 2. חכירה בתשלום כמות קבועה של פירות לשנה, בלא תלות ביבול שיופק בפועל מהשדה. 3. אריסות לפי שיעור היבול המתקבל מהקרקע. במקרה זה התשלום תלוי בכמות היבול הצומחת בשדה.³ האריס לרוב הוא פועל שאין לו קרקע משלו, וייתכן שהוא אף אינו אדם עשיר, והוא התפרנס מאחריות כוללת על עיבוד שדות אחרים, לעיתים לשנים רבות,⁴ ולעיתים אף לדורות רבים.⁵ לא ברור אם רוב מעבדי השדות היו אריסים או שמא בעלי הקרקעות בעצמם עיבדו את שדותיהם, אך מתוך אזכורים שונים בחז"ל עולה כי האריסים וחוכרי השדות היו חלק ניכר ממעבדי השדות,⁶ והאריסות היתה מצויה יותר מחכירה.⁷ במקרי קיצון, כל שדות

פירוש קהתי

המחליף עם העניים - אם בעל השדה נותן לעניים מתבואתו תמורת המתנות שלהן, בְּשָׁלוּ - כלומר במה שהוא מקבל מן העניים, פְּטוּר - מלעשר עליו, שכן מתנות העניים פטורות מן המעשר, וּבְשָׁל עֲנִיִּים - ובמה שהוא נותן לעניים, חָיֵב - לעשר עליו, כלומר שבעל השדה חייב לעשרו קודם שנותנו לעניים. שְׁנִים - שני עניים, שֶׁקָּבְלוּ אֶת הַשָּׂדֶה בְּאַרְיִסוֹת - שדה אחרים לעבדה, ולתת לבעלים חלק מסויים מן התבואה שתהא עושה, כגון מחצה, שליש או רבע מהיבול, והרי הם נעשים כבעלי השדה, והלכה היא שבעל השדה אפילו הוא עני אסור ליטול מתנות משדהו, שנאמר: "ולקט קצירך לא תלקט לעני ולגר תעזוב" ... - ודרשו: לא תלקט לעני - אזהרה לעני שלא יטול לקט משדהו, והוא הדין לשאר המתנות; אבל כאן כל אחד מהם אינו נעשה כבעל השדה אלא על חלקו ולא על חלק חבירו, הלכך זה נותן לזה חלקו מְעַשֵּׂר עֲנִי, וְזֶה נֹתֵן לְזֶה חֲלָקוֹ מְעַשֵּׂר עֲנִי - כל אחד נותן מחלקו מעשר עני לחברו, והוא הדין שכל אחד מהם רשאי ליטול בחלקו של חבירו לקט שכחה ופאה ("תוספות יום טוב"). הַמְקַבֵּל שָׂדֶה לְקָצוֹר - על מנת לקבל חלק מהקציר, אָסוּר בְּלִקְטָהּ, שִׁכְחָהּ, וּפָאָה וּמְעַשֵּׂר עֲנִי - משדה זו שהוא קוצר, שנאמר: "ולקט קצירך לא

1 למשל באירופה בימי הביניים היו האיכרים משועבדים לבעלי האחוזה, ואלו שילמו להם בכל שנה בשיעור מסוים מהיבול, בשיטה ששמה המקובל הוא פיאדואליות, בה ישנם בעלי אחוזות - פיאדולים, שבאחוזתם ישנם איכרים שמעבדים את האדמה באופן קבוע - ואסילים, ראה בהרחבה בספרו של מארק בלוך, החברה הפיאדואלית, ירושלים תשכ"ח.

2 ערוך ערך 'ארוס'.

3 ראה בבלי בבא מציעא קג, ב, דיון במקרה שבו הבעלים טוען שסיכמו על שליש מהיבול, והאריס טוען שסיכמו על רבע ממנו.

4 ירושלמי ביכורים א, ט, אריס לעולם.

5 בבלי גטין מג, ב, ראה רש"י במקום: "ואריסי בתי אבות, כלומר אריסות קבועה ועומדת מאבות שהיו אבותיו של ישראל אריסין בקרקע זה לאבותיו של עובד כוכבים זה".

6 ראה גולאק, לחקר, תרפ"ט, 109-137.

7 יש לציין שלדעת אביצור, החייאת, עמ' 36, רובו המוחלט של גידול החיטה היה לצרכים עצמיים של המגדלים

המדינה היו בבעלות המלך, וכל העם הפריש חלק קבוע מהיבול, כפי שקבע יוסף במצרים.

חובת הפרשתם של תרומות ומעשרות חלה על כל יבול שגדל בקרקע של ישראל, ואינה תלויה בזהות הבעלים - עני או עשיר, כהן או לוי. כמו כן במתנות עניים ישנו כלל, והוא שאסור לבעלים לקבל את מתנות העניים הניתנות משדהו, גם אם הוא עני בעצמו.⁸ מכיוון שהארים מקבל שיעור קבוע מראש מכל היבול, הוא נחשב כשוותף⁹ או כבעלים על יבול זה, ומוטל עליו להפריש תרומות ומעשרות מהיבול שמועד בעבורו.¹⁰ במשנתנו מובא שבמקרה ששני אריסים מעבדים את השדה בריזמנית, הם מחויבים כאמור לתקן את היבול, אך הם יכולים לתת את המעשרות זה לזה, ואינם חייבים לתת אותם לאחר.

המקבל... לקצור

המקבל שדה הוא פועל שנשכר בתקופת הקציר כדי לקצור את השדה. אין זה משנה אם הוא קבלן שקיבל עליו לבצע את העבודה תמורת תשלום, או חוכר שקיבל עליו לעבד את השדה והקציר הוא חלק מהסכם החכירה. לדעת תנא קמא, מכיוון שהוא אחראי על קצירת כל השדה, הוא נחשב כבעלים של היבול, ולכן אסור לו לקחת את מתנות העניים לעצמו. ואולם לדעת רבי יהודה היותו כבעלים תלוי בסיכום המקדים בין הבעלים לפועל: אם הסכימו שהשכר יהיה של הפועל כבר לפני הקציר, אזי הוא נחשב כבעלים ואסור במתנות עניים, אך אם השכר יהיה שלו רק לאחר הקציר, הוא אינו נחשב כבעלים.

תלקט", וזה נקרא "קצירך". אמר רבי יהודה: אימתי - אסור במתנות עניים משדה זו? בזמן שקבל ממנו - את השדה לקצור, למחצה, לשליש ולרביע - בתנאי שיקבל ממנו מחצה או שלישי או רביע מן היבול, שבכגון זה זכה העני במחומר ונחשב כבעל השדה; אבל אם אמר לו - בעל הבית: שלישי מה שאתה קוצר שלך - כלומר לאחר שתקצור את התבואה יהא לך שלישי ממנה, שבכגון זה לא זכה אלא בתלוש, מטר בלקט ובשכחה ובפאה - שהחוב במתנות אלו חל בשעת הקצירה, ובשעת הקצירה עדיין לא היתה התבואה שלו, אלא של בעל השדה, הלכך מותר לו לקחת אותם, ואסור במעשר עני - שחויבו אינו חל אלא בתלוש, ולאחר הקצירה הרי חלק מהתבואה הוא שלו, ואף שהוא עני אסור לו לקחת מעשר עני משלו לעצמו, כמו שהזכרנו למעלה.

ובעלי השדות ולא לצורך מסחר.

8 בבלי חולין קלא, א.

9 רמב"ם פירוש המשנה כאן.

10 ר"ש כאן, ראה בבלי גטין יב, א "להזהיר לעני על שלו".

משנה ו

המוכר שדהו - שמכר לו שדה
וקמתה. אבל מכר את הקמה
בלבד ושייר השדה לעצמו,
שניהם אסורים בלקט שכחה
ופאה, שאצל זה אני קורא שדך
ואצל זה אני קורא קצירך:

המוכר מותר - בלקט שכחה
ופאה אם הוא עני:

על מנת שילקט בנו אחריו -
שע"י כן הפועל מנכה לו מן
השכירות, ונמצא פורע חובו
משל עניים:

אל תסג גבול עולים - כלומר
אל תקרי עולם אלא עולים,

המוכר את שדהו, המוכר מתר והלוקח
אסור. לא ישכר אדם את הפועלים על
מנת שילקט בנו אחריו. מי שאינו מניח
את העניים ללקוט, או שהוא מניח את
אחד, ואחד לא, או שהוא מסייע את
אחד מהם, הרי זה גוזל את העניים;
על זה נאמר: "אל-תסג גבול עולים".

אית דמפרשי אלו עולי מצרים שלא תשנה האזהרות שבתורה שנתנה ליוצאי מצרים, ואית דמפרשי
עולים אלו בני אדם שירדו מנכסיהם, וקרי להו עולים לשון כבוד, כדרך שקורין לעור סגי נהור:

משנה זו, המסיימת דיני לקט, מוסיפה ללמדנו, שבעל השדה, אף שהוא עני וזכאי ליטול מתנות עניים בשדות אחרים, אסור ליטול לקט משדהו, כמו שבארנו הטעם במשנה הקודמת. כן באה המשנה ללמד, שיש לאפשר לכל העניים במידה שווה לזכות בלקט ואסור להפלות בין עני לעני.

הַמוֹכֵר אֶת שְׂדֵהוּ - עם הקמה, **הַמוֹכֵר מִתֵּר** - בלקט ובשכחה ובפאה של השדה אם עני הוא, שהרי אינו עוד בעל השדה, ו**הַלֹּקֵחַ אֶסוּר** - אף שעני הוא ועדיין לא שילם בעד השדה, או שלוח מעות ושילם (רמב"ם), אסור לקונה ליטול מתנות עניים משדה זו, לפי שבעל השדה הוא. בירושלמי מבואר, שהמדובר כאן במוכר שדה וקמתה, אבל המוכר את הקמה בלבד, ושייר לעצמו את גוף הקרקע, גם המוכר וגם הלוקח אסורים במתנות עניים של השדה, שלגבי המוכר אנו אומרים: הרי זה "שדך", ולגבי הלוקח - הרי זה "קצירך", שכן נאמר במתנות עניים: "לא תכלה פאת שדך... ולקט קצירך לא תלקט..." **לֹא יִשְׁכֹּר אָדָם אֶת הַפּוֹעֵלִים** - בירושלמי הגירסה היא: לא ישכור אדם את הפועל, **עַל מִנַּת שְׂלִלְקָט בְּנֹו אַחֲרָיו** - בתנאי שבנו של הפועל ילקט אחריו, שעל ידי כך מוריד לו הפועל משכרו ונמצא בעל הבית מרוויח על חשבון העניים, וכן נשללת האפשרות מהעניים לזכות בלקט, שהפועל מניח לבנו ללקט יותר מלשאר העניים. ברם, אם לא התנה עמו על כך, שנינו בברייתא: "השוכר את הפועל - ילקט בנו אחריו" (גמרא בבא מציעא יב, א). **מִי שְׂאִינוּ מִנִּית אֶת הָעֲנִיִּים לְלֶקֶט** - אלא רוצה ללקט בעצמו ולחלק לעניים ("תפארת ישראל"), ויש מפרשים שפיסקה זו היא כלל, ואחר כך באה המשנה ומפרשת את הדברים ("משנה ראשונה"), או **שֶׁהוּא מִנִּית אֶת אֶחָד, וְאֶחָד לֹא** - שלעני אחד מרשה בעל השדה ללקט. ולעני אחר אינו מרשה, או **שֶׁהוּא מְסִיעַ אֶת אֶחָד מֵהֶם** - או שבעל השדה עוזר לאחד מן העניים בלקיטה, **הָרִי זֶה גִּזְלָה אֶת הָעֲנִיִּים** - אותם עניים שגרע זכותם בלקט; **עַל זֶה נֶאֱמַר: "אֶל-תִּסַּג גְּבוּל עוֹלָם"** - כלומר שכתוב: אל תסג גבול עולם, ודורשים: אל תקרא "עולם" אלא "עולים", ומובא בירושלמי, שיש מפרשים שהכוונה היא לעולי מצרים, ופירוש הדברים: אל תשנה האזהרות שבתורה שניתנו ליוצאי מצרים ("גבול" - דברים שהוגבלו והוגדרו); יש מפרשים, שהכוונה היא ל"יורדים" (אלה שירדו מנכסיהם בלשון "סגי-נהור" (כלומר, שמכנה הכתוב את העניים "עולים" כדרך שקוראים לעוור "סגי נהור" - רב האור), ובא הכתוב להזהיר שלא להסיג גבול העניים ולא לקפח את מתנותיהם. בעל "תוספות יום טוב" מעיר, שפעמיים נאמר פסוק זה במשלי: א) בפרק כב פסוק כח: "אל תסג גבול עולם אשר עשו אבותיך", ב) בפרק כג, י: "אל תסג גבול עולם ובשדי יתומים אל תבוא", מכאן שהמפרשים "אלו עולי מצרים" מתיחסים לפסוק הראשון המסיים: "אשר עשו אבותיך"; והמפרשים "אלו שירדו מנכסיהם" מתיחסים לפסוק השני המסיים: "ובשדי יתומים אל תבוא".

משנה ז

ולא שכחו בעל הבית - כגון
דבעל הבית בשדה, דקאי גביה
וזכי ביה. אבל בעל הבית בעיר
הוי שכחה אף על גב דלא שכחו
בעל הבית:

הַעֲמֹר שְׂשֻׁכְּחוֹהוּ פּוֹעֲלִים, וְלֹא שְׂכָחוּ
בְּעַל הַבַּיִת, שְׂכָחוּ בְּעַל הַבַּיִת וְלֹא
שְׂכָחוֹהוּ פּוֹעֲלִים, עֲמָדוֹ עֲנִיִּים בְּפָנָיו
אוֹ שִׁחְפוּהוּ בְּקֶשׁ - הִירִיזָה אֵינוֹ שְׂכָחָה.

קש

הקש הוא גבעול הצמח ועליו, של מיני התבואה והקטניות, שמתייבשים לקראת הבשלתם המלאה של הזרעים. רובם המכריע של הצמחים החד-שנתיים הם צמחים 'מסיימים': עם הבשלת הזרעים וצבירת כל החומרים הנחוצים לזרע, הגבעול והעלים מסיימים את תפקידם, מתייבשים ומתים. לעומתם בצמחים ש'אינם מסיימים', הגזע (הגבעול), הענפים והעלים ממשיכים להתקיים ולהניב את היבול הבא.

קצירת התבואה פירושה חיתוך הגבעול והעלים כשהם יבשים. במהלך הדיש והזרייה מפרידים את הזרעים משאר חלקי הצמח; הזרעים נאספים ונשמרים לאכילה ולזריעה, ואילו הקש נאסף לשימושים אחרים.

קש ותבן: המונח 'קש' במקרא ובחז"ל מתאר בעיקר את חומר הגלם- הגבעול של הצמח בעודו מחובר, ולאחר תלישתו מהקרע, או חלקים קשים מהצמח שנותרו לאחר הדיש והזרייה.¹ ה'תבן' לעומת זאת הוזכר רק כחלקי הצמח שנותרו לאחר הדיש והזרייה, שמוכנים לשימוש, או לאחר עיבוד הקש למאכל בהמה.²

שימושים בקש: הקש שימש בימי קדם להסקת כירות,³ לחימום המים למרחץ⁴ ועוד.

פירוש קהתי

ממשנה זו ואילך עוסקות המשניות בדיני שכחה. - כתוב בתורה (דברים כד, יט): "כי תקצור קצירך בשדך ושכחת עומר בשדה לא תשוב לקחתו, לגר ליתום ולא למנה יהיה, למען יברך ה' אֱלֹהֶיךָ בכל מעשה ידיך". מצוה זו נקראת מצוות שכחה. ושונה מצוה זו מכל המצוות שבתורה, שכל המצוות אין אדם מקיימן אלא על ידי זכירה, כמו שכתוב (במדבר טו, לט): "וזכרתם את כל מצוות ה' ועשיתם אותם"; ואילו מצוה זו היא להיפך, אדם מקיים אותה דווקא על ידי שכחה, והקב"ה מזכהו במצוה זו. וכן שנינו בתוספתא: מעשה בחסיד אחד ששכח עומר בתוך שדהו, ואמר לבנו: צא והקרב עלי פר לעולה ופר לשלמים. אמר לו: אבא, מה ראית לשמוח בשמחת מצוה זו מכל מצוות שבתורה? אמר לו: כל מצוות שבתורה נתן לנו המקום לדעתנו, זו שלא לדעתנו - כלומר שהשכחה נעשית מאליה קניין העניים, והעניים זוכים בה לפני שנודע לבעל השדה ששכח, ומתקיימת כל המצוה בלי ידיעתו (עיין רא"ם ושפתי חכמים תצא כד, יט) - שאילו לא היה ברצון לפני המקום, לא באה מצוה זו לידינו; אלא הרי הוא אומר: "כי תקצור קצירך..." ושכחת עומר בשדה... למען יברך... קבע לו הכתוב ברכה; והלא דברים קל וחומר: מה אדם

1 תוספות שבת לו, ב ד"ה כירה, בבא מציעא קג, א ד"ה המקבל, פליקס, החקלאות, תש"ן עמ' 261.

2 ראה רש"י שמות ה, יב שבני ישראל נאלצו לאסוף את הקש המתפזר כדי לעשות מומנו תבן לטיט. רש"י שמואל ב כד, כב מבאר שהקש הוא חומר הגלם של התבואה שמכנים אותו ועושים אותו תבן כדי שישמש למאכל בהמה. שנות אליהו שבת ז, ד.

3 בבלי שבת לו, ב, "כירה שהסיקוה בקש ובגבבא".

4 משנה שביעית ח, יא.

בשל אורך סיביו של הקש הוא שימש בין היתר לבנייה, כדברי פרעה.⁵ לעיתים שרפו את הקש שנותר בשדה לאחר הקציר כדי לזבל את הקרקע.⁶ במשנתנו מובא שהעניים השתמשו בקש, שכאמור כבר אינו מכיל את זרעי הצמח, כדי לחפות עומרים שנותרו בשדה. מכיוון ששכחה זו אינה תוצאה של שכחת הבעלים אלא של הסתרת מכוונת של העומר מפני הבעלים, אין לעומר זה דין שכחה, כפי שדורש הירושלמי את הפסוק "ושכחתה - פרט לטמון",⁷ והוא ממשיך וקובע כי אם החמרים המובילים את התבואה הם חלק מצוות הקוצרים, במידה ושכחו עומרים בשדה - עומרים אלו אינם שכחה. הערך התזונתי של קש הוא נמוך, כיום הוא משמש לרוב להזנת בעלי חיים שאינם זקוקים למנות עשירות באנרגיה או בחלבון,⁸ וכן לצורך יבוש מרבץ בעלי החיים וכדומה.

קש

5 שמות ה, טז.

6 פליקס, החקלאות, תש"ן, 84. עפ"י ירושלמי שבת ז, ב, תוספתא (ליברמן) פאה ב, יט.

7 ירושלמי פאה ה, ז, בבלי סוטה מה, א.

8 רק כ־40 אחוזים מן הקש ניתנים לעיכול על ידי בעלי החיים. הקש עשיר בליגנין, חומר שנוצר עם התייבשות הצמח והתבגרותו. הליגנין הוא בין החומרים שמערכת העיכול מתקשה לפרק, ועל כן קש אינו מתעכל. הקש מיועד להזנת פרות או כבשות לפני המלטתן ולהזנת בקר שמיועד לפיטום. הזנת סוסים פעמים רבות מבוססת על קש, בונדי, הזנת, 1992, עמ' 61-62, ועמ' 565.

שלא נתכוון לזכות וזכה, מעלין עליו כאילו זכה, המתכוון לזכות וזכה, על אחת כמה וכמה! - משנתנו באה ללמד שאין דין שכחה לעומר שנשכח בשדה אלא אם כן הוסחה ממנו גם דעתו של בעל השדה וגם דעתם של הפועלים.

הַעֲמֹר שֶׁשָּׁכְחוּהוּ פּוֹעֲלִים - בשעה שאספו את עומרי התבואה לגדיש, וְלֹא שָׁכְחוּ בַעַל הַבֵּית - שהיה אתם באותה שעה בשדה, וזכור היה לו העומר הזה, הרי זה אינו שכחה - שנאמר (דברים כד, יט): "כי תקצור קצירך בשדך ושכחת עומר בשדה לא תשוב לקחתו לגר ליתום ולא למנה יהיה", ודרשו: "קצירך... ושכחת" - שבעל הקציר שכח את העומר, אבל אם בעל הקציר לא שכחו, אף על פי שהפועלים שכחוהו, אין לו דין שכחה. ברם, אם בעל השדה היה בעיר, העומר ששכחוהו הפועלים הריהו שכחה, אף על פי שלא שכחו בעל השדה. **שָׁכְחוּ בַעַל הַבֵּית** - עומר ששכחו בעל השדה, וְלֹא שָׁכְחוּהוּ פּוֹעֲלִים - אף זה אינו שכחה, שכתוב (שם): "כי תקצור... ושכחת", שגם הקוצר ישכחהו; אבל אם הקוצר לא שכחו, אף על פי שבעל השדה שכחו, אין זו שכחה. וכן אם עָמְדוּ עֲנִיִּים בְּפָנָיו - בפני העומר והסתירוהו מעיני בעל השדה והפועלים, או שֶׁחָפְזוּהוּ בְּקֶשׁ - כיסוהו בקש כדי שלא יראהו בעל הבית והפועלים, ואחר כך אמנם שכחוהו, הֲרִי זֶה אֵינוֹ שָׁכְחָה - לפי שהעניים גרמו לשכחת העומר הזה (הר"ש והרא"ש). ויש מבארים הטעם, ששכחה מחמת אונס אינה שכחה ("שנות אליהו").

משנה ח

לכובעות - לעשות מהן כמין
כובע בראש, שכך היו רגילין
לעשות עטרות של שבולין
ולשום בראש:

לכומסאות - אינם גבוהים
ובולטים למעלה ככובעות, אלא
נכפפים למטה שאינו נראה כל
כך, כמה דתימא (דברים לב)
הלא הוא כמוס עמדי:

ולחררה - קצר מעט ועמר,
כדי לגלגל עיסה לעשות
חררה קטנה ע"ג גחלים.
פ"א יש שקוצרים התבואה
ומגדישים אותה במקום אחד
עד שתתאסף. ואז נושאים
אותה למקום שדשים התבואה,
ומקום הדישה נקרא גורן, ומה
שמגדישים על גבי קרקע נקרא

הַמַּעֲמָר לְכֹבְעוֹת וּלְכֹמְסָאוֹת, לַחֲרָרָה
וּלְעֵמָרִים - אֵין לוֹ שְׂכָחָה. מִמָּנֹו וּלְגֹרֶן,
יֵשׁ לוֹ שְׂכָחָה; הַמַּעֲמָר לְגִדִּישׁ, יֵשׁ לוֹ
שְׂכָחָה, מִמָּנֹו וּלְגֹרֶן - אֵין לוֹ שְׂכָחָה. זֶה
הַפֶּלֶל: כָּל הַמַּעֲמָר לְמָקוֹם שֶׁהוּא גֹמֵר
מִלְּאָכָה - יֵשׁ לוֹ שְׂכָחָה, מִמָּנֹו וּלְגֹרֶן
- אֵין לוֹ שְׂכָחָה; לְמָקוֹם שֶׁאֵינוֹ גֹמֵר
מִלְּאָכָה - אֵין לוֹ שְׂכָחָה, מִמָּנֹו וּלְגֹרֶן -
יֵשׁ לוֹ שְׂכָחָה.

כובעות, כדמות כובע שמימיין בראש, ומה שמגדישים בחפירה בארץ נקרא כומסאות, לשון כמוס
עמדי, ומה שמגדישים בעגולה כדמות אבן הרחים נקרא חררה, ע"ש שהחררה עגולה:

ולעמרים - עשה עמרים קטנים, וסופו לעשות משנים ושלשה עומר אחד:

אין לו שכחה - כלומר מה ששכח בשדה בשעה שמוליך לא' מן המקומות הללו אינו שכחה דכתיב (שם
כט) כי תקצור קצירך בשדך ושכחת עומר בשדה, מה קציר שאין אחריו קציר אף עמור שאין אחריו
עמור, יצא אלו שיש אחריהן עמור:

ממנו ולגורן יש לו שכחה - המוליך מאחת מהמקומות הללו לגורן ושכח עומר באחת מן המקומות
הללו, הוי שכחה:

המעמר לגדיש - ורוצה שישארו באותו מקום ושם ידוש אותם, יש לו שכחה:

ממנו ולגורן - ואם נמלך עליהם אח"כ ומוליכם למקום אחר לדוש אותם, אין לו שכחה:

לכובעות ולכומסאות לחררה... ממנו ולגורן... לגדיש

במשנתנו מובא שדיני שכחה חלים רק בתום איסוף העומרים בשדה, עם העברתם לגורן. כל עוד האיסוף נעשה לערמות משנה בשדה, ויש להעביר את היבול אחר כך לערמות אחרות, לא חלים על העומרים דיני שכחה.¹

כמה ביאורים לכובעות וכומסאות, הצד המשותף לכל הביאורים הוא שמדובר בשלבים שונים של קצירת התבואה והכנתה לדיש או לשימושים אחרים:

1. ערמות קטנות: קצירת התבואה נעשתה בתלישה ביד או בקצירה במגל. כמות השיבולים שנקצרה בכל פעם תלויה בגורמים רבים: גודלו של המגל וכמות השיבולים שניתן לקצור בו בבת אחת, כמות השיבולים שהקוצר יכול לאחוז בכף ידו, צפיפות השיבולים בשדה ועוד.² אי לכך בסיום הקציר נוצרו בשדה ערמות רבות של תבואה, שהיה על החקלאי לקבץ לערמות גדולות יותר, להעבירן לגורן או למוכרן בשוק.³ הכובעות הן ערמות שמונחות על הקרקע וצורתן כשל כובע,⁴ וכומסאות הן ערמות שנערמו בתוך בורות בקרקע,⁵ או ערמות קטנות יותר מאשר כובעות, עומרים וכריכות. ערמות התבואה הגדולות נקראו עומרים או גדיש.⁶

1 ירושלמי כאן: "מה קציר שאין אחריו קציר אף עומר שאין אחריו עומר".

2 ראה לעיל פרק ג משנה ב, שהמשנה דנה במקרה שהבעלים קצרו את השדה באופן סלקטיבי, והותיר חלק מהתבואה בשדה. במקרה זה בוודאי העומר הראשוני שנוצר בעת הקציר היה מועט יותר מאשר העומר שנקצר כשהשדה היה זרוע במלואו.

3 בבלי סוטה מו, א.

4 רמב"ם פירוש המשנה כאן, ראה ביאור הגר"א לירושלמי כאן.

5 רמב"ם פירוש המשנה כאן.

6 תוספתא (ליברמן) פאה ג, ח "החותך כריכות ועתיד

פירוש קהתי

דרך הקוצרים להניח בשדה בשעת הקציר צורות צורות שיבולים, ולאחר גמר הקצירה אוגדים אותם לעומרים, ואחר כך צוברים את העומרים למקום אחד ועושים מהם גדיש, היינו ערימה גדולה של כל העומרים, ומשם מביאים אותם לגורן לדיש. ויש שצוברים את העומרים ומביאים אותם ישר לגורן. ויש שעושים לפני הגדיש או הגורן ציבורים קטנים של העומרים שעורכים אותם בצורות שונות, כגון בצורת כובעים וכיוצא בזה. משנתנו באה איפוא ללמד, שדין שכחה אינו חל אלא על עומר שנשכח בשעת העימור לגדיש או לגורן, אבל כשמעמרים לערימות ערימות לפני הגדיש או לפני הגורן, לא חל עדיין על העומרים הללו דין שכחה, שנאמר: "כי תקצור קצירך בשדך ושכחת עומר בשדה" - מה קציר שאין אחריו קציר, אף עימור שאין אחריו עימור, כלומר שאין דין שכחה אלא בעומר שנשכח בשעת העימור לגדיש או לגורן לשם דישה, אבל לא בעומר שנשכח בשעת עימור לעריכת ערימות שונות, שיש עוד לעמר אותן אחר כך לגדיש או לגורן.

הַמְעֵמֵר לְכֻבְעוֹת - האוסף עומרים לעשות מהם ערימות קטנות בדמות כובעים, וְלִכְמָסָאוֹת - או לעשות מהם ציבורים בצורת

2. ייבוש התבואה: עימור התבואה בשיטות שונות כדי לייבשה לאחר הקציר. יש והקציר נערך לפני השיבולים התייבשו במלואן, אם בשל הצורך לנצל את רטיבות הקרקע כדי לזרוע בה, ואם בשל צורך במזון. לעיתים ביקש החקלאי להשאיר את השיבולים בשדה עוד ימים מספר כדי שתתייבשנה במלואן. כובעות הן שיבולים שהושארו זקופות, כשראשן כלפי מעלה, לצורך זירוז יבושן (לעיתים הבשלת התבואה לא הייתה אחידה, ולא רצו לאחר את הקציר, על כן העמידו שיבולים שטרם יבשו לחלוטין בשמש, לגמר הייבוש). הכומסאות הן שיבולים שהושארו כשראשן מונח על הקרקע.⁷ לדעת פליקס⁸ כוונתו של בעל השדה בהשאירו כך את השיבולים היא לעכב במקצת את תהליך הייבוש, או שאלו אופנים שונים של קשירת העומרים בחלקים שונים של הגבעול, סמוך לשיבולת או בחלקו התחתון של הגבעול.⁹

3. הגנה מפני השמש: עשיית

"כומסאות", שהן נמוכות מכובעים, כעין כיפות, לְחִרְרָה - לעשות מהם ערימה עגולה בדמות "חררה", כמין צורת עוגה או גלגל, וְלַעֲמָרִים - שאוסף עומרים קטנים לעשות מהם עומרים גדולים; הרמב"ם מפרש ש"כובעות" הן ערימות העומרים שמניחים על גבי הקרקע, ו"כומסאות" הן הערימות שאוספים בחפירות בארץ, ונקראות "כומסאות" מלשון "כמוס עמדי" (דברים לב, לד); מכל מקום המעמר לאחת הערימות הללו אֵין לוֹ שְׂכָחָה - אם שכח עומר בשעת עימור זה, אין לו דין שכחה, לפי שעימור זה אינו גמר מלאכה, שהרי יבוא אחריו עוד עימור, ואין דין שכחה אלא בעימור שהוא גמר מלאכה, כמו שביארנו למעלה. מְמַנּוּ וְלִגְרֹן - אבל אם שכח עומר בשעת הולכת העומרים מהערימות הללו שנימנו למעלה אל הגורן, יֵשׁ לוֹ שְׂכָחָה - שההולכה לגורן גמר מלאכת העימור הוא. הַמְעַמֵּר לְגֵדִישׁ - האוסף את העומרים לעשות מהם גדיש, היינו ערימה גדולה של כל העומרים, שממנה מעבירים את העומרים לגורן לדישה; יֵשׁ לוֹ שְׂכָחָה - אם שכח עומר בשעת העימור לגדיש יש לו דין שכחה, שהעימור לגדיש גמר מלאכה הוא. מְמַנּוּ וְלִגְרֹן - אבל אם שכח עומר בשעת העברת העומרים מהגדיש אל הגורן, אֵין לוֹ שְׂכָחָה - שאחרי גמר מלאכת העימור לא חל עוד דין שכחה. יש מפרשים, ש"המעמר לגדיש" היינו לדוש אותם שם, ו"ממנו לגורן" היינו שנמלך אחר כך להוליכם מן הגדיש אל הגורן לדישה. זֶה הַפֶּלֶל: פֶּל הַמְעַמֵּר לְמָקוֹם שֶׁהוּא גִמְרָה מְלָאכָה - של העימור, כגון המעמר לגדיש, יֵשׁ לוֹ שְׂכָחָה - אם שכח עומר, יש לו דין שכחה, מְמַנּוּ וְלִגְרֹן, אֵין לוֹ שְׂכָחָה - שכבר נגמרה מלאכת העימור בגדיש, ואין שכחה אלא בגמר העימור, לְמָקוֹם שֶׁאֵינוֹ גִמְרָה מְלָאכָה - המעמר למקום שאינו גמר מלאכת העימור, כגון לכובעות וכדומה, אֵין לוֹ שְׂכָחָה - כמו שביארנו לעיל. מְמַנּוּ וְלִגְרֹן - המעמר ממקום שלא נגמרה בו מלאכת העימור ומעביר את העומרים אל הגורן, יֵשׁ לוֹ שְׂכָחָה - שכן באסיפת העומרים לגורן נגמרת מלאכת העימור.

לעמר... אין להם שכחה".

7 כן מסביר פליקס, החקלאות, תש"ן, 213, את דברי הערוך ערך כובע.

8 פליקס, החקלאות, תש"ן, עמ' 213-214.

9 ריבמ"ן, ר"ש כאן באפשרות השנייה.

מעין כובע או כיסוי לראש מהשיבולים בעת הקציר,¹⁰ או יצירת מעין שכבת בידוד בין רגלי הקוצרים לקרקע.¹¹ הקציר נערך בקיץ, כשלא יורדים גשמים. בתקופה זו החמה קופחת על ראשי הקוצרים, והקרקע מתחממת, ולכן יש למצוא דרכים להגן על הקוצרים מפני נזקי השמש. הגנה זו נעשתה בין השאר על ידי שימוש בשיבולים כבשכבת מגן.

המשותף לכל הפירושים לעיל לעניין זה הוא כי מדובר בעימור ביניים, טרם העימור הסופי והעברת העומרים למשטח הדיש. על כן בשלב זה אין דין שכחה נוהג, מאחר שזהו שלב ביניים של המלאכה ולא עימור סופי.

חררה

במשנתנו מובא שבמקרה של מעמר ל"חררה" אין דין שכחה. החררה הוזכרה בחז"ל¹² שהיא מעין כיכר לחם עגולה שנאפית על גבי גחלים,¹³ או כלי ברזל עגול שנראה כחררה.¹⁴ משמעותה במשנתנו היא: עומרים שנעשו כעגול,¹⁵ עומרים שבעל השדה מעוניין לשורפם,¹⁶ מעט יבול שנקצר כדי להכינו לאכילה,¹⁷ או סוג מסוים של צלחת: "כלי שדומה למגש שאין בו בית קבול להוליך בו חרות לתנור וצורתו כמו חררה גדולה".¹⁸ ייתכן גם שמדובר במעט זרעים ש"נשדפו מהזרע".¹⁹ לפי כל הפירושים האלו אין מדובר על סיום איסוף התבואה, ולכן אין לעומרים אלו דין שכחה.

ערימות חציר

אגודות חציר

10 ר"ש, רא"ש. ההבדל ביניהם הוא באופן הנחתן על הראש: הכובעות בולטות מעל הראש, והכומסאות מונחות נמוך יותר.

11 רש"ס.

12 משנה שבת א, י: בבא קמא ב, ג: ראה בראנד, כלי החרס, תשי"ג, עמ' תקצו.

13 משנה כלים יא, ג.

14 רמב"ם, ערוך ערך 'חר' באפשרות ראשונה, ר"ש, תפא"י כאן. באופן דומה ביאר ש. ליברמן בתוספתא כפשוטה, פאה ג, א שמדובר בעומרים שנעמרו בצורה עגולה.

15 ריבמ"ץ לחררה. פי' לעשות ממנו חררה, רבינו ור"ש פירשו הנשרף מן הזרע, ותניא בתוספ' המעמר מפני הדליקה, דהיינו לחררה.

16 רא"ש רע"ב, ראה תפא"י שכתב: לעשות עוגה קטנה ע"ג גחלים.

17 מלאכת שלמה כאן עפ"י הרש"ס, הרש"ס מציין שכלי זה נקרא "טאבאק", طبق שפירושו צלחת.

18 ערוך ערך 'חר' באפשרות השנייה.

משנה א

בית שמאי אומרים הבקר לעניים - מי שהפקיר לעניים ולא לעשירים דין הפקר יש לו, ופטור מן המעשר, דכתיב בלקט ופאה (ויקרא יט) לעני ולגר תעזוב אותם, מה תלמוד לומר תעזוב אותם, למד על עזיבה אחרת דהיינו הפקר, שהיא כזו, מה זו לעניים ולא לעשירים אף מה שנאמר במקום אחר לעניים ולא לעשירים:

אף לעשירים כשמטה - דכתיב (שמות כה) והשביעית תשמטנה ונטשתה, מה ת"ל ונטשתה, למד על נטישה אחרת דהיינו הפקר, שהיא כשביעית, מה שביעית לעניים ולעשירים אף הפקר לעניים ולעשירים:

בֵּית שְׁמַאי אֹמְרִים: הַבָּקָר לְעֲנִיִּים, הַבָּקָר. וּבֵית הַלֵּל אֹמְרִים: אֵינוֹ הַבָּקָר, עַד שֶׁיִּבְקַר אֶף לְעֹשִׁירִים כְּשֶׁמָּטָה. כָּל עֹמְרֵי הַשָּׂדֶה שֶׁל קֶבֶב וְאֶחָד שֶׁל אַרְבַּעַת קָבִין, וְשִׁכְחוּ - בֵּית שְׁמַאי אֹמְרִים: אֵינוֹ שִׁכְחָה; וּבֵית הַלֵּל אֹמְרִים: שִׁכְחָה.

עומרים מקובצים בדרום הר חברון

הבקר

הבקר הוא הפקר, כך ככל הנראה נהגו בני ארץ ישראל לומר.¹ ההפקר נידון במצוות התלויות בארץ בכמה הקשרים מרכזיים, למשל בדיני השמיטה, כפי שנאמר: "והשביעית תשמטנה ונטשתה";² בחובת הפרשת תרומות ומעשרות בפירות הפקר,³ ובחובת הפרשת חלה מעיסה שהוכנה מחיטי הפקר.⁴ נחלקו בית שמאי ובית הלל האם הפקר שמועד רק לחלק מהציבור נחשב כהפקר.

פרק זה מוסיף לעסוק בדיני שכחה, אלא שאגב המחלוקת שבין בית שמאי לבית הלל בענין שכחה, השנויות במשנתנו ובמשנה הבאה, מובאת בתחילת פרקנו גם המחלוקת שביניהם בענין הפקר לעניים. וכבר הזכרנו (למעלה א, ו), שתבואת הפקר פטורה מתרומה וממעשרות, שנאמר במעשרות (דברים יד, כט): "ובא הלוי כי אין לו חלק ונחלה עמך והגר והיתום... ואכלו ושבועו", ודרשו: מה ש"אין לו חלק עמך" חייב במעשר, יצא הפקר, שידך וידו שווין בו, כלומר שיש לו חלק בהפקר כמו שיש לך, הלכך כל הזוכה בו פטור ממעשרות.

בֵּית שְׁמַאי אוֹמְרִים: הַבֶּקֶר לְעֵנִיִּים, הַבֶּקֶר - "הבקר" כמו הפקר, ב"ת במקום פ"א, שאותיות אלו מתחלפות זו בזו. בית שמאי סוברים, שהמפקיר תבואתו לעניים בלבד, ולא לעשירים, הרי זה הפקר, ופטורה מן המעשרות כדין מתנות עניים. וכן מבואר טעמם בירושלמי, שנאמר בפאה ובלקט (ויקרא יט, י): "לעני ולגר תעזוב אותם", מה תלמוד לומר: "תעזוב אותם" (והלוא די היה לומר: לעני ולגר יהיו)? אלא לימד הכתוב על "עזיבה" אחרת, דהיינו הפקר, שהיא כזו: מה זו לעניים ולא לעשירים ופטורה מן המעשר, אף הפקר לעניים ולא לעשירים, שגם אם הפקיר לעניים בלבד הריהו הפקר, ופטור מן המעשר. וּבֵּית הֵלֵל אוֹמְרִים: אֵינוּ הַבֶּקֶר, עַד שֶׁיִּבְקֶר אֶף לְעֹשִׁירִים - המפקיר לעניים בלבד אינו הפקר עד שיופקר לכל אדם, בין לעניים ובין לעשירים, פְּשָׁמִיטָה - כשנת השמיטה שתבואתה הפקר לכל. ובירושלמי מבואר טעמם, שכתוב בשמיטה (שמות כג, יא): "והשביעית תשמטנה ונטשתה", מה תלמוד לומר "ונטשתה"? לימד הכתוב על "נטישה" אחרת, דהיינו הפקר, שהיא

1 פעמים רבות מתחלפות האותיות ב"ת ופ"א בעברית, ולכן הכוונה היא הפקר, ראה רמב"ן שמות טו, י; שרביט, תורת, 2016, עמ' 289.

2 שמות כג, יא; במשנה שביעית ה, ז נידונה כמות הפירות שניתן לקחתה לביתו של האדם.

3 משנה פאה א, ו; תרומות א, ה, דין זה נלמד מהפסוקים, ראה ירושלמי כאן ומעשרות א, א, רמב"ם הלכות תרומות ב, א.

4 משנה חלה א, ג.

כשביעית: מה שביעית תבואתה הפקר לעניים ולעשירים, אף הפקר לעניים ולעשירים. מכאן, שהמפקר תבואתו לעניים בלבד אינה הפקר וחייבת במעשרות. **כָּל עֲמֹרֵי הַשָּׂדֶה שֶׁל קֶבֶב קֶב -** אם כל העומרים שבשדה היו בני קב אחד, והוא ששית הסאה (כ-2 ליטרים) **וְאֶחָד שֶׁל אַרְבַּעַת קָבִין -** וביניהם היה עומר אחד גדול של ארבעה קבים, **וְשָׂכָחוּ -** ושכח את העומר הגדול הזה בשעת העימור, **בֵּית שְׁמַאי אוֹמְרִים: אֵינוֹ שָׂכָחָה -** אין לו דין שכחה, ומותר לבעל השדה לחזור ולקחתו. הטעם הוא, שלדעת בית שמאי (להלן משנה ה) ארבעה עומרים ביחד אינם שכחה, וסוברים הם שרואים את העומר הגדול כאילו הוא חלוק לארבעה עומרים של קב קב. **וּבֵית הַלֵּל אוֹמְרִים: שָׂכָחָה -** אף על פי שהוא גדול פי ארבעה משאר העומרים, יש לו דין שכחה, שאין בית הלל סוברים "רואים אותו כאילו הוא חלוק". ואם היה גדול יותר מכפי ארבעה נראה לפי הרמב"ם שאין לו דין שכחה אף לדעת בית הלל (הל' מתנות עניים ה, יז).

משנה ב

לגפה - גדר אבנים סדורות זו
על זו בלא טיט:

ולכלים - כלי המחרישה:

בית שמאי אומרים אינו שכחה
- פלוגתייהו דב"ש וב"ה בעומר
שהחזיק בו להוליכו לעיר ונתנו
בצד הגפה או בצד הגדיש ושכחו
שם, שבית שמאי אומרים אינו
שכחה שהרי זכה בו:

הַעֲמָר שֶׁהוּא סָמוּךְ לַגֶּפֶה וְלַגְדִּישׁ, לַפֶּקֶר
וְלַפְּלִים, וְשָׁכְחוּ - בֵּית שְׁמַאי אֹמְרִים:
אִינוֹ שְׁכָחָה וּבֵית הַלֵּל אֹמְרִים: שְׁכָחָה.

ובית הלל אומרים שכחה - והא דתנן לקמן במתניתין העומר שהחזיק בו להוליכו לעיר ושכחו מודים
בית הלל לב"ש שאינו שכחה, זהו כשלא הניחו אצל הגפה או אצל הגדיש. פירוש אחר בש"א אינו
שכחה אפילו בעומר שלא החזיק בו כלל לא הוי שכחה, דהואיל והניחו אצל דבר המסויים עתיד לזכרו,
ובה"א שכחה כל זמן שלא החזיק בו. ומודים ב"ה שאם החזיק בו ואח"כ שכחו שאינו שכחה, כדאמרינן
בסמוך:

הקדמה

משנתנו עוסקת באיסוף העומרים בשדה, ודנה אם דיני שכחה חלים על עומר שהושאר סמוך לחפצים שונים, או לבעלי חיים המצויים בשדה. בירושלמי הובאה חלוקה בין דברים שהם "מסוימים" לדברים ש"אינם מסוימים". הסברים אחדים יש לחלוקה זו: בין חפצים קבועים שמתקיימים זמן רב במקום אחד¹ (גפה וגדיש) לחפצים שניידים ממקום למקום (כלי עבודה ובעלי חיים), או בין חפצים זמניים בשטח (גפה וגדיש) לעומת אלו שמתקיימים בו זמן רב (בית הבקר ובית הכלים)², כפי שיפורט להלן.

דינם של כל אלו הוא זהה - לדעת בית שמאי אם יש עומר בסמוך אליהם חלים עליו דיני שכחה, ולדעת בית הלל אין חלים עליו דינים אלו. מסקנת הירושלמי היא שמחלוקתם של בית שמאי ובית הלל נסובה סביב השאלה הבאה: כשהעומר ניטל על ידי הבעלים כדי למוכרו בשוק, או כדי לקחתו לביתו, והונח לאחר מכן סמוך לארבעת המקומות האלו, האם חלים עליו דיני שכחה.³

תהליך הקציר נמשך זמן רב, וכלל מלבד הקציר את ייבוש התבואה, ואחריו דישה, זרייה ועוד. שלבים אלו דרשו גם שימוש בבעלי חיים ובכלי עבודה שונים שהושארו בשדה.⁴ לעיתים אף נבנו מבנים מיוחדים בעבור הכלים ובעלי החיים על מנת לשומרם.⁵ לדעת בית שמאי,

פירוש קהתי

משנתנו מביאה מחלוקת נוספת בין בית שמאי לבית הלל בענין שכחת עומר בשדה.

העֹמֶר שֶׁהוּא סָמוּךְ לַגֶּפֶה - גדר אבנים שאינן מדובקות בטיט, וְלַגְדִּישׁ - או סמוך לכרי הגדול של העומרים, לַבֶּקֶר - או אצל המקום שעומדות שם בהמות העבודה (ויש קוראים "בֶּקֶר" בשני סגלים, ומפרשים: בית הבקר - "מלאכת שלמה"), וְלַפְּלִים - או על יד המקום שמונחים שם כלי המחרשה, וְשִׁכְחוֹ - כשאסף את העומרים לגורן שכה את העומר הזה, בֵּית שְׁמַאי אוֹמְרִים: אֵינוֹ שִׁכְחָה - אין לו דין שכחה, ומותר לו לחזור וליטלו, שהואיל והעומר מונח על יד דבר המסויים, עתיד בעל השדה להיזכר בו, ולפיכך אינו שכחה. וּבֵית הַלֵּל אוֹמְרִים: שִׁכְחָה - שאין הדבר המסויים מציל את העומר מדין השכחה, והואיל ושכחו, הריהו "שכחה", והוא שייך לעניים. בירושלמי מובא, שכך שנה רבי יהושע משנה זו, כמו שביארנוה. אבל רבי אליעזר אמר: "לא נחלקו בית שמאי ובית הלל על העומר שהוא סמוך לגפה ולגדיש ולבקר ולכלים ושכחו, שהוא שכחה, ועל מה נחלקו? על העומר שנטלו (על מנת להוליכו לעיר) ונתנו בצד הגפה, בצד הגדיש, בצד הבקר, בצד הכלים, ואחר כך שכחו,

1 כך מובא בשנות אליהו את חלוקת הירושלמי.

2 כך מובא הרש"ס את חלוקת הירושלמי.

3 ראה ירושלמי כאן, רמב"ם, ריבמ"ץ ור"ש. בשנות אליהו דן בסוגים השונים של החפצים שהוזכרו במשנה, ובהבדלים בין עצמים מוגדרים - בקר וכלים, לבין עצמים המחוברים לקרקע - גפה וגדר.

4 ראה לעיל בהקדמה לפרק ה, שהקציר נמשך מספר חודשים.

5 ראה לעיל פרק ד משנה ה.

מורג

שבית שמאי אומרים: אינו שכחה, מפני שזכה בו; ובית הלל אומרים: שכחה". ואף רבי אלעזר בן עזריה הסכים לדברי רבי אליעזר (גם בתוספתא מובאים הדברים בקצת שינוי לשון, ומפרשים שונים נושאים ונותנים הרבה בפירושה של משנתנו. עיין "משנה למלך" על הרמב"ם הלכות מתנות עניים ה, ג).

מכיוון שמדובר בבעלי חיים ובמקומות ידועים בשדה, הבעלים זוכר אותם ואת המונח לידם ולא חלים על התבואה דיני שכחה, ולדעת בית הלל אף אם הניח את התבואה במקומות אלו חלים עליה דיני שכחה.

גפה

הגפה היא גדר נמוכה,⁶ אבנים הסדורות זו על גב זו בלא טיט,⁷ בדומה לטרסה. גדר זו עשויה מעץ או מקנים,⁸ משער שמגיפים אותו, או שהגפה שבה עוסקים היא מקום הסמוך לשער במקום שבו מגיפים אותו.⁹

הגפה הוזכרה במשנה במסכת כלאים כחוצצת בין שני מיני זרעים, וניתן לזרוע שני מיני זרעים שונים משני צידיה ואין בכך משום כלאי זרעים.¹⁰ הגפה הוזכרה גם בדיני מציאה ואבדה, כשהונח סמוך לה חפץ ללא סימן מיוחד, והסימן היחיד הוא מיקום האבדה. במקרה זה נפסק כי אין ליטול את החפץ, מכיוון שהגפה היא מקום ש"משתמר קצת".¹¹ לכן הנחת חפץ סמוך אליה יש בה משום סימן מסוים.¹²

הקרקע שיועדה לחקלאות הייתה פעמים רבות זרועה אבנים, במיוחד בשדות המצויים בהרים, או בעמקים הסמוכים להם. כדי לעבד את הקרקע כראוי היו צריכים לסקל אותה.

6 הגפה שונה מגדר רגילה, שהרי המושנה בבבא מציעא חילקה בין גדר לגפה, קמ"ל שמדובר בשני דברים שונים, ויתכן שמדובר בגדר נמוכה שנבנתה בקצה הגורן כדי להקל על הכנת התבואה לדישה ראה אביצור, כלי האסיף, תשכ"ו, עמ' 60.

7 ר"ש, רא"ש, רע"ב.

8 רש"י, מאירי בבא מציעא כה, ב.

9 רמב"ם פירוש המשנה כאן, ערוך ערך גף, רבנו חננאל בבא מציעא כה, ב, פסקי רי"ד בבא מציעא כה, ב.

10 משנה כלאים ב, ח.

11 תוספות, רמב"ן בבא מציעא כה, ב.

12 משנה בבא מציעא ב, ג.

האבנים שסוקלו שימשו לשימושים מגוונים, למשל לבניית מדרגות חקלאיות - טרסות, להדליית צמחים עליהן, או להקמת גדרות המפרידות בין השדות או בין השדה לרשות הרבים. במשנתנו מובא שיצרו מאבנים אלו גדרות נמוכות או יצרו שער לשדה. הנחת חפץ או תבואה סמוך לגדרות אלו מלמדת שהבעלים מעוניין לשומרם או ליטלם לאחר מכן. יחד עם זאת לדעת בית הלל לא די בכך, ועל עומר שהונח לצד הגדר חלים דיני שכחה.

גדיש

הגדיש הוא עומרים אחדים שנערמו יחדיו לערמה גדולה.¹³ כפי שנתבאר לעיל בפרק ה מושנה א, במהלך הקציר הקוצר יצר עומרים קטנים, לרוב לפי יכולת אחיזתו ביד אחת, ולאחר הקציר היה עליו לאסוף את העומרים הקטנים לערמות גדולות, וערמות אלו הן הגדיש. לעיתים איסוף הערמות נועד כדי לייבש את העומרים, ולעיתים כדי להקל על הובלתם, ראה להלן מושנה ו. כשעומר נמצא סמוך לגדיש, ואינו חלק מערמת העומרים הגדולה, נחלקו התנאים אם הוא נחשב לחלק מהגדיש.

בקר

שתי שיטות יש לפירוש ה"בקר". האחת, "בית הפקר",¹⁴ ומדובר אם כן בבהמות העבודה הנמצאות בשדה וניידות ממקום למקום. ויש שגורסים "בית הפקר", ולדעתם מדובר במבנה קבוע שבו שוכנים בעלי החיים שמשמשים לעבודות החקלאיות.¹⁵ הבקר היה כוח העבודה העיקרי של החקלאי, החל בחרישת השדה, עבור לדישת היבול וכלה בהובלת היבול מהשדה או מהגורן ליעד. הקציר, הדיש והובלת היבול לבית נמשכו זמן רב, ויתכן שבעל השדה ייעד מקום מסוים לצורך שמירת הבהמות. בית הבקר מחד גיסא אינו משמש למגורים, ולא ניתן להגדירו כביתו של האדם וכמקום הסופי שמובילים אליו את התבואה, ומאידך גיסא הוא קבוע בשדה.¹⁶

בקר רתום למחרשה, קרדיט: Biswarup Ganguly

¹³ רמב"ם פירוש המשנה.

¹⁴ כך מובא בפירוש המשנה לרמב"ם, מהדורת פיקסלר, תש"ע, עמ' רנט על פי צילום כתב היד של הרמב"ם.

¹⁵ רש"ם פאה ו, ג.

¹⁶ במושנה עירובין ח, ד הובא שבית הבקר הוא מקום שניתן לדור בו, לעומת בית שער שלא נחשב מקום דירה.

כלים

בדומה למחלוקת בהגדרת "בקר", לדעת הסוברים שמדובר בבעלי חיים, הכלים הם כלי החרישה, ומדובר בכלים שנעים ממקום למקום, לפי השימוש של מעבד הקרקע בהם.¹⁷ לעומת זאת לדעת הסוברים שמדובר בבית, גם כאן מדובר שמניחים בו את כלי העבודה הנצרכים לעבודת השדה, ומדובר אם כן במקום מוגדר וקבוע.¹⁸

מחרשה עתיקה

17 רמב"ם פירוש המשנה, רע"ב כאן.

18 רש"ס פאה ו, ג, מלאכת שלמה.

ראשי שורות העומר שכנגדו מוכיח -
לקמן בסמוך מפרש לה:

משנה ג

ראשי שורות, העמר שִׁכְנָגְדוּ
מוכיח, העמר שִׁהְחִזִּיק בּוֹ
לְהוֹלִיכּוֹ אֶל הָעִיר, וּשְׂכָחוּ -
מוֹדִים שְׂאִינוֹ שְׂכָחָה.

	מזרח										
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	
→	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	א
	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	ב
	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	ג
	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	ד
	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	ה
	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	ו
	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	ז
	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	ח
	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	ט
	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	י
	מערב										

לאחר שלמדנו במשנה הקודמת שנחלקו בית שמאי ובית הלל בענין העומר שהוא סמוך לדבר המסויים, ולדעת בית הלל יש בו דין שכחה, באה משנה זו ללמדנו בענין עומרים "מסויימים", שמודים בהם בית הלל שאין להם דין שכחה.

ראשי שורות - העומרים שהם ראשי שורות, כמפורש במשנה הבאה; או **העמר שִׁכְחָהּ מוֹכִיחַ** - כגון שהיו לו עשר שורות של עשרה עשרה עומרים, כזה: שאפשר לעמרם (היינו לאסוף

את העומרים לגדיש) לפי השורות שמצפון לדרום או לפי השורות שממזרח למערב, והתחיל לעמר שורה א' מצפון לדרום, ושכח עומר אחד, כגון עומר מספר 6 שבשורה א', הרי זה שכנגדו, דהיינו עומר מספר 6 שבשורה ב' שעדיין לא עימרו, מוכיח עליו (על עומר מס' 6 שבשורה א') שאינו שכחה, לפי שאפשר לומר שלא מחמת שכחה הניחו בשעת עימור שורה א', אלא שבדעתו לעמר כל אותו טור 6 ממזרח למערב (תוספתא; "מלאכת שלמה"; "תפארת ישראל"); או **העמר שִׁכְחָהּ בּוֹ** - המעמר, **לְהוֹלִיכּוֹ אֶל הָעֵיר** - והניחו לפי שעה בשדה, ו**שָׁכַח** - אחר כך, בכל אחד מאלו שנימנו במשנתנו, **מוֹדִים** בית הלל, **שֶׁאֵינוֹ שָׁכַח** - הטעם בראשי שורות כמבואר במשנה הבאה; בעומר שכנגדו מוכיח כמו שבארנו למעלה, שיש הוכחה שלא הסיח דעתו מן העומר ולא שכחו, ובעומר שהחזיק בו להוליכו אל העיר הטעם הוא, שהואיל והחזיק בו זכה בו ושוב לא חל בו דין שכחה. ברם, הטעם שהזכרנו אינו אלא לפי שיטת רבי יהושע בפירושה של המשנה הקודמת (עיין שם), אבל לשיטת רבי אליעזר במשנה הקודמת שבית שמאי ובית הלל נחלקו דווקא בעומר שהחזיק בו להוליכו לעיר ונתנו בצד הגפה או בצד הגדיש וכדומה ושכחו - קשה היא משנתנו. ואמנם לדעת מפרשים אחדים משנתנו רבי יהושע היא. ויש מפרשים משנתנו אף לשיטת רבי אליעזר, שלדעתו נחלקו בית שמאי ובית הלל דווקא בנתנו, לאחר שהחזיק בעומר, בצד הגפה או בצד הגדיש, כלומר בצד דבר המסויים, אבל אם הניחו בשדה סתם, לא סמוך לדבר המסויים, ואחר כך שכחו, בכגון זה באה משנתנו ללמד שמודים בית הלל שאין לו דין שכחה. ומהו הטעם? בזה נדחקים מאד המפרשים. יש מבארים הטעם, לפי שכתוב "ושכחת עומר בשדה", וסוברים בית הלל: "ושכחת" היינו על ידי עצמך, ולא כשיש גורם חיצוני לשכחה, הלכך אם החזיק

בעומר להוליכו לעיר, ולא הניחו אצל דבר המסויים, נמצא שמה שהחזיק בו גרם אחר כך לשכחתו, שמאחר שהעומר היה כבר בידו חשב שנטלו עם כל שאר העומרים, ולכן אין לו דין שכחה אף לדברי בית הלל. ברם, כשהניחו אצל דבר המסויים היה לו לזכור בו מחמת המקום המסויים שנתנו שם, וכיון ששכחו הרי זה "שכחה" לדעת בית הלל ("תוספות יום טוב"; "תפארת ישראל"). ויש מבארים טעם אחר, שאם נתנו אצל דבר המסויים הרי זה כחוזר מדעתו הראשונה וכאילו לא נטלו להוליכו לעיר אלא כדי להניחו במקום אחר; הלכך אם שכחו אחר כך הרי זה שכחה. אבל כל שלא הניחו במקום מסויים עדיין כוונתו הראשונה (להוליכו לעיר) במקומה עומדת, אלא שלפי שעה הניחו בשדה, לפיכך אינו שכחה ("משנה למלך").

משנה ד

שנים שהתחילו מאמצע שורה - של עמרים, זה הפך פניו לצפון וזה הפך פניו לדרום:

ושכחו לפנייהם - לאחר שהתחילו לעמר דלגו עומר ושכחוהו, הוי שכחה, דקרינן ביה לא תשוב לקחתו (דברים כד):

ולאחריהם אינו שכחה - אם כשהפכו פניהם זה לצפון וזה לדרום והתחילו לעמר נשאר עומר אחד ביניהם ושכחוהו, אינו שכחה. לפי ששניהם סמכו זה על זה ומתוך כך נשכח:

יחיד שהתחיל מראש השורה - השתא מפרש להא דתנן לעיל ראשי שורות העומר שכנגדו מוכיח. כגון שיש כאן עשר שורות של עשר עמרין מסודרין בשורות מצפון לדרום, והתחיל לעמר בראש שורה אחת ושכח עומר אחד לאחריו, הוי שכחה, כיון שעבר ממנו ועמר עומר

וְאֵלוּ הֵן רְאשֵׁי שׁוּרוֹת: שְׁנַיִם שֶׁהִתְחִילוּ מֵאֶמְצַע הַשּׁוּרָה, זֶה פָּנָיו לְצָפוֹן וְזֶה פָּנָיו לְדָרוֹם, וְשִׁכְחוּ לְפָנֵיהֶם וּלְאַחֲרֵיהֶם - אֶת שְׁלֹפְנֵיהֶם שִׁכְּחָה, וְאֶת שְׁלֹאֲחֵיהֶם אֵינוֹ שִׁכְּחָה. יָחִיד שֶׁהִתְחִיל מֵרֹאשׁ הַשּׁוּרָה, וְשִׁכַּח לְפָנָיו וּלְאַחֲרָיו - שְׁלֹפְנָיו אֵינוֹ שִׁכְּחָה, וְשְׁלֹאֲחָיו שִׁכְּחָה, מִפְּנֵי שֶׁהוּא בְּ"בַל תִּשׁוּב". זֶה הַכָּלָל: כָּל שֶׁהוּא בְּ"בַל תִּשׁוּב" - שִׁכְּחָה; וְשֶׁאֵינוֹ בְּ"בַל תִּשׁוּב" - אֵינוֹ שִׁכְּחָה.

הסמוך לו קרינן ביה לא תשוב לקחתו, אבל אם שכח עומר אחד או שנים בסוף השורה, דהיינו לפניו, והניחם וחזר והתחיל לעמר מתחלת שורה שניה, לא הוי שכחה, דלא קרינן ביה לא תשוב, שאני אומר דעתו לעשות שורה אחרת מאותם שהניח ממזרח למערב. והיינו דתנן העומר שכנגדו מוכיח, שהעומרים [של] שורות אחרות מוכיחים על אלו שהניח שלא שכחן שראויין להתחשב עמהן בשורה אחרת:

מאמצע השורה זה פניו לצפון וזה פניו לדרום

ממשנתנו ניתן ללמוד את שיטת העבודה של איסוף העומרים מהשדה - עימור: לאחר סיום הקציר, נראה שהיו הפועלים מגיעים למרכז השדה, ומשם היו מפנים גבם זה לזה וכל אחד הולך לתחילת השורה ואוסף את העומרים לאורכה. כך היו מתקדמים ואוספים את העומרים מכל השדה. לאחר מכן היו מקיפים את השדה סביב כל ראשי השורות. נראה ששיטה זו נועדה למנוע שכחת עומרים הפזורים בשדה ולוודא שאכן כולם נאספו.

פירוש קהתי

וַאִילוֹ הֵן רְאִשֵּׁי שׁוּרוֹת - ששנינו במשנה הקודמת שאינם שכחה: שְׁנֵי שֶׁהִתְחִילוּ - שני אנשים שהתחילו לעמר, מֵאֲמָצֶעַ הַשּׁוּרָה - של העומרים, (והוא הדין בקצירת שורה של קמה, שהרי שכחה נוהגת גם בקמה), זֶה פָּנָיו לְצָפוֹן וְזֶה פָּנָיו לְדָרוֹם - אחד מהם הולך ומעמר מהאמצע לצד צפון, וחבירו מהאמצע לצד דרום, כזה:

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	
צפון	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	דרום

וְשִׁכְחוּ לַפְּנִיָּהִם - כל אחד בחצי השורה שלפניו, דהיינו שלאחר שהתחילו לעמר דילגו על עומר ושכחוהו (ברטנורא), או אפילו שכחו את העומר שבסוף השורה לפניו (רמב"ם; "תפארת ישראל"), כגון עומר מספר 1 ועומר מספר 15 (לפי הציור), וּלְאַחֲרֵיהֶם - שבשעה שהתחילו לעמר הניחו עומר לאחריהם, כגון שזה שעומר לצד צפון התחיל בעומר מס' 7, וחבירו שעומר לצד דרום התחיל בעומר מספר 9, ונשאר ביניהם העומר מספר 8, ושכחוהו, אֶת שְׁלֹפְנֵיהֶם שִׁכְּחָה - העומר שדילגו עליו הריהו שכחה, שאנו קוראים בו "לא תשוב לקחתו" (ברטנורא), ואף העומר שבסוף השורה לפניו (לפי המפרשים שהזכרנו למעלה) יש בו דין שכחה, שהואיל ושניים התחילו בעימור השורה, הרי הם כאיש אחד, שכל אחד סומך על חבירו שיעמור את חצי השורה שלפניו, כדי שיעמרו ביחד את כל השורה, וכיון שאם אחד מהם ירצה לקחת את העומר ששכח חבירו, הוא צריך לשוב, אנו קוראים בו "לא תשוב לקחתו" (רמב"ם; "כסף משנה"). וְאֶת שְׁלֹאֲחֵיהֶם אֵינוֹ שִׁכְּחָה - העומר האמצעי שהניחו לאחריהם אין בו דין שכחה, לפי שסמך כל אחד על חבירו, שהוא יעמר אותו ואין זה שכחה. מכאן שבשניים המעמרים מאמצע השורה, זה לצד צפון וזה לצד דרום, העומר שמניחים באמצע הוא ראש השורות שאין לו דין שכחה. בירושלמי מבואר הטעם בענין ראשי שורות, שכתוב בשכחה (דברים כד, יט): "כי תקצור קצירך... ושכחת", ודרשו: "מה שאתה קוצר אתה שוכח" כלומר

ממקום שהתחלת לקצור יש בו דין שכחה, וכן בעימור אין חשוב שכחה אלא ממקום שמתחיל לעמר ואילך, שאם יש שורה של עומרים, והתחיל לעמר בעומר השני, והניח ראש השורה שהיה בדעתו לקחת וחזר ושכחו, אין בו דין שכחה (ר"ש). יחיד שֶהֵתְחִיל - לעמר, מֵרָאשׁ הַשּׁוּרָה - של העומרים, וְשָׁכַח לִפְנֵיו - כלומר ששכח עומר בסוף השורה לפניו, וְלֹא־חָרְיוּ - כלומר שדילג על אחד העומרים ושכחו, שֶׁלִּפְנֵיו אֵינוֹ שָׁכַח - שאין אנו קוראים בו "לא תשוב לקחתו", לפי שעדיין לא עבר ממנו ואפשר לומר שלא שכחו והוא מניחו לאחר מכן. ומכאן שביחיד המעמר שורה, אף העומר שבסוף השורה לפניו חשוב "ראש השורה" שאין בו שכחה. וְשֶׁלֹא־חָרְיוּ שָׁכַח - אבל העומר שדילג עליו ושכחו, הרי הוא שכחה, מִפְּנֵי שֶׁהוּא בְּ"בֵל תִּשּׁוּב" - שאנו קוראים בו "לא תשוב לקחתו". זֶה הַפֶּלֶל - בדיני שכחה: כָּל שֶׁהוּא בְּ"בֵל תִּשּׁוּב" - כל עומר ששכחו באופן שאם ייזכר בו וירצה לקחתו יצטרך לשוב אליו ויעבור על הלאו "לא תשוב לקחתו", שָׁכַח - הרי זה שכחה ואסור לקחתו; וְשֶׁאֵינוֹ בְּ"בֵל תִּשּׁוּב" - אבל העומר ששכחו באופן שאם ייזכר בו ויבוא לקחתו לא יעבור על הלאו "לא תשוב", כגון ביחיד המעמר שורה ושכחו לפניו, כפי שביארנו לעיל, אֵינוֹ שָׁכַח - אין לו דין שכחה.

בארנו משניות ג וד על פי מפרשים אחדים (כפי שצויין בכל ענין וענין למעלה), תוך העדפת הפירושים הקרובים לפשט לשון המשנה ולהסבר ענייניה בירושלמי. ברם, דעות שונות נאמרו במפרשים בפירוש משניות אלו (עיין "תוספות יום טוב").

לפי הר"ש (רבנו שמשון משאנץ), שרוב ביאורנו על פי פירושו, באה משנתנו (משנה ד) לפרש את שני העניינים הראשונים שבמשנה ג. הרישא באה אמנם לפרש "ראשי שורות" ב"שניים שהתחילו מאמצע השורה", כמו שביארנו, ואילו הסיפא "יחיד שהתחיל מראש השורה", באה לפרש ענין "עומר שכנגדו מוכיח", וכך לשונו: "יחיד שהתחיל מראש השורה" - כגון שיש כאן עשר שורות של עשרה עומרים... (כפי הציור במשנה הקודמת), ובא היחיד והתחיל מראש השורה הראשונה מצפון לדרום, אם התחיל והעביר באותה השורה עומר אחד (דילג על עומר אחד) ושכחו, הרי זה שכחה, שהניחו לאחריו והריהו ב"בֵל תִּשּׁוּב". אבל אם שכח אחד או שניים בסוף השורה, דהיינו לפניו, שלא העבירם (כלומר שלא עבר מהם), אלא חזר לו לשורה שנייה, אין זה שכחה, שכיון שלא העבירם אין אנו קוראים בו "לא תשוב לקחתו", שמה שחזר לשורה השנייה אין בזה משום "לא תשוב", מכיון ששורות העומרים יכולות להימנות ממזרח למערב". וזהו ששנינו לעיל: העומר שכנגדו מוכיח עליו שלא יישכח, שיכולות השורות ליחשב בענין אחר (עיין ביאורנו במשנה הקודמת בענין זה, שהוא שונה במקצת - על פי לשון התוספתא; וכאן בסיפא של משנתנו בארנו שהיא המשך לבאור ענין "ראשי שורות").

הרמב"ם מפרש שתי משניות אלו בדרך אחרת, וכך פירושו: ראשי שורות - העומר

שכנגדו מוכיח - אם נשכח עומד בראש שורה של עומדים, חבירו שכנגדו מוכיח אם הוא שכחה או אינו שכחה, כלומר שלפי הרמב"ם אין ראש שורה או סוף שורה פטור משכחה אלא אם כן העומד שכנגדו מוכיח עליו. העומד שהחזיק בו להוליכו אל העיר ושכחו, מודים שאינו שכחה - בזה מודים בית הלל שאינו שכחה. נמצא לפי פירוש הרמב"ם, שמשנתנו אינה עוסקת בשלושה עניינים, כמו שביארנו (על פי הר"ש), אלא בשני עניינים בלבד; ותיבת "מודים" אינה מוסבה אלא על "העומד שהחזיק בו להוליכו אל העיר". מכאן קושיות שונות על פירושו של הרמב"ם (עיין "מלאכת שלמה"; "משנה ראשונה").

אמנם גם הגר"א (הגאון רבי אליהו מווילנא) מפרש, שמשנה ג אינה כוללת אלא שני עניינים, אבל לפי פירושו מוסבה תיבת "מודים" על כל המשנה, שכן פירושו הוא: ראשי שורות שהעומד שכנגדו מוכיח וכן העומד שהחזיק בו להוליכו אל העיר ושכחו - בכל אחד מאלו מודים בית הלל שאינו שכחה.

משנה ד מתפרשת לפי הרמב"ם שהרישא "שניים שהתחילו מאמצע השורה" באה לבאר ענין "ראשי שורות העומד שכנגדו מוכיח", ואילו הסיפא עוסקת בענין שכחה בכלל.

הרב מברטנורא מפרש אמנם משנה ג כהרמב"ם, אבל במשנה ד - לא הרישא מפרשת ענין "ראשי שורות העומד שכנגדו מוכיח", אלא הסיפא - "יחיד שהתחיל מראש השורה" (כפירוש הר"ש). ואילו הרישא עוסקת בדין אחר.

לפי הגר"א באה כל משנה ד לפרש ענין "ראשי שורות שהעומד שכנגדו מוכיח", והוא מבאר את המשנה בקמה: "שניים שהתחילו... שלאחריהם אינו שכחה" - שכן הדרך לעשות, כששניים מתחילים לקצור, עושים שורה אחת לסימן, בכדי שידעו מהיכן התחילו לקצור; הלכך לאחריהם אינו שכחה, שהעומד שכנגדו מוכיח שבדעתם לעשות שורה... אבל יחיד שהתחיל... הרי זה להיפך, שלאחריו שכחה... ולפניו (אינו שכחה), שדרכו כשמונע את עצמו ממלאכת הקצירה אזי הולך ומתחיל מתחילת שורה חדשה, ובסוף הראשונה משאיר שם, ודעתו לעשות שם שורה אחת, ממזרח למערב. זה הכלל... - פירוש: שאם אין דרכו לעשות כך ועשה, הרי הוא ב"בל תשוב", וזה שכחה, ואין עומד שכנגדו מוכיח, אף שמשאיר שם עוד, ולא מועיל "עומד שכנגדו מוכיח" אלא בדבר שדרכו לעשות ("שנות אליהו").

משנה ה

הוצני פשתן - כמו
שנעקר הפשתן מן השדה
נקרא הוצני, שעומד כמו
הוצין:

שני גרגרים - ענבים:

אלו כדברי ב"ה -
וטעמייהו משום דכתיב
(ויקרא יט) לעני ולגר
תעזוב אותם, חד לעני
וחד לגר, הרי שנים.
ובית שמאי אמרי שלשה
לעניים וארבעה לבעל
הבית. דכתיב (דברים
כד) לגר ליתום ולא למנה
יהיה, הרי שלשה לעניים:

שְׁנֵי עֲמָרִים - שְׂכָחָה, וְשִׁלְשָׁה אֵינָן שְׂכָחָה.
שְׁנֵי צְבוּרֵי זֵיתִים וְחֲרוּבִין - שְׂכָחָה,
וְשִׁלְשָׁה אֵינָן שְׂכָחָה. שְׁנֵי הֶצְנִי פִשְׁתָּן -
שְׂכָחָה, וְשִׁלְשָׁה אֵינָן שְׂכָחָה. שְׁנֵי גִרְגָּרִים
- פָּרֹט, וְשִׁלְשָׁה אֵינָן פָּרֹט. שְׁתֵּי נִפְלִים
- לָקֹט וְשִׁלְשָׁה אֵינָן לָקֹט. אֵלּוּ כְּדִבְרֵי בֵּית
הַלֵּל. וְעַל כָּלֵן בֵּית שְׁמַאי אוֹמְרִים: שְׁלֹשָׁה
לְעֲנָיִים, וְאַרְבָּעָה לְבַעַל הַבַּיִת.

משנתנו דנה כאמור במספר העומרים או ריכוזי היבול החייבים בשכחה, ואגב זאת דנה גם בדיני פרט ולקט.

דיני שכחה חלים על כל סוגי הצמחים המשמשים למאכל אדם, חד־שנתיים או רב־שנתיים. כמו כן הם חלים רק על כמות מועטה של תבואה שנותרה בשדה בעת איסוף התוצרת.¹

ציבורי זיתים וחרובין

ציבורים הם ערמות של הפירות לאחר המסיק או הקטיפ.² המסיק נעשה על ידי חבטה בעץ באמצעות מקלות וכדומה, או בתלישתם ביד.³ יש שפרסו מחצלת או בד תחת העץ, ועליהם נפלו הזיתים לאחר המסיק או הניקוף. לאחר מכן הרימו את הבד מארבעת קצותיו, וכל הפרי התגלגל למרכזו, ומשם אספו אותו בקלות. לאחר המסיק ערמו את הזיתים בערמות, והם

ציבורי זיתים

פירוש קהתי

משנה זו באה ללמד, כמה עומרים יכולים להיות שכחה. כן מוסיפה המשנה ללמדנו שיעור לקט ופרט.

שְׁנֵי עֲמָרִים - שנשכחו בשדה, סמוכים זה לזה, **שְׁכָחָה** - הם, ושייכים לעניים, ו**שְׁלֹשָה** - עומרים, **אֵינָן שְׁכָחָה** - אין להם דין שכחה. יש מבארים הטעם, לפי ששלושה חשובים כגדיש (רשב"ם; "ספר יראים"). **שְׁנֵי צְבֻרֵי זֵיתִים וְחֲרוּבִין** - שתי ערימות זיתים או חרובים, **שְׁכָחָה** - יש להם דין שכחה, ו**שְׁלֹשָה אֵינָן שְׁכָחָה** - שלושה צבורי זיתים וחרובים אין להם דין שכחה. **שְׁנֵי הַצְּנִי פֶשֶׁתָן** - קני פשתן, **שְׁכָחָה** - המפרשים מדייקים, שהמדובר כאן כשהזריע הפשתן והוא ראוי לאכילה, אבל שאר פשתן לא שייך בו שכחה (הרא"ש), ו**שְׁלֹשָה** - הוצני פשתן, **אֵינָן שְׁכָחָה** - הזכיר התנא שלושה מינים שבהם נוהג דין זה: תבואה, פירות אילן, וירק. "עומרים" היינו תבואה, והקדימם לכולם, שהרי בהם אנו עוסקים כאן; ועוד, משום שדין שכחה נאמר בעומרים: "ושכחת עומר בשדה". "זיתים וחרובים" היינו פירות אילן, והזכיר שניהם משום שגם לענין פאה דומים הם במה שהם שונים מכל שאר האילנות לענין הפסקה (עיין למעלה ב, ד). "פשתן" היינו ירק, ובא התנא

1 מחלוקתם של בית שמאי ובית הלל בלימוד הפסוקים העוסקים בדיני שכחה, כמובא בירושלמי כאן.

2 רמב"ם פירוש המשנה כאן.

3 דברים כד, כ, "כי תחבוט זיתך לא תפאר אחריו, לגר, ליתום ולא למנה יהיה". ראה ישעיהו כד, יג.

הובלו לבית הבד או לשוק בסלים או בקופות⁴ לעיתים אף הזיתים הוטמנו באדמה לאחר המסיק כדי לזרז את הבשלתם.⁵

החרובים בדרך כלל הושארו על העץ עד השחמתם בסוף הקיץ ובתחילת הסתיו. לאחר מכן נשרו על הקרקע באופן טבעי, או שנקטפו על ידי הכאת העץ במקל. לאחר הקטיף היו מקבצים אותם לערמות תחת העץ על מנת לייבשם⁶. בגמר העימור היו מכניסים את החרובים לתוך שקים ומביאים אותם הביתה למשמורת, למאכל בהמה ואף למאכל אדם. בירושלמי כאן מובא שהנחת הזיתים והחרובים בערמות (ציבורים) היא גמר המלאכה שלהם, והכוונה היא שהמסיק ואיסוף הפירות הסתיימו, וכעת נותר להובילם לאחסון או להמשך עיבוד בבית הבד. דין זה מבוסס על המשנה בפרק ה משנה ח, שעמור למקום שהוא גמר מלאכה מחייב בשכחה, ואם נותרו בשדה שניים או שלושה ציבורים (כדעות בית הלל ובית שמאי) חל עליהם דין שכחה. בדין שכחה בעצים לפני המסיק ובמהלכו נדון להלן בפרק ז משנה א.

הוצני פשתן

הוצני הפשתן הם צמחי הפשתן, לאחר עקירתם ולפני עיבודם.⁷ הפשתן מזוהה כפשתה התרבותית (*Linum usitatissimum*). צמח זה היה בעבר המקור הצמחי המרכזי להפקת שמן (בעיקר מהזרעים) וסיבים להכנת בגדים,⁸ והוא בוית

להשמיענו חידוש, שאף הפשתן אפשר שיהא בו דין שכחה ("תוספות אנשי שם"). שְׁנֵי גִּרְגָּרִים - של ענבים, פֶּרֶט - מה שנקרא בתבואה "לקט" נקרא בענבים "פרט", שנאמר (ויקרא יט, י): "ופרט כרמך לא תלקט"; ובאה המשנה ללמד שאם נפלו שני גרגרי ענבים בשעת הבצירה יש להם דין פרט, וּשְׁלֹשָׁה אֵינָן פֶּרֶט - אבל שלושה גרגרי ענבים שנפלו כאחד אין להם דין פרט. שְׁתֵּי שֶׁבֻלִים, לֶקֶט - אם נשרו בשעת הקצירה שתי שיבולים יש להם דין לקט, וּשְׁלֹשׁ אֵינָן לֶקֶט - אבל שלוש שיבולים שנשרו כאחד אינן לקט ושייכות לבעל השדה. אֵלוּ כְּדִבְרֵי בֵּית הַלֵּל - וטעמם מבואר בירושלמי, שנאמר במתנות עניים (ויקרא יט, י): "לעני ולגר תעזוב אותם", אחד לעני ואחד לגר, הרי שניים. וְעַל פֶּלֶן - על כל אלה שנימנו במשנתנו, בֵּית שְׁמַאי אוֹמְרִים: שְׁלֹשָׁה לְעֵנִיִּים, וְאַרְבָּעָה לְבַעַל הַבֵּית - שהם למדים מן הכתוב (דברים כד, כ): "לגר ליתום ואלמנה יהיה", הרי שלושה לעניים. ברם, בית הלל סוברים ש"יתום ואלמנה" כלולים בשם "עני" שבפסוק הקודם ונחשבים כאחד (ירושלמי).

4 תוספתא טהרות (צוקרמאנדל) יא, ז.

5 משנה מעשרות ד, א, ראה שם ריב"ז ור"ש.

6 Battle, carob, 1997, p. 60-62 מטרות השארת החרובים לאחר הקטיף היא כדי להביאם לרמות לחות נמוכה של עד כ-8%, בעוד שהקטיף ונשירת הפירות נערכים בשלב שבו רמת הלחות היא 20-22%, השארת הפירות ברמת לחות זו תגרום לעיפושם.

7 כך נוקטים כל הפרשנים כאן.

8 Zohary, Domestication, 2013, p. 106, הזנים ששימשו להפקת סיבים הם זנים גבוהים, עם מעט הסתעפויות. הסיבים של הפשתה חזקים מסיבי הכותנה או הצמר.

פשתה

סיבי פשתה, קרדיט: wikipedia

מוקדם מכל הצמחים ששימשו לכך.⁹ גם בזמננו משמשת הפשתה להפקת סיבים, אך בשיעור נמוך - פחות מחצי אחוז מכלל הסיבים בעולם, בעוד ששאר הסיבים מהצומח מהווים כ-25% מהסיבים בעולם.¹⁰ תפקיד הסיב בצמח לספק לו תמיכה והגנה ולאפשר לו גמישות, ולרוב מדובר בתאים מתים, בעלי דופן עבה וקשיחה. עיקר השימוש בסיבים לצורך האדם הוא לטקסטיל, אך גם לאיטום ועוד.

גובה הגבעולים של הפשתה הוא כמטר אחד בממוצע, והתפרחת מצויה בראש הגבעול. הגבעולים התלושים הם הוצני הפשתה, ובהם מצויים הסיבים שהם בדרך כלל תאים צרים וארוכים. סיבי הפשתה הם רצועות של סיבים החופפים זה על זה, ובאמצעותם אפשר לייצר חוטים ארוכים.¹¹ אורך הסיבים משתנה מאוד בין הצמחים השונים: בקנבוס תרבותי אורך הסיבים הוא 0.5-5 ס"מ, ובפשתה - 0.6-9 ס"מ. על מנת להפיק סיבים באיכות גבוהה, עוקרים את הצמחים בעודם ירוקים ומייבשים אותם. לאחר שיבשו מביאים אותם לבריכת הקשרה, כדי לרכך אותם, ובתהליך מורכב מכינים מהם בדים או בגדים. פשתה שמיועדת לזרעים נקצרת לאחר התייבשותה ובתום הבשלה מלאה של הזרעים. בשלב זה, בשל התקשות והתייבשות הצמח, קשה יותר להפיק ממנו סיבים.

זרעי פשתה ושמן פשתה מכילים כמות גדולה של חומצת שומן אומגה 3, ומועילים להורדת לחץ דם, לטיפול במערכת העיכול ועוד.

כאמור, הפשתה משמשת לסיבים, וזרעיה ושמןה משמשים למאכל. הפרשנים מבארים שדיני שכחה חלים על הוצני פשתה אלו רק אם הצמח נזרע לצורך השימוש בזרעים.

9 Zohary, Domestication, 2013, p. 106 מציין כי צמחים נוספים שימשו בעבר להפקת סיבים: כותנה (*Gossypium herbaceum*) - ככל הנראה מדובר בצמר גפן שהוזכר במשנה כלאים ז, ב, וקנבוס (*Cannabis sativa*) - ככל הנראה מדובר בקנבס שהוזכר במשנה כלאים ה, ז.

10 ראה 2024 Materials.

11 פאהן, אנטומיה, 1993, עמ' 117.

לעומת זאת אם מטרת הזריעה היא השימוש בסיבים - אין חלים על הצמח דיני שכחה.¹² במשנתנו מובא שאם נשכחו בשדה שתי ערמות פשתה לדעת בית הלל, ושלוש ערמות לדעת בית שמאי, חל עליהן דין שכחה.

שני גרגרים

הגרגרים שמשנתנו עוסקת בהם הם גרגרי ענבים¹³ ולא צמח הגרגר.¹⁴ דיני פרט יפורטו להלן בפרק ז משנה ג.

שני גרגרים באשכול

¹² רא"ש כאן.

¹³ ריבמו"ז, ר"ש.

¹⁴ הרמב"ם בפירוש המשנה תרגם כאן גרגר - "אלחבוב", והכוונה היא לזרע, ואילו את צמח הגרגר הוא תרגם במעשרות ד, ה לשם "אלגרגר".

משנה ו

העומר שיש בו סאתים אינו שכחה - דכתיב (שם) לא תשוב לקחתו, עומר שאתה יכול להגביהו כולו כאחת ולשאת אותו על כתפו, יצא זה של סאתים שאי אתה יכול להגביה כולו כאחת:

אמרו לו יפה כחו - כדאמרינן שתיים שכחה שלש אינן שכחה:

לא אם אמרת בעומר אחד שהוא כגדיש - דין הוא שעומר אחד שיש בו סאתים לא יהיה שכחה, מפני שהוא כגדיש ואין שייך שכחה בגדיש:

תאמר בשני עמרים - שהם כמו שאר עמרים קטנים:

ככריכות - כאגודות קטנות:

העמר שיש בו סאתים ושכחו, אינו שכחה; שני עמרים ובהם סאתים - רבן גמליאל אומר: לבעל הבית; וחכמים אומרים: לעניים. אמר רבן גמליאל: וכי מרב העמרים יפי כח של בעל הבית או הורע כחו? אמרו לו: יפי כחו. אמר להם: ומה אם בזמן שהוא עמר אחד ובו סאתים ושכחו, אינו שכחה, שני עמרים ובהם סאתים, אינו דין שלא יהו שכחה? אמרו לו: לא. אם אמרת בעמר אחד, שהוא כגדיש, תאמר בשני עמרים שהן ככריכות?

העומר שיש בו סאתיים

משנתנו דנה במקרה שעומר אחד שיש בו סאתיים נשכח בשדה, ופוסקת שאין לו דין שכחה, ומותר לבעל הבית ליטלו. הסיבה לכך שעומר בשיעור זה אינו נחשב לעומר שיש בו שכחה היא שהאדם אינו יכול ליטול אותו בכוחות עצמו, או שדין שכחה הוא רק בעומר ולא בגדיש, ובשיעור סאתיים העומר נחשב כגדיש.¹ ישנן כמה דעות מהן סאתיים אלו, אם מדובר במידת נפח של שיבולים, במשקל או בכמות של שיבולים שניתן להפיק מהן סאתיים גרגרים.

נפח: עד נפח של סאתיים ניתן לשאת את העומר בפעם אחת. השיעור הנמוך באשר לנפחה של הסאה הוא 7.2 ליטר, וסאתיים אם כן הן 14.4 ליטר² (שיעורים אלו הם לפי הגר"ח נאה).

משקל: יש המבארים שמדובר במשקל של סאתיים תבואה,³ כלומר 11 ק"ג תבואה.⁴

תבואה שניתן להפיק ממנה סאתיים:⁵ לדעת י. פליקס⁶ היבול הממוצע הוא כ-275 ק"ג לדונם בשנה ברוכה, ופירושו של דבר שעומר שמכיל סאתיים נלקט מכ-160-170 מ"ר בשדה.

פירוש קהתי

לאחר שלמדנו במשנה הקודמת: "שני עומרים שכחה, שלושה אינם שכחה" באה משנתנו ללמד, שיש וגם עומר אחד אינו שכחה.

הַעֹמֶר שֶׁישׁ בוֹ סָאתִים - שנים עשר קבים (כ-26 ליטר), וְשִׁכְחוּ - בעל הבית בשדה, אף על פי שכל העומרים בני סאתים, אֵינוֹ שִׁכְחָה - כמבואר הטעם להלן במשנתנו, שהוא כגדיש, ונאמר (דברים כד, יט): "ושכחת עומר", ולא גדיש (ירושלמי). ויש מבארים הטעם, שכתוב (שם): "לא תשוב לקחתו" - עומר שאתה יכול לפשוט ידך וליטלו הוא שכחה, יצא עומר שיש בו סאתים שהוא גדול כל כך שאי אפשר לפשוט את היד ולקחתו אינו שכחה (ירושלמי). בברטנורא מובא הלשון: עומר שאתה יכול להגביהו כולו כאחד ולשאת אותו על הכתף, יצא עומר של סאתים שאי אתה יכול להגביהו כולו כאחד (ספרי; הר"ש). שְׁנֵי עֹמְרִים וּבָהֶם סָאתִים - אם נשכחו בשדה שני עומרים ובשניהם יחד יש סאתים, רַבֵּן גַּמְלִיאֵל אוֹמֵר: לְבַעַל הַבַּיִת - הם שייכים לבעל הבית, שאינם שכחה, כדין עומר אחד שיש בו סאתיים, וְחֻכְמָיִם אוֹמְרִים: לְעֵנִיִּים - דין שכחה להם ושניים לעניים. אֲמַר רַבֵּן גַּמְלִיאֵל: וְכִי מֵרַב הַעֹמְרִים יָפִי נַחֲשָׁל בְּעַל הַבַּיִת אוֹ הַיֹּרֵעַ כָּחוֹ - יופי כוח היינו יפה

1 ירושלמי כאן.

2 ריבמ"ץ, ר"ש כאן, ואילו השיעור הגבוה ביותר הוא 14.4 ליטר, כלומר סאתיים הן 28.8 ליטר לשיטה זו.

3 רש"ס על הירושלמי, כאן, בתוספות יום טוב כאן דן בדבריו. בשנות אליהו גם כן ביאר שהמדד הוא המשקל של העומר. אומנם סאה היא מידת נפח, אך לעיתים חז"ל הזכירו אותה גם במשקל, ראה בניש, מדות, תש"ס, עמ' 452.

4 המשקל הסגולי של החיטה הוא 0.77, דהיינו ליטר חיטה שוקל 770 גרם. לפי שיעור זה נעשה התחשיב, השיעור הגבוה הוא 22 ק"ג תבואה.

5 תפארת ישראל כאן.

6 פליקס, החקלאות, תש"ן, עמ' 146.

כוחו, כלומר האם ריבוי העומרים בשכחה הוא לטובת בעל הבית או לרעתו? אָמְרוּ לוֹ: יָפִי פָחוּ - יפה כוחו, שהרי שנינו: "שני עומרים שכחה, ושלושה אינם שכחה". אָמְרוּ לָהֶם - רבן גמליאל: ומה אם בְּזִמְנָן שְׁהוּא עֹמֵר אֶחָד וּבּוֹ סַאתִים וּשְׁכָחוּ, אֵינוֹ שְׁכָחָה - כמו ששנינו למעלה, שְׁנֵי עֹמְרִים וּבָהֶם סַאתִים, אֵינוֹ דִּין שְׁלֹא יִהְיֶה שְׁכָחָה - כלום אינו קל וחומר? אָמְרוּ לוֹ - חכמים: לֹא - אין זה קל וחומר. אִם אָמַרְתָּ בְּעֹמֵר אֶחָד - שיש בו סאתים, שאין לו דין שכחה, שְׁהוּא כְּגֵדִישׁ - ודין שכחה אינו אלא בעומר ולא בגדיש, כמו שבארנו לעיל, תֵּאמַר בְּשְׁנֵי עֹמְרִים - רוצה אתה לומר שגם בשני עומרים שיש בהם סאתים אין דין שכחה, שֶׁהֵן כְּכִרְיָכוֹת - כאגודות שיבולים קטנות, כלומר כשני עומרים קטנים שיש בהם שכחה! וכן ההלכה, שאם שכח שני עומרים, אף על פי שיש בשניהם סאתיים הרי אלו שכחה; ומוסיף הרמב"ם: "וכן ייראה לי שהן שכחה אפילו היה בשניהם יותר מסאתים" (הל' מתנות עניים ה, יח).

משנה ז

קמה שיש בה סאתים ושכחה אינו שכחה - דילפינן שכחת קמה משכחת עומר, מה עומר שיש בו סאתים אינו שכחה אף קמה שיש בה סאתים אינה שכחה ושכחת קמה ילפינן לה מקרא דכתיב (שם) ושכחת עומר בשדה, לרבות שכחת קמה:

טופח - מין קטנית דק מאד, וקורין לו בערבי גילבא"ן. ובקמה של שעורים איירי שנשתדפו ונעשו דקות כטופח, ואפ"ה רואים אותם כאילו הן גסים כשאר שעורים, ואם כשנחשוב אותן גסים כשאר שעורים יהיה בהן סאתים אף על פי

שעכשיו שהם שדופות אין בהם סאתים, לא הוי שכחה. ואין לפרש דשל טופח ממש יחשבו כאילו הם כשעורים הגסים, אלא בשעורים שנשתדפו ונעשו כטופח, דהכי אמרינן בירושלמי רואים את השדופות כאילו הן מלאות:

עונה של שעורים - עונה בוי"ו כמו ענבה בבי"ת כלומר גרגיר שעורים:

קְמָה שְׁיֵשׁ בָּהּ סָאֲתִים, וּשְׁכָחָה - אֵינָה שְׁכָחָה; אֵין בָּהּ סָאֲתִים, אֲבָל הִיא רְאוּיָה לַעֲשׂוֹת סָאֲתִים, אֲפֹלוּ הִיא שֶׁל טֹפַח - רוֹאִין אוֹתָהּ כְּאֵלוּ הִיא עֲנוּה שֶׁל שְׁעוּרִים.

אין בה סאתים אבל היא ראויה לעשות סאתים

במשנה הקודמת הובא שתבואה שנקצרה וקובצה לעומר שנפחו או משקלו הוא סאתיים, פטורה משכחה. במשנתנו מובא שדין זה חל גם בתבואה שעדיין לא נקצרה. המשנה דנה בכמות כזו של שיבולים, שממנה ניתן להפיק בדרך כלל כמות של סאתיים זרעים, אך מסיבות שונות לא נעשה כן¹, ראה להלן. לפי החשבון לעיל, גודלו של השטח שגדלה בו סאתיים תבואה הוא כ־70 מ"ר, ובין היו בו סאתיים בין לאו, בכל מקרה אינו שכחה, משום שהוא שטח נרחב או חשוב לבעל הבית, ואין להניח כי נשכח.

מילוי הגרגר

השיבולת של מיני הדגן מורכבת ממספר שיבוליות. מספר השיבוליות בכל שיבולת יכול להשתנות בין הצמחים השונים, והוא תלוי פעמים רבות גם בתנאי הגידול של הצמח באותה שנה, בזמן הזריעה (ואורך היום הנגזר מכך), ברמת המשקעים ובטמפרטורה אליו נחשף הצמח. אולם כמות הפרחים הפוריים בכל שיבולת, בכל מין, היא דומה, ותלויה בזן (למשל בשעורה דרטרית שני פרחים בלבד פוריים ומבשילים מתוך שישה, ובשעורה שש־טורית מבשילים כל הפרחים)².

מילוי הגרגר מתחיל בשלב החלב ומסתיים בהבשלה מלאה. גודל הגרגר ואיכותו מושפעים מכמה גורמים, בהם: שונות גנטית בין הזנים וצבירת החומרים במהלך ההבשלה; איכותם וכמותם של החומרים המצטברים בהם. בתחילה מתפתחים קליפת הזרע והעובר, ולאחר

פירוש קהתי

כבר הזכרנו שדין שכחה נוהג בקמה כמו בעומרים, דהיינו שהשוכח קמה מלקצור דינו כשוכח עומר מלאסוף, ולמדים זה ממה שנאמר בשכחה (דברים כד, יט): "ושכחת עומר בשדה", שתיבת "בשדה" באה לרבות קמה. ויש למדים מהתחלת הכתוב האמור בשכחה (שם): "כי תקצור קצירך בשדך ושכחת" - לרבות שכחת קמה. משנתנו באה ללמד שדין שכחת קמה כדין שכחת עומר לענין סאתים, כפי ששנינו במשנה הקודמת.

קָמָה שֵׁישׁ בָּהּ סָאֲתִים, וְשִׁכְחָהּ - מלקצרה, כלומר שבשעה שקצר שדהו שכח חלקה שקמתה היא בת סאתים, אֵינָה שִׁכְחָהּ - שלמדים שכחת קמה משכחת עומר, מה עומר שיש בו סאתים אין לו דין שכחה, כמו ששנינו במשנה הקודמת, אף קמה שיש בה סאתים אין לה דין שכחה; אֵין בָּהּ סָאֲתִים - אם בקמה ששכח מלקצרה אין סאתים, כגון שהשבלים שדופות הן, אֲבָל הִיא רְאוּיָה לַעֲשׂוֹת סָאֲתִים - בשנה כתיקונה ראויה היא לגדל סאתיים, אֲפִלּוּ הִיא שֶׁל טֶפֶח - כשל טופח, כלומר אפילו אם הקמה ששכח עכשיו גרעיניה צנומים ודקים כגרעיני טופח, שהוא מין אפונה דק מאוד, רואין אותה כְּאִלּוּ הִיא עֲנָה - כמו

1 ריבמ"ץ: "אין בה סאתיים, כלומר הן שדופות, אבל שיבולים מלאות כיוצא באלו ראויות לעשות סאתיים".

2 זוהר, גידול חיטה, 1992, עמ' 20.

מכן מצטברים חומרי התשמורת באנדוספרם.³ שינויי טמפרטורה, עקת חום המתרחשת בטמפרטורה הגבוהה מ-35 מעלות,⁴ רוחות חזקות, תקופות יובש ממושכות, הימצאותם של מזיקים שונים כגון פשפש הקמה - כל אלו משפיעים מאוד על צבירת החומרים בגרגר ועל איכותו, ויכולים אף להביא לשינוי בנפחו, לחוסר פוריות ולפסילתו למאכל (בעיקר בשל איכות נמוכה של חלבוני הגלופן=אינדקס גלופן נמוך).

בזמננו מקובל להשתמש בכמה מדדים מרכזיים לבדיקת איכות החיטה: משקל נפחי, דהיינו משקל של ליטר תבואה, ומשקל 1000, כלומר משקל של אלף זרעים.⁵ מדדים אלו מצביעים למעשה על איכותו של הגרגר למאכל ולזריעה. בכל העולם נערכים בכל שנה מחקרים רבים לבדיקת איכות החיטה ולהתאמתה לאזורים השונים, ומהם עולה שככל שכמות המשקעים נמוכה, כך המשקל הנפחי ומשקל ה-1000 פוחתים. במשנתנו מתואר אם כן שישנה כמות גדולה של זרעים אך איכותם נמוכה, והם אף דומים לטופח - צמח שזרעיו צרים ושדופים.

גרעיני חיטה מצומקים, הגרעין הימני בשורה התחתונה - תקין

ענבה (עיין למעלה א, ב), והיינו גרגרים בשלים, של שְׁעוּרִים - שהם מלאים וגסים, ואם לפי אומדן זה יש בה סאתיים, אינה שכחה. הרמב"ם כותב: "רואין את השיבולים הדקות כאילו הן בריאות וארוכות, ואת השדופות כאילו הן מלאות, ואם היתה ראויה הקמה לפי אומדן זה לעשות סאתיים ושכחה, אינה שכחה" (הל' מתנות עניים ה, יט). יש מפרשים, שמדובר במשנתנו בקמה של שעורים שנשדפה, ושבליה נעשו דקות כשל טופח, ובאה המשנה ללמד, שאף על פי כן רואים אותם כאילו הם גסים כשאר שעורים; אבל לא מסתבר כלל לפרש בקמה של טופח ממש, או קמה של חיטים, שרואים כאילו הם שעורים, וכן מוכח מהירושלמי (ר"ש; ברטנורא). ואילו הרמב"ם בפירושו למשנתנו כותב: "אף על פי שאחר הדישה והמריחה לא יתאספו ממנה סאתים, רואין אותן השיבולים כאילו הם שעורים אשר גרגריהם גסים, וכאילו יש בהם סאתים, ולא תהיה הקמה ההיא של טופח שכחה".

Ambika, Review, 2014 3

Blumenthal, Growth 1993, p. 3-21 4

5 זוהר, גידול חיטה, 1992, עמ' 25, משקל האלף הוא בין 35 ל-50 גרם בתנאים זהים.

טופח

טופח

הטופח הוא מין של צמח, והוא מכונה "דבר דק וקטן".⁶ צמח הטופח דומה לשעורה בכך שהוא לעיתים גדל בתוך שדה תבואה, ואיכותו פחותה משל מיני תבואה. ניתן להכין גריסים מזרעיו, או לאוכלם כשהם מבושלים,⁷ מכיוון שגרעיניו דקים.⁸ כמבואר לעיל, פרק ה משנה ג, ישנם כמה זיהויים לצמח זה: שיבולת שועל (*Avena sativa*),⁹ או טופח ריסני (*Lathyrus blepharicarpus*), ממשפחת הקטניות. על מנת להגיע לסאתיים מהטופח נדרש שטח גידול גדול יותר מאשר השטח שנדרש לגידול סאתיים תבואה, ובכל זאת מידות השטח הקובעות את שיעור הקמה המחייבת בשכחה הן של שטח שיכולות לגדול בו סאתיים תבואה.

רואין אותה

בירושלמי מובא שהשוואת הטופח לשעורים היא ש"שיבולים דקות רואין אותן כאלו הן ארוכות, שדופות רואין אותן כאלו הן מליאות". שני הסברים בראשונים להשוואת הטופח והשעורים: האחד, מדובר בשדה שגדל בו טופח, ומצמחי שעורה בכמות דומה ניתן להפיק

סאתיים זרעים.¹⁰ השני, מדובר בשדה שעורה שמסיבות שונות הזרעים בו לא התפתחו כראוי והם דומים לשל טופח - "זרעים שנשתדפו ונעשו דקים כטופח".¹¹

זרעי חיטה בצד ימין, לעומת זרעי שעורה בצד שמאל

ענוה של שעורים

ענוה של שעורים היא מידה "גסה וגדולה",¹² או שם של גרגר שעורים.¹³

6 ריבמ"ז.

7 רע"ב כאן, ראה אתר צמח השדה, ערך טופח ריסני.

8 רמב"ם שם.

9 רמב"ם פירוש המשנה כאן, ולדעתו מדובר בקרטמא"ן, ראה אלבוים, מסורת, תשפ"ה ערך 'טופח' שכתב שמדובר בשיבולת שועל. יש לציין שבשנות אליהו כתב שטופח הוא "תבואה רעה שגדלה מאוד בפזור, כאן מעט וכאן מעט".

10 כך מבאר הרמב"ם בפירוש המשנה כאן.

11 ר"ש, רא"ש, רע"ב כאן.

12 ריבמ"ז כאן.

13 רע"ב כאן.

משנה ח

הקמה מצלת את העומר - קמה שלא שכחה שהיתה בצד עומר ששכחו, מצלת על העומר, דלא הוי שכחה דכתיב (שם) כי תקצור ושכחת עומר, עומר שסביבותיו קציר הוי שכחה, ולא עומר שסביבותיו קמה:

ואת הקמה - אם שכח קמה והיו ראשי שבליים שלה מחוברים לקמה אחרת שלא שכחה, זאת הקמה שלא שכחה מצלת על הקמה השכחה המחוברת אליה, ולא הויה שכחה:

העומר אינו מציל - אם היה עומר שכוח

או קמה שכוחה בצד עומר שאינו שכוח, אין העומר שאינו שכוח מציל לא על העומר ולא על הקמה השכוחים:

הַקְּמָה מַצִּלַת אֶת הָעוֹמֵר וְאֶת
הַקְּמָה; הָעוֹמֵר אֵינוֹ מַצִּיל לֹא אֶת
הָעוֹמֵר וְלֹא אֶת הַקְּמָה. אֵיזוֹ הִיא
קְמָה שֶׁהִיא מַצִּלַת אֶת הָעוֹמֵר? כָּל
שֶׁאֵינָה נִשְׁכָּחָה, אֲפֹלוּ קָלַח אֶחָד.

קלח אחד

כאמור לעיל בפרק א משנה ג משמעותו של 'קלח' בלשון חז"ל היא צמח יחיד¹, גבעול צמח² או שורשיו של צמח³. במשנתנו מובן שקלח הוא צמח יחיד, ודי בכך שלא שכחוהו כדי להחשיב את כל העומר הסמוך לו כעומר שהבעלים זוכרו ולא שוכחו.

פירוש קהתי

לאחר שלמדנו במשנה הקודמת שדין שכחת קמה כדין שכחת עומר, באה משנה זו ללמד על הבדל שיש בין קמה לעומר לענין שכחה.

הַקֶּמָה - שלא שכחה, **מִצֵּלֶת** - מדין שכחה, **אֶת הָעֹמֶר** - הסמוך לה ששכח מלאספו, **וְאֶת הַקֶּמָה** - הסמוכה לה ששכח מלקצרה, שאינם שכחה. בירושלמי מבואר הטעם, שנאמר בשכחה (דברים כד, יט): "כי תקצור... ושכחת עומר" - עומר שסביבותיו קציר יש בו דין שכחה ולא עומר שסביבותיו קמה. ומכל שכן קמה שסביבותיה קמה, שאין לה דין שכחה. וכבר שנינו למעלה (ה, ב): "שיבולת שבקציר וראשה מגיע לקמה, אם נקצרת עם הקמה, הרי היא של בעל הבית", שאינה שכחה, משום שהקמה שבצידה מצלת אותה (עיין שם מה שבארנו, שאמנם לפי הרמב"ם לא מדובר שם בשכחה אלא בלקט, אבל לפי מפרשים אחרים מדובר שם בשכחה). וכן אמרו בירושלמי: איזו קמה שמצלת את הקמה? כאותה ששנינו: "שיבולת שבקציר וראשה מגיע לקמה..." ; אבל הָעֹמֶר - שלא שכחו, **אֵינוּ מִצֵּיל** - מדין שכחה, **לֹא אֶת הָעֹמֶר** - שבצידו, **וְלֹא אֶת הַקֶּמָה** - הסמוכה לו, שאם נשכחו הרי הם שכחה. **אֵיזוֹ הִיא קֶמָה שְׁהִיא מִצֵּלֶת אֶת הָעֹמֶר** - מדין שכחה, כפי ששנינו ברישא? **כָּל שְׂאִינָה שִׁכְחָה** - כל שאין לה דין שכחה, **אֶפְלוּ קֶלַח אֶחָד** - ואפילו קנה אחד של שיבולים שלא שכחו, הרי הוא מציל.

יש תמהים שמשנתנו נקטה "איזו היא קמה שמצלת את העומר", ולא נקטה "שמצלת את העומר ואת הקמה", או סתם "איזו היא קמה שמצלת". ואמנם יש מיישבים קושייה זו בדרך פשוטה, שכוונת המשנה לכל הפיסקא שנישנתה ברישא, כאילו היה כתוב: איזו היא קמה שהיא מצלת את העומר וכו' ("תוספות יום טוב"; "תפארת ישראל"). אבל יש רוצים לפרש, שמשנתנו דווקא נקטה "שמצלת את העומר", לפי שלגבי הצלת הקמה שנשכחה ודאי הוא שכל קמה מצלת אותה, בין קמה שיש בה סאתיים, שאין לה דין שכחה, ובין קמה שלא נשכחה ואפילו קלח אחד, אבל לגבי הצלת העומר בעייה היא: "איזו היא שמצלת את העומר? ועל כך באה התשובה: "כל

1 ראה למשל משנה מכשירין א, ד: "אמרו להן ב"ש שהקלח א' ואגודה קלחים הרבה", ראה להלן פרק ג משנה ב בדין המנמר שדהו, שהכוונה היא שהוא קצר את השדה באופן שאינו סדיר.
2 משנה פסחים ב, ו, ובבלי פסחים לט, ב.
3 משנה פרה יא, ט, יש לקחת קלח של אוזב ובו שלושה גבעולים, ראה שם בפרשנים שמבארים שהקלח הוא השורש.

שאינה שכחה אפילו קלח אחד" - כלומר קמה שלא נשכחה כלל, אבל קמה שנשכחה, אף על פי שיש בה סאתיים ואין לה דין שכחה, אינה מצלת את העומר שבצידה ("מלאכת שלמה" בשם הח' הר"ר יהוסף). ברם, מלשון המשנה "כל שאינה שכחה" משמע: כל שאין לה דין שכחה, כמו שבארנו במשנה, ומכאן שגם קמה שכוחה שיש בה סאתיים מצלת על העומר כמו על הקמה. וכן דעת מפרשים אחדים ("משנה ראשונה"; "תוספות אנשי שם" ועוד).

בתוספתא שנו: "אימתי אמרו קמה מצלת את העומר?" בזמן שלא ניטלה מבינתיים - כלומר בין שכחה לזכירה, אבל אם ניטלה מבינתיים - כלומר שניטלה הקמה קודם שזכר בעל השדה בעומר השכוח, הרי זו אינה מצלת".

משנה ט

עקורה - תלושה, ושאינה
עקורה מחוברת לקרקע,
אינן מצטרפין לסאתים
ונימא דלא הוו שכחה, אלא
אם שכחן הוו שכחה. ודוקא
בשכח שניהם דאם שכח
עקורה ולא שכח שאינה
עקורה היתה שאינה עקורה
מצלת על העקורה שאצלה:

וכן באילן - סאה פירות
תלושין אצל סאה מחוברין
אין מצטרפין, והוו שכחה:

והשום והבצלים - סאה

קמה של שום וסאה קמה של בצלים אין מצטרפין לסאתים קמה. אי נמי סאה שום עקור וסאה שום
שאינו עקור, וכן סאה בצלים עקורים וסאה בצלים שאינן עקורין אין מצטרפין:

אם באת - כגון שיש לקט בין סאה לסאה, וכן בכרם יש פרט בין סאה לסאה. אבל בפירות האילן לא
משכחת רשות עני באמצע, דאין לקט ופרט באילן. ואין הלכה כרבי יוסי:

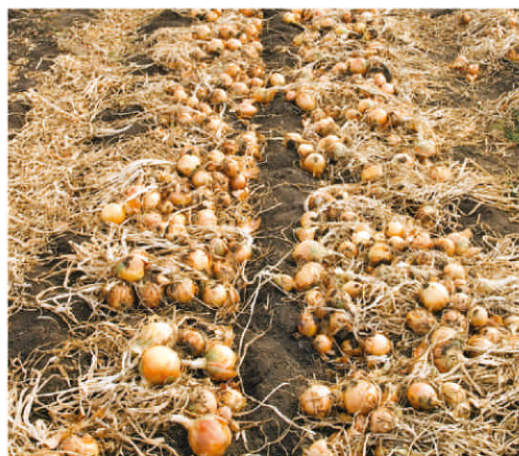

כאמור במשנה ו, על עומר שיש בו שיעור של סאתיים אין חלים דיני שכחה. משנתנו עוסקת במקרים שבהם רק חלק מהיבול נקצר או נקטף, ודנה אם ניתן להתייחס לכל היבול כאל יחידה אחת, ואז לא יחול עליו דין שכחה. דיון נוסף נערך בשאלה אם ניתן לצרף שני מינים הדומים זה לזה.

סאה תבואה עקורה

עקירת התבואה פירושה תלישת התבואה עם שורשיה. לעיתים קצירת התבואה נעשתה דווקא כך, מכיוון שקצירת השיבולת לבדה עלולה לגרום לנשירת הזרעים. גם כשהשיבולת נמוכה, עוקרים את הצמח כולו ולא קוצרים אותו במרכז השיבולת. מכיוון שעקירת התבואה היא פעולה קלה ומהירה יחסית, נהגו לעקור את התבואה כדי להשתמש בכל הגבעול והשיבולת (לעיתים קל ומהר יותר לתלוש את התבואה מאשר לקצור אותה - לחתוך בחלק התחתון של הגבעול). מהשיבולת הפיקו גרגירים, והגבעולים היו לקש בעבור בעלי החיים.¹

בצל לפני איסופו

פירוש קהתי

במשניות הקודמות למדנו שהעומר שיש בו סאתיים וכן הקמה שיש בה סאתיים אין להם דין שכחה. משנתנו באה ללמד, שתבואה תלושה ותבואה מחוברת הסמוכות זו לזו אינן מצטרפות לסאתיים להיפטר משכחה, ואם נשכחו שתיהן הרי הן שכחה; וכן בפירות האילן וכן בירקות.

סָאָה תְּבוּאָה עֶקְוָה - תלושה, ו**סָאָה שְׂאִינָה עֶקְוָה** - שלא נקצרה, וסמוכות הן זו לזו, ושכח את שתיהן, וכן בְּאֵילָן - בפירות האילן, אם שכח סאתיים פירות, שסאה מהם תלושים ומונחים אצל האילן וסאה מהם מחוברים, שלא נקטפו, וְהַשּׁוּם וְהַבְּצָלִים - כלומר וכן אם שכח שום או בצלים, סאה מהם תלושים וסאה מחוברים, כל אלו אינן מצטרפין לסאתים - שלא יהיו שכחה, אֵלָא שֶׁל עֲנִיִּים הֵם - שיש להם דין שכחה. ופירט התנא כל אלו להשמיענו, שדין זה נוהג בתבואה ובפירות האילן ובירקות; ונקט "שום ובצלים", שני מיני ירקות, להודיענו שהוא הדין בכל הירקות. ויש מפרשים: והשום והבצלים - סאה שום וסאה בצלים, ואפילו שניהם מחוברים או שניהם תלושים, אינם מצטרפים לסאתיים, שדינם כשני מינים. המפרשים מדייקים, שאם שכח את התלוש ולא שכח את המחובר,

1 אביצור, אדם ועמלו, 1976, עמ' 23.

השום והבצלים

הבצל והשום הם צמחים מאותו סוג (*Allium*) ממשפחת הנרקיסיים. לשניהם יש איבר אגירה תת קרקעי- בצל, והם בעלי עלים מאורכים. עונת הזריעה המיטבית של שני צמחים אלו היא החורף, וזמן איסופם חופף. גם השימוש בהם זהה- לתיבול מזון. לדעת חלק מהפרשנים כוונת המשנה ללמדנו שעל אף הדמיון ביניהם, אם נשארה סאה אחת בצלים וסאה אחת שומים, לדעת חכמים הם אינם מצטרפים לשיעור סאתיים כדי לפטור אותם מדיני שכחה.² למאפייני השום ראה להלן משנה י. למאפייני הבצל ראה לעיל פרק ג משנה ג.

שננות שום שהחלו להתפתח

בצל

אין זה שכחה, שהמחבר מציל את התלוש שבצידו, כמו ששנינו במשנה הקודמת, ומכאן שהמדובר במשנתנו דווקא בשכח את התלוש ואת המחבר גם יחד, כמו שביארנו; או ששכח תחילה את המחבר ואחר כך את התלוש. אבל אם שכח תחילה את התלוש, הואיל וההלכה היא שהמחבר מציל את התלוש מדין שכחה, לפיכך כששכח אחר כך גם את המחבר, הרי זה כאילו היה המחבר סאתיים, ואינם שכחה (ר"ש בשם הירושלמי). רבי יוסי אומר: אם פאת רשות העני באמצע - שיש בין סאה לסאה דבר שיש לעני רשות עליו, כגון לקט בתבואה או פרט בכרם, אינן מצטרפין - לסאתיים, והכל לעניים; ואם לאו - שאין לעני באמצע כלום, הרי אלו מצטרפין - לסאתיים ואין להם דין שכחה. מכאן שבפירות האילן, הואיל ואי אפשר שתהא רשות עני באמצע, שאין לקט ופרט באילן, מצטרפים הם לסאתים (עין במפרשים בענין פאה, שאף שהיא רשות עני, אינה מועילה, לדעת רבי יוסי, שלא יצטרפו לסאתיים, שהואיל והפאה במחבר הרי המחבר מציל). ואין הלכה כרבי יוסי.

2 ריב"מ"ז, ר"ש, רע"ב כאן בהסבר הראשון לדין המשנה.

משנה י

שנתנה לשחת - לקצור בעודה לחה
להאכיל לבהמה:

לאלומה - לקצור כדי לאסור בה עומרים
אחרים, כמו מאלמים אלומים (בראשית
לז):

אגודי השום - שומין שלקטן כדי לאגוד
בהן שומים אחרים:

ואגודות השום והבצלים - אם שכחן אינן
שכחה, דרך שומין ובצלים שעושים מהן
אגודות קטנות וחוזרים ואגודים בחמש או
שש מאלו הקטנות לאגודה אחת, ועל אותן
הקטנות קאמר דלא הוו שכחה. משום
דהוי כמעמד למקום שאינו גמר מלאכה,
דאמרינן לעיל בסוף פרק גדיש דלא הוי
שכחה:

הלוף - רמב"ם אמר שהוא מין ממיני
הבצלים:

רבי יהודה אומר אין להם שכחה - לכל הטמונים, דכתיב שדך מה שדה בגלוי אף כל בגלוי, פרט לטמון:
וחכמים אומרים יש להם שכחה - כתיב שדך דמשמע גלוי וכתוב קצירך דמשמע נמי גלוי, הוי מיעוט
אחר מיעוט ואין מיעוט אחר מיעוט אלא לרבות ומרבינן את הטמון. ופירוש טמון דבר שהנאכל ממנו
הוא טמון תחת הקרקע, כמו הצנן והבצל והשום והלפת וכיוצא בהן. ואין הלכה כר' יהודה:

תבואה שנתנה לשחת או לאלמה
-, וכן באגדי השום¹ ואגדות
השום והבצלים - אין להן שכחה.
וכל הטמונים בארץ, כגון הלוף
והשום והבצלים - רבי יהודה
אומר: אין להם שכחה; וחכמים
אומרים: יש להם שכחה.

1 יש לציין שבכתב יד קאופמן מופיעות בטקסט עצמו רק
אגודות השום והבצלים, ואילו אגודי השום מופיעים
בהערה צדדית.

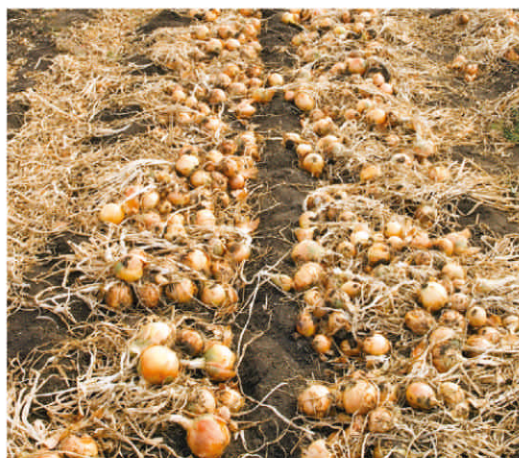
פקעות לוף, קרדיט: משה רענן

כאמור במשנה ו, על עומר שיש בו שיעור של סאתיים אין חלים דיני שכחה. משנתנו עוסקת במקרים שבהם רק חלק מהיבול נקצר או נקטף, ודנה אם ניתן להתייחס לכל היבול כאל יחידה אחת, ואז לא יחול עליו דין שכחה. דיון נוסף נערך בשאלה אם ניתן לצרף שני מינים הדומים זה לזה.

סאה תבואה עקורה

עקירת התבואה פירושה תלישת התבואה עם שורשיה. לעיתים קצירת התבואה נעשתה דווקא כך, מכיוון שקצירת השיבולת לבדה עלולה לגרום לנשירת הזרעים. גם כשהשיבולת נמוכה, עוקרים את הצמח כולו ולא קוצרים אותו במרכז השיבולת. מכיוון שעקירת התבואה היא פעולה קלה ומהירה יחסית, נהגו לעקור את התבואה כדי להשתמש בכל הגבעול והשיבולת (לעיתים קל ומהר יותר לתלוש את התבואה מאשר לקצור אותה - לחתוך בחלק התחתון של הגבעול). מהשיבולת הפיקו גרגרים, והגבעולים היו לקש בעבור בעלי החיים.¹

1 אביצור, אדם ועמלו, 1976, עמ' 23.

פירוש קהתי

תְּבוּאָה שְׁנִיתָה לְשַׁחַת - שנקצרה לצורך מספוא, לאכילת בהמות, או לַאֲלָמָה - שייחודה לקשור בשבליה עומרים אחרים, וְכֵן בְּאֶדְי הַשּׁוּם - ערוגה של שום שנקבעה לאגוד בהם שומים אחרים שבשדותיו, וְאֶגְדוֹת הַשּׁוּם וְהַבְּצָלִים - אגודות קטנות של שומים ובצלים, שחוזר ואוספן כדי לאגדן לאגודות גדולות, כל אלו אֵין לָהֶן שְׁכָחָה - תבואה שניתנה לשחת אין לה דין שכחה, לפי שאינה לאכילת אדם ואינה באה לידי עימור; תבואה שנקבעה לאלומה, וכן אגודי השום, אין להן שכחה, שהואיל ולא נועדו לאוכל אלא לשימוש אין כאן גמר מלאכה ("מלאכת שלמה"); וכן אגודות השום והבצלים אין להן שכחה, לפי שעומרון זה אינו גמר מלאכה, שהרי חוזר ומעמרן אחר כך לעשות מהן אגודות גדולות. ויש מפרשים: אגודות השום והבצלים - אגודות גדולות של שומים ובצלים שבעלי השדות עושים כדי להקל מעליהן את טורח הולכתם לגורן בשביל לייבשם, ואחר כך חוזרים ומחלקים אותם לכריכות קטנות כדי להביאן לשוק למכירה או לבית להכניסן לקיום, ואם נשכחה אגודה גדולה, הואיל וסופה להיחלק ולהיאגד בכריכות קטנות, אין לה שכחה, משום שהוא עימור שאחריו עימור, ואינו גמר מלאכה

שחת

כמבואר לעיל, פרק ב משנה א, קצירה לשחת היא קצירת התבואה לצורך מאכל בהמה, שנעשית בדרך כלל כאשר גבעולי התבואה לחים ועדיין ירוקים, והתבואה עדיין בשלבי התפתחות (הצימוח הווגטיבי). ככלל, זריעת הצמחים בעבר הייתה לשימוש האדם, כדי שיפיק ממנו זרעים, ואילו בעלי החיים ניזונו ממרעה חופשי. אי לכך קצירת תבואה לצורך בהמה נחשבת להפסד, מכיוון שהיא גורעת מההנאה מהזרעים.² בזמנו זורעים זנים ייעודיים לבעלי חיים וקוצרים אותם בעודם ירוקים, כדי להשתמש בכל חלקי הצמח ולנצל את יתרונותיו התזונתיים. קצירת התבואה לשחת נידונה לעיל³ בדיני פאה בשאלה מתי תבואה זו תיחשב כהפסד בין שני חלקי השדה. במשנתנו מובא שקצירת התבואה לשחת אינה נחשבת לקצירה המחייבת בדיני שכחה, מכיוון שהיא אינה קצירה חשובה,⁴ או מכיוון שהיא "אינה באה לידי עימור" גם אם התבואה הביאה שליש.⁵ ויש שגורסים שמכיוון שאינה אוכל, אין לה גמר מלאכה, ולכן חובת השכחה אינה חלה עליה.⁶

בירושלמי⁷ מובא שכדי לפטור את התבואה מדיני שכחה, די שחלק מהתבואה נקצר לשם מאכל בהמה, ואין צורך לכוון מראש לזרוע

("מלאכת שלמה"). וְכָל הַטְּמוּנִים בְּאֶרֶץ - ירקות שקלחיהם הנאכלים טמונים בתוך האדמה ("מלאכת שלמה"), כְּגוֹן הַלֹּחַף וְהַשֹּׁמֶן וְהַבְּצָלִים - הלוחף הוא מין בצל ששרשו מר וחרیف מאד, רַבִּי יְהוּדָה אָמַר: אֵין לָהֶם שְׂכָחָה - אם בשעה שתלש את הירקות הללו שכח קלח אחד ולא תלשו, אינו שכחה. ויש מפרשים: וכל הטמונים בארץ - שלאחר שתולשים אותם טומנים אותם בארץ לקיום, ואם בשעה שאסף אותם שכח קלח, אין לו דין שכחה לדעת רבי יהודה, שכתוב בשכחה: "ושכחת עומר בשדה", ומפרש רבי יהודה: "בשדה" היינו בגלוי, פרט לטמון שאינו שכחה. וְחֻכְמֵיהֶם אֲמָרִים: יֵשׁ לָהֶם שְׂכָחָה - לכל הטמונים בארץ, שלדעתם "בשדה" משמע בתוך השדה, לרבות את הטמון (גמרא סוטה מה, א). ובירושלמי אמרו בענין טעמים של חכמים, שכתוב "כי תקצור קצירך בשדך" - "קצירך" משמע גלוי, ו"שדך" משמע גלוי, הרי כאן מיעוט אחר מיעוט, וכלל הוא שאין מיעוט אחר מיעוט אלא לרבות; מכאן מרבים את הטמון. והלכה כחכמים.

2 ולכן זו קצירה לשחת - מלשון השחתה.

3 פרק ב משנה א.

4 שנות אליהו.

5 מלאכת שלמה, כאן.

6 מלאכת שלמה שם.

7 כאן.

אלומות

האלומות הן ערמות קטנות של תבואה שיש לערום לערמות גדולות יותר,⁸ או צמחים שמיועדים לקשירת העומרים.⁹ אין להם דין שכחה, מכיוון שעוד יש לערום אותם בהמשך, או שהשימוש בהם אינו למאכל אלא לקשירת הצמחים.¹⁰

שום

השום היה בין המאכלים החשובים בעולם העתיק. בני ישראל מתאוננים במדבר על שאינם זוכים לאכול את השומים שאכלו במצרים.¹¹ בקברי הפרעונים נמצאו צמחי שום מאוגדים בעלי שום.¹² שום הגינה (*Allium sativum*) צמח ממשפחת הנרקסיים. לסוג שום (*Allum*) שייכים גם בצל הגינה והכרשה. בארץ גדלים בר כ- 50 מיני שום במגוון בתי גידול. צמחים ממשפחה זו מאופיינים בעיקר באיבר אגירה תת קרקעי- בצל או קנה שורש (גבעול השולח הן שורשים והן עלים), וכן בעלים מאורכים.

שום הגינה הוא צמח עשבוני רב־שנתי. יש לו זנים רבים הנבדלים זה מזה בגודל הבצל, בגודל השננות (שיני השום) ובמספרן, וכן בצבע הקליפה. גובהו של הצמח (מהבצל עד לעלים, לא כולל עמוד התפרחת) הוא 60-65 ס"מ, אורך העלים - 50-55 ס"מ, ורוחבם - 1.5-2.5 ס"מ. בכל בצל, שמכונה ראש שום, יש 10-12 עלים וכי-10-12 שננות. משקלה של כל שן שום - 7-1 גרם.¹³ עלי השום שטוחים, ארוכים וצרים. רק בחיקי העלים הצעירים, הקרובים למרכז הצמח, נוצרים ניצני אגירה המתפתחים לשננות. השננות הן אברי אגירה, והן מורכבות מכמה עלים בוגרים העוטים את ניצן הצמיחה. העלים הזקנים, הרחוקים ממרכז הצמח, אינם מפתחים ניצנים אלא משמשים כעטיפ לבצל. ריבוי השום מתחיל בשתילת השננה, וממנה יתפתח צמח שום שלם.¹⁴ פרחיו של השום לרוב מנוונים ואינם יוצרים זרעים.¹⁵

לשום יש גבעול מדומה,¹⁶ והוא מתפתח מנדני העלים. הגבעול האמיתי הוא תת־קרקעי לרוב, קצר מאוד, והוא מתארך רק אם מתהווה עמוד פריחה - התארכות הניצן הקודקודי של הגבעול האמיתי. לגובה עמוד הפריחה יש מפרקים, שעליהם גם כן מתפתחים בצללים קטנים.¹⁷

8 רמב"ם בפירוש השני כאן.

9 ריבמ"ז, ר"ש, רא"ש.

10 מלאכת שלמה כאן.

11 במדבר יא, ה.

12 Zohary, Domestication, 2013, p. 156.

13 Desta, growth, 2021.

14 אנציקלופדיה לחקלאות, 1976, ערך 'שום', עמ' 384.

15 החי והצומח של ארץ ישראל, 1988, כרך 12, עמ' 81.

16 גבעול זה יכול גם כן לאגור מזון, ראה פאהן, אנטומיה, 1993, עמ' 15.

17 אנציקלופדיה לחקלאות, 1976, כרך 2, עמ' 383.

באגודי השום ואגודות השום

משנתנו עוסקת באגודי השום, אגודות השום והבצלים, שאין בהם דין שכחה. אגודי השום והאגודות הם שני מושגים שנוגעים לאופן הטיפול בשום לאחר האסיף. אגודי השום הם צמחי שום יחידים שלוקטים אותם כדי לאגוד בהם את שאר צמחי השום,¹⁸ וייתכן שמדובר בצמחים שעדיין לא נטלשו.¹⁹ מכיוון שהבעלים אינו מקפיד עליהם, אין להם דין שכחה. אפשר גם שמדובר בבצל - ראש שום - כפי שמבאר הרמב"ם כאן: "השום המחובר זה בזה חבור טבעי, שבשרשי הצמח יהיה שורש אחד המחבר ראשי שום רבים".²⁰ לעומתם, אגודות השום הן אגודות קטנות של שומים לאחר הלקיטה,²¹ שמהן מוטל על הבעלים לעשות ערמות גדולות יותר לאחר מכן, ולכן יצירת האגודות אין בה משום גמר מלאכה המחייב בדיני שכחה.²²

טמונים בארץ

משנתנו עוסקת בצמחים שהחלק הנאכל שלהם טמון בארץ, תת־אדמתי. חלק זה יכול להיות שורש של גזר או סלק למשל, פקעת כגון קולקס הקדמונים, גבעול מעובה או בצל כגון שום הגינה. צורתם ומבנם של השורשים מגוונים וקשורים לרוב לתפקידם: שורשי אגירה, שורשים בשרניים ועוד.²³ החלק הנאכל - השמיש - טמון בקרקע ואינו גלוי לכול, והתנאים חלוקים אם חלים עליו דיני שכחה.²⁴

18 ריבמו"ץ, ר"ש, רא"ש, רע"ב.

19 מלאכת שלמה בשם הרש"ס.

20 רמב"ם פירוש המושנה כאן.

21 אין זה ברור בדברי הרמב"ם בפירוש המושנה אם כוונתו היא לשום יחיד שנלקט, או שמדובר בכמות מועטת של שומים. בכל מקרה אין מדובר בעומרים.

22 ר"ש, רא"ש.

23 פאהן, אנטומיה, 1993, עמ' 317.

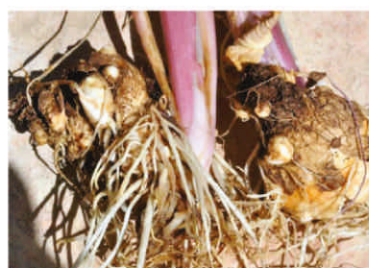
24 בבבלי סוטה מו, א הובא שמחלוקתם היא בהבנת הפסוק "ושכחת עומר בשדה". לדעת רבי יהודה 'שדה' כולל רק מה שנראה על פני השדה, ולכן על מה שטמון בקרקע אין חלים דינים אלו, אך כשצמחים אלו מגולים, חלים עליהם

הדוגמאות שהובאו במשנה הן הלוף, והשום והבצלים. לשום ולבצלים יש בצל אגירה, שמשמש גם לאכילה, והם תוארו לעיל. הלוף הוזכר גם כן במשנה במסכת שביעית פרק ה משנה ב כמין שטמון בארץ. כמה זיהויים מרכזיים ללוף²⁵:

1. **קולקס הקדמונים** (*Colocasia antiquorum*) - סוג של צמחי פקעת ממשפחת הלופיים. מדובר באחד מגידולי התרבות הקדומים ביותר במזרח אסיה הטרופית. הוא גדל בארץ ישראל כצמח מאכל למין התקופה הרומית, ונקרא במשנה גם בשם קרקס.²⁶

2. **אחד ממיני הלוף** (*Arum*) - סוג של גאופיטים ממשפחת הלופיים. בארץ גדלים ארבעה מינים של הלוף, המוכר בהם הוא לוף ארצישראלי (*Arum palaestinum*). כמו קרוב משפחתו הקולקס, גם הלוף מכיל חומרים רעילים, וכדי להתקינו לאכילה יש לחממו. בעבר היה נפוץ מאוד כשורש אכיל במזרח התיכון, עד שהגיעו תפוחי האדמה לאזור. זיהוי נוסף הוא לוף מנומר (*Arum dioscoridis*).

3. **חצב מצוי** (*Urginea maritima*) - גאופיט בעל בצל ממשפחת האספרגיים. הוא פורח בסוף הקיץ בעמודי תפרחת לבנים. בשל היותו בולט וניכר לעין, הוא נחשב לאחד ממבשרי הסתיו. חלקי הצמח רעילים, ומשמשים ברפואה העממית לשימושים שונים.

פקעת לוף - קרדיט - משה רענן

בצלצולי חצב - משה רענן

קולקס הקדמונים

דיני שכחה. ואולם לדעת חכמים השדה כולל את כל מה שמצוי בו, בין גלוי בין טמון.

25 אלבוים, מסורת, תשפ"ה, ערך לוף.

26 קאפח, מוחרבת, תשס"ה, עמ' 69.

משנה יא

הקוצר בלילה והמעמר - בלילה:

והסומא - בין ביום בין בלילה:

אם היה מתכוין ליטול הגס הגס -
כיון דמתכוין ליטול הגסין אפילו
דקין אין להם שכחה:

על מנת מה שאני שוכח אני נוטל
יש לו שכחה - דמתנה על מה
שכתוב בתורה ותנאו בטל:

הקוצר בלילה, והמעמר, והסומא
- יש להם שכחה; ואם ה'יה מתכוין
ליטול את הגס הגס, אין לו שכחה.
אם אמר: הרי אני קוצר על מנת מה
שאני שוכח אני אטל - יש לו שכחה.

הקוצר בלילה

אין זה מקובל לקצור בלילה. אם בכל זאת עשו כן, יש להניח שכיוונו לאמצע החודש העברי, שבו הלבנה במילואה, ובמידת מה אפשר להיעזר באורה בעת הקציר. אפשר גם שקצרו בלילה בשעת סכנה, או מפני שרב כבד מאוד, או מפני שרצו להקדים את התייבשות השיבולים, ועוד. בכל מקרה זוהי מעין קצירת חירום, ובדרך כלל לא קצרו בלילה.

סומא

בלשון חז"ל הסומא הוא עיוור, בין בשל פגיעה בעיניים ובין בשל פגיעה במסלולים העצביים של הראייה או במרכז הראייה המוחי.¹ בהלכה עיוור הוא בדרך כלל מי שסובל מעיוורון מוחלט, אך יש מצבים הלכתיים שגם מי שאינו רואה בעין אחת, או מי שראיתו כהה, מוגדר עיוור.² הסומא חייב במצוות ככל אדם,³ והוא נחשב כבריא לדיני מקח וממכר,⁴ ולכן אף שהוא אינו רואה את התבואה בשדה, חלים על תבואתו דיני שכחה, מכיוון שהוא מודע לכך שישנם עומרים בשדה, וברור שהוא מעוניין לאסוף את כולם, ומשום כך הוא בודק היטב את השדה בעת איסוף התבואה. לכן, כשנותר עומר בשדה של סומא, חלים עליו כל דיני השכחה.⁵

הגס הגס

משנתנו דנה בקציר סלקטיבי ואיסוף סלקטיבי של התבואה או הפירות בשדה, כלומר הבעלים

פירוש קהתי

הקוצר בלילה - ושכח קמה מלקצרה, וְהַמְעַמֵּר - בלילה ושכח עומר מלאספו, וְהַסּוּמָא - עוור שקצר או עימר בין ביום ובין בלילה ושכח קמה או עומר, יִשְׁלַחם שְׂכָחָה - אף על פי שאפשר לומר שהשכחה נגרמה מחמת החשכה או מחמת העיוורון, וכבר הזכרנו ששכחה הבאה מחמת דבר אחר אינה שכחה, אין אנו אומרים כן, שהואיל וסיבה זו שעלולה לגרום שכחה ידועה להם מראש, בודאי דקדקו בשעת הקצירה או העימור לבלי להניח כלום, הלכך מה ששכחו הרי זה שכחה. וְאִם הָיָה מִתְפַּנֵּן - הקוצר בלילה או הסומא (רמב"ם), לְטוֹל אֶת הַגָּס הַגָּס - ללקוט את הגסים ולהניח לעת עתה את הדקים, אֵין לוֹ שְׂכָחָה - לא על הגסים ולא על הדקים, לפי שהדקים הרי הניח מדעתו, וכיון שהניח הדקים בדעתו עוד לחזור ולבדוק אם יש שם גסים, הלכך אין כאן שכחה. בירושלמי אמרו: "מאחר שדרכו לבחון בגסין אפילו דקין אין להם שכחה", ונדחקו המפרשים בפירוש הדברים "אפילו דקין". מכאן יש מפרשים לפי הירושלמי, שבמשנתנו מדובר שהתכוון לקצור כל השדה, הגסים והדקים, אלא שהיה מתכוון ביותר ליטול את הגסים, שלא יישאר אף אחד מהם, ולפיכך אפילו מה ששכח

1 שטיינברג, אנציקלופדיה, תשס"ו, עמ' 39.

2 שטיינברג, אנציקלופדיה, תשס"ו עמ' 40.

3 בבלי בבא קמא פו, א.

4 רמב"ם זכיה ומתנה ח, יא.

5 תפא"י כאן אות מט.

בודק ובוחן את הצמחים שהוא מעוניין בהם, ולא מתייחס לכל השדה כאל יחידה אחת.⁶ הוא קוצר בשדה רק את הצמחים הגדולים⁷ או אוסף רק את העומרים הגדולים ומותיר את העומרים הקטנים.⁸ על פי רוב השדה מבשיל כאחת, גודל הצמחים זהה ונפח העומרים דומה, ולכן האדם קוצר ואוסף את כל היבול בו זמנית. משום כך בקצירה חלקית של השדה, באיסוף חלקי של העומרים או בקטיף חלקי של הפירות, כפי שאומרת המשנה לעיל⁹ - בגידול שאין "לקיטתו כאחת", אין חלים במקרים אלו דיני שכחה.

התפתחות לא אחידה בשדה (קרדיט MSU, Mike Staton)
(Extension)

בדקים אין להם שכחה, שהואיל וחוזר ובודק את הגסים, הריהו נזכר גם בדקים ("מלאכת שלמה"). בעל "תפארת ישראל" מביא פירוש (בשם הגר"א): שלקט כל השדה והתכוון ליטול הגסים ולהניחם לבד, ואף על פי כן אין שכחה אפילו בדקים, לפי שטרדתו בנטילת הגסים גרמה לו לשכוח דקים, והרי זו שכחה מחמת דבר אחר, הלכך אינה שכחה (עיין "תפארת ישראל - בועז", שנדחק לפרש את הירושלמי בדרך מיוחדת).
אם אָמר - בעל השדה: הָרִי אֲנִי קוֹצֵר
עַל מְנַת שְׂכַל מָה שְׂאֲנִי שׁוֹכֵחַ - בשדה בשעת הקצירה או בשעת העימור, **אֲנִי אֶטֶל -** ולא אניח לעניים, **יֵשׁ לוֹ שְׂכָחָה -** מה ששוכח יש לו דין שכחה, שתנאו בטל; ואין אנחנו אומרים, שהואיל והתנה כך מתחילה אין כאן שכחה מפני שסמך על תנאו ולא הקפיד כל כך ליטול את הכל, שכן בתנאו זה בא לעקור מצוה מן התורה, והמתנה על מה שכתוב בתורה, תנאו בטל (ירושלמי; "שנות אליהו").

6 בירושלמי כאן מובא: "מאחר שדרכו ליבחן בגסים".

7 הרמב"ם בפירוש המשנה כאן מביא "אם חשב מתחלה ללקט הבולט יותר כלומר הגדולים".

8 מלאכת שלמה כאן.

9 לעיל א, ד.

משנה א

כָּל זֵית שֶׁיֵּשׁ לוֹ שֵׁם בְּשָׂדָה, אֶפְלוּ
כְּזֵית הַנְּטוּפָה בְּשַׁעְתּוֹ, וְשָׁכְחוּ -
אֵינוֹ שְׁכָחָה. בַּמָּה דְּבָרִים אֲמוּרִים?
בְּשֵׁמוֹ וּבְמַעֲשָׂיו וּבְמִקְוָמוֹ. בְּשֵׁמוֹ -
שֶׁהָיָה לְפָכוֹנִי אוֹ בִּישְׁנִי; בְּמַעֲשָׂיו
- שֶׁהוּא עוֹשֶׂה הֶרְבֵּה; בְּמִקְוָמוֹ
- שֶׁהוּא עוֹמֵד בְּצַד הַגֶּת אוֹ בְּצַד
הַפְּרָצָה. וְשָׁאֵר כָּל הַזֵּיתִים - שְׁנֵים
שְׁכָחָה וְשִׁלְשָׁה אֵינָן שְׁכָחָה. רַבִּי
יוֹסִי אוֹמֵר: אֵין שְׁכָחָה לַזֵּיתִים.

כל זית כזית הנטופה בשעתו - על
שם שהוא נוטף שמן קראו לו נטופה,
אף על פי שאינו נוטף בכל שנה
הואיל והעלו לו שם זה על שהוא
נוטף בשעתו, אם שכחו אינו שכחה
דכתיב (דברים כד) ושכחת עומר
בשדה, עומר שאתה שוכחו לעולם
יצא זה שאתה זוכרו לאחר זמן:

שופכני - שזיתיו שופכים שמן
הרבה:

בישני - שהוא מבייש כל שאר
אילנות מרוב השמן שיוצא ממנו
יותר מחביריו:

שהוא עושה הרבה - זיתים מרובים:

שנים שכחה - סתם מתניתין כבית
הלל דאמרי לעיל שנים לעניים:

רבי יוסי אומר אין שכחה לזיתים -
לא אמר רבי יוסי אלא בזמן שבא
אדרינוס קיסר והחריב את כל הארץ

ולא היו זיתים מצויין, אבל בזמן שזיתים מצויין מודה רבי יוסי דיש שכחה לזיתים. וכן מי שהיו כל
זיתיו נטופה או שופכני או בישני יש להם שכחה:

צבירת השמן בזית

פרי הזית הוא בית גלעין (stone fruit), ויש בו שלושה רבדים; הרובד החיצוני - אקסוקארפ (הקליפה), הרובד שתחתיו - מזוקארפ, שהוא בשר הפרי, והרובד הפנימי שהוא עבה וקשה - אנדוקארפ,¹ הגלעין שעוטה את הזרע. במזוקארפ (בשר הפרי) יש כמה מרכיבים מרכזיים: נוזלים/לחות - (moisture), שמן - (oil), המורכב מחומצות שומן, ומוצקים.

בדומה לפירות רבים, התפתחות פרי הזית היא בת שלושה שלבים שמשכם שונה.² בשלב הראשון, שנמשך 8-10 שבועות, הגידול מהיר, ומאופיין בחלוקות תא רבות ובגדילה של הגלעין. בשלב השני, שנמשך 6-8 שבועות, הגידול מואט או אף נעצר, והגלעין מתקשה ומקבל את צורתו הסופית. בסיומו של שלב זה שיעור האנדוקארפ הוא כ-80 אחוז ממשקל הפרי, חלק מהשמן כבר הצטבר, ומשקלו של הפרי גדל בשל צבירת הלחות. לבסוף, בשלב השלישי, עם תחילת שינוי הצבע מירוק לשחור, הפרי גדל הודות לגדילת נפחם של התאים הקיימים. בשלב זה נצבר רוב השמן. צבירת השמן בתא מתרחשת תחילה בטיפות קטנות בתוך האנדופלסמה שבתא, ובהמשך השמן ממלא גם את החלליות (vacuole). משך התפתחות הפרי מהחנטה ועד להבשלה מלאה שונה במידת מה בין הזנים.

פריחת הזית מתרחשת בחודשי האביב, פרי הזית צובר את שמנו במהלך חודשי הקיץ, ולקראת המסיק שיעור השמן בשיאו. השקיה לא סדירה ואיחור בזמן המסיק מפחיתים את שיעור השמן בפרי. עם תהליך צבירת השמן צבע הזית משתנה גם הוא; בתחילת

פירוש קהתי

משנתנו באה ללמד דיני שכחה באילנות, ונקטה "זית" משום שנחלקו בו תנאים. ולדעת הרמב"ם, מפני שהיה חשוב בארץ ישראל באותו זמן. ברם, הוא הדין לכל אילן, שאם שכחו הבעלים מלקטוף פירותיו, יש לו דין שכחה. וכן כתב הרמב"ם: "השוכח אילן בין האילנות... או ששכח שני אילנות, הרי הן שכחה... במה דברים אמורים? באילן שאינו ידוע ומפורסם במקום... או במעשיו... או בשמו... (כפי שיבואר במשנתנו). אבל אם היה בו אחד משלושה דברים אלו אינו שכחה, שנאמר: "ושכחת עומר בשדה" - עומר שאתה שוכחו לעולם ואין אתה יודע בו אלא אם תשוב ותראהו, יצא זה שאתה זוכרו לאחר זמן ואף על פי שלא תפגע בו, מפני שהוא ידוע ומפורסם" (הל' מתנות עניים ה, כג-כד).

כָּל זֵית שֶׁיֵּשׁ לוֹ שֵׁם בְּשָׂדֶה - כל אילן זית שהוא מפורסם בשם מסויים או בסגולות מסוימות, כמבואר להלן במשנתנו, (**אֶפְלוֹ**) **פְּזִית הַנְּטוּפָה בְּשָׂעָתוֹ** - תיבת "אפילו" טעות היא במשנתנו ואין גורסים אותה. "נטופה" - שם עיר בסביבות בית לחם הנזכרת במקרא (עזרא ב,

1 פאהן, אנטומיה, 1993, עמ' 563.

2 יש שמחלקים אותה לחמישה שלבים, ראה World Olive Encyclopedia, 1996, p. 96.

התהליך הוא ירוק כהה, לאחר מכן - ירוק בהיר, בהמשך משנה הזית את גונו לסגול ולבסוף הוא משחיר.³

שם בשדה

במשנתנו מובא שזית שיש לו שם בשדה, דהיינו מאפיין מיוחד, הבעלים זוכרו תמיד ואין לו דין שכחה. המדד להגדרת עץ מיוחד הוא מיקום ייחודי או תנובה עשירה במיוחד של זיתים או שמן ביחס לעצים אחרים באותו מקום. עץ יוגדר מיוחד בזכות תנובתו בתנאי שכך הוא מניב רוב השנים, ולא רק באופן חריג וחד פעמי.⁴

זית הנטופה⁵

זית הנטופה הוא זית שנוטף ממנו שמן רב, כמובא בירושלמי.⁶ זן זה הוא ככל הנראה אחד מהזנים המשובחים שגדלו בארץ ישראל, בעיקר בגליל התחתון ובסביבתו, והוא דוגמה לזני זית נוספים שגדלו בארץ. ככל הנראה כמות היבול שלו הייתה קרובה למומצע ההנבה בגידול זית 'בעל' בהווה (כ־30 ק"ג לעץ), ואולי אף גבוהה ממנו.⁷

ייחודו של זית הנטופה היה ככל הנראה שהכיל שמן בזמינות גבוהה. כשהבשיל, הפרי היה נוטף שמן עוד לפני העיבוד בבית הבד (תכונה שיכולה להיות גם חיסרון). זן זיתים זה נשתל כיחידה אחת, וככל הנראה לא היה

כב; נחמיה ז, כו); ובמשנה נזכרת "בקעת בית נטופה" (מקום בגליל התחתון); ובאה המשנה להדגיש: כזית הנטופה בשעתו - כאותו זית הבא מעיר נטופה או מבית נטופה, שהיה מפורסם בשעתו. בירושלמי מבואר, שהזית נקרא "נטופה" על שם שהיה נוטף שמן מפירותיו, ואף על פי שאינו נוטף בכל שנה, הואיל וכינוהו כך על שהיה נוטף בשעתו, זית מפורסם הוא, ואם בשעת מסיקת הזיתים עבר על אילן זה וּשְׁכָחוּ - מלקטוף זיתו, אֵינוֹ שְׁכָחָה - שהואיל ומפורסם הוא, עתיד בעל הבית להיזכר בו בסוף, כמו שבארנו בהקדמה למשנתנו. בַּמָּה דְּבָרִים אָמְרִים - שפירסומו מבטל ממנו דין שכחה? בַּשָּׁמֶן - שיש לו שם לוואי (כינוי מסויים), וּבַמַּעֲשִׂי - או שהוא ידוע על שם מעשיו, כלומר תוצרתו, וּבַמָּקוֹמוֹ - או שהוא מסויים על שם מקומו שהוא עומד שם. בַּשָּׁמֶן: כגון שֶׁהָיָה נִקְרָא שְׁפָכוֹנִי - על שם שפירותיו שופכים שמן הרבה, או בַּיֶּשֶׁן - יש מפרשים על שם שהוא בא מעיר בישן, היא בית שאן. ויש סוברים על שם שהוא מבייש בפירותיו המשובחים את חבריו (ירושלמי); בַּמַּעֲשִׂי: שֶׁהוּא עוֹשֶׂה הַרְבֵּה - מגדל הרבה זיתים; בַּמָּקוֹמוֹ: כגון שֶׁהוּא עוֹמֵד בְּצַד הַגֶּת או בְּצַד הַפְּרָצָה - מקום פרוץ בגדר. ואף על פי ששנינו (לעיל ו, ב) "העומר שהוא סמוך לגפה ולגדיש... ובית הלל אומרים: שכחה", מכל מקום כאן מודים בית הלל שזית העומד בצד

3 9-91, World Olive Encyclopedia, 1996.

4 ירושלמי כאן.

5 להרחבה על גידול הזית בעבר עיינו: לונדון, סוגיות, עמ' 57-75.

6 ירושלמי כאן, ראה בשנות אליהו שכתב שזו תכונה שלילית, ובכל זאת העץ מוגדר עץ מיוחד.

7 דג ואחרים, ההיסטוריה, 2020 עמ' 7.

צורך בזן אחר שיפרה אותו,⁸ כמובא בירושלמי: "היתה כל שדהו נטופה".⁹ ייתכן כי זן זה של הזית זכה בשמו מאחר שהוא גדל באזור נטופה.¹⁰ מקום גידולו של זית הנטופה, בהרי הגליל התחתון, מראה כי פריו הבשיל ככל הנראה באמצע עונת המסיק, לאחר הזיתים המבכירים ולפני האפילים בגליל העליון.

מיקומה של נטופה: נטופה הוזכרה במשנה במסכת שביעית,¹¹ שם נכתב ש"אוכלים ברגילה עד שיכלו סינריות מבקעת בית נטופה". היישוב נטופה שכן בגליל התחתון,¹² והוא מזוהה כחרבת נאטף בקרבת הכפר הערבי עילבון.¹³ מדרום וממערב לו מצויה בקעת בית נטופה (ששטחה כ־70 אלף דונם). כיום שוכן היישוב מצפה נטופה בצפון מזרחה של בקעת בית נטופה. מכיוון שבשנה ברוכת גשמים בקעה זו מוצפת מים לחלוטין למשך שבועות רבים, מגדלים בה בעיקר צמחים חד־שנתיים אביביים וקיציים, ואילו עצי הפרי נטועים בשיפולי הגבעות. אפשרות נוספת למיקומו של היישוב נטופה בעבר הוא בעמק הפורה המזוהה כיום כבקעת תירען בגליל התחתון, סמוך לציפורי,¹⁴ מדרום ליישוב מצפה נטופה ולרכס טורען שבמרכז עובר כיום כביש 77.

זית שפכוני¹⁵

זית שפכוני הוא זית שבפירותיו היה שיעור גבוה של שמן, וניתן היה להפיק מהם כמות שמן גדולה.¹⁶ יש שאמרו כי זן זה נקרא על שם מקום גידולו או מוצאו.¹⁷ יש המזהים את המקום 'שפכוני' עם השם 'שפתן', שהוזכר באחד החרסים שנמצאו

הגת או הפירצה אינו שכחה, לפי שהעומר הוא דבר תלוש ויכול הוא להיטלטל למקום אחר, ולכן אף שנשכח אצל דבר המסויים יש לו דין שכחה, ואילו אילן הזית מחובר הוא ואם הוא עומד בצד הגת או הפירצה ודאי ייזכר בו משום מקומו המסויים, ואין לו דין שכחה. ושאָר פֶּל הַזֵּיתִים - הרגילים, דינם כעומרים: שְׁנֵים שְׁכָחָה - אם שכח שני אילני זיתים הרי הם שכחה, ושלֹשָׁה אֵילָן שְׁכָחָה - אם שכח שלושה כאחד, אין להם דין שכחה. רַבִּי יוֹסִי אוֹמֵר: אֵין שְׁכָחָה לַזֵּיתִים - בכלל, מפני שחשובים הם. בירושלמי מובא, שלא אמר רבי יוסי "אין שכחה לזיתים" אלא בזמן שבא אדריינוס והחריב את כל הארץ ולא היו הזיתים מצויים. אבל בזמן שזיתים מצויים, אף רבי יוסי מודה שיש שכחה לזיתים.

8 במטע זית נשתלים בדרך כלל כמה זנים על מנת שיפרו זה את זה.

9 ירושלמי פאה ז, א.

10 ראה ערוך ערך 'נטף', שכתב ששם העיר הוא טופה, והאות נו"ן בשם נטופה אינה חלק מהשורש.

11 שביעית ט, ה.

12 על פי משנה שביעית ט, ה.

13 מדרין ישראל החדש, 2001, כרך 4 עמ' 49. ערך 'נטופה'.

14 סגל, הגיאוגרפיה, תשל"ט, עמ' 135: קליין, ארץ הגליל, תשכ"ז, עמ' 22, 51.

15 ראו בהרחבה: לונדון, סוגיות, עמ' 57-75.

16 ירושלמי כאן.

17 גור, הזית, 1960, עמ' 39.

בחפירות שומרון. במקום הזה שוכן כיום כפר בשם שופה, סמוך ליישוב אבני חפץ.¹⁸ ייתכן גם שמדובר בכפר 'שוויה', שעל אדמותיו נבנתה המושבה שפייה, סמוך לזיכרון יעקב.¹⁹

בישני

ישנם כמה הסברים לשמו של זית ביישני: 1. לשון בושה, שזיתיו של מין זה גדולים יותר משל האחרים,²⁰ והוא מניב עד פי ארבעה שמן מהם, ולכן הוא מבייש את העצים האחרים.²¹ 2. לשון ביש, שכן שמן השמן שהוא מניב קטנה באופן יחסי משאר הזיתים, או שזיתיו יבשים ואי אפשר להפיק מהם שמן.²³ 3. על שם מקום - זית שגדל בבקעת בית שאן,²⁴ ואם אכן קביעה זו נכונה, זיתים אלו הבשילו ראשונים, שכן אזור זה חם ברוב ימות השנה. פליניוס משבח את זית דקפוליס, וייתכן שמדובר בזית בית שאן.²⁵

הגת או בצד הפרצה

ככל הנראה המשנה מתארת מצב שבו שטח המטע היה מגודר בגדר אבנים, והעץ ניצב על יד פרצה בגדר.

הגת נועדה לדריכת הענבים. גתות לרוב נחצבו על יד כרם הענבים, שכן טלטולם של הענבים למקום רחוק היה כמעט בלתי אפשרי. הימצאותו של עץ זית על יד הגת מלמדת על שני גידולים חשובים באזורנו בעבר ובהווה: כרמי יין וכרמי זית.

משטח דריכה של גת

18 סגל, הגיאוגרפיה, תשל"ט, עמ' 195.

19 גולדהאר, אדמות קודש, תרע"ג, עמ' 84.

20 רא"ש.

21 ירושלמי כאן.

22 מלאכת שלמה כאן.

23 ריבמ"ז.

24 שווארץ, תבואות, תר"ס, עמ' קפג הע' 2: סגל, הגיאוגרפיה, תשל"ט, עמ' 45.

25 Pliny, 1855, ספר 15 פרק 4.

רבי יוסי אומר אין שכחה לזיתים

בירושלמי²⁶ מובא שדברי רבי יוסי נאמרו בזמן כיבוש אדריינוס, לאחר מרד בר כוכבא שהחריב את הארץ, בעיקר את אזור יהודה.²⁷ בתקופה ההיא הארץ חרבה ונותרו מעט עצים, ולכן כולם זכרו את עציהם. ואולם כאשר יש עצי זית רבים, או שהעצים מניבים כמות גדולה של זיתים או שמן, גם רבי יוסי יודה שיש לזיתים דין שכחה. יש לציין שלדעת ש. קליין²⁸ באזכורו של זית הנטופה במשנתנו נכתב "בשעתו". המשנה הדגישה בכך שזית הנטופה היה מוכר בתקופה שבה שררה שלווה בגליל, לפני חורבנו.

בשמו ובמעשיו ובמקומו

משנה זו נותנת כלים להגדרת זן של פירות או ירקות. ההגדרה מורכבת משלושה קריטריונים לפחות:

בשמו - שם המיוחד לזן. השם מגדיר לקונה אילו תכונות יש לפרי או הירק שהוא קונה (טעם, גודל, צבע, פריכות ועוד).

זני זיתים - קרדיט זהר עמר

במעשיו - תכונות ייחודיות לזן, כגון: כמות הפרי, גודלו, צורתו, צבעו, טעמו, כמות היבול שהזן מניב, שיעור השמן בפרי (במקרה של זית), תקופת ההנבה, איכות הפרי או השמן, אורך חיי המדף או כל תכונה נוספת שהיא ייחודית לזן זה.

במקומו - הכוונה

לאזור האופטימלי להנבת הזן. יש זנים אשר זקוקים לתנאי גידול מסוימים כדי להניב פירות: חום, קור, סוג קרקע, לחות, משקעים, מים בכמות מדודה ועוד. יש זנים שאפשר לגדל באזורים שונים, אולם תנאי אקלים וקרקע מתאימים וטיפול מיטבי יביאו לתוצאות הטובות ביותר.

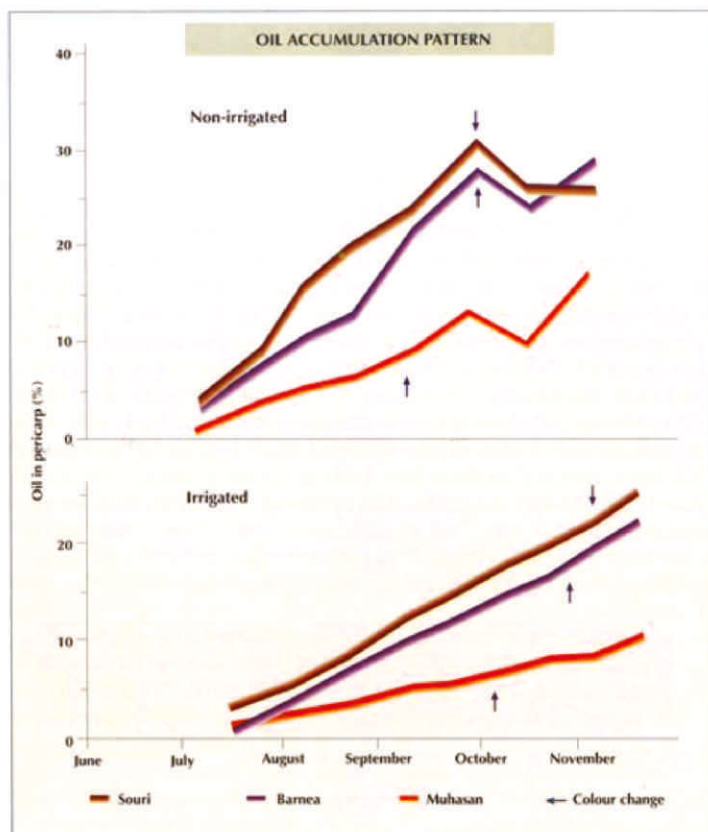
יש לציין כי במקורות חז"ל וכן במקורות יוון או רומא המקבילים לתקופת חז"ל, פרי או ירק

²⁶ כאן, פרק ז הלכה א.

²⁷ ראו מור, תשנ"ב, עמ' 109.

²⁸ קליין, ארץ הגליל, תשכ"ז, עמ' 51 הע' 30.

אשר נעשה בו שימוש תדיר, ויש לו ביקוש גבוה, תהיה בו גם חלוקה על פי זנים, לדוגמה: תאנים בכורות וסייפות, זיתים כמובא במשנתנו,²⁹ תמרים - נובלות התמרה, תמרים שבהרים ותמרים בעמקים, גפן - ענבים ללא אזכור מיוחד וענבים סתוניות, חיטה - אגורית ושחמתית ועוד.³⁰

הבדלי צבירת שמן בין זנים שונים, ובין מטעים מושקים למטעים לא מושקים³¹

²⁹ ראה World Olive Encyclopedia, 1996, p. 41 שבעבר זני הזיתים מוינו גם על פי גודלם.
³⁰ Pliny, 1855 ספר 18 פרקים 9-12 דן בזנים שונים של חיטה, בין השאר גם על פי מטרת גידולם וזמנם. בספר 14 פרק 11 הוא דן בזני גפן שונים, ומציין שישנם 15 זני גפן שונים שנקראו כך על פי אופן ומקום גידולם.
³¹ World Olive Encyclopedia, 1996, p. 96

משנה ב

שלוש שורות של שני מלבנים - שלש שורות של אילני זיתים ובין שורה ראשונה לשניה ערוגה מרובעת כדמות מלבנות התבואה שבין הזיתים דתנן לעיל בריש פרק ג', וכן בין שורה שניה לשלישית ושכח אילן אמצעי שבשורה האמצעית, אינה שכחה שהאילנות שסביבו הסתירוהו, ודמי לחפזהו בקש או עמדו עניים כנגדו דתנן לעיל דאינו שכחה:

בד"א - אמתניתין דלעיל קמהדר דתנן בזית הנטופה בשעתו ושכחו אינו שכחה. במה דברים אמורים בזמן שלא התחיל בו אבל התחיל בו ושכחו הרי זו שכחה עד שיהיה בו סאתים:

כל זמן שיש לו תחתיו יש לו בראשו - אם נזכר בעל הזיתים מן הזיתים ששכח באילן בעוד שיש לו זיתים

תחתיו יכול לחזור וללקט, ולא חשיבא שכחה מה ששכח בראש האילן אלא לאחר שלא נשארו לו זיתים תחת האילן:

רבי מאיר אומר משתלך המחבא - כלומר משבדק המלקט בכל מחבואי הזיתים, אז הוי הנשאר לעניים כשאין לבעל האילן זיתים תחתיו, אבל כל זמן שלא בדק המלקט בכל מחבואי הזיתים אף על פי שאין זיתים תחתיו יכול לחזור וללקט. ואין הלכה כרבי מאיר:

זֵית שְׁנַמְצָא עוֹמֵד בֵּין שְׁלֹשׁ שׁוּרוֹת שֶׁל שְׁנֵי מִלְבָּנִים, וְשָׁכְחוּ - אִינוֹ שָׁכְחָה. זֵית שֶׁיֵּשׁ בּוֹ סָאתִים וְשָׁכְחוּ, אִינוֹ שָׁכְחָה. בַּמָּה דְּבָרִים אֲמוּרִים? בְּזֶמֶן שֶׁלֹּא הִתְחִיל בּוֹ; אֲבָל אִם הִתְחִיל בּוֹ, אֶפְלוּ כְּזֵית הַנְּטוּפָה בְּשַׁעְתּוֹ, וְשָׁכְחוּ יֵשׁ לוֹ שָׁכְחָה. כָּל זֶמֶן שֶׁיֵּשׁ לוֹ תַּחְתּוֹ, יֵשׁ לוֹ בְּרֹאשׁוֹ. רַבִּי מֵאִיר אָמַר: מִשְׁתַּלָּךְ הַמַּחְבֵּא.

משנתנו עוסקת גם כן בדיני שכחה בזיתים, ודנה בכמה נושאים: מיקומו של הזית בתוך שורת הזיתים, שיעור ההנבה של העץ, מיקום הפרי על העץ והגדרת הזמן לסיום המסיק.

זית שנמצא עומד בין שלוש שורות של שני מלבנים

המשנה דנה במקרים שבהם האילן נטוע במקום ייחודי¹ או במקום שמוסתר על ידי אילנות אחרים.²

ככלל, נטיעת העצים במטע נעשית בשורות ישירות ובמרחקים מתאימים בין העצים, בהתחשב בתנאי השטח, וכדי להקל על מעבר כלי העבודה ועל הקטיפה, לאפשר לכל עץ לפתח כראוי את מערכת השורשים הנדרשת לו, לחשוף את העץ לאור ועוד. משנתנו דנה במקרה שבו יש זית שמצוי בתוך, בין עצי זית רבים הסובבים אותו מצדדיו, והוא לא נמסק בשל מיקומו, ולא משום שהבעלים שכחוהו.

מלבנים (מלבנות)

עצי הזית יכולים לגדול במשך מאות שנים. במהלך השנים האלה הם מתפתחים וגדלים מאוד, וזקוקים לכמויות מים נכבדות ולכמות מינרלים מספיקה. החקלאי מתכנן את מרווחי הנטיעה מראש בהתאם לנתונים הללו. בעבר נהגו לנטוע 10-12 עצי זית בדונם לערך. כיום בשיטת הנטיעה הרגילה שותלים 60-70 עצים בדונם, ובשיטת המסיק המכני - קרוב ל-180 עצים בדונם, בעיקר בשל עלייה ביכולות הדישון,

1 ר"ש, רא"ש.

2 רמב"ם פירוש המשנה כאן.

פירוש קהתי

משנתנו מוסיפה לדון בשכחת אילן זית.

זֵית - אילן זית, **שֶׁנִּמְצָא עוֹמֵד בֵּין שְׁלֹשׁ שׁוּרוֹת** - של אילני זית, **שֶׁל שְׁנֵי מִלְבָּנִים** - שבין השורות יש ערוגות בצורת מלבנים, מלבן בין שורה ראשונה לשנייה ומלבן בין שנייה לשלישית (ראה הציור), כמו ששנינו (לעיל ג, א): "מלבנות התבואה שבין הזיתים"..., **וְשָׁכָחוּ** - כלומר ששכח את הזית האמצעי שבשורה האמצעית, **אֵינוֹ שָׁכָחָה** - שהזית הזה מסויים על ידי מקומו, לפי שעומד בין שלש שורות של זיתים ובין שני מלבנים, והרי שנינו במשנה הקודמת, שזית שיש לו שם מחמת מקומו, איו לו דין שכחה (ר"ש; הגר"א; "תפארת ישראל", ועוד). יש מפרשים הטעם, לפי שהוא מוסתר על ידי השורות ודינו כעומר שחיפוהו בקש (לעיל ה, ז), שהואיל והשכחה מחמת אונס היא, אינה שכחה (רמב"ם). יש מבארים: זית שנמצא עומד בין שלש שורות... - ששלש שורות של עצי זית מקיפות אותו משלש רוחותיו, ואורך כל שורה כשיעור שני מלבנים שמידתו היתה ידועה להם (ר"ש), כזה: **זֵית** - אילן זית, **שֶׁיֵּשׁ בוֹ סְאֵתִים** - זיתים, **וְשָׁכָחוּ** - בשעת מסיקת הזיתים, **אֵינוֹ שָׁכָחָה** - כדין קמה שיש בה סאתים (לעיל ו, ז). **בְּמָה דְּבָרִים אֲמֹרִים? בְּזֶמַן שֶׁלֹּא הִתְחִיל בוֹ** - למסקו כלל, דהיינו ששכחו כולו; **אֲבָל אִם הִתְחִיל בוֹ** - ומסק מקצתו, ועבר לאילנות אחרים, **אֲפִילוּ כְּזֵית הַנְּטוּפָה בְּשַׁעְתּוֹ** - אפילו הוא זית שיש לו שם כזית הנטופה בשעתו, כמבואר לעיל (במשנה

ההשקיה והמיכון החקלאי.³ יש לציין כי כיום נוהגים להשקות ולדשן את מטע הזית, ואולם בעבר הוא גדל בחקלאות בעל, והסתפק בגשם שירד. על כן התפתחות העץ הייתה איטית יותר,⁴ וכמות העצים שניטעה בכל דונם הייתה קטנה יותר.⁵ לפיכך מרווחי הנטיעה בעבר היו גדולים במידה רבה מאלו הנהוגים היום. כל עוד הדבר התאפשר החקלאי רצה לנצל את המרווחים הפנויים בין העצים לצורך גידולים חד-שנתיים כגון מיני דגן, קטניות ואף ירקות.⁶ גידול הקטניות אף סייע בקיבוע חנקן, יסוד מרכזי וחשוב לרוב הצמחים, בקרקע.

זית שיש בו סאתים

לא ברור מהפרשנים אם המשנה דנה בסאתיים שמן שניתן להפיק מהזיתים שבועץ, או שמדובר בסאתיים זיתים המצויים על העץ. כאמור לעיל בפרק ו משנה ו ישנן כמה דעות באשר לנפחה של הסאה. השיעור הנמוך ביותר הוא 7.2 ליטר, ואם כן מדובר בכ-14.4 ליטר זיתים.⁷ הפרי מכיל שמן בשיעור של עד 25 אחוז לכל היותר, ולכן מסאה ניתן להפיק 4-5 ליטר שמן, כמות זו הספיקה לנפש לכמה שבועות, ראה להלן פרק ח משנה ה. עץ זית שנותרה בו כמות כזו של זיתים, אין הם

הקודמת), וּשְׁכָחוּ - ושכח את הזית הזה מלגמור מסיקתו, יֵשׁ לוֹ שְׁכָחָה - דין שכחה לו. מפשרה של המשנה משמע, שזית שיש בו סאתיים, אף על פי שאין לו שם, אם שכחו קודם שהתחיל בו, אינו שכחה; אבל זית ששכחו לאחר שהתחיל בו, אפילו הוא זית שיש לו שם ויש בו סאתים, הרי זה שכחה. ומה ששינו במשנה הקודמת: "כל זית שיש לו שם, אינו שכחה", היינו גם כשאין בו סאתיים, ובזמן שלא התחיל בו. לפי זה יוצא, שזית שיש בו סאתיים וזית שיש לו שם דינם שווה, שאם לא התחיל בהם אינם שכחה, ואם התחיל בהם הרי הם שכחה. אבל בתוספתא לא משמע כך, ששנו שם: "כל זית שיש לו שם בשדה כזית הנטופה בשעתו ושכחו אינו שכחה. במה דברים אמורים? בזמן שלא התחיל בו, אבל התחיל בו ושכחו הרי זו שכחה עד שיהא בו סאתים". הרי משמע מהתוספתא, שזית שיש לו שם, אם יש בו סאתיים, אף על פי שהתחיל בו, אינו שכחה. מכאן יש רוצים לומר, שהתוספתא חולקת על משנתנו. אבל רוב מפרשי המשנה אינם מסכימים לדעה זו; ומפרשים הם משנתנו כדברי התוספתא: במה דברים אמורים - מה ששינו במשנה הקודמת, שזית שיש לו שם אין לו שכחה? בזמן שלא התחיל בו, אבל בזמן שהתחיל בו, אפילו (הוא) כזית הנטופה בשעתו, ושכחו, יש לו שכחה, אלא אם כן היו בו סאתים. לפי זה יוצא, שיש שני יתרונות לזית שיש לו שם: (א) שאם לא התחיל בו, אף שאין בו סאתים, אינו שכחה, כאמור למעלה. (ב) שאם יש בו סאתים אף שהתחיל בו, אינו שכחה. מכאן, שההלכה השנויה לפני כן: "זית שיש בו סאתיים ושכחו,

3 World Olive Encyclopedia p. 118

4 דג ואחרים, ההיסטוריה, 2020, מציינים כי כיום ישנם זנים שמניבים תוך 3 או ארבע שנים לאחר הנטיעה, בעוד שבעבר העץ החל להניב באופן משמעותי 7, 8 שנים לאחר הנטיעה.

5 ניתן לראות צורה זו של גידול במטעי הזית הגדלים בחקלאות בעל ביהודה ושומרון ובגליל.

6 אביצור כלי האסיף, תשכ"ו עמ' 96, מציין כי כן מקובל לעשות במטעים צעירים.

7 והגבוה ביותר הוא 14.4 ליטר, ואם כן מדובר בכ-28.8 ליטר זיתים

נחשבים שכחה. לחלופין, במידה ומדובר בסאתיים שמן, כמות הזיתים הנצרכת עבור כך היא קרוב לכ 100 ק"ג זיתים.

כל זמן שיש לו תחתיו יש לו בראשו

פריחת הזית מתרחשת על ענפים צעירים שהתפתחו בשנה הקודמת, והתעוררו עם בוא האביב. ענפים שנותרו רדומים באביב יצמיחו מאוחר יותר בעיקר עלים ולא פרחים ופירות. עץ הזית פורח בכל חלקיו, ורובם המכריע של הפרחים אינו חונט.⁸ הפרחים שחנטו מפוזרים באופן אקראי בכל חלקי העץ, הן בענפים הפנימיים הקרובים למרכז העץ והן בענפים החיצוניים. כשהאדם מוסק את העץ, כל זמן שיש זיתים בענפיו התחתונים של העץ, לא חל על הזיתים שבענפים העליונים דין שכחה.⁹ ניתן גם לבאר ש"תחתיו" פירושו הזיתים שנמסקו ומונחים על הקרקע, והבעלים טרם הספיק ללקטם.¹⁰

פריחת זית

8 כאשר 2-5 אחוזים מהפרחים חונטים, יבול הזית נחשב טוב. ראו הרחבה לונדון, סוגיות, עמ' 57-58.

9 ריבמ"ץ, ר"ש, ראה רא"ש שכתב: "דרך מלקטי זיתים בעוד שיש להם זיתים תחת האילן כשמביאין הזיתים מסתכלין למעלה אם יש זיתים באילן ולא סלקו דעתם מהם עדיין", ולכן כל עוד יש זיתים בחלקו התחתון של העץ, לא חל דין שכחה על הזיתים בחלקו העליון של העץ.

10 רמב"ם מתנות עניים א, יב, ובראב"ד שם, שנות אליהו כאן.

אינו שכחה", כוונתה גם לזית שאין לו שם ובזמן שלא התחיל בו. ויש מדייקים בתוספתא: "עד שיהא בו סאתיים" כלומר עד שיהא במה שנשאר בו סאתים. ולפי דיוק זה אפשר אמנם לפרש משנתנו כפשוטה, שהפיסקה "במה דברים אמורים" מוסבה על מה ששנינו לפנינו: "זית שיש בו סאתים ושכחו אינו שכחה", אלא שמשנתנו באה להשמיע, שאם התחיל בו ונמצא שלא נשארו בו סאתים, אפילו יש לו שם כזית הנטופה בשעתו, יש לו שכחה; ואין התוספתא חולקת בזה על משנתנו, שכן התוספתא באה ללמד: עד שיהא בו סאתיים, דהיינו שאם שכח לאחר שהתחיל במסיקת הזית כשעוד נשארו בו סאתים, אינו שכחה (עיין "תוספות אנשי שם"). מכל מקום דעת כל המפרשים הללו, שזית שיש בו סאתיים, אם שכחו קודם שהתחיל בו, אינו שכחה, כדין קמה. אבל הרמב"ם אינו סובר כן, שהוא כותב (הל' מתנות עניים ה, כג): "השוכח אילן בין האילנות, אפילו היה בו כמה סאין פירות... הרי הוא שכחה". ברם, בענין "זית שיש לו שם" כותב הרמב"ם (שם שם, כד): "במה דברים אמורים? שלא התחיל באילן זה המפורסם, אבל אם התחיל בו ושכח מקצתו, הרי זה שכחה, ואף על פי שהוא מפורסם. והוא שיהיה הנשאר בו פחות מסאתיים, אבל סאתיים אינם שכחה..." - נמצאנו למדים מדברי הרמב"ם, שאף הוא מפרש משנתנו על פי התוספתא, אלא שלשיטתו כל הבבא עוסקת בזית שיש לו שם, וכך כנראה מפרש הרמב"ם את משנתנו: זית שיש בו סאתים ושכחו - זית שיש לו שם, אם יש בו סאתיים,

המחבא

לדעת רבי מאיר דין שכחה יחול על הזיתים שנותרו בעץ רק לאחר ש"תלך המחבא". כמה פירושים ל"המחבא": א. המקל שבו חובטים על העץ כדי למסוק את הזיתים, כדכד או כרכר בלשון הירושלמי.¹¹ ב. האדם שמוודא לאחר המסיק שכל הזיתים נמסקו. שמו נגזר מבדיקת הנחבאים.¹² ג. ענפים גסים שקשה להבחין בזיתים המצויים בהם.¹³

מלבד איסוף הפרי שנפל מעצמו על הקרקע, ישנן שתי שיטות מרכזיות של מסיק. שיטה אחת היא ניקוף - הכאת ענפי עץ הזית במקל. הפירות נופלים על בד או מחצלת הפרושים תחת העץ, ולאחר מכן אוספים את הפרי. שיטה אחרת היא חליבה - קטיף ידני של כל הפירות: מעבירים את כף היד האוחזת בענף לאורכו, וכל הזיתים נתלשים מהעץ כתוצאה מפעולה זו ונושרים על בד או מחצלת הפרושים תחת העץ.

החליבה היא בעיקר בחלקו התחתון של העץ, שבו מוסקים ידנית את הפירות הנגישים, עד להיכן שידיו של אדם מגיעות.

ושכחו לאחר שהתחיל בו, אינו שכחה, שכן מה ששנינו במשנה הקודמת, שכל זית שיש לו שם, אף שאין בו סאתיים, אינו שכחה, במה דברים אמורים? בזמן שלא התחיל בו, אבל בזמן שהתחיל בו... יש לו שכחה; ברם אם יש בו סאתיים, אינו שכחה, אף בזמן שהתחיל בו, כפי ששנינו קודם. אבל זיתים שאין להם שם וכן אילנות אחרים, בין התחיל בהם ובין לא התחיל, אפילו יש בהם סאתיים, הרי הם שכחה. מכאן שלדעת הרמב"ם אין דינם של אילנות כדן קמה לענין סאתיים (הראב"ד משיג עליו). אבל בציבורי פירות תלושים ששכחם בשעת לקיטתם, נראה שאף הרמב"ם סובר, שאם יש בהם סאתיים דינם כעומר שיש בו סאתיים, ואינם שכחה (עיין לעיל ו, ט: "וכן באילן"; הל' מתנות עניים ה, כ). **זמן שיש לו תחתיו** - שיש לבעל הבית זיתים תחת האילן, שלא שכחם, **יש לו פראשו** - בראש האילן (ר"ש ועוד), כלומר שאם שכח זיתים בראש האילן, שלא נקטפו, אינם שכחה, ומותר לו לחזור וללקטם; הטעם הוא, שדרך מלקטי זיתים כל זמן שיש להם זיתים תחת האילן, כשעוסקים בלקיטתם מסתכלים הם למעלה, לראות אם יש עוד זיתים באילן, ולכן אינם מסיחים דעתם מהם, ואין זה שכחה (הרא"ש). אבל אם אין לו זיתים תחת האילן, הרי אלו שבראשו שכחה. **רבי מאיר אומר: משתלך המחבא** - המחבא היינו המקל שחובטים בו את ענפי הזית, כדי להפיל את הפירות החבויים בין העלים (רמב"ם); ויש מפרשים שהמחבא היינו הפועל הבודק בגמר הלקיטה את מחבואי הזיתים (ר"ש), ואולי היתה זו קבוצת פועלים שהיתה מיוחדת לעבודה זו; מכל מקום כוונת הדברים היא, שלאחר שנבדקו מחבואי הזיתים, מה שנשתייר על האילן הוא שכחה. אבל קודם לכן, אין זה שכחה, אף על פי שאין זיתים תחת האילן, לפי שבעל האילן אינו מסיח דעתו מהאילן עד שתלך המחבא. ואין הלכה כרבי מאיר. הרמב"ם מפרש משנתנו בדרך אחרת (עיין הל' מתנות עניים א, יב; ועיין שם השגת הראב"ד ופירושו למשנתנו).

11 ירושלמי כאן, רמב"ם בפירוש המשנה כאן.

12 ערוך ערך 'חב', ריבמ"ץ, ר"ש. בתפא"י אות כב, שילב בין הפירושים, ומדובר באדם שמוסק באמצעות מקל, ובוחן היטב אם כל הזיתים נמסקו.

13 רש"ם על הירושלמי כאן, ראה מלאכת שלמה שדן בדבריו.

מסיק באמצעות מקל ניקוף. קרדיט: Michelangelo-36

הניקוף הוא מסיק הזיתים הגבוהים יותר הנמצאים בראש האילן.¹⁴ לא מן הנמנע ששתי פעולות אלו נערכו בו זמנית, או בזו אחר זו.¹⁵

צבעו של פרי הזית בעודו בוסר הוא ירוק. לקראת ההבשלה הוא מבהיר, לאחר מכן משנה את צבעו בהדרגה לסגול, ולבסוף משחיר. העלים הצעירים הם בגוני ירוק שונים, ולאחר שהעלים מתבגרים צבעם נוטה לירוק כהה ולאפור. אורכם הממוצע של העלים הוא 5-6 ס"מ ורוחבם הממוצע הוא 1-1.5 ס"מ.¹⁶ אורכו הממוצע של הפרי הוא 2-2.5 ס"מ, ורוחבו 1-1.5 ס"מ. הזית כאמור מניב בכל חלקי העץ, אי לכך חז"ל כינו את הזיתים על העץ זיתים חבויים, וציינו שעל מנת למסוק את כלל הזיתים במטע יש לבחון את העץ ביסודיות רבה.

מחלוקתם של תנא קמא ורבי מאיר במשנתנו היא בשאלה מהו השלב שבו ניתן להגדיר את סיום המסיק, ושממנו ואילך חל על הזיתים שנותרו דין שכחה: האם בסיום איסוף ולקיטת הזיתים מהקרקע או מענפיו התחתונים של העץ, או רק לאחר סיום מלא של הניקוף ובחינה מדוקדקת של כל העץ? בספרי הובא שחז"ל שיבחו את הראשונים שהיו חובטים בעץ פעם אחת בלבד, וכל הזיתים שנותרו בעץ ניתנו לעניים מדין שכחה.¹⁷

14 משנה ברכות ב, ד.

15 אביצור כלי האסיף, תשכ"ו עמ', 99

16 World Olive Encyclopedia, 1996. p. 69

17 ספרי דברים כי תצא, פיסקה רפד אות כ.

משנה ג

אִיזָהוּ פֶּרֶט? הַנוֹשֵׁר בְּשַׁעַת
הַבְּצִירָה. הִיא בּוֹצֵר, עֶקֶץ אֶת
הָאֲשָׁכּוּל, הַסֶּבֶךְ בְּעֵלִים, נָפַל מִיָּדוֹ
לָאָרֶץ וְנִפְרַט - הִיא הוּא שֶׁל בַּעַל
הַבַּיִת. הַמַּנִּיחַ אֶת הַפְּלִפְלָה תַּחַת
הַגֶּפֶן בְּשַׁעַת שֶׁהוּא בּוֹצֵר, הִיא זֶה
גּוֹזֵל אֶת הָעֲנָיִים; עַל זֶה נֶאֱמַר:
”אֶל-תִּסַּג גְּבוּל עוֹלָיִם”.

איזהו פרט - האמור בתורה (ויקרא
יט) ופרט כרמך לא תלקט:

עקץ - חתך:

הוסבך בעלים - נקשר ונאחז בעלים
ועל ידי כך נפל ונפרט:

היא הוא של בעל הבית - שלא נפרט
דרך בצירה:

המניח כלכלה בשעה שהוא בוצר -
נותן סל תחת הענבים שיפול הפרט
לתוכו:

היא זה גוזל את העניים - דפרט
בנשירתו זכו בו עניים קודם שיגיע
לארץ:

אל תסג גבול עולים - מפורש לעיל
בפרק ה':

הקדמה למשניות ג-ד העוסקות במבנה האשכול
ובתהליך הבצירה:¹

התפתחות האשכול הענבים²

בענפי הגפן, כמו בצמחים רבים, קיימים פקעים (מריסטמות) שהם רקמות של הצמח, ומהם מתפתחים הצמח וחלקיו השונים. בגפן, הפקע המיועד לצימוח עלים וזמורות (צימוח וגטטיבי) והפקע המיועד לייצור פרי - אשכולות ופרחים (צימוח רפרודוקטיבי) נוצרים מאותה רקמה ראשונית. הגפן מתעוררת באביב בכמה שלבים, שבמהלכם חלק מהפקעים מתמיינים לשריגים ולקנוקנות וחלקם לתפרחות - אשכולות ענבים. התעוררות הגפן מושפעת מהורמונים צמחיים שונים הקיימים בצמח (ג'ברלינים וציטוקינים), ועיקר ההשפעה על צורת האשכול העתידי מתרחשת בשלב הראשוני - העוברי - של הפקע.

אשכול הענבים נוצר מהתמיינויות חוזרות ונשנות של הפקע הרפרודוקטיבי. במהלך ההתמיינויות נוצרים השדרה המרכזית שנקראת 'שזרה' או 'שדרה' (rachis) והתפצלויות נוספות ממנה היוצרות סעיפים - פסיגים (penducle). בקצה כל סעיף מתמיינים שלושה עד חמישה פרחים הנעשים לענבים. העינב נקרא 'ענבה' - פרי עסיסי ועבה. גודלם ומשקלם של הענבים משתנה לפי הזנים. חיבור העינב לאשכול נקרא עוקץ (pedicel). בכל אשכול ישנם בסך הכול עשרות עד מאות פרחים שמתפתחים לענבים. בפי העינב יש חותם הסוגר אותו במקום חיבורו לעוקץ.

בבסיסה של השדרה (סמוך לשריג) מתפתחים פסיגים מספר, ובקצה השדרה - פחות פסיגים, וכך מקבל האשכול את צורת החרוט האופיינית לו.

1 תודתי נתונה לד"ר ישי נצר על עזרתו הרבה בהבהרת חלק זה.

2 ראה בהרחבה: Hellman. (2003). Grapevine.

פירוש קהתי

משנתנו עוסקת בדיני פרט.

אִיזְהוּ פֶּרֶט - האמור בתורה (ויקרא יט, י): "ופרט כרמך לא תלקט, לעני ולגר תעזב אותם?" הנוֹשֵׁר בְּשַׁעַת הַבְּצִירָה - גרגר אחד או שניים הנופלים מן האשכול בשעת הבצירה. הִיָּה בּוֹצֵר - את גפנו, וכאשר עָקַץ אֶת הָאֲשָׁכּוּל - חתך את האשכול בעוקצו, הִסְבֵּךְ בָּעֵלִים - נסתבך הבוצר או האשכול בעלים של הגפן, והאשכול נִפֵּל מִיָּדוֹ לָאָרֶץ וְנִפְרֵט - נפרדו ממנו גרגרים בודדים (בירושלמי אין גורסים "מידו"), הִרִי הוּא שֶׁל בָּעַל הַבֵּית - לפי שלא נפרט דרך בצירה אלא מחמת אונס. והוא הדין אם נפרט מחמת סיבה אחרת, כגון שהכהו קוץ וכדומה, כמו ששנינו בלקט (ד, י), אלא שמשנתנו נקטה מקרה השכיח בבציר. הַמְנִיחַ אֶת הַפִּלְקָלָה - הסל, תַּחַת הַגֶּפֶן בְּשַׁעַת שֶׁהוּא בּוֹצֵר - כדי שיפול הפרט לתוך הכלכלה, ויטלנו לעצמו בטענה שאין העניים זוכים בו עד שיפול לארץ, הִרִי זֶה גוֹזֵל אֶת הָעֲנִיִּים - שזוכים הם בפרט בשעת נשירתו אף קודם שיגיע לארץ; עַל זֶה נֶאֱמַר: "אֲלִי תִסַּג גְּבוּל עוֹלָם" - פסוק זה בא להזהיר שלא לשנות ממה

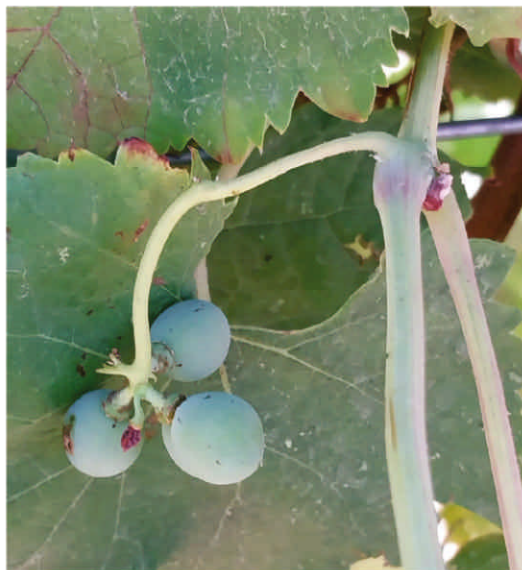
אשכולות חלקיים

תהליך ההתמיינות מורכב, ולעיתים אינו מתבצע כראוי בשל השפעות גנטיות והורמונליות, גלי חום, עקת מים, מחלות שונות כגון זטרת וכשותית, פטריות התוקפות את הצמח, ואף בשל מרחק הפקע מבסיס הצמח. כאשר הפקע הרפרודוקטיבי אינו מתפתח כראוי, הוא מתמייין רק לשדרה מרכזית ותו לא, או שהתפתחותו נעצרת ונוצר אשכול קטן. במקרים כאלה גם הפיכת הפרח לפרי נפגעת, הפרחים אינם חונטים ונוצרים פירות בודדים בלבד על אשכול הענבים, עד כדי חוסר חנטה מוחלט.

איזהו פרט הנושר בשעת הבצירה... הוסבך בעלים

כמו לקט בקציר,³ פרט פירושו ענבים שנפלו לקרקע תוך כדי בציר. במשנתנו מובא שדין פרט חל רק על גרגרים שנשרו בעת הבצירה, אך אם נפילתם נגרמה מסיבוך של האשכול בעלים או בשל מכה מכנית או חיצונית ומפעולות דומות, אין לענבים הנופלים דין פרט. דין דומה למשנתנו הוזכר לעיל בפרק ד משנה י, שם מובא שדין לקט חל רק על שיבולים הנושרות בעת הקצירה, אך אם נפילתן לקרקע אירעה בשל סיבה משנית - קוץ שפגע בקוצר למשל וכתוצאה מכך נפלו שיבולים מידי, לא חל עליהן דין לקט. המרחק בין הפקעים בזמורת הגפן הוא 4-5 ס"מ. מהפקעים הקרובים לבסיס הזמורה מתפתחים אשכולות ענבים,

שהוגבל לעולי מצרים, או שלא להסיג גבול עניים במתנותיהם ("עולים" - בני אדם שירדו מנסייהם בלשון "סגי נהור"), כמו שביארנו כבר למעלה (ה), ו. יש סוברים, שאין מדובר כאן במניח את הכלכלה בכוונה, כדי שיפול הפרט לתוכה, שבכגון זה ודאי הוא שהפרט שייך לעניים, והוא עובר ממש על הלאו "ופרט כרמך לא תלקט"; אלא המדובר כאן במניח את הכלכלה תחת הגפן כדי ליתן בתוכה את האשכולות בשעת הבצירה, ובאה המשנה להשמיענו שאם הניח את הכלכלה באופן שאפשר שגם הפרט יפול לתוכה, או (לפי הגר"א) שהניח כלכלה של גמי כדי שהאשכול לא ייפרט, הרי זה גוזל את העניים, כלומר שהנחת הכלכלה גורמת לכך שאין פרט, ונמצא גוזל את העניים ("תוספות אנשי שם"; "שנות אליה").

ומהמרוחקים יותר מתפתחים זמורות ושריגים. אם כן אשכולות הענבים סמוכים וצמודים זה לזה. בשל כך ייתכן כי בעת שהבוצר עוסק בחיתוך אשכול אחד, האשכול הסמוך לו נע במקומו גם כן, או שכדי להגיע לעוקץ האשכול יש להזיז אשכול סמוך. נדנדוד או הזזה אלו יכולים לגרום לנשירת ענבים אחדים מהאשכול. לעיתים קרובות האשכולות גדלים בין שריגי הגפן והעלים, ולאחר שהבוצר קצץ את האשכול והוא מנסה להוציאו, חלק מהגרגרים נלכד בסבך, ובעת הוצאת האשכול הגרגרים הלכודים נושרים על הקרקע.⁴

שעת הבצירה

שעת הבצירה היא הזמן שממנו ואילך ניתן לקטוף את הפרי ולצרוך אותו- כשהפרי הגיע להבשלה.⁵ ההבשלה מושפעת מהאתילן (Ethylene) הורמון הנפוץ בכל רקמות הצמח בכמויות זעירות, והוא מובל בצמח כגז. כמותו עולה בכמה מן השלבים בחיי הצמח: בנביטה, בהבשלת פירות, וכן בנשירת עלים וחנוטים ובהזדקנות פרחים. כמות גבוהה של אתילן תורמת לייצור רקמת ניתוק בחלקי הצמח, ויש לו השפעה רבה על תהליך הבשלת הפרי.

בהבשלת הפרי חומרים רבים שנצברו בו נהפכים לסוכרים, הפרי צובר מים, ומתרחש תהליך "שבירת צבע" שבו הפרי מקבל את צבעו האופייני. בכל פרי וצמח מתרחש תהליך נשימה. הפירות נבדלים זה מזה בסוג הנשימה שמתרחש בהם: נשימה קלימקטרית ונשימה לא קלימקטרית. נשימה קלימקטרית פירושה שתהליך הנשימה של הפרי מתגבר, ומגביר ייצור אתילן.⁶ בנשימה לא קלימקטרית תהליך הנשימה מואט עם ההבשלה, והשפעתו של האתילן פחותה. לקבוצה זו שייכים הענבים.

הענבים ראויים למאכל החל מכמאה ימים לאחר הפריחה, אך ניתן להשאירם על העץ אף לאחר הבשלתם. זאת מכיוון שהשפעתו של האתילן פחותה, ולכן גם לאחר ההבשלה הענבים ממשיכים לקבל מים וסוכרים.

4 יש לציין כי כיום, בכרמים מודרניים נעשות פעולות רבות לעצב את הגפן באופן שיקל על הטיפול באשכול ובנוחות הבוצר. בעבר, שעיצוב הגפן נעשה באופן פחות מדויק, אשכולות רבים היו מתפתחים במעבה הצמח והיה קושי משמעותי לבצור.

5 ראה נרסון, דלועיים, עמ' 47, שציין כי קיים הבדל בין שתי הגדרות ל"הבשלה": הבשלה בוטנית היא השלב שבו הפרי בשל, הזרעים סיימו את התפתחותם והם מוכנים להקמת הדור הבא. לעומתה הבשלה מבחינה צרכנית היא השלב שבו הפרי הבשל צריך להיות במיטבו ביחס לתכונות המבוקשות על ידי הצרכנים (צורה, צבע, מרקם, כושר השתמורת ועוד).

6 אפשר לקטוף את הפירות בעודם בוסר ולגרום להבשלתם לאחר הקטיף, כך למשל בעגבנייה ובאתרוג.

עונת הבציר היא ממושכת, וניתן לבצור את הענבים לפי צורכו של המגדל ולפי מטרת השימוש בענבים - ענבי מאכל, לצורך הכנת יין יבש, יין מתוק או צימוקים. ענבי מאכל נבצרים כשיעור הסוכר בהם הוא 17-19 אחוז, ענבי יין נבצרים כשיעור הסוכר בהם הוא לפחות 22-23 אחוז, וענבים לצימוקים נבצרים עם סוכר בשיעור 25 אחוז. בזמן חז"ל ענבים לצימוקים הושארו על הגפן גם במהלך החורף על מנת לייבשם,⁷ אולם בזמננו, בשל העובדה כי בבציר מאוחר מדי איכות הענבים נפגעת, הענבים לצימוקים נבצרים מעט אחרי הענבים ליין, וייבושם נעשה באמצעים מלאכותיים.

עקץ את האשכול

עקיצת האשכול היא חיתוכו⁸ בקצהו.⁹ אשכול ענבים שנבצר על ידי הבעלים, אך נפל מסיבות שונות, לא חל עליו דין פרט. פעולה זו נקראת עקיצה, והיא נגזרת מהמילה עוקץ, שהוא החלק המחובר בין האשכול לצמח. יש לציין כי בכתב יד קאופמן המילה "מידו" אינה מוזכרת.¹⁰

כלכלה

הכלכלה היא הסל שמניחים בו את הענבים במהלך הבציר. על הבוצר להניח את הסל או הכלכלה רק בסמוך אליו, היכן שהוא מעוניין להניח את האשכולות הנבצרים, ולא מתחת הגפן, כדי שלא יקלוט את הענבים הנושרים מחמת נדנוד העץ. בירושלמי מבואר שיש לענבים דין פרט עם נשירתם מהעץ עוד לפני הגעתם לקרקע, ולכן אין להניח את הכלכלה של בעל הבית תחת העץ כדי לקלוט את הענבים.¹¹

יש מי שסובר שהכלכלה עשויה מחומר רך, ומטרת הנחתה תחת העץ היא שהענבים לא ייפצעו וייפרדו מהאשכול לאחר הבציר, ואין בכך משום גזל העניים. ובכל זאת אין לעשות כן, משום שלדעה זו דין פרט חל רק עם הנגיעה בקרקע, ואם מניחים כלכלה תחת העץ מונעים מהענבים להגיע לקרקע.¹²

7 ראה למשל משנה תרומות יא, ו, שדנה בשימוש בענבים "סתוניות", ומדובר בענבים שנבצרו במהלך החורף ולא היו ראויים להכנת יין, אלא לאכילה בלבד.

8 פרשנים כאן.

9 רמב"ם פירוש המשנה כאן.

10 ראה מלאכת שלמה כאן.

11 משנ"ר כאן.

12 שנות אליהו כאן.

משנה ד

איזו היא עוללת - האמורה בתורה
(שם) וכרמך לא תעולל:

כתף - השרביט האמצעי של
האשכול מחוברים בו אשכולות
קטנות הרבה, וכשהן שוכבים זה על
זה כמו שאוי שעל כתפו של אדם הוא
נקרא כתף, וכשהן מפוזרים בשרביט
אחד לכאן ואחד לכאן אין כאן כתף:

נטף - הן גרגרים של ענבים
המחוברים בסוף השרביט שרגילים
להיות תלים שם ענבים הרבה, ועל
שם שענביו נוטפות למטה נקרא
נטף, ובלשון מקרא קורא לאשכול
שאין לו לא כתף ולא נטף עולל, לפי
שהוא לפני שאר האשכולות כעולל
לפני האיש:

אם ספק - שנראים האשכולות

הקטנות התלויות בשרביט כאילו שוכבות זו על זו ואין שוכבות יפה, דהשתא הוי ספק אם יש לה כתף
אם לאו:

שבארכובה - יחור של זמורה שתלויין בה אשכולות הרבה והבוצר קוצצה, והיא נקראת רכובה ופעמים
שיש בה עוללות עם האשכולות:

נקרצת - נקצצת ונחתכת, ודוגמתו שנינו ביומא (לא ב) קרצו ומירק אחר שחיטה על ידו. ובמקרא
(ירמיה מו) קרץ מצפון בא:

גרגר יחידי - כגון אשכול שאין לו אשכולות קטנות שוכבות זו על זו אלא הגרגרים מחוברים בשרביט
עצמו:

רבי יהודה אומר אשכול - דכתיב (ישעיה יז) ונשאר בו עוללות כנוקף זית שנים שלשה גרגרים. שנים
שלשה גרגרים עוללות, יותר מכאן אשכול:

וחכמים אומרים עוללת - דלא חשיבי הגרגרים השוכבים זה על זה להקרא כתף. והלכה כחכמים:

משנתנו עוסקת בחלקיהם של אשכולות ענבים: עוללת, עוללת שהתפתחה בארכובה, כתף, נטף וגרגר יחיד. כשהאשכול גדל כתקנו, אזי הוא מיועד לבעל הבית, אך כשהתפתחותו אינה תקינה, הוא מיועד לעניים. בירושלמי מובא שעוללות הן דין במבנה האשכול, ללא תלות בנפח העינב.¹

איזוהי עוללת

כאמור משנתנו עוסקות במבנה אשכול הענבים, ובאלו מקרים הוא שייך לבעל הבית, ובאלו מקרים הוא שייך לעניים. לכל דעות הפרשנים אשכול תקין הוא זה שמורכב מפסיגים המחוברים לשדרה המרכזית, ומצויים לרוב בחלקו העליון של האשכול, הקרוב לזמורה. בקצה האשכול אומנם אין פסיגים, אך הענבים חופים את כל השדרה. אשכול יוגדר כך אם יש לו כתף ונטף, ואז הוא שייך לבעל הבית ואין לו דין עוללות.² הראשונים נחלקו כיצד להגדיר את האשכול המיועד לעניים, חסר הכתף והנטף, כפי שמפורט להלן.

כתף

לדעת הרמב"ם החיסרון בכתף הוא שלאשכול אין כלל פסיגים, והענבים מונחים על גבי השדרה המרכזית.³ לדעת הר"ש ישנם פסיגים, אך הם אינם רצופים על גבי השדרה.⁴

1 ירושלמי כאן: "לא כן אמר רבי חייא מעשה ששקלו עוללות שבע ליטריות בציפורין".

2 במלאכת שלמה כאן דן אם די בתנאי אחד כדי להגדיר את האשכול כעוללת או שיש צורך בשני התנאים.

3 רמב"ם פירוש המשנה כאן בביאור הירושלמי.

4 כך מבאר הר"ש את הירושלמי: "וכשהפסיג שוכבים זה על זה כמשאוי שעל כתפו של אדם נקרא כתף אבל מפורין בשדרה אין כאן כתף". גם לדעת הרמב"ם וגם לדעת הר"ש אשכול תקין מורכב משדרה מרכזית ומפסיגים המחוברים אליה שהם נושאי הענבים, וזהו הכתף. מחלוקתם היא אם אין כלל פסיגים באשכול זה, כפי שמוכן מהרמב"ם, או שיש פסיגים אך הם דלילים על גבי

ממשנתנו ואילך באים דיני עוללות.

איזוהי עוללת - שנאמר עליה (ויקרא יט, י): "וכרמך לא תעולל... לעני ולגר תעזוב אותם"? **פַּל שְׂאִין לָהּ לֹא כְּתֵף וְלֹא נָטֵף** - השרביט האמצעי שבאשכול, הנקרא "שדרה", מחוברים בו למעלה הרבה אשכולות קטנים, שקוראים להם "פסיגים", וכשהם עמוסים זה על גבי זה, הרי זה נקרא "כתף". ואם הם מפוררים בשדרה, אין כאן כתף. בסוף השדרה למטה אין פסיגים, אלא הגרגרים מחוברים בשדרה עצמה, וכשתלויים בה הרבה ענבים הנראים כאילו "נוטפים" למטה הרי זה נקרא "נטף". משנתנו באה ללמד, שאשכול ענבים קטן שאין לו לא כתף ולא נטף, אלא מעט גרגרי ענבים מפוררים בו, הרי זה נקרא "עוללת", ועליה אמרה התורה, שיש להניחה לעניים. ולמה נקראת "עוללת"? מפני שאשכול זה לגבי שאר האשכולות כעוללת לאיש (רמב"ם). **אִם יֵשׁ לָהּ כְּתֵף אוּ נָטֵף** - אשכול שיש לו כתף ואין לו נטף, או שיש לו נטף ואין לו כתף, הרי זה **שֶׁל בֵּעַל הַבֵּית** - שאין זה נקרא

ענבים בודדים שהתפתחו על שדרה

כאשר הכרם מטופל כיאות, רוב אשכולות הגפן מתפתחים לצורה של כמשולש או לצורה מעוגלת, ויש להם כתפיים, היינו קרוב לבסיס האשכול רחב, והוא נעשה צר ככל שמתרחקים מבסיס השדרה. החלק הצר בקצה האשכול הוא הנטף. לעיתים האשכול אינו מתפתח כיאות, ויש בו מעט גרגרים. הדבר יכול להתרחש באשכול אשר פרח וחנוט מאוחר יותר מרוב אשכולות הכרם, או שהחנטה הייתה לקויה, ואז נוצרים אשכולות קטנים הכוללים גרגרים מועטים. הגרגרים יכולים להיות מחוברים לשדרה כמקבץ או פזורים אחד אחד על השדרה. אין באשכולות קטנים אלו לא כתף ולא נטף, והם שייכים לענף.

השדרה, כפי שמוכן מהר"ש.

"עוללת". **אם ספק** - אשכול שאין מבחינים בו אם יש לו כתף או נטף אם לא, הרי הוא **לעניים** - שמתנות עניים ספקן לעניים, כמו ששנינו בלקט (לעיל ד, יא): "ספק לקט לקט". **עוללת שבארפפה** - ארכובה הוא המקום שהאשכול מחובר שם בזמורה, והעוללת היוצאת משם ספק בה אם היא יוצאת מן האשכול ודינה כאשכול שהוא של בעל הבית, או שיוצאת מן הזמורה, וכיון שאין לה לא כתף ולא נטף, הרי היא של עניים, הלכך בודקים אותה כך: **אם נקרצת** - נחתכת, **עם האשכול** - שכשתולשים את האשכול היא נתלשת עמו, **הרי היא של בעל הבית** - כדין האשכול, שהיא חלק ממנו; **ואם לאו** - שאינה נתלשת עם האשכול, **הרי היא של עניים** - שעוללת היא. **גרגר יחידי** - כגון אשכול שאין בו פסיגים אלא גרגרים המחוברים בשדרה עצמה (ר"ש); **רבי יהודה אומר: אשכול** - דינו כאשכול, והוא של בעל הבית, **וחכמים אומרים: עוללת** - זוהי עוללת ושייכת לעניים. בירושלמי מבואר טעמו של רבי יהודה, לפי שכתוב (ישעיה יז, ו): "ונשאר בו עוללות כנוקף זית שניים שלושה גרגרים..." - שניים שלושה גרגרים נקראים עוללות, אבל יתר מכן הרי זה אשכול. אבל חכמים סוברים, שהואיל ואין כאן לא כתף ולא נטף הרי זו עוללת. ההלכה כחכמים. יש מפרשים: גרגר יחידי - אשכול שאין בו אלא גרגר יחידי ("שנות אליהו"; ר"י בן מלכי צדק), ומגיהים הם בירושלמי בטעמו של רבי יהודה, שכתוב: "ונשאר בו עוללות כנוקף זית שניים שלושה גרגרים" - שניים שלושה גרגרים הם עוללות, אבל פחות מכן דהיינו גרגר יחידי, הרי הוא אשכול, כלומר שלא נמצא אלא "עוללות" בלשון רבים ולא בלשון יחיד.

נטף

לדעת הרמב"ם כשהענבים אינם מכסים את השדרה אזי אין נטף.⁵ לדעת הר"ש אלו הענבים שמתפתחים בקצה האשכול מהשדרה עצמה, וכשהם גדלים בצפיפות יש נטף, וכשהם גדלים במפוזר אין נטף.⁶

גרגר יחידי

לדעת הרמב"ם גרגר יחידי הוא פרי אחד שהתפתח באשכול, ולדעת הר"ש מדובר באשכול שאין בו פסיגים וגרגריו מחוברים בשדרה עצמה.⁷ במשנתנו מובא שלדעת רבי יהודה יש לאשכול דין עוללות רק אם זהו אשכול שהיה אמור להתפתח באופן תקין אך התפתחותו נבלמה, ואולם אם זו צורת האשכול מלכתחילה ההתייחסות אליו היא כלאשכול רגיל. לעומת זאת לדעת חכמים כל עוד אין צורת אשכול - כתף ונטף - יש לאשכול דין עוללות בלא תלות באופן התפתחותו. התפתחות עינב אחד בלבד על האשכול היא תופעה בוטנית רווחת ומוכרת בגידול גפנים.

ר"ש	רמב"ם בפירוש המשנה	
ישנם פסיגים, אך הם אינם רצופים על גבי השדרה	אין כלל פסיגים, והענבים מונחים על גבי השדרה המרכזית	שאין לה לא כֶּתֶף
הענבים שמתפתחים בקצה האשכול מהשדרה עצמה - כשהם גדלים בצפיפות יש נטף, וכשהם גדלים במפוזר אין נטף	הענבים אינם מכסים את השדרה	ולא נֶטֶף
אשכול ללא פסיגים וגרגריו מחוברים אל השדרה עצמה	גרגר אחד	גרגר יחידי

5 רמב"ם פירוש המשנה כאן, ר"ש, רא"ש באפשרות שנייה, "כדבר שנטף וניגר זה על זה עד שנערים".

6 ר"ש, רא"ש כאן באפשרות ראשונה.

7 ר"ש, רא"ש.

עוללת שבארכובה

עוללת שבארכובה

בחז"ל המושג הארכובה משמש לתיאור אחד מפרקי הרגל, הירך או הברך,⁸ וגם לתיאור אחד מחלקי הגפן, מעל חיבורה לקרקע.⁹ משנתנו מתארת מקרה שבו התפתח אשכול שלא על גבי זמורה נושאת פרי, כגון התפתחות אשכול נוסף בקצה האשכול,¹⁰ ישירות מזמורה מרכזית,¹¹ מהגזע הראשי¹² או מקנוקנת שאחד הפקעים בה התמיין לאשכול.¹³ הסבר נוסף הוא שהבוצר חתך זמורה שיש בה אשכולות רבים, חלקם בעלי מבנה שלם וחלקם אשכולות חסרי כתף ונטף.¹⁴ כל עוד ניתן לבצור את העוללת עם האשכול השלם או שהמרחק ביניהם קטן - גם העוללת שייכת לבעל הבית.¹⁵

אם נקרצת עם האשכול

נקרץ אפשר לפרשו בפשטות נקצץ, אך ככל הנראה קריצה היא חיתוך עדין או זהיר¹⁶ של האשכול מן הגפן. בדרך כלל הבציר נעשה באופן עדין כדי שלא לפגוע באשכול ובגרגריו.

8 ראה למשל משנה יבמות יב, ו; חולין ד, ו.

9 ראה חוקות הארץ כלאים פרק ח הלכה י, סיכום השיטות בהגדרת ארכובה.

10 ריבמ"ז.

11 רמב"ם פירוש המשנה כאן, ראה פירושו לכלאים ז, א.

12 משנה ראשונה כאן.

13 ראב"ד תורת כהנים פ"ג פרשת קדושים, ראה הון עשיר כאן.

14 ר"ש, רא"ש.

15 בירושלמי נחלקו מהו המרחק המדובר, "אם שכולן ייגעו בפס ידו, או שאם נתנה על גבי טבלה והן שיהו כולן נוגעות בטבלה".

16 ראה משנה יומא ג, ד.

משנה ה

המדל בגפנים - כשהגפנים תכופים
זה אחר זה עוקר מאותם שבינתים
והאחרים מתוקנים בכך:

כך הוא מדל בשל עניים - אף על
פי שיש בהם פאה או עוללות של
עניים כך מדל בשלהם כמו בשלו,
קסבר עניים דין שותף יש להם וכשם
ששותף כמו שהוא מדל בשלו כך
מדל בשל חבירו אף עניים כן:

רבי מאיר אומר בשלו הוא רשאי
- קסבר עניים דין קונה יש להם

בחלקם, וכשם שהמוכר לחבירו י' אשכולות אסור ליגע בהן אף בשל עניים כן. והלכה כרבי יהודה:

אשכול בתחילת התפתחותו

המדל בגפנים, כשם שהוא מדל
בתוך שלו, כן הוא מדל בשל
עניים; דברי רבי יהודה. רבי מאיר
אומר: בשלו הוא רשאי, ואינו
רשאי בשל עניים.

המדל

פעולת המדל היא עקירת חלק מהעצים במטע¹ או חיתוך של חלק מאשכולות הגפן.²

מאז ימי ראשית החקלאות פועלים החקלאים כדי לנצל את משאבי הקרקע באופן המיטבי. נתונים רבים נכללים בדרך להכרעה מהו ניצול מיטבי. לעיתים קרובות ישנם שיקולים שסותרים זה את זה, למשל: כל עץ זקוק לגישה טובה של קרני השמש לכל חלקיו, על מנת לאפשר הטמעה (פוטוסינתזה) אופטימלית, ולשם כך יש לטעת את העצים במרווחים גדולים. מצד אחר, מרווח גדול מדי פירושו מיעוט עצים ומיעוט תנובה, ורווחיותו של המטע תיפגע. פעמים רבות החקלאי אף נדרש לטעת את העצים במרווחים גדולים כדי למנוע הדבקה של העצים במחלות, וכן לשם טיפול נוח בהם, לאוורור העצים, לייבוש הלחות ולהגברת האור בסביבתם. כמו כן ישנם צמחים פוריים, שפרחים רבים חונטים בהם ונעשים לפירות, אולם ריבוי הפרי מביא לפירות קטנים ולרמת חמיצות גבוהה עד שאי אפשר לאוכלם. ריבוי פרי יכול לפגום באיכותו, לאיחור בהבשלתו ולאי קבלת הצבע האופייני של הזן. אי לכך במשקים חקלאיים מקובל לדלל את היבול במטע, בעקירת עצים או בדילול הפרחים והפירות.

דילול הפרי לצורך השבחתו הוזכר גם כאן בירושלמי, שם נכתב שלטענת הבעלים הורדת הפרי בשנה זו תשביח את פירות השנה הבאה. לכן לדעת רבי יהודה מותר לדלל גם את האשכולות המיועדים לעניים, מכיוון שגם הם ירוויחו מהדילול בעונת הגידול הבאה. כאמור לעיל, הגדרת אשכול כעוללת ומתוך כך החובה להשאירו לעניים נקבעת לעיתים כבר בשלב הפקע, וניתן להבחין שהוא עוללת בכל משך גידולו

פירוש קהתי

המדל בגפנים - כשהגפנים צפופות מדי, עוקר מהן קצת זמורות, כדי שיגדלו הנשירים בריוח וישביחו ("המדל" משורש "דלל"), **פֶּשֶׁל שְׁהוּא מְדַל בְּתוֹךְ שָׁלוֹ** - שעוקר זמורות או אשכולות שלו, **כֵּן הוּא מְדַל בְּשָׁל עֲנִיִּים** - רשאי לעקור זמורות שיש בהן עוללות ופאה; **דְּבָרֵי רַבִּי יְהוּדָה** - בירושלמי מבואר הטעם, שדין עניים כדין שותף, וכשם שאדם מדל בשל שותפו כשם שהוא מדל בשלו, אף לגבי עניים כך. ברם, דחו שם טעם זה, ואמרו טעם אחר, שמתוך שהוא מדל בגפנים משתבחים הגפנים, ויש בזה תועלת גם לעניים. **רַבִּי מְאִיר אָמַר: בְּשָׁלוֹ הוּא רֶשֶׁאִי** - לעקור, **וְאֵינוֹ רֶשֶׁאִי בְּשָׁל עֲנִיִּים** - שסובר רבי מאיר, שדין העני כדין הקונה, וכשם שאין המוכר רשאי ליגע באשכולות שמכר לחבירו, כך אסור לנגוע בשל עניים, דהיינו בזמורות שיש בהן עוללות ופאה; או שטעמו הוא, משום שרוצים העניים במה שיש להם עכשיו ולא ניחא להם להפסידו מתוך חישובים של תועלת להבא. ההלכה כרבי יהודה.

1 ריבמ"ץ, ר"ש, רא"ש כאן.

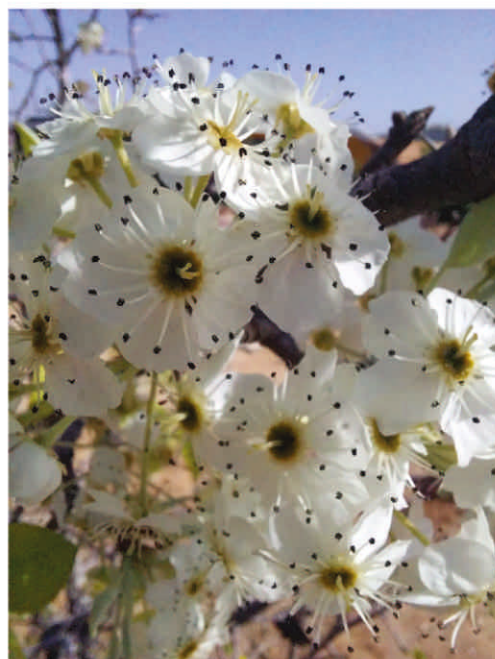
2 רמב"ם פירוש המשנה כאן.

של האשכול.³ לכן משנתנו מגדירה אשכולות אלו "של עניים", ודנה אם מותר לבעלים להורידם במהלך הטיפול השגרתי במטע.⁴

גם דילול חלק מהגפנים יכול להיכלל בקטגוריה זו, שכן לעיתים החקלאי נוטע יותר גפנים או עצים בתחילה מאחר שהם קטנים, והוא מעוניין לנצל את השטח טוב יותר, וכאשר העצים או הגפנים מתפתחים הוא ירצה לדלל אותם ולהשאיר את החזקים שבהם להמשיך התפתחות ותנובה. גם מדילול כזה ייהנו העניים.

פריחת אגסים

פריחת אפרסק

3 ראה שנות אליהו כאן.

4 בירושלמי מובא שלדעת רבי יהודה שמתיר את הדילול, העניים נחשבים כשותפים, וכשם שמותר לשותף לדלל את הפרי כך מותר לבעלים. ואולם לדעת רבי מאיר העניים נחשבים כקונים של האשכולות, וכשם שאסור למוכר לפגוע בחלק הקונה, כך אסור לבעלים לפגוע בחלקם של העניים. יש המבארים שאיסור נטילת עוללות על ידי הבעלים חל רק בשעת הבצירה, ומחלוקת התנאים היא בשאלה אם מוטל על העניים להזדרז ולהגיע כדי לקחת את העוללות, או שמא על הבעלים להמתין עד שהעניים ילקטו את הפירות המגיעים להם. כך מבארים הריב"מ¹, הר"ש והרא"ש כאן על פי תוספות מועד קטן ד, א ד"ה כך מידל.

משנה ו

כָּרֶם רְבָעִי - בֵּית שְׁמַאי אוֹמְרִים:
אֵין לוֹ חֻמֶּשׁ, וְאֵין לוֹ בְּעוֹר; וּבֵית
הֵלֵל אוֹמְרִים: יֵשׁ לוֹ. בֵּית שְׁמַאי
אוֹמְרִים: יֵשׁ לוֹ פָּרֵט וְיֵשׁ לוֹ
עוֹלָלוֹת, וְהַעֲנִיִּים פּוֹדִין לְעֶצְמָם;
וּבֵית הֵלֵל אוֹמְרִים: כָּלוּ לַגָּת.

כרם רבעי - הנוטע כל עץ מאכל,
בשנה הרביעית מעלה הפירות
לירושלים ואוכלם שם בקדושת
מעשר שני, או פודה אותם ומעלה
הדמים לירושלים דכתיב (ויקרא
יט) ובשנה הרביעית יהיה כל פרו
קדש הלולים, ודרשינן הלולים כמו
חלולים, אמר רחמנא אחליה והדר
אכליה:

בית שמאי אומרים אין לו חומש -
אף על פי שטעון פדיון כמעשר שני
אין הבעלים מוסיפים את החומש
דלא כתבה תורה בו חומש:

ואין לו ביעור - אינו חייב לבעור מן הבית בערב פסח של רביעית ושל שביעית כשמבער המעשרות
כדכתיב (דברים כו) בערתי הקדש מן הבית:

וב"ה אומרים יש לו - חומש ויש לו ביעור. בית הלל ילפי קדש קדש ממעשר, מה מעשר יש לו חומש
ויש לו ביעור אף כרם רבעי יש לו חומש ויש לו ביעור, ובית שמאי לא ילפי קדש קדש ממעשר:

יש לו פרט ויש לו עוללות - דכחולין חשבי ליה:

והעניים פודין לעצמן - מן הפרט והעוללות שלקטו, ואוכלים אותן במקומן ומעלין הדמים לירושלים:
ובית הלל אומרים כולו לגת - משום דילפי ממעשר וסברי להו מעשר שני ממון גבוה הוא הלכך אין
לעניים חלק בו, ודורכים העוללות עם שאר היין והבעלים מעלים הכל לירושלים:

כתוב בתורה (ויקרא יט, כג-כד): "וכי תבואו אל הארץ ונטעתם כל עץ מאכל... שלש שנים יהיה לכם ערלים לא יאכל. ובשנה הרביעית יהיה כל פרי קודש הילולים לה'". מכאן - כל עץ מאכל בשנה הרביעית להינטעו נקרא בלשון חכמים "נטע רבעי", וכן כרם בשנה הרביעית להינטעו נקרא "כרם רבעי"; ולימדה התורה, שפירות נטע רבעי או כרם רבעי קודש הם כקדושת מעשר שני, וצריך להעלותם לירושלים ולאכלם שם כפירות מעשר שני; ואם קשה להעלות את הפירות לירושלים, צריך לחלל אותם על מעות, כלומר שמוציאים אותם מקדושתם לחולין על ידי פדיון, ומעלים את המעות לירושלים ומוציאים אותם שם על דברי מאכל ומשקה, כמו שנוהגים בכסף מעשר שני. בגמרא (ברכות לה, א) מובאת מחלוקת רבי חייא ורבי שמעון ברבי (בן רבי יהודה הנשיא): אחד שונה בכל מקום "כרם רבעי", שלדעתו לא נאמרה תורת רבעי אלא בכרם, ואחד שונה "נטע רבעי", שלדעתו תורת רבעי נוהגת בכל האילנות. לפי הרמב"ם (הל' מעשר שני פרק ט) רבעי נוהג בכל האילנות שחייבים בערלה, וגירסתו היא "נטע רבעי". מכאן, "כרם רבעי" שבמשנתנו לאו דווקא הוא, אלא הוא הדין ל"נטע רבעי", ולא נקטה המשנה "כרם" אלא משום סיפא, שמדובר בה בפרט ועוללות, שאינם נוהגים אלא בכרם בלבד. מכל מקום דינו של כרם רבעי כדין מעשר שני, שצריך להעלות את הפירות לירושלים או לפדותם ולהעלות את דמיהם לירושלים; ונחלקו בית שמאי ובית הלל במשנתנו אם דינו כמעשר שני גם לענין חומש וביעור, שכן במעשר שני כתוב (ויקרא כז, לא): "ואם גאול יגאל איש ממעשרו, חמישיתו יוסף עליו", ומכאן למדו (משנה מעשר שני ד, ג): הפודה מעשר שני שלו, מוסיף עליו חמישית שוויו (חומש מבחוח, דהיינו רבע); וכן יש במעשר שני דין ביעור, שכתוב (דברים יד, כח): "מקצה שלש שנים תוציא את כל מעשר תבואתך..." כלומר שאסור להשהות את המעשרות יותר בבית וחייבים לבערו; ושנינו (מעשר שני ה, ו): "ערב יום טוב הראשון של פסח של (שנה) רביעית ושל שביעית היה ביעור. כיצד היה ביעור? נותנין תרומה ותרומת מעשר לבעליו (לכהנים), ומעשר ראשון לבעליו (ללוויים), ומעשר עני לבעליו (לעניים), ומעשר שני והביכורים מתבערים בכל מקום" (צריך לבערם ולאבדם מן העולם).

כָּרֶם רְבָעִי - כרם בשנה הרביעית להינטעו, והוא הדין לכל עץ מאכל, כפי שביארנו לעיל, **בֵּית שְׁמַאי אומרים**: אין לו חֲמִשָּׁה - הבא לפדות פירותיו לעצמו, כדי להעלות דמיהם לירושלים, אינו צריך להוסיף חומש על הקרן כבמעשר שני, **וְאֵין לוֹ בְּעוֹר** - אין חייבים לבערו מן הבית בערב הפסח של השנה הרביעית והשביעית לשמיטה, שלדעת בית שמאי, אין כרם רבעי שווה

בכל למעשר שני. וּבֵית הָלֵל אֲמָרִים: יֵשׁ לוֹ חוֹמֶשׁ וִישׁ לוֹ בִּיעוֹר - שלמדים בית הלל כרם רבעי ממעשר שני בגזירה שווה של "קודש, קודש", שכן בכרם רבעי כתוב (ויקרא יט, כד): "קודש הילולים לה" ובמעשר שני כתוב (ויקרא כז, ל): "וכל מעשר הארץ...קודש לה" - מה מעשר שני יש לו חומש ויש לו ביעור, אף כרם רבעי יש לו חומש ויש לו ביעור. ברם, בית שמאי אינם למדים גזירה שווה זו (גמרא קידושין נד, ב). בֵּית שְׁמַאי אֲמָרִים: יֵשׁ לוֹ פֶּרֶט וְיֵשׁ לוֹ עוֹלָלוֹת - בית שמאי סוברים, שדין פרט ועוללות נוהג בכרם רבעי כמו בשאר כל כרם, שאף על פי שטעון פדיון, מכל מקום ממון בעלים הוא, וְהָעֲנִיִּים פּוֹדִין לְעֶצְמָם - פודים בעצמם את הפרט והעוללות שלקטו בכרם רבעי, ומעלים את דמיהם לירושלים. וּבֵית הָלֵל אֲמָרִים: כָּלֹּל לָגַת - הבעלים דורכים בגת את כל ענבי הכרם, ואף הפרט והעוללות, ומעלים את היין או פדיונו לירושלים, שסוברים בית הלל: כרם רבעי הרי הוא כמעשר שני, שממון גבוה הוא ולא ממון בעלים, הילכך אין לעניים חלק בו.

משנה ז

שכולו עוללות - שאין בכל הכרם
אשכול שיש לו כתף ונטף:

אם אין בציר - וכמה שיעור בציר
שלשה אשכולות שעושים רביעית:

אמר לו רבי עקיבא וכרמך לא תעולל
אפילו כולו עוללות - ורבי אליעזר
אמר דלא תימא הואיל ואין לעניים
בעוללות קודם לבציר יזכה בהם בעל
הבית, לכך נאמר וכרמך לא תעולל:

כָּרֶם שֶׁכָּלוּ עוֹלָלוֹת - רַבִּי אֱלִיעֶזֶר
אוֹמֵר: לְבַעַל הַבַּיִת; רַבִּי עֲקִיבָא
אוֹמֵר: לָעֲנִיִּים. אָמַר רַבִּי אֱלִיעֶזֶר:
"כִּי תִבְצֹר... לֹא תַעֲוִלֵּל" אִם אֵין
בָּצִיר, מַמַּיִן עוֹלָלוֹת? אָמַר לוֹ רַבִּי
עֲקִיבָא: "וְכִרְמְךָ לֹא תַעֲוִלֵּל", אֲפֹלוּ
כָּלוּ עוֹלָלוֹת. אִם כֵּן לָמָּה נֶאֱמַר: "כִּי
תִבְצֹר... לֹא תַעֲוִלֵּל"? אֵין לָעֲנִיִּים
בְּעוֹלָלוֹת קֹדֶם הַבָּצִיר.

כרם שכולו עוללות

לעיתים די נדירות החנטה בכרם גרועה מאוד, כתוצאה מאקלים קיצוני בזמן החנטה, או כתוצאה ממחלה כגון זטרת קשה. משכך רוב אשכולות הכרם או כולם קטנים ובלתי מפותחים. נשאלת השאלה למי שייכים אשכולות קטנים אלו, לעניים או לבעל הבית.

משנתנו מוסיפה ללמד בדיני עוללות.

כָּרֶם שְׁכָלוֹ עוֹלָלוֹת - שאין בכל הכרם אשכול שיש לו כתף או נטף, רַבִּי אֱלִיעֶזֶר אָמַר: לְבַעַל הַבַּיִת - כל הכרם של בעל הבית הוא, כמבואר הטעם להלן במשנתנו. רַבִּי עֲקִיבָא אָמַר: לְעֵנִיִּים - הוא, שהרי כולו עוללות. אָמַר רַבִּי אֱלִיעֶזֶר: "כִּי תִבְצֹר... לֹא תְעוֹלָל" - נאמר בענין עוללות, ופירושו שהבוצר כרמו חייב להניח את העוללות לעניים, אבל אִם אֵין בְּצִיר - לבעל הכרם, מִנֵּין עוֹלָלוֹת - לעניים? ומכאן שכרם שכולו עוללות הרי הוא כולו לבעל הבית ואין בו לעניים כלום. אָמַר לוֹ רַבִּי עֲקִיבָא: "וְכִרְמָה לֹא תְעוֹלָל" - כתוב, והרי זה בא ללמדנו: אֶפְלוּ כָלוּ עוֹלָלוֹת - לעניים הוא ולא לבעל הכרם. אִם כֵּן לָמָּה נֶאֱמַר: "כִּי תִבְצֹר... לֹא תְעוֹלָל" - מהי לדעת רבי עקיבא כוונת הכתוב "כי תבצור"...? אֵין לְעֵנִיִּים בְּעוֹלָלוֹת קֹדֶם הַבְּצִיר - אין העניים זכאים ליטול עוללות קודם שיתחיל בעל הכרם לבצור כרמו. בירושלמי אמרו, שלדעת רבי אליעזר בא הכתוב "וכרמך לא תעולל" ללמד, שלא תאמר: הואיל ואין לעניים בעוללות קודם הבציר, יזכה בהן בעל הכרם (כלומר שילך לכרמו קודם שיתחיל לבצור ויטול עוללות), לפיכך צריך הכתוב לומר: "וכרמך לא תעולל" - בין בשעת הבציר ובין קודם הבציר. כן אמרו שם: "כמה הוא הבציר" - כלומר כמה יבצור בעל הכרם ויהיו העניים זוכים בעוללות? שלושה אשכולות שהם עושים רביע - כלומר רביעית הלוג יין (לפי רוב המפרשים), ויש אומרים: רובע הקב, היינו לוג שלם (חצי ליטר בערך).

משנה ח

משנודעו העוללות - שניכר מה הוא
עוללת ומה הוא אשכול:

העוללות לעניים - שאין אדם
מקדיש דבר שאינו שלו:

יתנו שכר גדולן להקדש - מה
שמשביחין כל שעה בתוך קרקע של
הקדש. והלכה כרבי יוסי:

בערים - כרם שהגפנים שלה מודלות
על גבי כלונסות ועצים, לשון אף
ערשנו רעננה (ש"ה א):

כל שאינו יכול לפשוט - כלומר
לאחר שעבר מעליה, אם במקום
שנזכר אינו יכול לפשוט ידו וליטול
קרינא ביה לא תשוב לקחתו (דברים
כד):

המקדיש כרמו עד שלא נודעו בו
העוללות - אין העוללות לעניים.
משנודעו בו העוללות - העוללות
לעניים. רבי יוסי אומר: יתנו
שכר גדולין להקדש. איזו היא
שכחה בפערים? כל שאינו יכול
לפשוט את ידו ולטלה; וברגליות
משיעבור הימנה.

אבל רוגליות - הגפנים העומדים על גבי קרקע שדורכים עליהם ברגל:

משיעבור ממנה - הוי שכחה דכל גפן וגפן מן הרוגליות חשיבא כאומן בפני עצמו, ואסור לשוב מאומן
לאומן:

עד שלא נודעו בו העוללות

כפי שצינו לעיל, אחד הגורמים להנבת עוללות (אשכולות עם מספר מועט של גרגרים) הוא פריחה וחנטה מאוחרות, היינו לאחר שרוב הכרם פרח וחנט, מצוי לעיתים גל נוסף וקטן של פריחה וחנטה, ובו אשכולות קטנים במיוחד - אלו העוללות. לאור הסבר זה, יכול להיות שהעוללות תופענה בשלב מאוחר יותר. למועד הקדשת הכרם השלכות על יבולו: אם הוקדש מייד עם הפריחה והחנטה המרכזיים, ייתכן שאין בו עדיין עוללות, וגם אם תהיינה בהמשך - אלו שייכות להקדש¹. לעומת זאת אם ההקדש נעשה בשלב מאוחר יותר, כשכבר היו העוללות על הגפנים, הן שייכות לעניים, מאחר שהוא אינו יכול להקדיש דבר שאינו שלו.

כאמור לעיל במשנה ד, שתי אפשרויות לביאור העוללות חסרות הכתף: פסיגים שאינם רצופים על האשכול, או שדרה ללא פסיגים כלל. לדעת הסוברים שמדובר בפסיגים שאינם רצופים, ניתן לדעת אם אכן האשכול גדל כך רק לקראת הבשלתו, ואילו לסוברים שמדובר בשדרה בלבד, ניתן להבחין בכך עם בלבול הגפן באביב.

ערים

ערים זהו כרם שהגפנים שלו מודלות באופנים שונים: על גבי כלונסאות או עצים שיוצרים מערכת הדליה², או על גבי שורת אבנים, גדר, קיר, או על קיר של מדרגה חקלאית (טרסה) שמעליו או מתחתיו, ואף בקפל קרקע (חריץ). אם יש בשורה זו לפחות חמש גפנים, יש להן דין כרם³, ונחלקו התנאים מאיזה מרחק

פירוש קהתי

משנתנו דנה במקדיש כרמו, מה דין העוללות.

המקדיש כרמו - הנותן כרמו להקדש (לרשות המקדש), **עד שלא נודעו בו העוללות** - קודם שניתן להכיר בו מה הן עוללות ומה הם אשכולות, שעדיין הענבים קטנים הם, **אין העוללות לעניים** - מפני שהוא כרם הקדש, והקדש פטור ממתנות עניים. **משנודעו בו העוללות** - אבל המקדיש כרמו לאחר שנודעו בו העוללות, שכבר ניכר בו מהי עוללת ומהו אשכול, **העוללות לעניים** - שאין בעל הכרם יכול להקדיש את העוללות שאינן שלו. **רפי יוסי אומר: יתנו שכר גדולין להקדש** - העניים צריכים לתת לגזבר ההקדש דמי השבח שהשביחו העוללות בזמן שהיו בידי ההקדש. ותנא קמא סובר שאין צריכים לתת שכר גידולים, לפי שכבר נתחייב הכרם בעוללות קודם שהוקדש. ההלכה כרבי יוסי. **איזו היא שכחה בערים** - "ערים" היינו שורת גפנים המודלות על גבי עמודים וכיוצא בזה, ושריגיהן יוצרים כעין סוכה ("ערי"ש" בערבית - סוכה

1 מאחר שהקדש פטור ממצוות התלויות בארץ, פרט למצוות שביעית.

2 כלאים ו, א.

3 לדוגמה: מספר מושניות במסכת כלאים, ו, א; ו, ב; ו, ז; ו, ט, ועוד. הירושלמי אצלנו מפריד בין ערים המודלה על גדר או על מדרגה לבין הדלית שהוא כרם מודלה.

גפן שמעוצבת בצורת גביע, ניתן לעצבה גם כגפן רוגלית

מודדים את ארבע האמות הנצרכות להרחקה מכרם זה.⁴ לגבי דיני שכחה בערים נקבע המרחק מהמקום שבו האדם נמצא ואינו יכול לפשוט את ידו ולהגיע לענבים שנשכחו.⁵ מונח זה זהה ככל הנראה לערש' במקרא: "אף ערשנו רעננה",⁶ כלומר כרמנו ניצב ירוק.

רגליות

גפנים רגליות⁷ נקראות גם רוגלית⁸ או גפן סורחת. אלו גפנים שמשתרעות על גבי הקרקע, בין רגלי בני האדם,⁹ ועלולים לדרוך עליהן

של גפנים משורגים; ויש מבארים, שהגפנים המודלות עשויות כמין עריסה; ושואלת המשנה: אם נשכח אשכול באחד מגפני הערים, מתי הוא חשוב שכחה? **כָּל שְׂאִינוּ יָכוֹל לְפָשׁוֹט אֶת יָדוֹ וְלִטְלָה** - אם לאחר שעבר מן הגפן נזכר במקום שאינו יכול לפשוט את ידו וליטול משם את השכחה, הרי זו שכחה וקוראים בו "לא תשוב לקחתו"; אבל אם יכול ליטלה משם, אף על פי שכבר עבר מן הגפן שבה השכחה, אין זו שכחה. ואמרו הטעם בירושלמי: שדרכו לבחון, כלומר לפי שדרכו של בעל הערים לחזור ולבדוק את כולו אם לא שכח דבר. **וּבְרִגְלֵיָהוּ** - ואיזו היא שכחה ברוגליות, היינו בגפנים השטוחות על גבי הקרקע, לרגלי בני אדם? **מִשְׁעֵבֹר הַיְמָנָה** - לאחר שעבר מן הגפן חל עליה דין שכחה, שכל גפן נחשבת כשורה בפני עצמה, ומשעבר ממנה, אף על פי שיכול לפשוט ידו וליטלה, הרי זו שכחה, ואנו קוראים בה: "לא תשוב לקחתו". - יש מעירים שהתנא שנה כאן דין שכחה בערים ולא למעלה בין דיני שכחה, מפני שהביא כאן שני דינים בכרם שאינם מצויים כל כך: "כרם שכולו עוללות" ו"המקדיש כרמו", ולכן צירף לכאן גם דין שכחה בערים, שאף זה דבר שאינו מצוי הוא ("מלאכת שלמה").

4 משנה כלאים ו, א.

5 משנה פאה ז, ח. הכלל במצוות שכחה הוא שחל איסור לשוב ולקחת את הפירות שנשכחו, לאחר שהבוצר עבר אותם. המדד בערים הוא שהבוצר אינו יכול להגיע בידו הפשוטה לפירות מהמקום שהוא נמצא בו.

6 שיר השירים א, טו.

7 כך בדפוס נאפולי של המשנה.

8 כך בכתב יד קופמן של המשנה.

9 רע"ב מנחות ח, ו.

ברגל.¹⁰ אין מדלים גפנים אלו.¹¹ בעבר היין שהופק מהענבים שגדלו בגפנים אלו נחשב לאיכותי יותר,¹² ולכן ניתן להביאו לנסכים.¹³ לעיתים בשנים הראשונות של הכרם היא סורחת, ולאחר מכן מדלים אותה.¹⁴ כשהכרם נטוע באופן זה, בדיני שכחה כל גפן נדונה בפני עצמה,¹⁵ וכל גפן שעבר ולא בצר ממנה אשכול או יותר, דין אשכולותיה שכחה.

ערים

10 רמב"ם פירוש המשנה פאה ז, ח.

11 יחזקאל יז, ו.

12 פסקי ר"ד מנחות פז, א.

13 בבלי מנחות פז, א, תוספתא מנחות ט, י. בתוספתא מודגש שאי אפשר להביא מכל הגפנים הרגליות, אלא רק מהגפנים המיוחדות לכך, שכנראה איכות היין שלהן היא הגבוהה ביותר.

14 יחזקאל יז ו-ז.

15 עפ"י הירושלמי פאה ז, ח: "כל רוגלית ורוגלית אומן בפני עצמו היא", וכביאור הריבמו"ץ והרא"ש במשנה פאה ז, ח. אומנם לדעת התנ"י מדובר שכל שורה היא בפני עצמה, ולא כל גפן וגפן.

משנה א

מַאימַתִּי כָּל אָדָם מִתְרִין בְּלֶקֶט?
 מְשַׁיְלָכוּ הַנְּמוּשׁוֹת. בְּפֶרֶט
 וּבְעוֹלָלוֹת? מְשַׁיְלָכוּ הָעֲנִיִּים בְּכֶרֶם
 וַיָּבֹאוּ. וּבִזִּיתִים? מְשַׁתִּירַד רְבִיעָה
 שְׁנִיָּה. אָמַר רַבִּי יְהוּדָה: וְהֵלֵא יֵשׁ -
 שְׁאִינָם מוֹסְקִין אֶת זִיתֵיהֶם, אֶלָּא
 לְאַחַר רְבִיעָה שְׁנִיָּה? אֶלָּא כִּדִּי
 שְׁיָהָא הָעֲנִי יוֹצֵא, וְלֹא יֵהָא מִבֵּיא
 בְּאַרְבָּעָה אֶסְרוֹת.

מאימתי הנמושות - אית דמפרשי
 זקנים ההולכים על משענתם. ואית
 דמפרשי לקוטי בתר לקוטי. שמאחר
 שילכו בשדה לוקטים אחר לוקטים
 או הזקנים הללו שמאחרים ללכת
 ללקט אחר הכל כבר נתיאשו העניים
 מאותה שדה, וכל הנמצא בה אחר
 כך הוא הפקר לכל, בין לעניים בין
 לעשירים:

רביעה שניה - המטר נקרא רביעה
 מפני שהוא רובע את הארץ ומולידה
 ומצמיחה כזכר הרובע את הנקבה
 והיא מתעברת ממנו, לשון בהמתך
 לא תרביע (ויקרא יט). פירוש אחר
 רביעה על שם שהמטר משכיב
 העפר ומרביצו, תרגום רובץ רביע.
 וזמן רביעה שניה בשנה בינונית הוא
 בכ"ג במרחשון:

שאינן מוסקין - מסיקה בזיתים כמו קוצר בתבואה, בוצר בענבים, אורה בתאנים, גודר בתמרים, כך
 מוסק בזיתים:

ולא יהא מביא בארבעה איסרות - דהיינו שני פונדיונים, שהפונדיון שני איסרין, ותנן אין פוחתין לעני העובר
 ממקום למקום מככר בפונדיון, דהיינו מזון שתי סעודות, וכיון שאינו מביא זיתים שוה ארבעה איסרות,
 דהיינו מזון שתי סעודות לו ושתי סעודות לאשתו, אף הוא אינו יוצא ללקוט. ואין הלכה כרבי יהודה:

זיתים בשלים

מאימתי כל אדם מותרים

כאמור, העוללת היא אשכול ענבים קטן בעל מבנה ייחודי, שניתן להבחין בו כבר בתחילת התפתחותו בעודו על העץ, כמובא לעיל בפרק ז משנה ד. מלבד העוללת, מתנות הענבים ניתנות להם רק לאחר איסוף התבואה או הפירות על ידי הבעלים; הלכך הוא תבואה שנשרה מידיו של הבעלים במהלך הקציר, הפרט הוא ענבים שנפלו בעת הבציר, ולזיתים שנותרו על העץ יש דין שכחה רק בסיום המסיק, כמובא לעיל בפרק ז משנה ב. אם כן הענבים נכנסים לשדה ולכרם רק לאחר שהבעלים סיימו מלאכתם. מתנות אלו נחשבות של הענבים מבחינה ממונית, וכל עוד הענבים מעוניינים באיסופם, אסור למי שאינו עני ליטול, ויש בכך משום גזל הענבים, כמובא לעיל בפרק ז משנה ג. ואולם כאשר ברור שהענבים כבר אינם מעוניינים במתנות אלו, וכמובא במשנתנו, לאחר שהענבים סיימו לאסוף אותם, מותר לכל אדם ליטול.¹

החיטה והשעורה מבשילות בחודשים אייר-סיוון, הענבים מבשילים בחודשים תמוז-אלול, הזיתים, במיוחד הזיתים המיועדים לשמן, מבשילים בחודשים חשוון-כסלו בתחילת החורף. אם כן הזמן שבו הכול מותרים ליטול את הזיתים הוא המאוחר ביותר מבין המינים שהוזכרו במשנה.

משילכו הנמושות

כאמור, כל אדם רשאי ליטול את מתנות הענבים שנותרו בשדה לאחר שהענבים כבר אינם מעוניינים לאוספם. המועד המתיר את התבואה לכל אדם הוא

1 ראה בבלי חולין קלד, ב. יש לעובדה זו השלכה עיקרית לימינו: כשהענבים אינם באים לקחת את מתנותיהם, אין חובה להשאירם, כפי שמובא בירושלמי כאן: "תני רשב" - לעני ולגר תעזוב אותם ולא לעורבים ולעטלפים", כלומר אם הענבים אינם באים לקחת את מתנותיהם בשדה אין חובה להותירן, שיש להותירן לעני ולגר ולא לעורבים ולעטלפים.

פירוש קהתי

"נאמר במתנות עניים: 'לעני ולגר תעזוב אותם' - כל זמן שהעניים תובעים אותם (אינם מותרים אלא לעניים בלבד); פסקו העניים לבקש ולחזור עליהן, הרי הנשאר מהן מותר לכל אדם" (רמב"ם הל' מתנות עניים א, י). הטעם הוא, כפי שמובא בבבלי (בבא מציעא כא, ב), משום שהעניים התייאשו ממה שנשאר, ולכן דינו כהפקר ומותר אפילו לעשירים. משנתנו באה לפרט שיעורים במתנות העניים, מאימתי כל אדם מותרים בהן.

מַאימְתִי כָּל אָדָם מוֹתֵרִין בְּלֶקֶט
- הוא הדין בשכחה ובפאה; ואמנם בבבלי (תענית ו, ב) גורסים במשנתנו: מאימתי כל אדם מותרין בלקט ובשכחה ובפאה. אבל יש מדייקים, שמשנתנו דווקא נקטה "לקט", לפי שהוא נושר מעט מעט, ומפוזר הוא בשדה כולו, וכיון שיש טורח בלקיטתו לא היו העניים מלקטים את כולו, מה שאין כן בשכחה ובפאה שהן מונחות במקום מסוים בשדה, והיו נלקטות כולן בבת אחת על ידי העניים ("תוספות יום טוב"). וזהו ששינינו: "מאימתי כל אדם מותרין בלקט?"

מְשִׁילְכוּ הַנְּמוּשׁוֹת - לאחר

לאחר שילכו הנמושות. בירושלמי מובא שהנמושות "באות בסוף", או "משושות" שהן ממשמשין ובאים, היינו באים לאט. כמה ביאורים למושג זה:

א. זקנים שנשענים על מקלם² והולכים לאיטם בסיום איסוף התבואה. הם מלקטים את השאריות מהלקט הגדול, ובהליכתם האיטית הם בוחנים שלא נותרה תבואה בשדה. הלקט הוא לעיתים תחרותי ואף גולש לאלימות, כשאוספים אותו אנשים רעבים שזה מקור מזונם היחיד.³ הזקנים החלשים יותר יימנעו מעימות עם העניים האחרים. הם ימתינו עד שמהומת הלקט תסתיים, ואז יגיעו ללקט בשקט ובנחת, ובדרך כלל לא בתחילת היום.⁴

ב. "לקוטי בתר לקוטי"⁵ - מלקטים אחר מלקטים. אין מדובר בהכרח בזקנים, אלא בבני אדם שבוחנים היטב שלא נותרה עוד תבואה בשדה, והם עוברים בשדה פעם נוספת לאחר הליקוט הראשוני.⁶

ג. מדובר בעני שעובר ובנו עובר אחריו לוודא שלא נותר דבר בשדה.⁷ לאחר שהם עברו, כל העניים מתייאשים מלמצוא עוד תבואה, ולכן מה שנותר מותר לכול, ואין בנטילתו משום גזל.⁸

בירושלמי מובא שלעיתים הייתה כמות התבואה הנאספת על ידי הנמושות כה גדולה, עד שהספיקה למחייתה של משפחה למשך שנה שלמה, כמסופר על רבי יוחנן בן נורי (שהיה עני): "רבי יוחנן בן נורי היה יוצא מן הנמושות ומביא פרנסתו שלכל השנה".⁹

שכבר הלכו הנמושות, היינו העניים הזקנים והחלשים ההולכים על משענתם בנחת ומלקטים כל שבולת ושבולת; ונקראים "נמושות" על שם שממשמשים והולכים; וכיון שהנמושות הללו, שהם אחרוני המלקטים, הלכו מהשדה, מה שנשאר אחריהם בשדה הפקר הוא לכל אדם, שכבר נתיאשו העניים משדה זו. **בְּפֶרֶט וּבְעוֹלָלוֹת** - מאימתי כל אדם מותרים? **מִשְׁיֵלְכוּ הָעֲנִיִּים בְּפֶרֶט וּבְאֵוֹ** - כלומר לאחר שלקטו וחזרו ובאו פעם שנייה, שמאחר שהלכו העניים פעמיים לכרם הרי הם מסיחים דעתם ממה שנשאר, ודינו כהפקר. **וּבְזִיתִים** - מאימתי כל אדם מותרים במתנות עניים של הזיתים? **מִשְׁתַּדֵּד רִבְעֵה שְׁנִיָּה** - הגשם של העונה השנייה. גשמי היורה מתחלקים לשלש עונות גשמים, שכל אחת מהן קרויה "רביעה" (מלשון רביצה והפראה, שהגשמים רובצים על הקרקע ומפרים אותה), והן: רביעה בכירה, רביעה בינונית, רביעה אפילה (מאוחרת). ושנינו בברייתא (תענית ו, א): "איזהו זמנה של רביעה? הבכירה - בשלושה (במרחשון); הבינונית - בשבעה; האפילה - בעשרים ושלושה; דברי רבי מאיר. רבי יהודה אומר: בשבעה, בשבעה עשר,

2 בבלי, תענית ו, ב; בבא מציעא כא, ב.

3 ראה לעיל פרק ד משניות א-ה.

4 ראו לעיל ד, ה.

5 בבלי, תענית ו, ב; בבא מציעא כא, ב.

6 רמב"ם פירוש המשנה כאן.

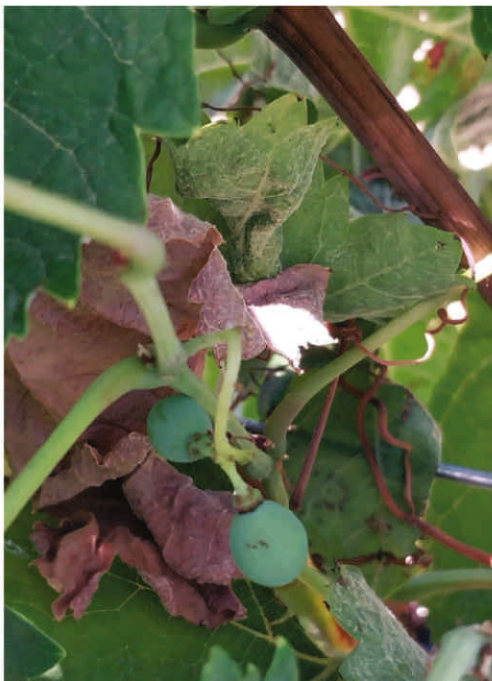
7 רש"י תענית ו, ב.

8 ירושלמי כאן, רש"י בבא מציעא כא, ב.

9 ירושלמי כאן.

בפרט ועוללות

המדד הקובע בענבים הוא "משילכו העניים ויבואו", דהיינו שהעניים יעברו הלוך ושוב בכרם,¹⁰ או שיעברו פעמיים בכרם.¹¹ מדד זה שונה מאשר בתבואה, ואין צורך להמתין שדווקא הנמושות, החולפים לאיטם, יעברו בכרם, משום שהענבים חביבים והעניים מגיעים מייד עם סיום הבציר.¹² לאחר שהעניים עברו הלוך ושוב בכרם או שעברו בו פעמיים, כל שאר העניים מתייאישים, ומותר לכל אדם ליטול את הענבים שנותרו. כמו כן, חיי המדף של הענבים פחותים בהשוואה לתבואה, ולכן ניתן להמתין בהם פחות עד לזמן שבו רשאי כל אדם ללקט.

עוללות

ובעשרים ושלשה. רבי יוסי אומר: בשבעה עשר, בעשרים ושלשה, ובחודש (בראש חודש) כסלו". משנתנו באה ללמד, שלאחר שירדו הגשמים בעונת הרביעה הבינונית, אין העניים באים עוד ללקט את שיירי מתנותיהם שבזיתים, ולכן כל מה שנשאר הרי הוא הפקר ומותר לכל אדם. בירושלמי מבואר, שלא נשנה בפרט ובעוללות ובזיתים "משילכו הנמושות", לפי שפרט ועוללות חביבים על הנמושות ולכן מזדרזים הם לבוא לכרם בעוד מועד, ואילו זיתים אינם הולכים ללקט כלל, לפי שימי צנה הם. **אָמַר רַבִּי יְהוּדָה: וְהָלֹא יֵשׁ - בְּעֵלֵי זֵיתִים, שְׂאִינָם מוֹסְקִין אֶת זֵיתֵיהֶם, אֶלָּא לְאַחַר רְבִיעָה שְׁנִיָּה - וְנִמְצָא שְׁדוּקָא בְּעוֹנָה זוּ בָּאִים הָעֲנִיִּים לְלַקֵּט מִתְּנוּתֵיהֶם? אֶלָּא פְּדֵי שְׂיָהָא הָעֲנִי יוֹצֵא - לְלַקֵּט מִתְּנוּת עֲנִיִּים שֶׁל זֵיתִים, וְלֹא יֵהָא מְבִיא - זֵיתִים, בְּאַרְבַּעָה אֶסְרוֹת - הַאיִסָּר הוּא אֶחָד מֵעֶשְׂרִים וָאַרְבַּע בְּדִינָה, חֲצִי פּוֹנְדִיּוֹן. אַרְבַּעַה אִיסְרוֹת הֵם שְׁנֵי פּוֹנְדִיּוֹנִים, שְׁבָהֶם אִפְשָׁר הִיָּה לְעֲנִי לְקַנּוֹת מִזֶּזֶן אַרְבַּע סְעוּדוֹת, שְׁתֵּי סְעוּדוֹת לוֹ וְשְׁתֵּי סְעוּדוֹת לְאַשְׁתּוֹ (עֵיין לְהֵלֶן מִשְׁנָה ז); וְסוֹבֵר רַבִּי יְהוּדָה, שֶׁאִם אֵין לְעֲנִי סִכּוּיִים שִׁבְיָא לְבִיתוֹ זֵיתִים מִמִּתְּנוּת הָעֲנִיִּים בְּאַרְבַּעַה אִיסְרוֹת, כְּלוּמָר בְּשִׁיעוֹר מִזֶּזֶן לְאַרְבַּע סְעוּדוֹת, אִינוּ יוֹצֵא לְלַקֵּט, וְלֹכֵן מֵה שֶׁנִּשְׁאַר הַפָּקֵר הוּא, וּמִתְּרֵי כָּל אָדָם. וְאֵין הִלְכָּה כְּרַבִּי יְהוּדָה.**

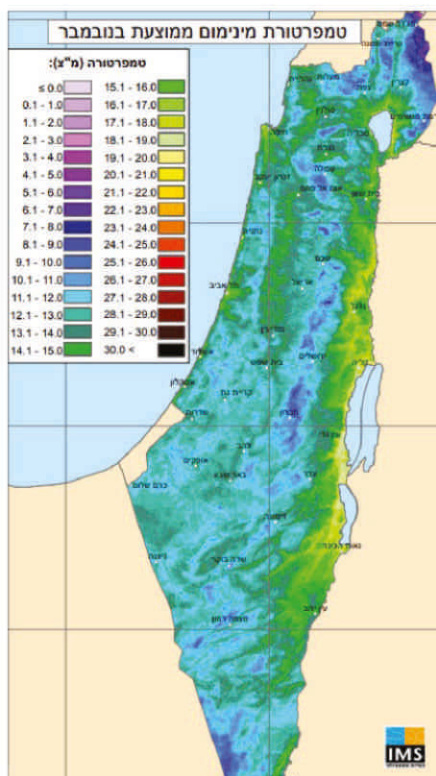
10 רש"י בבא מציעא כא, ב.

11 רש"י תענית ו, ב.

12 הגרסה בירושלמי היא: "ולא תנינן נמושות ע"י שהן חביבין הן באין על אתר", הריבמ"ץ והר"ש סוברים שיש לגרוס "לאלתר", וראה תוספות יו"ט.

ובזיתים... רביעה שניה

חודש	כמות גשם חודשית (במ"מ)
אייר תשפ"ג	4.6
סיוון	0
תמוז	0
אב	0.3
אלול	7.4
תשרי תשפ"ד	86.8
חשוון	57
כסליו	162.4
טבת	63.2
שבט	67.3
אדר א	4.6
אדר ב	8.8
ניסן	0

פיזור גשמים בעונת הגשמים תשפד- נתוני השירות המטאורולוגי

המדד הקובע בזיתים, שממנו ואילך מותר לכל אדם ליטלם, הוא רביעה שנייה, כדי שיהא העני יוצא ולא יהא מביא בארבעה איסרות, שזהו זמן מאוחר יותר מזמן רביעה שנייה. הביטוי רביעה בחז"ל כולל הן את הגשמים עצמם שנקראים רביעה והן את הזמן שבו הגשמים אמורים לרדת, וניתן להגדיר את זמן הרביעה גם אם לא ירדו גשמים בפועל. בחז"ל הוזכרו שלוש רביעות, ונחלקו התנאים מהו זמן המדויק.¹³ התאריך המוקדם ביותר למועדה של הרביעה הראשונה הוא ג' בחשוון, ואילו התאריך האחרון לרביעה השלישית הוא ראש חודש כסלו.

ארץ ישראל שוכנת בין קווי הרוחב 30° ל 33° , בשנה ממוצעת יורדים הגשמים באזורנו במשך חמישה חודשים- מחשוון עד אדר (נובמבר עד מרס) מסת הגשם העיקרית- כ-75% יורדת במשך שלושה חודשים באמצע החורף: כסלו- שבט (דצמבר- פברואר). עם זאת בתחילת העונה בחודשים תשרי וחשוון (נובמבר ולעיתים גם באוקטובר) ובסוף העונה בחודשים ניסן ואייר (מרץ- אפריל) גם כן יורדים גשמים.¹⁴ בזמן הרביעה השנייה, במהלך חודש חשוון, הטמפרטורות כבר נמוכות, הנמושות - הזקנים - אינם יוצאים כלל מביתם בשל הקור, ולדעת רבי יהודה אף הצעירים ממעטים לצאת מביתם, והם יצאו בתנאי מזג אוויר כאלו רק אם הם ימצאו כמות זיתים מספקת של ארבע איסרות במהלך יום אחד.¹⁵

כמו כן, גשמים מרובים יכולים להזיק לזיתים, שכן הם גורמים להם לפלוט את שמנם.¹⁶ אומנם

13 תוספתא תענית (ליברמן) ג, א.

14 חלקה הצפוני של הארץ מושפע מהאקלים הים תיכוני, וחלקה הדרומי מושפע מהאקלים המדברי. גבירצמן, מושאבי, תשס"ג עמודים 13-17.

15 ירושלמי, ר"ש, רא"ש, שנות אליהו כאן.

16 ירושלמי ביכורים א, ג.

יש כאלו שמוסקים את הזיתים בזמן הרביעה השנייה כמובא בדעת רבי יהודה, אך עיקר המסיק הוא לפני עונת הגשמים העיקרית. לאחר שיוורת הרביעה השנייה וירדו גשמים בכמות ניכרת, איכות הזיתים יורדת והעניים כבר אינם מעוניינים בהם. יש להוסיף כי אחרי רביעה שנייה בדרך כלל בוצי וקר, ויש להניח כי הזיתים שנותרו נמצאים במעלה העץ ומסיקתם כרוכה בטיפוס על העץ. פעולה זו קשה על הזקנים ממילא, וצירוף הבוץ והקור לקושי הקיים ממילא, ולכן לאחר רביעה שנייה רשאי כל אדם להיכנס למטע הזית ולמסוק את הזיתים שנותרו.

אמר רבי יהודה והלא יש שאינם מוסקין את זיתיהם אלא לאחר רביעה שניה

רבי יהודה ברבי אילעאי התגורר בגליל התחתון ביישוב אושא (סמוך לשפרעם),¹⁷ וייתכן מאוד כי הוא מייצג את המציאות שהייתה רווחת בגליל, שבה הבשלת הזיתים הייתה מתאחרת ולכן היו מוסקים שם לרוב רק לאחר רביעה שנייה.¹⁸

בארבע איסרות

איסר הוא מטבע. לדעת רבי יהודה המדד לכמות הזיתים שנותרת בשדה הוא שוויים, אם הוא ארבע איסרות, שני איסרות עבור העני ושניים עבור אשתו.¹⁹ שיעורו של איסר הוא 8 פרוטות, ואם כן מדובר בשיעור של 32 פרוטות. לא ברור מה הייתה עלותו של השמן בזמן חז"ל, אך בימינו מקובל ששוויה של פרוטה הוא 6-10 אגורות, ומכאן ארבע איסרות שמן שוות מספר שקלים בודדים.

איסר מתקופת בר כוכבא

כמות כזו של זיתים, שזה שוויים, היא המינימלית כדי שהעני יצא מביתו ללקט. בכמות קטנה מזו העניים מתייאשים, ומותר לכל אדם ללקט את הזיתים. להלן במשנה ג מובא שהזיתים שנותרו בסיום המסיק הם זיתי ניקוף, שאיכות השמן המופקת מהם היא נמוכה, וייתכן שבשל כך כמות הזיתים הנדרשת לעניים כדי להפיק כמות סבירה של שמן מהם גדולה מכמות הזיתים הנדרשת בדרך כלל.

17 שיר השירים רבה (וילנא) פרשה ב, אות ג.

18 אביצור, כלי האסיף, תשכ"ו, עמ' 96, מציין כי בגליל ישנם מקומות בהם המסיק התבצע בחודש ינואר - בשיא החורף.

19 ריבמ"ז, ר"ש, רא"ש עפ"י הירושלמי.

משנה ב

נֶאֱמָנִים עַל הַלֶּקֶט, וְעַל הַשִּׁכְחָה,
וְעַל הַפֶּאֶה בְּשַׁעֲתוֹ, וְעַל מַעֲשֵׂר עֲנִי
בְּכָל שָׁנָתוֹ. וּבֶן לֹוי נֶאֱמָן לְעוֹלָם.
וְאִיֵּן נֶאֱמָנִין אֲלֵא עַל דְּבַר שְׁבִנֵי
אָדָם נוֹהֲגִין בָּן.

גדולה כך לא נחשד בן לוי על תרומת מעשר:

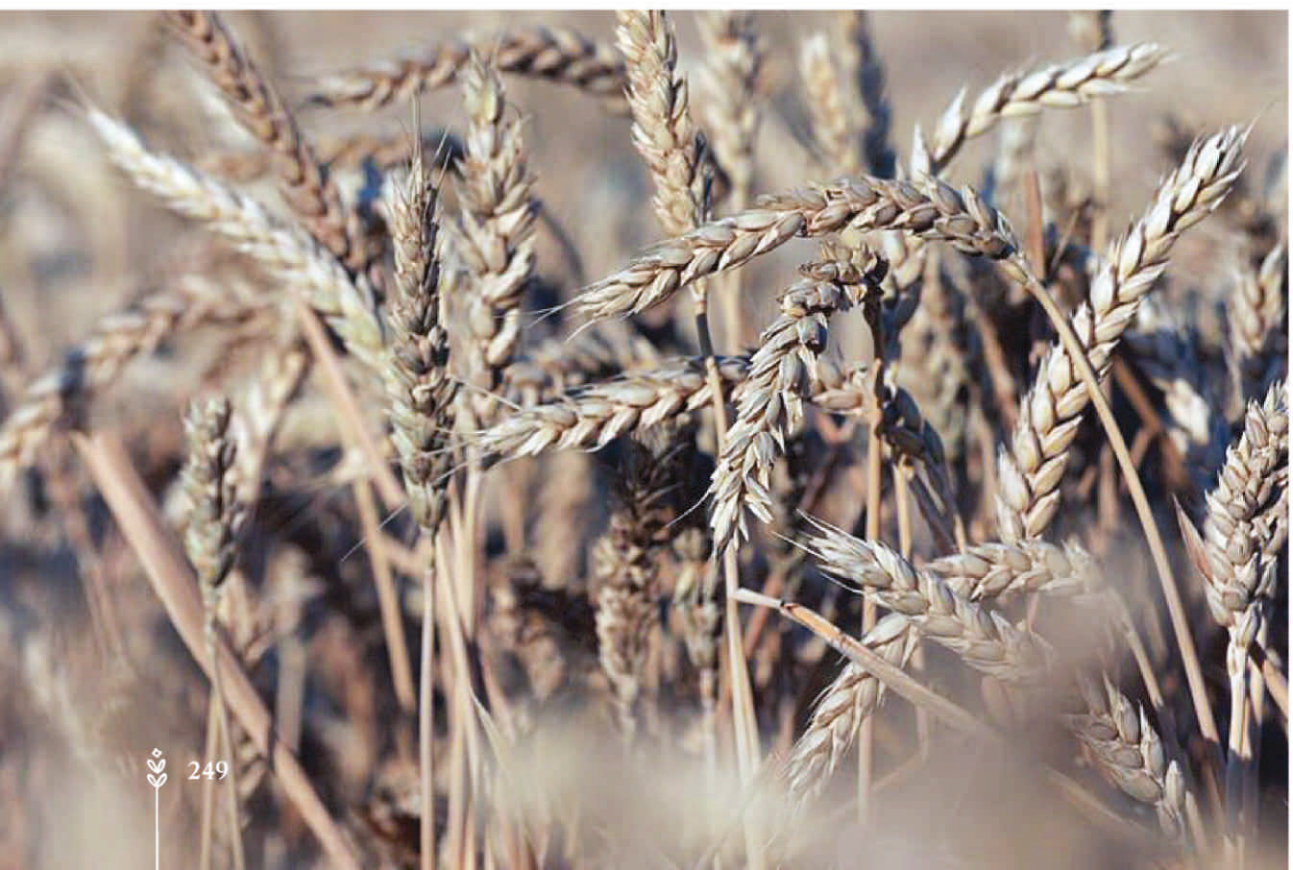
אלא על דבר שבני אדם נוהגין כן - נוהגים לתת להם כן ולא על דבר שאין רגילים לתת להם כיוצא בו,
ולקמן מפרש ואזיל:

נאמנים - העניים לומר חטים הללו
של לקט שכחה ופאה הן, ופטורים
מן המעשר:

בשעתן - בשעת הקציר:

בכל שנתו - בשנה שלישית ובשנה
ששית, שמעשר עני נוהג בהן:

ובן לוי נאמן לעולם - דמעשר ראשון
נוהג בכל שנה, וכיון דאמר של
מעשר ראשון הם לא חיישינן שמא
לא הפריש מהן תרומת מעשר, דכי
היכי דלא נחשדו ישראל על תרומה

פירוש קהתי

במשניות ב-ד מובא שיש לעניים נאמנות לטעון על חלק ממוצרי המזון המצויים בידם שמקורם במתנות העניים שהם קיבלו, ולכן הם פטורים מהפרשת תרומות ומעשרות. העניים פטורים מהפרשה מהפירות ומהתבואה רק אם אלו נאספו על ידם בשדה, כדן מתנות עניים. ואולם אם התבואה והפירות ניתנו לעניים לאחר שנאספו על ידי הבעלים, חלים עליהם כל דיני ההפרשה.

ככלל דרך הבעלים לתת מוצרי מזון גולמיים שאינם מעובדים כגון גרגרים, ולא מוצרים מעובדים, לאחר טחינה, אפייה או בישול, ובאופנים אלו משנתנו עוסקת. הירושלמי דן אם במקרה שרגילים לתת מוצרים מעובדים, יש לעני נאמנות על כך, וכן אם העני נאמן לטעון שמקורם של המוצרים המעובדים שבידו במתנות עניים שהוא עיבד.

להבנת משנתנו יש להקדים שתי הלכות, שכבר עסקנו בהן: (א) עמי הארץ אינם נאמנים על המעשרות, כלומר שאינם נאמנים לומר על פירותיהם כי מעושרים הם; ומכאן פירות הנלקחים מעם הארץ נקראים "דמאי", היינו ספק מעושרים (כמבואר להלן במסכת דמאי. ועיין ביאורנו ברכות ז, א). ברם, על תרומה גדולה נאמנים עמי הארץ, שכן זהירים היו להפריש תרומה גדולה מתבואתם ומפירותיהם. (ב) מתנות עניים פטורות מן התרומה ומן המעשרות, כפי שהזכרנו כבר במסכתנו במקומות אחדים. משנתנו באה ללמד שעניים עמי הארץ נאמנים על מתנות עניים.

נֶאֱמָנִים עַל הַלֵּקֶט, וְעַל הַשְּׂכָחָה, וְעַל הַפֶּאֶה - עניים עמי הארץ שבאים למכור פירות שבידם, והם אומרים: פירות אלו הם של לקט או של שכחה או של פאה, הרי אלו נאמנים, **בְּשַׁעֲתָן** - בשעת הקציר, שנותנים אז לעניים לקט שכחה ופאה; והקונה פירות אלו פטור מן המעשרות. בירושלמי אמרו, שאינם נאמנים אלא אם כן אמרו שהביאו את הפירות ממקום קרוב, היינו ממקום שיכול אדם ללכת לשם ולחזור בו ביום. **וְעַל מַעֲשֵׁר עֲנִי נֶאֱמָנִים הֵם כָּל שְׁנָתוֹ** - אם אמרו: פירות אלו של מעשר עני הם, הרי אלו נאמנים בכל השנה שנוהג בה מעשר עני, היינו בשנה השלישית ובשנה השישית לשמיטה. **וְכֵן לֵוִי** - כלומר לוי עם הארץ, **נֶאֱמָן לְעוֹלָם** - בכל השנים לומר, שהפירות שבידו הם של מעשר ראשון והפריש מהם תרומת מעשר, שכן מעשר ראשון נוהג בכל שנה, וכשם שלא נחשדו ישראל (עמי הארץ) על תרומה גדולה, כך לא נחשד בן לוי על תרומת מעשר. **וְאֵינָן נֶאֱמָנִין** - עניים עמי הארץ, **אֶלָּא עַל דְּבַר שְׂפִי אָדָם נוֹהֲגִין בָּן** - לתת להם דבר זה, כמפורש במשנה הבאה.

משנה ג

נֶאֱמָנִין עַל הַחֲטִיּוֹת, וְאִין נֶאֱמָנִין
עַל הַקֶּמַח, וְלֹא עַל הַפֶּת. נֶאֱמָנִין
עַל הַשְּׁעוּרָה שֶׁל אֶרֶז, וְאִין נֶאֱמָנִין
עָלָיו בֵּין חֵי בֵּין מְבֻשָּׁל. נֶאֱמָנִין עַל
הַפּוֹל, וְאִין נֶאֱמָנִין עַל הַגְּרִיסִין,
לֹא חַיִּים וְלֹא מְבֻשָּׁלִין. נֶאֱמָנִין עַל
הַשָּׂמֶן, לֹמֵר שֶׁל מַעֲשֵׂר עֲנִי הוּא,
וְאִין נֶאֱמָנִין עָלָיו, לֹמֵר שֶׁל זֵיתִי
נִקְוָה הוּא.

נאמנים על החטים - לומר של מעשר
עני הם שניתן לי, אבל אין נאמנים
לומר קמח ופת זה של מעשר עני,
שניתן לי קמח ופת, דאין דרך לחלק
מעשר עני קמח ופת:

שעורה של אורז - אית דמפרשי
שבולת של אורז, שלא היה דרכם
לחלק אורז של מעשר עני אלא
בשבולים. ואית דמפרשי שעורה של
אורז קודם שנכתש במכתש והוסרה
קליפתו [שעורה קורא] לו, ולאחר
דישה בעודו בקליפתו דרך לחלקו
לעניים:

גריסין - שטחנן בריחים של גרוסות:
נאמנים על השמן - שדרך לחלק
מעשר עני בשמן:

ואין נאמנים לומר של זיתי נקוף הוא

- זיתי נקוף ממתנות עניים הן, שחובטים ומנקפים בזית להשיר הזיתים שנשארו מן המסיקה. ונקוף
לשון כנוקף זית. ואין העני נאמן לומר שמן זה הוצאתי מזיתי נקוף ופטור מן המעשר, לפי שאין רגילין
לעשות שמן מזיתי נקוף. אבל עני האומר קמח זה או פת זו מלקט שכחה ופאה שלקטתי וטחנתי קמח
ואפיתי לחם, נאמן שדרך העני לעשות לחם מלקט שכחה ופאה:

זרעי פול

חִיטִים

החִיטִים הם אחד ממיני החִיטָה: חִיטָה קשה (T. durum) או חִיטָה רכה (T. aestivum), שמגרעיניהן מפיקים את הקמח ומיני המאפה השונים. העניים נאמנים לטעון שהם קיבלו את החִיטִים, אך אינם נאמנים לטעון שקיבלו מוצרים מעובדים כקמח ופת.

שעורה של אורז חי/מבושל

האורז (Oryza sativa) הוא צמח חד-שנתי ממשפחת הדגניים (Poaceae), כפי שמקובל לזהותו בזמננו.¹ האורז לא הוזכר כלל בתנ"ך, אך נזכר בחז"ל כמה פעמים.² אומנם מכיוון שהאורז והדוחן הוזכרו ביחד

שעורה של אורז - שיבולת האורז

1 רמב"ם פירוש המשניות שביעית ב, ז: הרש"ס שביעית ב, ז מזהה באופן דומה - "אורז". בחלה א, ד כתב הרמב"ם "אלאורז", והכוונה היא 'אל-אורז', דהיינו האורז. פליקס, שביעית, תש"מ, עמ' 128; פליקס, הצומח והחי, תשמ"ג עמ' 20; עמר, הצומח, תשע"ה, עמ' 41.

2 משנה דמאי ב, א, בבלי פסחים לה, א, ועוד.

פירוש קהתי

נֶאֱמָנִין עַל הַחִטִּים - העניים נאמנים לומר על החִיטִים שבידם שהם ממתנות עניים, כמו ששינינו במשנה הקודמת, וְאִין נֶאֱמָנִין עַל הַקָּמַח, וְלֹא עַל הַפֶּת - לומר שקיבלו את הקמח או את הפת במתנות עניים, לפי שאין דרך בני אדם לתת מתנות עניים קמח ופת. ברם, עני שאמר: קמח זה ופת זו הם מחִיטִים שקיבלתי ממתנות עניים וטחנתי קמח ואפיתי לחם, הריהו נאמן (ירושלמי). נֶאֱמָנִין עַל הַשְּׂעוּרָה - השבולת - שֶׁל אֶרֶז - שדרכם היה לתת לעניים אורז בעודו בשיבולים, ויש מפרשים: שעורה של אורז - גרעיני אורז בעודם בקליפתם, וְאִין נֶאֱמָנִין עָלָיו - על האורז שנידוש; ולפירוש שני - על האורז שנקלף, בֵּין חֵי - לא מבושל, בֵּין מְבֻשָּׁל - שאין דרך בני אדם לחלק לעניים אורז שנידוש או שנקלף. נֶאֱמָנִין עַל הַפּוֹל - לומר שממתנות עניים הוא, וְאִין נֶאֱמָנִין עַל הַגְּרִיסִין - פולים טחונים, לֹא חִיִּים וְלֹא מְבֻשָּׁלִין - שאין בני אדם נוהגים לתת מתנות עניים גריסים. נֶאֱמָנִין עַל הַשְּׂמֶן, לומר שֶׁל מַעֲשֵׂר עֲנִי הוּא - שנתן להם בעל הבית מעשר עני שמן; ויש מפרשים, שנאמנים העניים לומר על השמן שבידם,

במשנה לא אחת, יש הסוברים שהאורז הוא דוחן תרבותי (*Panicum miliaceum*), זן של דוחן.³

בדומה לצמחים רבים ממשפחת הדגניים, תפוח האורז היא 'מכבד' - תפוח שצירה הראשי מסתעף לענפים נושאי שיבולות ופרחים. אורכה הוא 15-30 ס"מ, ומספר הגרגרים בה הוא לכל הפחות 30 ועשוי להגיע ל-100 גרגרים ויותר, בהתאם לזן. בכל שיבולת שלושה פרחים, שניים מהם עקרים. האורז, כמו השעורה, הוא מין עטוי, דהיינו המוץ התחתון דבוק לגרגר, ועל מנת להסירו יש לדוש אותו שוב לאחר הדישה הראשונית להפרדת המוצים והגלומות. בכך שונה הוא מחיטת הלחם שהיא מין חשוף, והמוצים יורדים בה בנקל בעת הדישה הראשונה. בזמננו הדישה הנוספת נעשית באמצעות מכונות קילוף ייעודיות.

בפרשנים הובאו שתי אפשרויות להסבר המושג "השעורה של אורז": א. מדובר בגרגר שעודנו עטוי בקליפתו, ורק כך הוא חולק לעניים. חז"ל הגדירוהו כשעורה מכיוון שאף השעורה היא מין עטוי שיש לקולפו לפני אכילתו.⁴ מכיוון שהמוץ דבוק לגרגר, קילוף האורז דורש מאמץ רב. בשל כך אין דרכו של

בעל הבית לתת לעני אורז מקולף, אלא רק אורז בקליפתו, ולכן העני נאמן לומר רק על אורז בקליפתו שהוא התקבל כמתנות עניים, ולא על אורז מקולף, טרי או מבושל.⁵ ב. מדובר בשיבולת עצמה של האורז, שהגרגרים עדיין חלק ממנה, והיא מושווית לשעורה משום שמדובר גם כן בשיבולת,⁶ ודרכו של הבעלים לתת שיבולים למתנות עניים ולא גרגרים לאחר הדישה, ובוודאי לא גרגרים מבושלים.⁷

יש לציין כי בזמננו אין גידול מסחרי של אורז בארץ, וכל האורז שאנו צורכים מיובא מדרום מזרח אסיה, אולם בתקופת המשנה והתלמוד גידלו בארץ לא מעט אורז,⁸ בקרבת נחלים ומעיינות שופעים כמו בעמק המעינות סביב בית שאן.

שעשוהו מזיתים של מעשר עני (רש"י), ואין נאמנין עליו - על השמן, לומר של זיתים נקוף הוא - שהוציאוהו מזיתים נקוף, והם הזיתים הבודדים הנשארים אחרי המסיק בראש האילן, והעניים נוקפים וחובטים בענפי האילן כדי להפיל את הזיתים הללו, וממתנות עניים הם (ברטנורא), או שזוכים בהם משום הפקר ("מלאכת שלמה"); ונקראים "זיתים נקוף" מלשון "כנוקף זית" (ישעיהו יז, ו). והטעם שאין העניים נאמנים על השמן, לומר של זיתים נקוף הוא, לפי שהזיתים הללו מועטים הם, ואין דרך לעשות מהם שמן (רמב"ם).

3 רש"י ברכות לו, א: ר"ש שביעית ב, ז: רא"ש חלה א, ד.

4 ר"ש כאן באפשרות שנייה.

5 שנות אליהו.

6 רמב"ם פירוש המשנה. הר"ש כאן כתב ביאור זה באפשרות ראשונה, ודחה אותה מכיוון שמתנות העניים ניתנות רק לאחר גמר המלאכה, וכשהגרגרים עודם בשיבולתם אין כאן גמר מלאכה.

7 שנות אליהו הקצר, ראה רמב"ם פירוש המשנה: "ואינו נאמן עליו אחרי שנדוש או נתבשל, לפי שהיה דרכם לתת אותו שבילים".

8 ראו לדוגמה משנה דמאי ב, א.

הפול... גריסין לא חיים ולא מבושלין

הפול נזכר במהלך הדיון על נאמנות העני לטעון על מקורם של מוצרי המזון שברשותו. הזהויה הרווח לפול הוא של מין בשם זה כמקובל בימינו, פול הגינה (*Vicia faba*), צמח חד-שנתי עשיר בחלבון, ממשפחת הקטניות⁹. זרעיו הגדולים נאכלים, ובארצות מסוימות הם מוצר מזון עיקרי. הפול הוא גידול תרבות עתיק מאוד, שהיה נפוץ בעת העתיקה במרכז אסיה ובמזרח התיכון לצד עדשים, אפונה וחמוס. השימוש בפול נפוץ כשהוא טרי, ואז אוכלים את הזרע בתרמילו, או כזרע יבש¹⁰.

הפול נזכר פעמיים בתנ"ך לצד מרכיבי מזון בסיסיים¹¹. במשנתנו הזכרו שלושה אופנים של שימוש בפול: 1. זרע שלם טרי או יבש. 2. גריסים חיים. 3. גריסים מבושלים¹². אף שלרוב גריסים הם תוצרים של חיטה כתושה מעט¹³, בחז"ל נכתב גם על הפול שהוא נאכל כגריסים¹⁴. הריחיים שגרוסו בהם את הפול נקראים ריחיים של גרוסות¹⁵. יש לציין כי בממצאים ארכיאולוגיים בארץ נמצאו מתקני כתישה רבים ששימשו לכתישה של זרעים שונים, בהם הפול¹⁶.

מתקן פריכה (צולם במוזיאון גן השלושה)

⁹ אלבוים, מסורת, תשפ"ה, ערך פול.

¹⁰ Zohary, Domestication, 2013, p. 89.

¹¹ שמואל ב' יז, כח; יחזקאל ד, ט. אלבוים, מסורת, תשפ"ה ערך 'פול'.

¹² Löw, Die flora II p. 492-50, רענן, "אף המקפה של גריסין ושל פול, מפני שהיא סולדת לאחוריה", פורטל הדף היומי, (מאמר מקוון).

¹³ משנה נדרים ו, י; ירושלמי סוטה ב, א.

¹⁴ משנה טבול יום א, א-ב; מכשירין ה, ט; תוספתא נדה ח, ט.

¹⁵ ערוך ערך 'גרס', ר"ש כאן.

¹⁶ עיטם, רחיים, תשנ"ז.

שמן

אף שלעניי נאמנות רק על מוצרי מזון שאינם מעובדים, בשמן יש לעניינא נאמנות לטעון שמקורו במתנות עניינא, מכיוון שמקובל לתת לעניינא דווקא שמן ולא זיתים. זאת מכיוון שתהליך הפקת השמן מהזיתים הוא מורכב, והוא דורש שימוש בכלי עבודה ייעודיים שאינם מן הנמצא עבור העניינא, ולכן הבעלים מעבד את הזיתים לשמן ורק לאחר מכן נותנא לעניינא.¹⁷ את המעשר מפרישים מן הזיתים רק לאחר עצירת השמן מהם. חובת המעשר חלה רק בתהליך עצמו של הפקת השמן,¹⁸ ולכן נתנו את השמן כמעשר, והעניינא היו נאמני לומר כי קיבלו את השמן ולא את פירות המקור - פירות הזית.

זיתי ניקוף

זיתי ניקוף הם זיתים שנותרים בסוף המסיק.¹⁹ מדובר בזיתים שהבעלים שכחו או שלא הגיעו אליהם משום שנותרו מעיני הפועלים, או שנשארו מעט מדי זיתים מכדי לטרוח במסיקתם. באופן כללי ניתן לומר כי איכות הזיתים על אותו עץ היא זהה, אלא שזיתים שנשכחו על העץ, ככל שחולף הזמן איכותם יורדת, שיעור השמן בהם פוחת וחמיצותו עולה, עד כדי חוסר כדאיות של תהליך עצירת השמן. יחד עם זאת, אף שמדובר בזיתים באיכות ירודה, העניינא אינו נאמן לטעון ששמןו הגיע מהם, מכיוון שאין דרך בני אדם לסחוט זיתים באיכות כזו, וברור שמעורב בשמן זה גם שמן מזיתים טובים יותר.²⁰ הליך צבירת השמן בפרי וההשפעות על תהליך צבירת השמן נידון לעיל פרק ז משנה א.

מנערת זיתים מודרנית (חברת MINOS NIK)

¹⁷ רע"ב, יש לציין כי משנתנו דנה בשאלת הנאמנות לטעון אם הזיתים הם זיתי הפקר, ולא דנה בשאלה אם מדובר במעשר עניי.

¹⁸ תוספתא, תרומות ג, יג.

¹⁹ המושנה חלה ג, ט מחלקת בין זיתי מסיק לזיתי ניקוף.

²⁰ ריבמ"ז, רמב"ם פירוש המושנה.

נאמנים - העניים על הירק חי לומר
של מעשר עני הוא, דירק חייב
במעשר מדרבנן:

דבר מועט - נאמנים אף על המבושל,
דפעמים שבעה"ב שכתב מלעשר
ומעשר מן המבושל מתוך הקדרה:

מלפסו - הקדרה או הפרור שמבשל
בה:

משנה ד

נֶאֱמָנִים עַל הַיֶּרֶק חֵי, וְאִין נֶאֱמָנִים
עַל הַמְּבֻשָּׁל, אֶלָּא אִם כֵּן הָיָה לוֹ
דְּבַר מְעֻט; שֶׁכֵּן דֶּרֶךְ בְּעַל הַבַּיִת
לְהִיט מוֹצֵיא מִלֶּפְסוֹ.

כלי בישול והגשה המתוארכים לתקופת המשנה

הירק

כאמור לעיל בפרק א משנה ד, הגדרת ירק בחז"ל¹ כוללת את כל מיני הצמחים שאינם אחד מחמשת מיני דגן, או שאינם קטניות הנאכלות כשהן יבשות. הדוגמאות שהובאו בחז"ל כללו ירקות שונים שעליהם נאכלים,² קטניות הנאכלות כשהן טריות,³ צמחים שונים ממשפחת הדלועיים כגון דלעת, קישואים, אבטיחים ומלפפוניות⁴ וכן בצל ירוק.⁵ ירקות אלו נאכלים לעיתים חיים ולעיתים מבושלים. יש להדגיש כי צמחים רבים שמוכרים בזמננו כירקות, כגון עגבניות, פלפל ותירס, הובאו לאזורנו במהלך השנים רק לאחר גילוי יבשת אמריקה.

דבר מועט

ככל הנראה הנוהג בירק טרי היה לקטוף את הכמות הדרושה לארוחה הקרובה. לכן ההפרשה מכמות ירק קטנה לפני הבישול מקשה על הבעלים לתת ממנו חתיכה לעני. משום כך העדיפו לתת מהם לאחר הבישול, ולכן נאמנים העניים בעניין זה.

פירוש קהתי

משנתנו מוסיפה ללמד בענין נאמנותם של עניים עמי הארץ.

נֶאֱמָנִים - העניים, **עַל הַיֶּרֶק** - חי - לומר שהוא של מעשר עני, שהירק חייב במעשר מדרבנן. ברם, בפאה פטור (עיין למעלה א, ד). **וְאֵין נֶאֱמָנִים** - העניים, **עַל הַמְּבוּשָׁל** - על הירק המבושל לומר שהוא של מעשר עני, **אֲלָא אִם כֵּן הָיָה לוֹ** - לעני, **דְּבַר מְעוֹט** - מעט ירק מבושל, שאז נאמן לומר שהוא מעשר עני; **שֶׁכֵּן דֶּרֶךְ בַּעַל הַבַּיִת לְהֵיוֹת מוֹצִיא מֵעֵשֶׂר עֲנִי מִלְּפָסוֹ** - מאילפסו, כלומר מקדרתו, שלפעמים שוכח בעל הבית מלעשר ירק חי ומעשר מן המבושל דבר מועט. ויש מבארים הטעם, שכאשר בעל הבית לוקט ירק לצרכו, אינו מוציא ממנו מעשר עני כשהוא חי, לפי שהוא מועט, ולא כדאי לו לעני לטפל במעט הירק ולבשלו, ולכן מבשל בעל הבית את כולו ונותן לעני ירק מבושל. אבל אם יש לעני הרבה ירק מבושל, אינו נאמן לומר שהוא של מעשר עני, שאין דרך בעל הבית לבשלו תחילה כשהוא הרבה ("מלאכת שלמה").

- 1 לחלוקת המינים השונים ראה רמב"ם כלאים א, ח.
- 2 ראה למשל משנה דמאי ג, ב: "הרוצה לחזום עלי ירק להקל ממושאו לא ישלך עד שיעשר", מושמע מדובר בצמח שעליו נאכלים, שהרי יש חובה לעשרם. משנה פסחים ב, ו: "ואלו ירקות שאדם יוצא בהן ידי חובתו בפסח בחזרת ובעולשין ובתמכא ובחרחבינה ובמרור". משנה עוקצין ב, ז: "עלי ירקות ירוקים מצטרפין ולבנים אינן מצטרפין..."
- 3 משנה כלאים ג, ב: "אפונים הגמלנים מין ירק", ומדובר באפונים גדולים. ראה משנה נדרים ז, א: "הנודר מן הירק... ואסור בפול המצרי לח ומותר בביש".
- 4 משנה נדרים ז, א: "הדלועין בכלל ירק". תורת כהנים קדושים פרשה א פרק א אות ז.
- 5 משנה מעשרות ג, ג.

משנה ה

אין פוחתין לעניים בגורן - כשמחלקין מעשר עני בגורן אין נותנין לכל עני ועני פחות משיעור זה דכתיב (דברים כו) ואכלו בשעריך ושבעו תן לו כדי שבעו:

דבלה - תאנים יבישים לאחר שנדרסים בעגול קרויין דבלה. ושוב אין נמכרים במדה אלא במשקל, להכי תני מנה דבלה, ומנה הוא משקל מאה דינרים והדינר משקל ששה מעים ומשקל המעה ט"ז גרגרי שעורה:

פרס - חצי מנה, ובכל המדות האמורות במתניתין הלכה כר"ק והלכה כאבא שאול. ולא נאמרו דברים הללו אלא למחלק מעשר עני בגורן, אבל המחלק מעשר עני בתוך ביתו מחלק כפי רצונו ולא נתנו בו חכמים שיעור:

אין פוחתין לעניים בגורן מחצי קב חטים וקב שעורים. רבי מאיר אומר: חצי קב. קב וחצי פסמין וקב גרוגרות או מנה דבלה. רבי עקיבא אומר: פרס. חצי לג' יין, רבי עקיבא אומר: רביעית; רביעית שמן. רבי עקיבא אומר: שמינית. ושאר כל הפרות - אמר אבא שאול: כדי שימכרם ויקח בהם מזון שתי סעודות.

מורג ששימש לדישת התבואה בגורן

אין פוחתין בגורן

משנתנו עוסקת בכמויות המזעריות שעל בעל הבית לתת לעני כחלק ממעשר העני בעודו בגורן. שיעור זה נקבע בשל החובה שחלה על הבעלים לתת לעניים את מתנותיהם, כלומר לא די בהפרשתן בלבד ושהעניים ייקחו אותן בעצמם. מכיוון שהגורן נמצא בשדה ורחוק ממקום יישוב, העני לא ישיג את הנדרש לו בנקל, ולכן יש לתת לו כמות שישבע ממנה¹ - שיעור של שתי סעודות.² לעומת זאת בעיר אין צורך במתן כמות מוגדרת, אלא בעל הבית יכול לתת כרצונו, מכיוון ששם העני יכול להשיג את צרכיו בנקל משאר אנשי העיר.³

מוצרי המזון המוזכרים במשנתנו הם מוצרי יסוד תזונתיים: מיני דגנים שונים ליצירת פת, גרורות ודבלות לקבלת סוכרים, שמנים, ויין לצורך משקה. כשהעני מקבל את כל אלו יש לו סל המזון הבסיסי הנדרש לאדם. בירושלמי כאן הורחבה הרשימה לכלל מוצרי המזון שהאדם צורך: אורז, תבלינים, ירק, חרובים, אגוזים, אפרסקים ועוד.

הפירוט התזונתי הנדרש לאדם הוזכר גם במשנה בכתובות⁴ שעסקה בצריכה השבועית הנדרשת. ראה השוואת הנתונים להלן.⁵

פירוש קהתי

משנתנו עוסקת במעשר עני. ויש הבדל בין מעשר עני ובין שאר מתנות עניים, ששאר מתנות עניים אין בעל הבית מחלקן לעניים, אלא העניים בעצמם באים ולוקטים אותן, כמו שלמדנו בפרקים הקודמים, ואילו מעשר עני, בעל הבית מחלקו לעניים. וכיצד הוא מחלקו? הרמב"ם כותב (הל' מתנות עניים, ו, ז): "בעל השדה שעברו עליו עניים, והיה לו שם מעשר עני, נותן לכל עני שיעבור עליו מן המעשר כדי שבעו, שנאמר (דברים כו, יב): "ואכלו בשעריך ושבעו". וכמה הוא כדי שבעו? דבר זה באה משנתנו ללמד.

אין פוחתין לעניים בגורן - כשמחלקים מעשר עני בגורן, אין נותנים לכל אחד מהעניים פחות מִחֲצֵי קֶבֶץ שֵׁוֹרִים - כלומר שאם נותנים חיטים אין פוחתים מחצי קב, ואם שעורים אין פוחתים מקב (רמב"ם). הקב הוא ששית הסאה, ארבעה לוגים, כשיעור עשרים וארבע ביצים (כ-2 ליטרים). רַבִּי מֵאִיר אֹמֵר: חֲצֵי קֶבֶץ - שעורים. קֶבֶץ וְחֲצֵי פֶסְמִין - מִין חִטָּה (עיין שמות ט,

1 ר"ש כאן.

2 משנ"ר כאן.

3 ירושלמי כאן, תוספתא פאה (ליברמן) ד, ב.

4 ה, ח.

5 השיעור הוא לפי מידות הגר"ח נאה.

המין	הכמות שיש לתת לצריכה יומית (מזון שתי סעודות), לפי משנתנו	הכמות שיש לתת לצריכה שבועית, לפי המשנה בכתובות
דגנים	חצי קב חיטה = 0.69 ליטר קב שעורה = 1.38 ליטר קב וחצי כוסמין = 2.07 ליטר	שני קבים חיטין = 2.76 ליטר 4 קבין שעורים = 5.52 ליטר
סוכרים	קב גרוגרות = 1.38 ליטר מנה דבלה = 425 גרם פרס דבלה = 212 גרם	קב גרוגרות = 1.38 ליטר מנה דבלה = 425 גרם
יין ⁶	חצי לוג יין = 172 סמ"ק רביעית = 86 סמ"ק	
שמן	רביעית הלוג שמן = 86 סמ"ק שמינית הלוג שמן = 43 סמ"ק	חצי לוג = 172 סמ"ק
קטנית		חצי קב = 0.69 ליטר

חצי קב חיטים וקב שעורים

החיטה המוזכרת במשנה מזוהה כאמור עם אחד ממיני החיטה: חיטה קשה (*Triticum durum*), או חיטה רכה (*Triticum aestivum*), שמהם מפיקים קמח ומאפים שונים. השעורים מזוהים עם שעורה דרטרית (*Hordeum distichum*), או שעורה רב-טורית (*Hordeum vulgare – sativum*).

כדי שהעני יושבע, השיעור שיש לתת לו מהשעורים הוא כפול משיעור החיטים⁷, בשל הפסולת הרבה

לב: "והחטה והכוסמת", וְקֵב גְרוֹגְרוֹת - תַּאֲנִים יִבְשׁוֹת, אוֹ מִנֵּה דִבְלָה - תַּאֲנִים דְּרוֹסוֹת וּדְבוּקוֹת, הַנִּמְכָּרוֹת בַּמִּשְׁקָל, צָרִיכִים לַתֵּת מִנֵּה, הַיֵּינוּ מִשְׁקָל מֵאָה דִּנָּר (400 גרם בערך). רַבִּי עֲקִיבָא אוֹמֵר: פָּרֶס - חֲצִי מִנֵּה דְבִלָּה. חֲצִי לֹג יֵין - הַלּוֹג הוּא רִבְעֵי הַקֵּב, שֶׁשׁ בִּיצִים (כ- ליטר). רַבִּי עֲקִיבָא אוֹמֵר: רַבִּיעִית - הַלּוֹג יֵין. רַבִּיעִית שָׁמֶן - כַּשִּׁיעוֹר בִּיצָה וְחֲצִי. רַבִּי עֲקִיבָא אוֹמֵר: שְׁמִינִית - הַלּוֹג שָׁמֶן. וְשֶׁאֵר כָּל הַפְּרוֹת - כַּמָּה מַחֲלָקִים מֵהֶם לַעֲנִיִּים בַּגּוֹרֵן? אָמַר אָבָא שְׂאוּל: כָּדִי שְׁמִינִית - הַעֲנִי, וְיִקַּח בָּהֶם מִזֶּזֶן שְׁתֵּי סְעוּדוֹת - לַיּוֹם; וְהוּא שִׁיעוֹר "כְּדִי שִׁבְעוֹ", לְקִיִּים מֵה שְׁנֵאמַר: "וְאָכְלוּ וּשְׁבַעוּ", כִּפִּי שֶׁהִזְכַּרְנוּ לַמַּעֲלָה (בַּהֲקִדְמָה לַמִּשְׁנָתוֹ), וְכֵן כָּל הַשִּׁיעוֹרִים שְׁנִימָנוּ בַּמִּשְׁנָתוֹ "כְּדִי שִׁבְעוֹ" הֵם. בְּמָה דְּבָרִים אֲמוּרִים שְׁאִין פּוֹחֲתִים לַעֲנִי מִשִּׁיעוֹר כְּדִי שִׁבְעוֹ? בַּמַּחֲלָק מַעֲשֵׂר עֲנִי בַּגּוֹרֵן (בַּשְּׂדֵה), אֲבָל בַּמַּחֲלָק מַעֲשֵׂר עֲנִי בַּתּוֹךְ בֵּיתוֹ, מַחֲלָק לָהֶם כְּרִצּוֹנוֹ, וְאִפִּילוֹ כִּזִּית, שְׁאִין אָדָם מִצּוּוֹה לִיתֵן לַעֲנִי כְּדִי שִׁבְעוֹ אֵלָּא בַּשְּׂדֵה, מִשּׁוֹם שְׁאִינוֹ מוֹצֵא שֵׁם לִיקַח (לַהֲשִׁיג עוֹד), אֲבָל בַּעִיר יֵשׁ הַרְבֵּה שְׁנוֹתָנִים לוֹ (תּוֹסַפְתָּא; רַמב"ם; מַפְרָשִׁים).

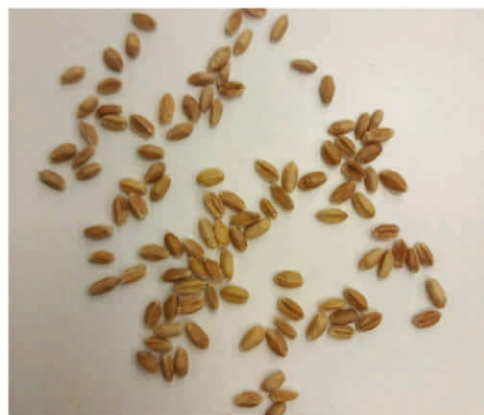
6 בבבלי כתובות סד, ב הובא שאין פוסקין יינות לאשה.

7 במלכים ב ז, א מובא שסאה סולת נמכרה בשקל, וסאתיים שעורים

שמוצאת מהשעורים.⁸ שיעור חלבוני הגלוטן בשעורה דומה לשיעורם בחיטה (כ"1 אחוזים בממוצע),⁹ אך איכותם של חלבוני הגלוטן בשעורה נמוכה יותר, והלחם המתקבל ממנה קשה, דחוס ולרוב קשה יותר לעיכול.¹⁰ בנוסף לכך, השעורה מכילה שיעור גבוה יותר של סיבים תזונתיים מאשר החיטה, וצריכה מרובה ממנה עלולה לגרום לבעיות עיכול.¹¹ איכותה של פת החיטים גבוהה יותר משל פת שעורים. היא נלעסת בקלות רבה יותר מאשר פת שעורים¹² ונאכלת מהר יותר,¹³ ולכן די בכמות פחותה ממנה כדי לשבוע.

חישוב כמות המזון: חצי קב חיטין מוערך כמזון שתי סעודות. הקב הוא שיטית הסאה, הסאה היא 7.2 ליטרים לערך. חצי קב אם כן הוא 1.2 ליטר, כ-520 גרם חיטים.¹⁴ שמספקות כ-1700 קלוריות לערך (340 קלוריות ל-100 גרם). זו המנה שצריכה להספיק לאדם לשתי סעודות בצורה סבירה למדי. אדם העובד עבודה פיזית זקוק ל-1200 קלוריות לכל הפחות. אלו מסופקות ממנת מזון שאינה נחשבת לאוכל בשפע, אך היא סבירה למדי.¹⁵

חיטה (זן מורשת)

שעורה שש טורית

קב וחצי כוסמין

הכוסמין אף הן אחד מחמשת מיני דגן. חז"ל חילקו את קבוצת חמשת מיני הדגן לשתי קבוצות מרכזיות, וקבעו כי הכוסמין הן מין חיטה, לעומת שיבולת שועל ושיפון שהם מין

גם כן בשקל. ראה קרבן העדה שכתב שמוזן זה מספיק לשבוע. נפח שיעור זה הוא 2.76 ליטר לדעת ר"ח נאה, או 4.78 ליטר לדעת החזו"א.

8 שנות אליהו כאן.

9 Koehler, Chemistry 2013 p. 11-39, בשעורה, קבוצת חלבוני הגלוטן נקראת horedain.

10 לכן יצירת העיסה נקראת טמטום ולא גלגול, ראה ערוך ערך 'טם'.

11 רענן, "מי שיש לו קב חיטים או קב שעורים", פורטל הדף היומי.

12 בבלי חולין קה, א: שבת קמ, ב.

13 על ההבדל בין פת חיטה ושעורה כתב רש"י בסוכה ג, א: "פת חטין - שהייתה מועטת משל שעורים". בברכות מו, א פירש רש"י: "פת חטין - נאכלת מהר".

14 המושקל הסגולי של קמח חיטה הוא 0.52, ראה לעיל פרק ו משנה ז.

15 ראו הרחבה: ספרא, משנת, תשע"ב, עמ' 266-267.

שעורה.¹⁶ הזיהויים העיקריים למין זה הם חיטת ספלטה¹⁷ (*Triticum spelta*); חיטה דר גרגרית¹⁸ (*T. dicoccum*) ושיפון תרבותי¹⁹ (*S. cereale*). לדעת מ. כסלו²⁰ הכוסמת זהה לכל מיני החיטה העטויה, חיטה חד-גרגרית (*T. monococcum*), חיטה דו-גרגרית (*T. dicoccum*) וחיטת הספלטה.

חיטה עטויה היא חיטה שהגרגרים בה עטויים - הגלומות והמוצים סוגרים על הגרגר, והוא אינו נפרד בדיש. כדי להפריד את הגרגרים מהמוץ לאחר הדיש נדרשות פעולות נוספות על אלו שנדרשות בגרגרים חשופים, כגון בחיטת הלחם, שבה הגרגר נפרד ממוציו בקלות. הכמות הנצרכת לעני כדי לשבוע היא קב וחצי כוסמין (שכאמור הן מין חיטה עטויה), כלומר חצי קב יותר מחיטת הלחם או מחיטה רכה. ייתכן שהפער נובע מהצורך לקלף את הגרגר לפני השימוש, צורך היוצר מטבע הדברים פחת גדול יותר, ובסופו של דבר נשארת לעני כמות קטנה מקב וחצי.²¹

שיפון

חיטה דו גרגרית

חיטת ספלטה

גרגרות... דבלה

הגרגרות והדבלים הם תאנים מיובשות בשלבים השונים של ייבושן. לפירות התאנה אין חיי מדף ארוכים, אך ניתן לייבש חלק מזני התאנה ובכך לשמרם לאורך זמן.²² לתאנה שמות שונים בהתאם לשלב הבשלתה; תאנה טרייה נקראת תאנה, לאחר תחילת תהליך הייבוש

¹⁶ בבלי פסחים לה, ב.

¹⁷ רש"י, פסחים לה, א; מנחות ע, ב.

¹⁸ רבי אברהם בן הרמב"ם, שמות ט, לא שכתב 'אל-עלס' שפירושו חיטה דו-גרגרית בערבית, וכתב ששם זה הוא שם נוסף לכוסמת. לדברי אלבוים, מסורת, תשפ"ה, ערך 'כוסמין' השם חיטה דו-גרגרית הוא תרגומו של 'גולבא' המופיע בבבלי.

¹⁹ רד"ק, יחזקאל ד, ט זיהה כ"שיגל"א.

²⁰ כסלו, תשל"ג, עמ' 83-95, 243-252; תש"ן, עמ' 155-168.

²¹ רענן, "לא יפחות לה מושני קבין חיטין או מארבעה קבין שעורין", פורטל הדף היומי. (מאמר מקוון).

²² מושנה ביכורים ג, ג.

דבלים

היא נקראת קציעה או קציצה,²³ לאחר ייבוש מלא היא נקראת גרוגרת, וכשמרכזים את כל הגרוגרות יחד לכיכר או לעיגול דחוסים היא נקראת דְּבִלָה.²⁴ בימינו רבים משתמשים במילה דְּבִלָה במשמעות גרוגרת - כלומר תאנה מיובשת אחת.²⁵

יין ושמן

על תזונת האדם לכלול גם משקאות ושמנים. השמן הוא חלק קבוע במזון הבסיסי של האדם, ולו שימושים שונים: בישול, אכילה, סיכה, מאור, רפואה ועוד. היין אינו בכלל המזון הבסיסי, אלא הוא תוספת עליו. כמות היין שיש לתת לעני היא מחצית הלוג, ולדעת רבי עקיבא די ברביעית הלוג. במשנתנו הזכרה צריכת היין, בשונה מהמשנה בכתובות העוסקת במזונות אישה, שלא הזכירה את צריכת היין, משום ש"אין פוסקין יינות לאשה".²⁶ השמן העיקרי שהיה נפוץ בזמן חז"ל הוא שמן זית. לדעת תנא קמא הכמות היא רביעית הלוג שמן, ולדעת רבי עקיבא די בשמינית הלוג.

שאר כל הפירות

לשאר מיני הפירות אין שיעור מוגדר לנתינה לעני, אולי משום שהם אינם מיועדים לשביעה אלא ללפת בהם את הפת, או שמדובר במינים שלרוב הם קינוח סעודה. כל אדם צורך כמות אחרת של פירות, ואין צורך להגדיר מלכתחילה כמה פירות יש לתת לעני.²⁷

²³ ראה ר"ש מנעשרות ג, ד שכתב: "שם הכלי שקוצצין בו תאנים נקרא מוקצה, והוא כלי ברזל ועל כן קוראין אותם קציצות ושוחטין אותן בשדה ליבש".

²⁴ משנה מנעשרות א, ח; משנה תרומות ב, ד; רמב"ם פירוש המשנה עוקצין א, ו. ראה רמב"ם פירוש המשנה תרומות יא, ד.

²⁵ אתר האקדמיה ללשון העברית ערך 'דבלה'.

²⁶ בבלי כתובות סד, ב.

²⁷ רש"ם על הירושלמי כאן ד"ה עשרה אגוזים, שנות אליהו.

משנה ו

מדה זו - דאין פוחתין לעני אמורה
בכהנים לויים וישראלים, כל אחד מהם
שמחלק מעשר עני בגורן לא יפחות
מזה השיעור:

היה מצייל - שאין רוצה לחלק לעניים
שבאו כל מעשר עני שבידו, ורוצה
להצייל ממנו לקרוביו העניים:

נוטל מחצה - ומצניע לצורך קרוביו:

ונותן מחצה - לעניים שבאו. ואם
לאחר שנטל מחצה והצניע לצורך
קרוביו היה לו דבר מועט, כלומר שלא

נשאר לו כדי לתת לכל אחד מן העניים שבאו כשיעור הקצוב לעיל במתניתין, נותן לפניהם מה שנשאר
בידו והן מחלקים ביניהם:

מדה זו אַמֹּרָה בַּפְּהָנִים, וּבְלִוִּים
וּבִישְׂרָאֵלִים. הָיָה מְצִיל - נוֹטֵל
מִחֶצֶה וְנוֹתֵן מִחֶצֶה. הָיָה לוֹ דָּבָר
מְעַט - נוֹתֵן לַפְּנִיָּהִם, וְהָיוּ מְחַלְקִין
בֵּינֵיהֶם.

משנה זו היא המשך המשנה הקודמת, והיא מוסיפה ללמדנו בענין חלוקת מעשר עני.

מִדָּה זו - שקצובה חכמים בחלוקת מעשר עני, כפי ששנינו במשנה הקודמת, אֲמֹרָה בַּכֹּהֲנִים, וּבִלְוִיִּם וּבִישְׂרָאֵלִים - שכל אחד מהם, כשהוא מחלק מעשר עני בגורן לא יפחות מהשיעורים הללו (רמב"ם; הר"ב), כלומר שגם הכהנים והלויים, המתפרנסים מתרומות וממעשרות חייבים לתת מתבואתם מעשר עני לעניים ולא יפחתו מן המידה הקצובה, כפי ששנינו במשנה הקודמת (עיין "משנה ראשונה"). ויש מפרשים, שכוונת המשנה אינה לנותן אלא למקבל, ופירושה: מידה זו אמורה בכהנים עניים ובלויים עניים ובישראלים עניים (ר"ש), כלומר שמשנתנו באה להשמיע, שכשנותנים מעשר עני לכהנים עניים וללויים עניים, אף על פי שהם מקבלים גם תרומות ומעשרות, אין פוחתים להם מהשיעור האמור לעיל "כדי שבעו" ("תוספות יום טוב"). ויש אומרים, שהחידוש הוא, שאף על פי שאין שיעור לתרומה ולמעשר שמחלקים להם, יש שיעור למעשר עני הניתן להם (ר"ח אלבק). אבל הרא"ש מפרש, שמשנתנו באה דווקא להשמיענו, שמידה זו אמורה בכהנים לענין תרומה, בלויים לענין מעשר, ובישראלים לענין מעשר עני (עיין "משנה למלך" שמקשה על הרא"ש ממה ששנו בתוספתא: "מתנות כהונה ולווייה נותן כל שהם ואינו חושש"). הִיָּה מִצִּיל - מי שרוצה לא לחלק את כל מעשר עני שבידו לעניים שבאו, אלא להציל ממנו לקרוביו העניים, נוטל מִחֲצָה - נוטל מחצית המעשר בשביל קרוביו, וְנוֹתֵן מִחֲצָה - לעניים שבאו. הִיָּה לוֹ דְּבַר מַעֲט - של מעשר עני, שאין בו כדי לתת לכל עני כמידה הקצובה למעלה, נוֹתֵן לַפְּנִיָּהֶם - מניח לפני העניים את מעשר העני, וְהָן מַחֲלִקִּין בֵּינֵיהֶם - והעניים מחלקים ביניהם חלק כחלק. לפי אחת הדעות שבירושלמי פירוש הסיפא הוא, שאם לאחר שנטל מחצה לקרוביו, לא נשאר לו אלא דבר מועט בשביל העניים שבאו, נותן לפנייהם והם מחלקים ביניהם (וכן מבואר בברטנורא וב"שנות אליהו").

משנה ז

מכר בפונדיון - כר הנמכר בפונדיון כשהחטים נמכרים ארבע סאים לסלע. וארבע סאין הן כ"ד קבין, שכל סאה היא ששה קבין והסלע הוא ד' דינרים וכל דינר ששה מעין נמצא הסלע כ"ד מעין נמצאו כ"ד קבין לכ"ד מעין, קב לכל מעה, והמעה שני פונדיונים, הרי הכר הנמכר בפונדיון הוא חצי קב. אבל מפני שהחנוני רוצה להשתכר ליציאת האפייה והטחינה אי אפשר שימכר הכר שהוא חצי קב בפונדיון כפי הערך שמוכרים התבואה בשוק ארבע סאים בסלע לפיכך לא יהיה הכר הנמכר בפונדיון אלא רובע הקב בלבד. וכשמחלקים תבואה לעני בגורן ועליו לטחון ולאפות אין פוחתין מחצי קב, אבל כשנותנים לו ככר אפוי לא יהיה אלא רובע הקב שהם ששה ביצים. והכי מפורש בפרק כיצד משתתפין בעירובין (פ"ב):

אין פוחתין לעני העובר ממקום למקום מכר בפונדיון מארבע סאין בסלע. לן - נותנין לו פרנסת לינה. שבת - נותנין לו מזון שלש סעודות. מי שיש לו מזון שתי סעודות, לא יטל מן התמחוי; מזון ארבע עשרה סעודות - לא יטל מן הקפה. והקפה נגבית בשנים ומתחלקת בשלשה.

פרנסת לינה - מטה וכרים וכסתות:

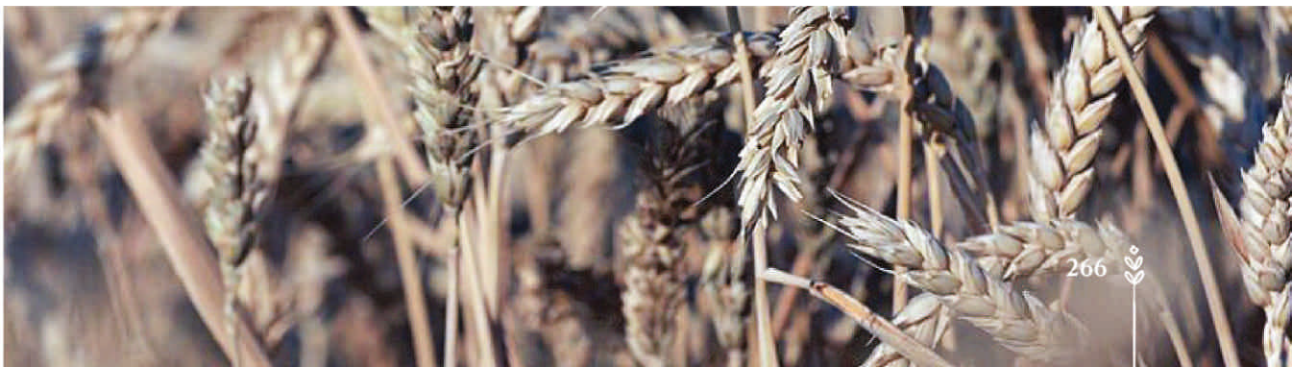
מזון שלש סעודות - שחייב אדם לאכול בשבת שלש סעודות:

לא יטול מן התמחוי - לפי שהתמחוי מתחלק בכל יום, שהגבאים מחזירים על פתחי בעלי בתים בכל יום ולוקחים מהם תבשיל לצורך העניים, והכלי שמשמים בו את התבשיל נקרא תמחוי:

לא יטול מן הקופה - לפי שהקופה מתחלקת מערב שבת לע"ש:

נגבית בשנים - לפי שממשכנים על הצדקה, ואין עושים שררה על הצבור פחות משנים:

ומתחלקת בשלשה - לפי שהיא כדיני ממונות ודיני ממונות בשלשה:

מארבע סאין בסלע

משנתו דנה בשאלה מהו שיעור הפת שיש לתת לעני העובר בעיר, בשונה ממשנה ה' לעיל בפרק זה שבה עסקה המשנה בכמות הניתנת בגורן. התחשיב לעני בעיר הוא כיכר לחם, או גרעיני חיטה המספיקים לכיכר לחם, שניתן לרוכשה בפונדיון, כשארבע סאים נמכרים בסלע. בסאה יש שישה קבין. ארבע סאין הן 24 קבין. בסלע יש 48 פונדיון, ואם כן בפונדיון אחד ניתן לקנות כיכר שמשקלה הוא חצי קב. הסאה היא 8.29 ליטר לדעת הגר"ח נאה ו-14.4 ליטר לדעת החזו"א, ואם כן מחצית הקב היא 0.7-1.2 ליטר חיטה.

נוסף על "מתנות העניים" הניתנות מהיבול, מצוה על כל אדם מישראל לתת צדקה לעניים, איש כפי השגת ידו, שנאמר (דברים טו, ז-ח): "לא תאמץ את לבבך ולא תקפוץ את ירך מאחיק האביון. כי פתוח תפתח את ירך לו". "פתוח תפתח" - בין לעני עירך בין לעני עיר אחרת (בבא מציעא לא, ב). ושני מוסדות צדקה היו בימי התנאים בכל קהילה של ישראל: (א) קופה (של צדקה) שגבאיה היו מחזירים על הציבור מדי שבוע בשבוע וגובים מכל אחד ואחד סכום הקצוב עליו. "קופה" היינו סל גדול שהיו אוספים לתוכו את הכספים. מקופה זו היו מחלקים מעות צדקה לעני העיר בכל ערב שבת, והיו נותנים לכל עני ועני סכום שיספיק לו למזונותיו לשבעה ימים. (ב) תמחוי, והוא כינוי לקערת צדקה, שהיו מחלקים ממנה יום יום אוכל לעניים אורחים, הנודדים ממקום למקום. גבאי התמחוי היו מחזירים בכל בוקר על הבתים ואוספים כל מיני מאכל או נדבות כסף, כדי לספק את צרכי האוכל לתמחוי. - משנתנו באה ללמד, מהו שיעור המזון הניתן לעני מהתמחוי, ומי אינו זכאי ליהנות מן התמחוי או מן הקופה. כן באה המשנה ללמד בכמה אנשים נגבית צדקה, ובכמה היא מתחלקת לעניים.

אין פוחתין לעני העובר ממקום למקום - גבאים המחלקים מזון לעניים הנודדים ממקום למקום, נותנים לכל אחד לא פחות ממקור בפונדיון מארבע סאין בסלע - כיכר לחם הנקנית בפונדיון בשעה שארבע סאים חטים נמכרות בסלע. ארבע סאים הן עשרים וארבעה קבים, שהסאה היא ששה קבים; הסלע הוא ארבעים ושמונה פונדיונים. נמצא שקב נמכר בשני פונדיונים, וכיכר הנקנית בפונדיון מדתה חצי קב חטים, כשיעור ששנינו לעיל משנה ה. אבל הואיל והחנווני צריך לנכות הוצאות טחינה ואפייה, הרי אי אפשר שימכור כיכר מחצי קב חטים בפונדיון, כפי שנמכרת התבואה בשוק, לפיכך לא תהא הכיכר הנמכרת בפונדיון אלא מרובע הקב. ואמנם כשמחלקים תבואה לעני, ועליו לטחון ולאפות אין פוחתים לו מחצי קב, אבל כשנותנים לו כיכר אפוי, אינה אלא מרובע הקב (כשיעור 6 ביצים), והוא מזון שתי סעודות (עירובין ח,

ב). לן - אם העני נשאר ללון במקום הזה, נותנין לו פְּרִנָּסָת לִינָה - מטה, כרים וכסתות. שָׁבֶת - אם נשאר לשבות שם ביום השבת, נותנין לו מְזוֹן שְׁלֹשׁ סְעוּדוֹת - שחייב אדם לאכול בשבת שלש סעודות. מִי שֵׁשׁ לוֹ מְזוֹן שְׁתֵּי סְעוּדוֹת - שיש לו בסלו מזון לשתי סעודות, לֹא יִטֹּל מִן הַתְּמָחוּי - מהקערה שמחלקים ממנה מזון לעניים, כמו שבארנו לעיל. מְזוֹן אַרְבַּע עֶשְׂרֵה סְעוּדוֹת - מי שיש לו מזון לארבע עשרה סעודות, שהן מספיקות לו לכל השבוע, לֹא יִטֹּל מִן הַקֶּפֶה - המחלקת מעות צדקה בכל ערב שבת לעני העיר, כמו שבארנו לעיל; החשבון של ארבע עשרה סעודות לשבוע הוא כדלקמן: שלש סעודות לשבת, ואחת עשרה סעודות בששת ימי החול, שתי סעודות בכל יום, אחת ביום ואחת בערב (פרט למוצאי שבת, שלא לקחו בחשבון, משום שאוכל במנחה סעודה שלישית). וְהַקֶּפֶה נִגְבִּית בְּשָׁנִים - שני גבאי צדקה גובים את המעות לקופה, שאין עושים שררה על הציבור פחות משננים. וּמִתְחַלֶּקֶת בְּשָׁלֹשָׁה - חלוקת המעות לעניים נעשית בשלושה גבאים, שחלוקת הצדקה היא כדיני ממונות הנידונים בשלושה דיינים. ברם, התמחוי נגבית בשלושה ומתחלקת בשלושה, לפי שתיכף אחר הגבייה נעשית החלוקה, ואם הגבייה תיעשה בשננים, יהא צורך אחר כך לטרוח ולחפש שלישי לחלוקת התמחוי (בבא בתרא ח, ב; רש"י). הרמב"ם מבאר הטעם שהואיל והצדקה לתמחוי אינה קצובה מראש כמה כל אחד יתן, אלא מה שהוא מתנדב לפי שעה, לפיכך יש גם בגביית התמחוי משום דיני ממונות.

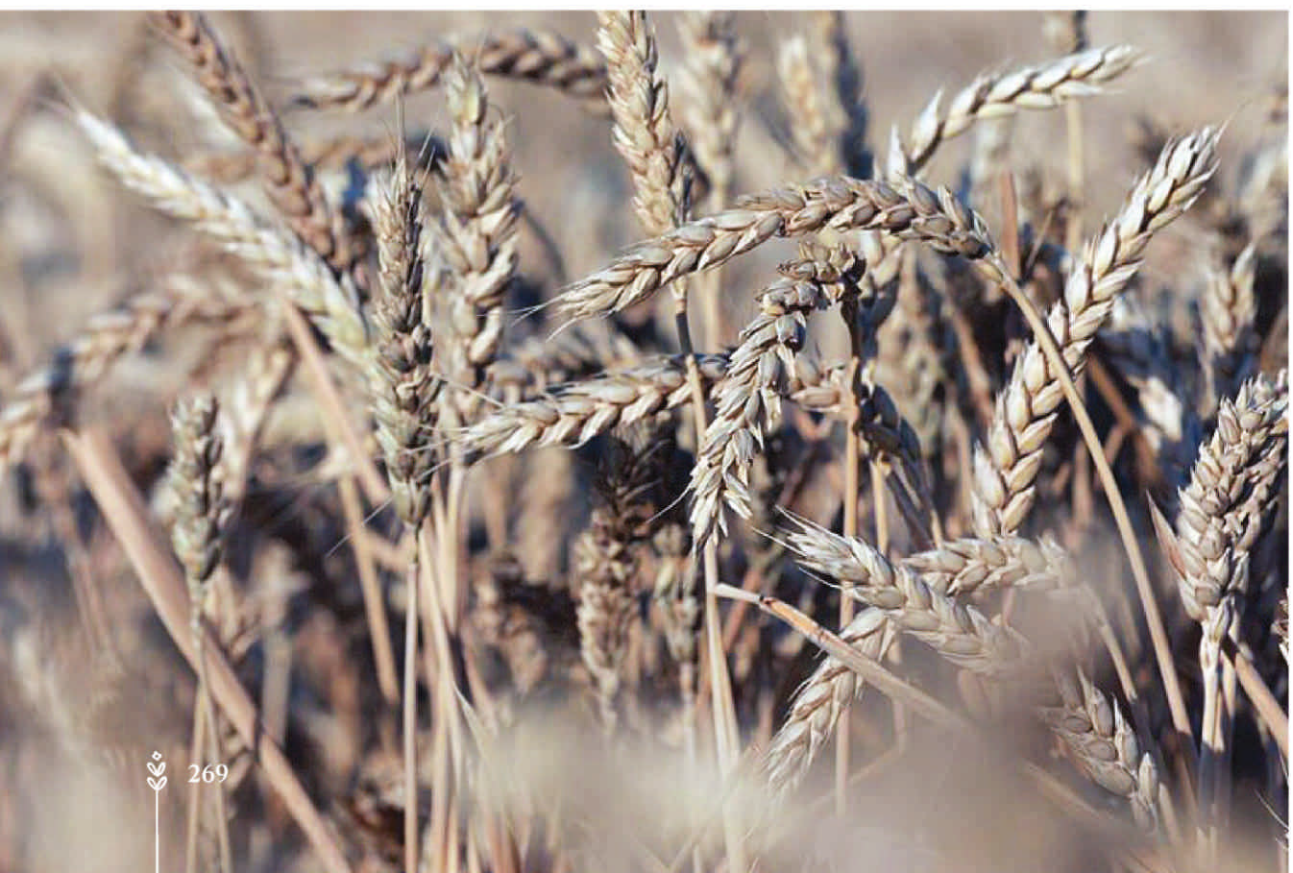
מאתים זוז - קים להו לרבנן שאלו
מספיקים לשנה אחת לכסות
ולמזונות:

או לכתובת אשתו - ואפילו היא
יושבת תחתיו:

ואת כלי תשמישו - כלים יפים
שמשתמש בהם בשבתות וברגלים.
והני מילי כשבא ליטול לקט שכחה
ופאה ואינו נוטל מקופה של צדקה
שמתפרנס בצנעה ואינו נוטל ממה
שביד גבאי, אבל אם נוטל מקופה
של צדקה אז אין מניחין אותו ליטול
אפילו לקט שכחה ופאה עד שימכור
כלי תשמישו:

משנה ח

מי שְׁיַשׁ לוֹ מֵאֲתִים זֶז, לֹא יִטֹּל
לְקַט, שְׂכָחָה וּפָאָה וּמַעֲשֵׂר עֲנִי.
הָיוּ לוֹ מֵאֲתִים חֹסֶר דִּינָר, אֶפְלוּ
אֶלֶף נוֹתָנִין לוֹ כְּאַחַת - הָרִי זֶה
יִטֹּל. הָיוּ מְמַשְׁפָּנִין לְבַעַל חֻבּוֹ אוֹ
לְכַתְּבַת אִשְׁתּוֹ, הָרִי זֶה יִטֹּל. אֵין
מְחִיבִין אוֹתוֹ לְמַכּוֹר אֶת בֵּיתוֹ,
וְאֶת כָּלִי תְּשֻׁמִּישׁוֹ.

מאתים זוז

200 זוז הם רכושו של אדם שאינו עני אך כמובן אינו עשיר. הון זה יכול לאפשר לו אורח חיים ממוצע למשך השנה. גם אם ישתמש במחצית הכסף ואת המחצית הנותרת ישקיע, יישארו לו כשני זוזים לשבוע, שהם סכום סביר לקיום. את הכסף יכלו להשקיע בכמה אפיקים: בהלוואה, בהשקעה בעסקים, בקנייה ומכירה של סחורה ועוד. שיעור הריבית שהיה נהוג בעבר עמד על 10-12 אחוזים לשנה, היינו אחוז אחד לחודש.¹ אין לקחת ריבית מישראל, אך ריבית מגוי מותרת, ורבים מבני הארץ היו גויים.

גדרי עני בזמננו

במשניות ח-ט הובאו שני קריטריונים שונים שבעזרתם אפשר להכריע אם אדם יכול ליטול מן הצדקה. האחד הוא מי שיש לו יותר ממאתים זוז, והוא יכול לרכוש בהם מזון, ולכן אינו מוגדר עני, והשני הוא מי שיש לו חמישים זוז והוא יכול להשתמש בהם למסחר - לשאת ולתת בהם, ולכן גם הוא אינו מוגדר עני.

במהלך הדורות דנו הפוסקים בהשלכות המעשיות של שיעורים אלו, ולהלכה התקבל כי גדרי עני תלויים באפשרותו המעשית של האדם להתפרנס. לכן מי שאין לו הכנסה שנתית קבועה, או שאין לו חיסכון שהוא יכול להשתמש ברווחים ממנו, מוגדר עני.²

1 ברדשי, חקלאות, 2013, עמ' 269-281.

2 ש"ע יורה דעה רנ"ג, ב, הגר"מ אליהו, גדר עני למעשר עני, התורה והארץ ב, שבט הלוי יורה דעה חלק ב סימן קכ.

פירוש קהתי

לאחר שלמדנו במשנה הקודמת, מי אינו רשאי ליטול מן התמחוי ומן הקופה, מוסיפה משנתנו ללמד מי רשאי ומי אינו רשאי ליטול מתנות עניים וצדקה.

מי שיש לו מאתים זוז - היינו מאתיים דינר, לא יטל לקט, שכחה ופאה ומעשר עני - והוא הדין צדקה, ששיערו חכמים, שמאתיים דינר מספיקים לו לשנה לצרכי מזונות ומלבושים (ר"ש). ה"ו לו מאתים קסר דינר - מאה תשעים ותשעה דינר (רמז לכן: בגימטריא "צדקה"), אפילו אלה - בני אדם, נותנין לו פאה - בשעה אחת כל אחד דינר, וכל שכן אם אדם אחד נותן לו אלה זוז, הרי זה יטל - מותר לו לקחת. ה"ו ממשיכין לבעל חובו - היו לו אמנם נכסים במאתיים זוז, אלא שמישכן אותם לבעל חובו, שאם לא ישלם לו את ההלוואה שלוה ממנו יגבה מהם את החוב, או לכתבת אשתו - שכתב לאשתו, שאם יגרשנה או ימות תגבה כתובתה מהנכסים הללו, הרי זה יטל - מתנות עניים וצדקה, שהואיל ונכסיו ממושכנים הרי הוא חשוב כעני. אין מחיבין אותו - את העני, למכור את ביתו - דירתו, ואת כלי תשמישו - כליו היפים שמשתמש בהם בשבתות ובחגים, כדי שיהיו לו מאתיים דינר ולא יטול מתנות עניים. במה דברים אמורים? כשהוא בא ליטול לקט שכחה ופאה, ואינו נוטל מקופה של צדקה, כלומר שאינו נוטל אלא מתנות עניים בצנעא; אבל אם בא ליטול מקופה של צדקה אין מרשים לו ליטול אפילו לקט שכחה ופאה עד שימכור כליו היפים ויקנה אחרים פחותים מהם (רמב"ם הל' מתנות עניים ט, יד).

מי שיש לו חמשים זוז וכו' - דחמשין
דעבדין טבין כמאתים דלא עבדין:

וכל מי שצריך ליטול ואינו נוטל
וכו' - כגון שדוחק עצמו במלאכה
ומסתפק במעשה ידיו כדי שלא
יתפרנס מאחרים. אבל אם אין
מעשה ידיו מספיקין לו ומסגף עצמו
בחיי צער קרובין למיתה על זה אמרו
כל הצריך ליטול ואינו נוטל הרי זה
שופך דמים ואסור לרחם עליו על
נפשיה לא חייס כל שכן על אחרים:

משנה ט

מי שיש לו חמשים זוז, והוא
נושא ונותן בהם - הרי זה לא
יטל. וכל מי שאינו צריך לטול
ונוטל - אינו נפטר מן העולם עד
שיצטרך לבריות. וכל מי שצריך
לטול ואינו נוטל - אינו מת מן
הזקנה עד שיפרנס אחרים משלו;
ועליו הכתוב אומר: "פרוך הגבר
אשר יבטח בה' והיה ה' מבטחו".
וכן דין שדון דין אמת לאמתו. וכל
מי שאינו לא חגר, ולא סומא, ולא
פסח, ועושה עצמו כאחד מהם,
אינו מת מן הזקנה עד שיהיה
כאחד מהם, שנאמר: "צדק צדק
תִּרְדֹּף". וכל דין שלוקח שחד
ומטה את הדין - אינו מת מן
הזקנה עד שעניו כהות, שנאמר:
"ושחד לא תקח, כי השחד יעור
פקחים וגו'".

פירוש קהתי

מי שיש לו חמשים זוז והוא נושא ונותן בהם הרי זה לא יטול

ככל הנראה במשנה ח מדובר במאתיים זוז המושקעים ונושאים רק תשואה או ריבית, ומהם האדם מתקיים. במשנה ט לעומת זאת מדובר בבעל עסק, אומנם קטן אך בהחלט פעיל, וממנו הוא מתפרנס באופן קבוע. חז"ל קבעו כי גם במקרה זה האדם אינו נחשב לעני ואינו נוטל מן הקופה.

מי שיש לו חמשים זוז, והוא נושא ונותן בהם - ומשתכר למחייתו, הרי זה לא יטול - מתנות עניים וצדקה, שחמישים דינר העושים רווחים שווים יותר ממאתיים דינר שאינם עושים (ירושלמי). וכל מי שאינו צריך לטול - צדקה, ונוטל - ונמצא גוזל את העניים, אינו נפטר מן העולם - יש גורסים כאן: אינו מת מן הזקנה, עד שיצטרף לבריות - מחמת עוני. וכל מי שצריך לטול - צדקה, ואינו נוטל - אלא חי בצמצום רב ומפרנס עצמו בדוחק

ממלאכתו, אינו מת מן הזקנה עד שיפרנס אחרים משלו - שיעזור לו ה' שבסוף ימיו יוכל ליתן צדקה; ועליו הפתוב אומר: "ברוך הגבר אשר יבטח בה' והיה ה' מבטחו" - וממשיך הכתוב "והיה כעץ שתול על מים ועל יובל ישלח שרשיו"... כלומר שיפרנס אחרים כעץ הנותן פרוי לבני אדם ("תוספות אנשי שם"). וכן דין שדן דין אמת לאמתו - בלי כל נטייה עצמית, שבוטח הוא בה' ואינו ירא מפני איש, אף עליו נאמר: "ברוך הגבר אשר יבטח בה' והיה ה' מבטחו". וכל מי שאינו לא חגר, ולא סומא, ולא פסח - חיגר היינו ברגלו אחת, ופיסח היינו בשתי רגליו; ויש שאינם גורסים "פיסח", לפי שחיגר ופיסח הם היינו הך, אלא ש"חיגר" לשון המשנה ו"פיסח" לשון המקרא, ושניהם משמעם בין ברגלו אחת ובין בשתי רגליו ("תוספות אנשי שם"); מכל מקום מי שאינו לא חיגר ולא סומא וכדומה, ועושה עצמו כאחד מהם - כדי לרמות את הבריות, שירחמו עליו ביותר, אינו מת מן הזקנה עד שיהיה כאחד מהם - בעל מום ממש, שנאמר: "צדק צדק תרדף - למען תחיה" וגו'. יש גורסים: שנאמר (משלי יא, כז): "ודורש רעה תבואנו", ואומר: "צדק צדק תרדוף" - כלומר שהפסוק, "ודורש רעה תבואנו" הוא ראייה על מי שעושה עצמו חיגר או סומא וכו', והפסוק "צדק צדק תרדוף", הוא ראייה על דין שדן דין אמת לאמתו. וכל דין שלוקח שחד ומטה את הדין - שעושה עצמו כאילו אינו רואה את האמת ומחייב את הזכאי, או אפילו כשהוא מזכה את הזכאי מחמת שוחד ("תוספת יום טוב"), אינו מת מן הזקנה עד שעניניו פהות - שמאבד אור עיניו, שנאמר: "ושחד לא תקח, פי השחד יעור פקחים" וגו' - הגר"א גורס במשנתנו: "וכן דין שדן דין אמת לאמתו. וכל דין שלוקח שוחד ומטה את הדין, אינו מת מן הזקנה עד שעניניו כהות, שנאמר: "כי השוחד יעור פקחים" וגו'. וכל מי שאינו לא חיגר ולא סומא... ועושה עצמו כאחד מהם, אינו מת מן הזקנה עד שיהיה כאחד מהם, שנאמר: "ודורש רעה תבואנו", ונאמר: "צדק צדק תרדוף" - כלומר שהפסוק המסיים את משנתנו מובא לראיה על דין שדן דין אמת לאמתו, כמו שבארנו, והוא מובא בסוף, כדי לסיים את המסכת בדבר טוב ("שנות אליהו").

נספחים | ביבליוגרפיה | מפתח

275	נספח מתנות עניים בזמן הזה
283	ביבליוגרפיה
286	מפתח לנושאים הנידונים בביאור האנציקלופדיה

מתנות עניים בזמן הזה - לקט שכחה ופאה - כיצד ניתן לקיים זאת? הרב יהודה הלוי עמיחי

התורה מצווה אותנו: "ובקצרכם את קציר ארצכם לא תכלה פאת שדך לקצר ולקט קצירך לא תלקט וכרמך לא תעולל ופרט כרמך לא תלקט לעני ולגר תעזוב אותם אני ד' אלוהיכם".

מצוות מתנות עניים כוללת בתוכה חמש מתנות: שכחה, פאה (בכרם, בתבואה ובאילנות), לקט (בכרם ובתבואה), ובכרם נוספו עוד שתי מתנות: פרט ועוללות. מתנות עניים נהגו בארץ ישראל מדאורייתא. בימינו בשיבת ישראל לארצו השתנתה החקלאות, אין עוד גידול של מעט פירות וירקות אלא כל הגיי דול תעשייתי ובכמויות גדולות. כמו כן העניים של ימינו אינם יוצאים לשדות ללקט מעט פאה, לקט ושכחה. במיוחד שהשדות רחוקות מבתי העניים ואין להם אפשרות לצאת לאסוף. על כן נשאלת השאלה, האם יש חובה להניח מתנות עניים בימינו?

א. הגדרת המצווה

הרמב"ם ב'ספר המצוות'² כתב: "שצונו להניח פאה מן התבואה והאילנות והדומים להם. והוא אמרו יתעלה תעזוב אותם אחר זכרו הפאה... והיא אינה נוהגת אלא בארץ, זה הוא דין תורה".

בהלכותיו³ הוסיף הרמב"ם: "כל מתנות העניים האלו אינן נוהגות מן התורה אלא בארץ ישראל כתרומות ומעשרות, הרי הכתוב אומר ובקצרכם את קציר ארצכם כי תקצור קצירך בשדך..."

התוספת בדברי הרמב"ם 'אלא בארץ ישראל כתרומות ומעשרות', מעלה את השאלה האם הכוונה היא שמצוות מתנות עניים בארץ ישראל היא מהתורה, כתרומות ומעשרות שבארץ ישראל הם מהתורה, או שמא כשם שבימינו מצוות תרומות ומעשרות בארץ ישראל היא מדרבנן, מכיון שהיא תלויה 'בביאת כולכם' - כך גם מצוות מתנות עניים.

ה'חינוך'⁴ כתב שמצוות מתנות עניים בזמן הזה היא מדרבנן אפילו בארץ ישראל, מכיון שהיא ככל המצוות התלויות בארץ שתלויה ב'ביאת כולכם'. לפי הסבר זה בימי בית שני ובימינו אין חובת מתנות עניים בארץ ישראל מהתורה, אלא רק מדרבנן⁵. ה'מנחת חינוך' (שם) חולק וסובר שכיון שלא נאמר במתנות עניים את הדין של 'ביאת כולכם', לכן גם בזמן הזה יש חיוב מדין תורה להניח מתנות עניים⁶.

1 ויקרא יט, ט-י.

2 עשה כ.

3 מתנות עניים א, יד.

4 מצווה רטז, ע' עוד במצווה רכא, תקצב.

5 כשיטה זו גם נקט החזו"א שביעית ז, כח; מעשרות ז, י.

6 ע' ארץ חמדה (מהדורת מוסה"ק עמ' פב), וכן נראה בספר ארץ ישראל עמ' קנב, שבזמן הזה המצווה בארץ ישראל היא מדאורייתא.

ב. מתנות עניים כשיש נוכרים

הטור⁷ כתב: "מתנות עניים שהם לקט שכחה ופיאה ופרט ועוללות כתב הרמב"ם שאין נוהגין מן התורה אלא בארץ, ובח"ל הם מדרבנן. ואם אין שם עניים אין צריך להניחם. והאידנא אין נוהגין בהן לפי שהרוב נכרים אם יניחום יבואו נכרים ויטלום".

את דברי הטור 'והאידנא אין נוהגין בהן לפי שהרוב נכרים אם יניחום יבואו נכרים ויטלום' אפשר לבאר בשני אופנים:

1. דברי הטור 'והאידנא...' נסבים על חו"ל. מתנות עניים בחו"ל הם מדרבנן. משמע מכאן שאם יש עניים, יש להניח אפילו בחו"ל, והוסיף הטור שהאידנא אין נוהגים כן בחו"ל אפילו כשיש עניים, כיוון שהרוב נוכרים, ויבואו נוכרים ויטלום.

2. 'ואם אין שם עניים אין צריך להניחם', אפילו בארץ ישראל שמתנות עניים בה מהתורה, אבל כיוון שאין עניים אין צורך להניחם, מכיוון שרוב העניים בארץ הם נוכרים.

הב"ם⁸ כתב: "ומה שכתב רבינו (הטור) והאידנא אין נוהגין בהם לפי שהרוב גוים וכו'. ומפני כך נתייאשו עניי ישראל מהם. ועוד אפשר לומר, דעד כאן לא אמרו דבחוץ לארץ חייבים אלא בחוץ לארץ הסמוכה לארץ דכשם שחייבת בתרומות ומעשרות חייבת במתנות, אבל במקומות הרחוקים כשם שפטורים מתרומות ומעשרות פטורים ממתנות".

נראה שהב"ם הביין שדברי הטור באים לפטור ממתנות עניים בחו"ל, ומשום כך הביא נימוק נוסף לפטור בחו"ל. משמע מדבריו שבא"י אין פטור ממתנות עניים.

ה'דרכי משה'⁹ כתב: "ולי נראה דרבינו שכתב 'והאידנא אין נוהגים' רצה לומר אין נוהגים כלל אפילו בארץ ישראל, ואם כן אין עניין לטעם שכתב בית יוסף".

הב"ח סובר כרמ"א¹⁰, ואילו הש"ך - כ'בית יוסף'. 'פאת השלחן'¹¹ מסיק שלהלכה יש לפסוק כדעת הב"ם, שבארץ ישראל חייבים אפילו בזמן הזה, ואין להקל אלא בחו"ל, במקומות מרוחקים מא"י, והוסיף שכן הוא המנהג בארץ ישראל שנותנים לקט, שכחה ופאה.¹²

הקושי בהסבר זה הוא שהטור לא חילק בדבריו בין ארץ ישראל לחו"ל, אלא כתב 'והאידנא לא נוהגין

7 סימן שלב.

8 ד"ה ומ"ש רבינו והאידנא.

9 אות א.

10 הב"ח מציין שהטור לא כתב הלכות מתנות עניים אלא לחו"ל, ולא כתב לארץ ישראל כפי שעשה בעניין הלכות תרומות ומעשרות.

11 ד, כא

12 'ארץ החיים' (סיתהון, יו"ד סי' שלב) כתב שאין נותנים היום מתנות עניים ביישוב החדש, וכן נכתב בספר ארץ ישראל (עמ' קנב).

בהם, משמע בכל מקום.

ג. מתנות עניים כשיש עניים

השו"ע¹³ כתב:

לקט, שכחה ופאה, אם אין עניי ישראל מצויים שם ליטלם - אין צריך להניחם.

השו"ע לא חילק בין ארץ ישראל לחו"ל¹⁴ משמע שבכל מקום שיש עניי ישראל יש חובה להניח מתנות עניים. הרמ"א השיג על השו"ע: "והאידנא אין נוהגין בהם, לפי שהרוב עובדי כוכבים, ואם יניחום, יבואו עובדי כוכבים ויטלום".

לדעת רמ"א בכל מקום שיש רוב נוכרים בו, אין חובת נתינת מתנות עניים, ואפילו בארץ ישראל. נראה שלדעת הרמ"א כשיש רוב נוכרים, מתייאשים העניים ממתנות העניים, ולכן במצב כזה אפילו בארץ ישראל אין צורך להניח מתנות עניים.

המקור לכך שהעניים מתייאשים הוא משנה בפאה¹⁵ שם כתוב שלכל אדם מותר לקחת לקט לאחר שהלכו בשדה 'הנמושות' (וקנים ההולכים על משענתם, או המלקטים לאחר מלקטים). הר"ש ביאר שכיון שהלכו 'הנמושות' ממילא מתייאשים העניים. רע"א בהגהותיו למשנה הביא את דברי הגמרא¹⁶ שלמרות שיש עניים במקום אחר שעדיין אינם יודעים שהלכו 'הנמושות' בשדה, כיוון שהם יודעים שיש כאן עניים שמתייאשים לכן גם העניים שבמקומות אחרים מתייאשים.

לעומת זאת לדעת השו"ע אין ייאוש במתנות עניים, והשאלה היא האם מצויים עניים. דברי השו"ע מבוססים על דברי הרמב"ם¹⁷ שההיתר לקחת אחר 'הנמושות' הוא מכיוון שנאמר: 'לעני ולגר תעזוב אותם', ודרשו חז"ל - כל זמן שהעניים תובעים את מתנות עניים, אך אם פסקו העניים לבקש ולחזור עליהם מותר לכל אדם לקחתם, כי אין מצווה לעזוב לעורבים ולעטלפים¹⁸ לפי הסבר זה אין כאן גדר ייאוש אלא גזרת הכתוב 'תעזוב אותם', לאמור כל זמן שיש עניים הנח מתנות עניים ואפילו כשהרוב הם נוכרים. נראה להוסיף עוד הסבר שאין ייאוש של עניים אפילו כשהרוב נוכרים, מכיוון שכאשר באים הנוכרים לקחת, יבואו עמם עניי ישראל, ויקבלו לפחות קצת ממתנות העניים, ולכן אין כאן ייאוש, ואין

13 יורה דעה סימן שלב.

14 לדעת הש"ך שלב, א משמע שדברי השו"ע הם רק לגבי חו"ל, ובארץ ישראל אפילו אם אין עניים יש להניח, ועיין בפתחי תשובה שהביא בשם החת"ס סימן רמוד שמסתימת השו"ע משמע שאין לחלק בין ארץ ישראל וחז"ל, ובכל מקום שאין עניי ישראל שם, פטור ממתנות עניים.

15 ח, א.

16 ב"מ כא, ב.

17 רמב"ם, פיה"מ, פאה ח, א; ומתנות עניים א, י.

18 ע' תוי"ט; ותפארת ישראל, בועז סוף אות א.

פטור ממתנות עניים אלא במקרה שאין עניי ישראל מצויים שם כלל.¹⁹

על פי מהלך זה נראה שהסברו השני של הב"י לפטור בחו"ל במקומות רחוקים מארץ ישראל, נבע מכיוון שהתקשה בדברי הטור: מה יהיה הדין אם יימצאו עניים שיבואו וייקחו? במקרה כזה אין נימוקו של הטור לפטור חל. על כן הוסיף הב"י שאפילו אם יימצאו עניים בחו"ל, אין חובת מתנות עניים חלה, אבל בארץ ישראל חלה חובה במקרה כזה. לכן פסק בשו"ע שאם יימצאו עניים יחול חיוב תרומות ומעשרות; ואילו הרמ"א חלק והבין בדעת הטור, שהפטור הוא משום ייאוש, ולכן אפילו אם יימצאו עניים, מכיוון שהם מתייאשים בגלל רוב נוכרים - אין חובה להניח מתנות עניים.

ד. כשאין עניים באים

לפי דברינו בביאור דעת הב"י עולה שבכל מקום שעניים מצויים, יש לתת מתנות עניים, ואילו לפי הרמ"א פטורים מלתת כשיש רוב נוכרים. יש לברר במקרה שאין העניים באים (בגלל חוסר תועלת), האם יש חובה להפריש מתנות עניים?

נראה שלפי הרמ"א, בכל מקום שיש ייאוש של עניים אין חובה להניח מתנות עניים, ולכן אין חובה להניח מתנות עניים בזמן הזה. גם לפי דברי הב"י שבמקום שיש עניים, אפילו אם יש רוב נוכרים חייבים להניח מתנות עניים, זה דווקא כאשר העניים באים לקחת מהפירות, אבל אם אין העניים באים (נוכרים ויהודים) מסיבות אחרות, אין חובת הנתינה של מתנות עניים חלה. הדין הזה הובא בגמרא:²⁰ "לוי זרע בכישר, ולא הוו עניים למשקל לקט, אתא לקמיה דרב ששת, אמר ליה: לעני ולגר תעזוב אותם - ולא לעורבים ולא לעטלפים".

מלשון הגמרא נראה שאם אין עניים באים אין חובה להניח, כפי שהיה בכישר שלא היו עניים. כי מה לי אם אין עניים ומה לי אם אינם באים?!

במקום שאין עניי ישראל, אם יבואו עניי עכו"ם וייקחו את מתנות העניים, כיוון שאין חובה לתת להם, יתחייבו המתנות בתרומות ומעשרות. הגמרא²¹ אומרת שאפילו אם הפקירו מתנות עניים, אם יבואו גויים וייקחו יתחייבו מתנות העניים בתרומות ומעשרות, ומסביר הריטב"א: "ודקאמרת מפקרא וקיימי נהי דמפקרי אדעתא דישאל אדעתא דגוי מי מפקרי. איכא דפריש לה כפשטה, ואפילו במקום שיש עניים ואע"ג דמדינא הוי לקט ופטור היינו בדשקלי ליה עניים דאדעתא דידהו אפקרתי, אבל כי שקיל להו גוי חייב במעשר דאינו כהפקר דאדעתא דידהו לא אפקריה. ואינו מחזור דכיון דאיהו אפקריה ואיכא עניים בעיר מסתמא הוי הפקר ופטור מן המעשר? אבל הכא במאי עסקינן כגון שאין שם עניים והוא מקום שאין ראויים לבא שם עניים וכיון שכן אין להם דין הפקר, דהא איהו אפשר למזכי בהו דה-

19 ע' פאת השלחן, ד, כא.

20 חולין קלד, ב.

21 גיטין מז, א.

תורה אמרה לעניים ולא לעורבים ולא לעטלפים, והיינו דקאמר דאדעתא דגויים לא אפקרינהו כיון שלא היו שם עניי ישראל ולא ראויים לבא שם".

למדנו שכל מקום שאין שם עניי ישראל ולא ראויים לבוא שם, אין למתנות העניים הנלקחים על ידי הגויים שם מתנות עניים, וחייבים בתרומות ומעשרות.

החזו"א²² סיכם את הדין בימינו: "ובעיקר דין לקט שו"פ לדידן, עדיין לא נשתנה ממש"כ הרמ"א סי' של"ב, דכפי ראות עינינו לא יטריח שום עני לילך בשדה ללקוט מתנות עניים שטרחו יותר על שכרו, ואצלנו הלחם בזול ומצוי, ועיקר העניות הוא לשאר הצרכים בין בסעודה ובין בכלי תשמיש ודירה וכי' ביסה ובגדים ויתר הצרכים, ואין עני מחזור על הפתחים מתרצה בפת לחם, וכש"כ שלא יטריח לקצור פאה ולדוש ולטחון ולאפות, ויבואו הערבים וילקטום שהם בתכונות מסוגלות לכך, וכמו שמלקטים את העשבים וענפי עץ בערי ישראל.

ואף אם נניח שאם היו כל ישראל משמרים נתינת המתנות היה כדאי לעני להטריח, מ"מ השתא לא חייל לקט, שאם יהיה לקט לא ילקטוהו עניי ישראל, ובוזה לא אמרה תורה, אף אם הוא שלא כהוגן בסיבת הדבר שגרם לזה מה שאין הרבים משמרים מצות פאה, אבל גם זה אינו מוכרע אם מנהגם שלא כדין וכמש"כ".

ה. אדם שרוצה לתת מתנות עניים בימינו

אדם שחשקה נפשו לקיים מצוות מתנות עניים, האם הוא יכול לקיימה בזמן הזה? הרמב"ם²³ כתב:

נאמר במתנות עניים לעני ולגר תעזוב אותם כל זמן שהעניים תובעין אותן, פסקו העניים לבקש ולחזור עליהם הרי הנשאר מהן מותר לכל אדם, שאין גופו קדוש כתרומות, ואינו חייב ליתן להן דמיהן שלא נאמר בהן ונתן לעניים אלא תעזוב אותם, ואינו מצווה לעזוב אותן לחיה ולעופות אלא לעניים והרי אין עניים.

מדברי הרמב"ם 'והרי אין עניים', משמע שאם בא עני, אין כאן מצב של עזיבה לחיה ולעופות, וממילא יש כאן קיום המצווה של מתנות עניים. על פי יסוד זה מובן שאם אדם רוצה לתת מתנות עניים, וידאג להזמין עני שיבוא לקחת את הלקט, השכחה והפאה מהשדה, יקיים בכך את המצווה. נראה שהלקט, השכחה והפאה שילקט העני יהיו פטורים מתרומות ומעשרות, כפי שנפסק²⁴: שלקט, שכחה ופאה פטורים מתרומות ומעשרות.

22 מעשרות ז, י, ד"ה ובעיקר.

23 מתנות עניים א, י.

24 רמב"ם תרומות ב, ט.

אלא שלכאורה יש להקשות מדברי הרמב"ם:²⁵ 'הלקט והשכחה והפאה של עכו"ם חייבין בתרומה ומ' עשרות, אא"כ הפקיר'. נראה מהלכה זו שאדם הפטור מלקט, שכחה ופאה, ובכל זאת מפריש מתנות אלו, חייב במעשרות. אם כן שמא גם ישראל המניח מתנות עניים בימינו, שאין חובה להפריש, יתחייב בתרומות ומעשרות? אלא שיש לחלק בין נתינה לנוכרי לבין נתינה ליהודי: אין חייבים לתת מתנות עניים לנוכרי, אולם בעיקרון חייבים לתת ליהודי, אלא שאם אין עניים - פטור, אבל אם הפריש ויש עני שייקח, חל על הפירות שם מתנה, ופטר מתרומות ומעשרות²⁶

יש להעיר שאין בעל השדה יכול לזכות את הפירות לעני מסוים, מכיוון שאין העני זוכה בלקט, שכחה ופאה עד שיבואו לידו, ואין בעל הבית או העשיר יכולים לזכות לעני מסוים מכיוון שהם חבים לאחרים²⁷ ומחויב בעל הבית או הזוכה ליתן לעני הראשון שיפגוש ולא לעני שסוכם עמו. על כן נראה שעני הרוצה לקבל מתנות עניים צריך להגיע לשדה ולזכות בפועל במתנות שהושארו.

אמנם ייתכן שאם בשעה שהבעלים קרא שם פאה או השאיר את הלקט, כבר הודיע לעני שיש לו מתנות בשדהו, אין העני הזה מתייאש, וממילא הפירות שהושארו למתנות עניים פטורים מתרומות ומעשרות, אפילו שהעני לא בא לקחתם מיד.

ו. קרא שם פאה ועני הגיע לאחר זמן

עד כאן עסקנו ביהודי שרוצה להפריש מתנות עניים, שיכול להזמין עני בשעת הקצירה שייקח את הפירות הראויים לו, פירות אלו פטורים מתרומות ומעשרות. יש להוסיף ולדון במקרה שאדם רוצה להניח מתנות עניים ולאחר מכן יתנם לעני, האם יכול לעשות כן?

קריאת השם לקט, שכחה ופאה על הפירות אין משמעותה הפקר, מכיוון שהבעלים מתכוון לתת את הפירות לעניים בלבד, והפקר שהוא רק לעניים איננו הפקר, ועל כן עלינו לדון האם יש כאן פטור מחיוב תרומות ומעשרות.

תחילה עלינו לדון מאימתי חל פטור תרומות ומעשרות במתנות עניים. ה'משנה למלך'²⁸ דן במקרה שבא עשיר ולקח בערמה את הפירות המיועדים לפאה, האם הוא חייב לעשר או אינו חייב. ה'משנה למלך' נקט לעניין פאה, שאין פטור מתרומות ומעשרות אלא משעה שבא ליד העני, אבל כל זמן שהפירות אצל בעל הבית אפילו קרא שם פאה, חל עליהם חיוב תרומות ומעשרות. ראיית ה'משנה למלך' היא מהגמ' רא'²⁹ שגוי שליטת מתנות עניים משדה ישראל חייב בתרומות ומעשרות, ואם אנו סוברים שהפטור של

25 תרומות ב, י.

26 ב'דרך אמונה' (הל' מתנות עניים, פ"א ציון הלכה אות צה) הסתפק בזה, ולא ידעתי מדוע לא פשוט לו שפטור מתרומות ומעשרות, שהרי הוא מקיים מצווה כהלכתה.

27 עיין רמב"ם מתנות עניים ב, יט, כ.

28 תרומות ב, ט.

29 גיטין מז, א.

מתנות עניים מתרומות ומעשרות חל משעת הפרשה, כיצד ייתכן שאם גוי ליקט הוא יתחייב בתרומות ומעשרות, הרי הפירות הם לקט, שכחה ופאה ופטורים? מכאן שאין פטור מתרומות ומעשרות אלא משעה שהגיע לידי עני, ואם הגיע לידי גוי, אין הפטור חל.³⁰

רבי עקיבא איגר³¹ הקשה על שיטת ה'משנה למלך', מכיוון שהפטור מתרומות ומעשרות נובע מכך שנאמר 'ובא הלוי כי אין לו חלק ונחלה' ואילו בלקט, שכחה ופאה יש לו חלק ונחלה אם הוא עני, על כורחך החלק והנחלה הם קודם זכיית העני, משעה שבעל הבית עשאם לקט, שכחה ופאה. רע"א הסביר את הגמרא גיטין (שהבאנו לעיל כראיה ל'משנה למלך') על פי דברי הריטב"א, שמהם עולה שהחוב בתרומות ומעשרות אם ליקט גוי מתנות עניים הוא רק אם לא היו עניים, אבל אם יש עניים, כבר פטורים מתרומות ומעשרות משעת הפרשת לקט, שכחה ופאה.

לפי רע"א נראה שמשעה שהפריש פירותיו ללקט, שכחה ופאה, פטור מתרומות ומעשרות, אפילו שעדיין לא בא העני וליקט. עצם העובדה שיכול לקחת הרי זה פטור מתרומות ומעשרות; ואילו לפי דברי ה'משנה למלך' הפטור לעניין פאה הוא רק משעת הלקיטה, אם כן כעת בודאי חייבים הפירות בתרומות ומעשרות.

למדנו בדברי הריטב"א³² את הסיבה שאם גוי ליקט מתנות עניים משדה ישראל, חייבים הפירות במעשרות, וזו לשונו: "שאינן שם עניים והוא מקום שאין ראויים לבא שם עניים, וכיון שכן אין להם דין הפקר, דהא איהו אפשר למזכי בהו, דהתורה אמרה לעניים ולא לעורבים ולא לעטלפים".

מלשנו נראה שכיוון שבעל השדה יכול לחזור ולזכות, חייבים הפירות בתרומות ומעשרות. הזכות של הבעלים לחזור ולזכות נובעת מכך שהוא הגדיר את הפירות בתור לקט, שכחה ופאה בשביל שיבואו יהודים וייקחום, אבל אם באים נוכרים - איננו מחויב לתת להם מתנות עניים. יש לדון בדברי הריטב"א האם דווקא בגלל שבאו גויים לבסוף, התחייבו הפירות בתרומות ומעשרות, אבל אם היו באים יהודים עניים לקחתה הרי הם פטורים מתרומות ומעשרות; או שמא בגלל שבעל השדה לא היה חייב לעשות פירות אלו לקט, שכחה ופאה, יכול הוא לחזור ולזכות בהם, ולכן הפירות אינם לקט, שכחה ופאה, וחייבים בתרומות ומעשרות אפילו אם יבואו עניים יהודים ללקט.

עוד יש להוסיף, שמא בשעה שקרא שם פאה או הניח לקט ועוללות התייאשו כל העניים (כהסבר הרמ"א), ואם כן, אפילו אם לאחר מכן יודיע להם שיש אצלו לקט, שכחה ופאה והם יכולים לקחת, הם כבר התייאשו מכך, וממילא הפירות חייבים בתרומות ומעשרות.

30 ה'משנה למלך' חילק בין פאה ללקט. בפאה, כיוון שהדין תלוי בלקיחת העניים, אין פטור מתרומות ומעשרות עד שייקחם העני, אולם בלקט, הגדרת הפירות בתור לקט נעשית משעת נפילת הענב, אם כן ההפקר חל מיד, וממילא הפטור מתרומות ומעשרות חל לפני לקיחת העני את הפירות.

31 הגהות רע"א למשנה פאה, ד, ט אות מב

32 גיטין מז, א

בגלל הספקות הנ"ל, נראה שבמקרה שיהודי יקרא שם לקט, שכחה ופאה על פירותיו, ורק לאחר מכן יודיע לעני שיבוא וייקחם, יהיה מקום לומר שהעני חייב להפריש תרומות ומעשרות, אבל הפרשה זו תהיה ללא ברכה בגלל שהיא מספק.

ז. סיכום

1. בימינו אין חובה להניח מתנות עניים (לקט, שכחה, פאה, עוללות ופרט) כיוון שאין עניים שבאים לקחת, ויש ייאוש של העניים מן המתנות.

2. מי שרוצה לקיים את המצווה כהלכתה, יזמין עניים לשדהו בשעה שקוצר. בעל השדה יקרא שם פאה, יניח את הלקט, השכחה והעוללות, והעניים ייקחו את מתנות העניים. פירות אלו יהיו פטורים מתרומות ומעשרות. כמו כן נראה שאם הודיע לעני שהוא מניח פירות לעניים לפני שקצר את הפירות מהשדה, והעני לא התייאש מלקחת את המתנות, כשילקט העני את הפירות הם יהיו פטורים מתרומות ומעשרות.

3. מי שקרא שם לקט, שכחה ופאה לפירות שהניח בשדה ובכרם ולא הודיע לעני, יש ספק האם נפטרו הפירות מחיוב תרומות ומעשרות, ואם יבוא עני וייקחם לאחר זמן יפריש ללא ברכה.

ביבליוגרפיה

1. אבידן בנימין, ואחרים, הגורמים לתופעת הסירווגיות בזית. הנוטע 69, יולי 2015.
2. אביצור שמואל, כלי האסיף בחקלאות המסורתית של ארץ ישראל, הוצאת מכון אבשלום, תל אביב תשכ"ו.
3. אביצור שמואל, משאבי המים של ארץ ישראל, הוצאת מכון אבשלום, תל אביב תשנ"ב.
4. אביצור שמואל, החייאת גידול החיטה בארץ, בתוך אדם ועולמו, ירושלים תשל"ו.
5. אביצור שמואל, אדם ועמלו, אטלס לתולדות כלי עבודה ומתקני ייצור בארץ ישראל. הוצאת כרטא, 1976.
6. אלבוים חיים צבי, מסורת צמחי המשנה, מכון התורה והארץ, תשפ"ה.
7. אנציקלופדיה לחקלאות, כרכים ב ו-ג, תל אביב, 1976.
8. אנציקלופדיה לחקלאות, מדעי היסוד כרך א, תל אביב תשמ"ו, עמ' 400-409.
9. אריאל הרב יעקב, באהלה של תורה ד. מכון התורה והארץ, תשס"ג.
10. בונדי אהרון, הזנת בעלי חיים. האוניברסיטה העברית, מהדורה שניה 1992.
11. בניש חיים פנחס, מדות ושיעורי תורה. כתר תורה ראדומסק, תש"ס.
12. בר דרומא חיים, וזה גבול הארץ: גבולותיה האמיתיים של ארץ ישראל לאור המקורות. באר, 1958.
13. בראנד יהושע, כלי החרס בספרות התלמוד. מוסד הרב קוק, תשי"ג.
14. ברושי מגן, חקלאות וכלכלה בארץ ישראל הרומית על פי הפפירוסים של בבתא. ציון נ"ה (כרך ג), 2013.
15. גבירצמן חיים, משאבי המים בישראל, יד יצחק בן-צבי, תשס"ג עמ' 13-17.
16. גולאק אשר, לחקר תולדות המשפט העברי בתקופת התלמוד, חלק ראשון. דפוס הספר, תרפ"ט.
17. גולדהאר יצחק, אדמת קודש. ירושלים, תרע"ג.
18. גור אסף, ואחרים, הזית. משרד החקלאות, 1960.
19. דג ארנון, ואחרים, ההיסטוריה של גידול הזית, יער | גיליון 19 | דצמבר 2020.
20. דיור ויליאם, גזר: צומת דרכים בארץ ישראל הקדומה, החברה לחקירת ארץ-ישראל ועתיקותיה הקיבוץ המאוחד, 1998, עמ' 160.
21. הניג יעקב ואחרים, מאפיינים ייחודיים של אוכלוסיות גפן הבר והתרבות בגולן ובגליל, אופקים בגאוגרפיה, 2019, כרך 95, עמודים 7-18.
22. החי והצומח של ארץ ישראל. כרכים 1-12, משרד הביטחון, 1990.
23. זוהר דני, פנואל יאיר, גידול חיטה הלכה ומעשה, הוצאת ארגון עובדי הפלחה ומשרד החקלאות- שה"ם, 1992.
24. יאיר יואב, ברוך זיו, מבוא למטאורולוגיה יחידות 1-4. האוניברסיטה הפתוחה, 2012.
25. כסלו מרדכי, לזיהוי החיטה והכוסמת, לשוננו, לז, תשל"ג.
26. כסלו מרדכי, לזיהוי שיבולת שועל (לעניין ברכה "חדש" ומצה). בתוך: א' ורהפטיג (עורך). מנחה לאי"ש. בית כנסת בית-יעקב רמות אשכול, ירושלים, תש"ן.
27. לונדון עקיבא, סוגיות חקלאיות במטע בתקופת המשנה והתלמוד לאור מקורות חז"ל והספרות הקלאסית, בארץ ישראל, חיבור לשם קבלת תואר דוקטור, אוניברסיטת בר אילן, רמת גן, תשס"ט.
28. לרס אמנון, ואחרים, מניעת התפתחות נזקי צינה בפירות וירקות באחסון, דוח מחקר, מכון וולקני, 2015.
29. לשם יואל, קריטריונים לאימוץ זני חיטה לתחמיץ. משק הבקר והחלב 282, אוקטובר 1999.
30. מדרוך ישראל החדש, ספי בן-יוסף עורך, כרך 4, הוצאת כתר, 2001.
31. מור מנחם, מרד בר כוכבא, עוצמתו והיקפו. יד יצחק בן צבי, תשנ"ב.
32. מרגלית אלי, גידול בצל, הוצאת משרד החקלאות.
33. נרסון חיים, הדלועיים, ביולוגיה וחקלאות, ספרי צמרת, אזור, תשע"ה.
34. סגל בן ציון, הגיאוגרפיה במשנה: המקומות טיבם וערכם. המכון לחקר המשנה, תשל"ט.
35. ספראי זאב, משנת ארץ ישראל, פאה. מכללת הרצוג, תשע"ב.
36. עיטם דוד, רחים של גרוסות, מתקן לייצור גריסים מהתקופות הרומית והביזנטית בארץ ישראל, בתוך

- מחקרי יהודה ושומרון, דברי הכנס השישי, ערך יעקב אשל, המכללה האקדמית יהודה ושומרון, תשנ"ז.
37. עמור זהר, **הצומח והחי במשנת הרמב"ם**. מכון התורה והארץ, תשע"ה.
  38. עמור זהר, חמשת מיני דגן, מכון הר ברכה, תשע"א.
  39. פאהן אברהם, **אנטומיה של הצמח**, הקיבוץ המאוחד, מהדורה שניה 1993.
  40. פולק גד, **צומח וצמחים** כרך 1, האוניברסיטה הפתוחה, תשנ"ב.
  41. פיקסלר דרור, **מסכת פאה עם פירוש הרמב"ם**, מעליות, תש"ע.
  42. פליקס יהודה, **ביאור לירושלמי שביעית** כרך א, צור אות, תש"מ.
  43. פליקס יהודה, **החקלאות בארץ ישראל בימי המקרא, המשנה והתלמוד**. ראובן מס, תש"ן.
  44. פליקס יהודה, **הצומח והחי במשנה**, המכון לחקר המשנה, תשמ"ג.
  45. קאפח הרב יוסף, **מחברת צמחי המשנה**, הוצאת המשפחה, ירושלים תשס"ה.
  46. קליין שמואל, **ארץ הגליל: מימי העליה מבבל עד חתימת התלמוד**, מוסד הרב קוק, תשכ"ז.
  47. רון צבי, **ניצול מעינות לחקלאות שלחין בהרי יהודה**, בתוך יהודה ושומרון, פרקים בגיאוגרפיה יישובית א, ערכו א. שמואלי וחבריו, ירושלים, 1977, עמ' 230-250.
  48. שווארץ יוסף, **תבואות הארץ**. לונץ, תר"ס.
  49. שטיינברג אברהם, **אנציקלופדיה הלכתית ופואית**, מהדורה מחודשת, כרך 1. המכון ע"ש ד"ר פלק שלזינגר, תשס"ו.
  50. שילר אלי, **הגיאוגרפיה של ירדן**, בתוך: אריאל, ירדן ואתריה, חלק ראשון. אריאל, תשנ"ה.
  51. שרביט שמעון, **תורת ההגה של לשון חכמים**. האקדמיה ללשון העברית, 2016.

52. Ambika, S., et al. **Review on Effect of Seed Size on Seedling Vigour and Seed Yield**. Research Journal of Seed Science, vol. 7(2), 2014, pp. 31-38.
53. Batlle, I. and J. Tous. **Carob tree. Ceratonia siliqua L. Promoting the conservation and use of underutilized and neglected crops**. Institute of Plant Genetics and Crop Plant Research, Gatersleben/International Plant Genetic Resources Institute, Rome, Italy, 1997.
54. Blumenthal C.S., et al, **Growth Environment and Wheat Quality: the Effect of Heat Stress on Dough Properties and Gluten Proteins**, Journal of Cereal Science, Volume 18, Issue 1, 1993, pp. 3-21.
55. De Rigo, Daniel and Mihai Enescu Cristian. **Juglans regia in Europe: distribution, habitat, usage and threats**, European Atlas of Forest Tree Species, edited by Jesus San-Miguel-Ayanz et al, Publication Office of the European Union, Luxembourg, 2016, pp. 103.
56. Desta, B., et al. **Growth and Bulb Yield of Garlic as Influenced by Clove Size**. Scientific World Journal, Nov. 2021.
57. Drori, E. et al. **Collection and characterization of grapevine genetic resources (Vitis vinifera) in the Holy Land, towards the renewal of ancient winemaking practices**. Scientific reports vol. 7 44463. 17 Mar. 2017, doi:10.1038/srep44463.
58. Franklin, Sivan, et al. **The Israeli The Israeli Palestinian wheat landraces collection: restoration and characterization of lost genetic diversity**, Journal of the Science of Food and Agriculture, vol. 100, Issue 11, May 2019.
59. Hellman, Edward. (2003). **Grapevine Structure and Function**. Grape Grower's Handbook.

60. Jianling, Fan, et al. **Root distribution by depth for temperate agricultural crops**, Field Crops Research, vol. 189, March 2016, pp. 68-74.
61. Koehler peter and Herbert Wieser, **Chemistry of Cereal Grains**, Handbook on Sourdough Biotechnology, edited by M. Gobbetti and M. Gänzle, New York, 2013, p.11-39.
62. Lev-Yadun, Simcha, et al. **Conservative harvest habit by harvester ants exploiting fields of bread wheat**, Israel Journal of Plant Sciences, 62(1-2), 2015, pp. 17-21.
63. Löw, Immanuel. **Die flora der Juden**, 1924.
64. Molnar Thomas, **Persian Walnuts (*Juglans regia* L.) in Central Asia**. Annual Report of the Northern Nut Growers Association 2011. 101. 56-69.
65. Pliny, the Elder. **The Natural History**. Translated by John Bostock and Henry T. Riley, Henry G. Bohn, 1855.
66. **World Olive Encyclopedia**, International Olive Council, Spain, 1996.
67. Zohary, Daniel, et al. **Domestication of Plants in the Old World: The origin and spread of domesticated plants in Southwest Asia, Europe, and the Mediterranean Basin**, 4th ed., Oxford, 2013.

מאמרים מקוונים

68. דנין אבינועם ופרגמן-ספיר אורי, **כמהין ומיני שמשון הקשורים אליהם, צמחיית ישראל וסביבתה**, www.flora.org.il.
69. דנין אבינועם ופרגמן-ספיר אורי, **צמחים מאתרים קנים של נמלת הקציר, צמחיית ישראל וסביבתה**, www.flora.org.il.
70. מעוז רונית, **התפיסה של מקצב העונות החקלאיות מתקופת המקרא ועד סוף תקופת התלמוד, דעת**, www.daat.ac.il.
71. רענן משה, **אף המקפה של גריסין ושל פול, מפני שהיא סולדת לאחוריה**. פורטל הדף היומי, www.daf-yomi.com.
72. רענן משה, **לא יפחות לה משני קבין חיטין או מארבעה קבין שעורין**, פורטל הדף היומי, www.daf-yomi.com.
73. רענן משה, **מי שיש לו קב חיטים או קב שעורים**, פורטל הדף היומי, www.daf-yomi.com.
74. רענן משה, **קרבסמוה נמלים**, פורטל הדף היומי, www.daf-yomi.com.
75. **Materials Market Report, 2024 in Textile Exchange website**.

מפתח לנושאים הנידונים בביאור האנציקלופדיה

נושא	אזכור במשנה
אגוז המלך - תיאורו	א, ה; ד, א
אדמה חרסיתית 'כבדה' - אגירת מים בה	ב, א
אדריינוס - שכיחות הזיתים בזמן כיבושו	ז, א
אוג הבורסקאים - תיאורו	א, ה
אוקסין - תפקידו בצמח	ד, ח
אורז - גידולו בארץ	ח, ג
אורז - תיאורו, זיהויו, הכנתו לשימוש	ח, ג
איסטיס הצבעים - שימוש בו	א, ד
אמת מים - תיאורה	ב, ב
אנטיליה - שימוש בה	ה, ג
אפונים - זיהויים	ג, ג
אקלים בישראל - תיאורו	ח, א
ביצות - הגורמים ליצירתן	ב, א
בן חיטה פרוע	ב, ה
בן חיטה קטוע	ב, ה
בעלי חיים - שימוש בהם במשק חקלאי	א, ו
בציר - אופן עשייתו	ז, ג; ז, ד
בציר סלקטיבי - אופן עשייתו	ו, יא
בציר - תזמונו	ג, ג; ז, ג
בצל - שלבי התפתחותו	ג, ג; ג, ד
בקעת בית נטופה - מיקומה ותיאורה	ז, א
בקעת הירדן - תיאורה החקלאי	ד, ה
גורן - הגדרתה	א, ו
ג'ברלין - תפקידו בצמח	ד, ח
גלגל מים - שימוש בו	ה, ג
גלוטן - איכות חלבוני החיטה והשעורה	ח, ה
גפן - הדלייתה	ד, א
גפן - חשיבותה	א, ה
גפן רוגלית - הגדרתה ואיכות היין המופק ממנה	ז, ח
גרוגרת - הגדרתה	ח, ה

דבלה - הגדרתה	ח, ה
דגניים - זיהויים	א, ד
דובדבן קורנלי - תיאורו	א, ה
דוחן תרבותי - תיאורו והגדרתו	ח, ג
דילול עצים במטע - מטרתו	ז, ה
דילול פירות במטע - מטרתו	ז, ה
דקל - תיאורו	א, ה; ד, א
דקפולים - איכות הזיתים שם	ז, א
דשן - השפעתו על הצמח	א, ב
הידרופוניקה - תיאור גידול באופן זה	א, ד
התפתחות מחזורית בצמח	ד, ח
ורד הכלב - תיאורו	א, ה
זית - חשיבותו	א, ה
זית - שלבי התפתחות הפרי	ז, א
זיתי בית שאן - איכותם	ז, א
זיתי ניקוף - הגדרתם	ח, ג
זיתים - זמן הבשלתם	ח, א
זריעה לזרע ולירק	ג, ג
חיץ קנים - תיאור תהליך זה	ג, ו
חיטה דו־גרגרית - הגדרתה	ח, ה
חיטה דו־גרגרית - תיאורה	ב, ה
חיטה - זמן הבשלתה	ח, א
חיטה חד־גרגרית - הגדרתה	ח, ה
חיטה חד־גרגרית - תיאורה	ב, ה
חיטה חשופה - זיהויה ותיאורה	ח, ה
חיטה עטויה - זיהויה ותיאורה	ח, ה
חיטה רכה - תיאורה	ב, ה
חיטה - תיאור זנים שונים	ב, ה
חיטת הלחם - הגדרתה	ח, ה
חיטת הספלטה - תיאורה	ב, ה; ח, ה
חידקים מקבעי חנקן	ג, א בהערה
חנקן - קיבועו בקרקע על ידי צמחים	ג, א בהערה

ח, ח	חיסכון כספי - השפעה על גברי עני
ו, י	חצב מצוי - תיאורו
ג, ב	חרדל השדה - תיאורו וזיהויו
א, ה	חרוב - חשיבותו
א, ד	חריע - שימוש בו
ד, ד	חרמש - תיאורו
ה, ג; ו, ז	טופח ריסני - שימוש בו
ה, ד; ח, ה	ירק - הגדרתו ושימוש בו
ח, ה	כוסמין - הגדרתו
א, ד בהערה	כותנה
ז, ג	כלכלה - הגדרתה
א, ד	כמוהין - תיאורו
א, ב	כנות - השפעה על הצמח
ז, ד	כתף - הגדרתו
ו, י	לוף ארצישראלי - תיאורו
ו, י	לוף מנומר - תיאורו
ח, ח	מאתיים זוז, הגדרתם בימינו
ד, ד	מגל יד ומגל קציר - תיאורם
א, ו; ב, א	מזון גס - הזנת בעלי חיים
א, ו; ב, א	מזון מרוכז - הזנת בעלי חיים
א, ב	מזיקים ומחלות - השפעתם על היבול
ב, א	מחזור זרעים
א, ב	מינרלים - השפעתם על הצמח
א, ד	מיקוריה - הסברה
ב, ב	מעדר - תיאורו
א, ו	מזעה - הזנת בעלי החיים
א, ד	משפחת הסולניים - מאפיינים
ו, ז	משקל אלף (חיטה) - אופן מדידתו
ו, ז	משקל נפחי (חיטה) - אופן מדידתו
ז, ד	נטף - הגדרתו
א, ד	ניל הצבעים - שימוש בו
ג, ד; ו, ג	ניצני חיק - תיאורם

נמלת הקציר - מאפינייה	ב, ז
סוג הקרקע - השפעתו על הצמח	א, ב
סוכר - שיעורו בענבים	ז, ג
סוכרים - צריכתם לאדם	ח, ה
סירוגיות - תיאורה והשפעתה על היבול	א, ב
עול (בקר) - רוחבו	ב, ג
עופות - הזנתם	א, ו
עיוורון - תיאורו	ו, יא
ענבי יין - עיתוי הבציר	ז, ג
ענבי מאכל - עיתוי הבציר	ז, ג
ענבים - זמן הבשלתם	ח, א
עני - הגדרתו בימינו	ח, ח
עריס (גפנים) - הגדרתו	ז, ח
פואת הצבעים - שימוש בה	א, ד
פול הגינה - זיהוי ושימוש בו	ח, ג
פטריות טפיליות - תיאורן	א, ד
פטריות רקב - תיאורן	א, ד
פטריות - תיאורן	א, ד
פריחת הזית - תיאור השלבים השונים, מיקומה בעץ	ז, ב
פשתה תרבותית - שימוש בה	א, ד
צימוקים - עיתוי הבציר	ז, ג
צמח מסיים, צמח שאינו מסיים	א, ד
צמח - ריבוי	ג, ה
צמח - שלבי התפתחותו	ד, י
קולקס הקדמונים - תיאורו	ו, י
קוץ בצמח - תיאורו	ד, י
קורטם הצבעים - שימוש בו	א, ד
קנאביס	א, ד בהערה
קציעה - הגדרתה	ח, ה
קציר - אופן עשייתו	ד, ו; ד, י
קציר - משכו	ד, ה
קציר סלקטיבי - עשייתו	ו, יא

קדדום - תיאורו	ד, ד
רביעה (גשם) - הגדרתה	ח, א
רחיים של גרוסות - הגדרתם	ח, ג
רימון - חשיבותו	א, ה
שבת ריחני - תיאורו וזיהויו	ג, ב
שום הגינה - תיאורו, התפתחותו ואופני השימוש בו	ו, י
שורשים אדוונטיביים - תיאורם	ג, ו
שורשים - הגדרתם ותפקודם	ו, י
שורשים יעילים	ג, א
שזיף אירופי - תיאורו	א, ה
שחת - קצירה לשם כך	ו, י
שיבולת שועל - שימוש בה	ו, ז
שיפון תרבותי - הגדרתו	ח, ה
שמן - שיעור הפקתו מפרי	ז, ב
שעורה - זמן הבשלתה	ח, א
שעורה - ערכים תזונתיים	ח, ה
שקד - שלבי התפתחות הפרי	א, ה
תאית הצמח - תפקידה בהזנת בעלי חיים	א, ו; ב, א
תאנה - תיאורה	א, ד
תפטיר - תיאורו	א, ד

מפתח לטיני

Aegilops ligustica	ב, ה
Aegilops speltoides	ב, ה
Alba nigra	ג, ב
Allium cepa	ג, ג
Allium sativum	ו, י
Amygdalus communis	א, ה
Anethum graveolens	ג, ב
Arum dioscoridis	ו, י
Arum palaestinum	ו, י
Avena sativa	ו, ז
Cannabis sativa	א, ד בהערה
Carthamus tinctorius	א, ד

א, ה	<i>Ceratonia siliqua</i>
ג, ג	<i>Cicer arietinum</i>
ו, י	<i>Colocasia antiquorum</i>
א, ה	<i>Cornus mas</i>
ב, ה	<i>Einkoren wheat</i>
ב, ה	<i>Emmer wheat</i>
א, ד	<i>Ficus carica</i>
א, ד בהערה	<i>Gossypium arboreum</i>
	<i>Gossypium herbaceum</i>
א, ד	<i>Indigofera tinctoria</i>
א, ד	<i>Isatis tinctoria</i>
א, ה; ד, א	<i>Juglans regia</i>
ה, ג; ו, ז	<i>Lathyrus blepharicarpus</i>
א, ד	<i>Linum usitatissimum</i>
ב, ז	<i>Messor ebeninus</i>
א, ה	<i>Olea europaea</i>
ח, ג	<i>Oryza sativa</i>
ח, ג	<i>Panicum miliaceum</i>
א, ה; ד, א	<i>Phoenix dactylifera</i>
א, ה	<i>Prunus domestica</i>
א, ה	<i>Punica granatum</i>
א, ה	<i>Rhus coriaria</i>
א, ה	<i>Rosa canina</i>
א, ד	<i>Rubia tinctorum</i>
ח, ה	<i>Secale cereale</i>
ג, ב	<i>Sinapis Arvensis</i>
ב, ה	<i>Triticum aestivum</i>
ב, ה; ח, ה	<i>Triticum dicoccum</i>
ב, ה	<i>Triticum durum</i>
ב, ה; ח, ה	<i>Triticum monococcum</i>
ב, ה; ח, ה	<i>Triticum spelta</i>
ו, י	<i>Urginea maritima</i>
ח, ג	<i>vicia faba</i>
א, ה; ד, א	<i>Vitis vinifera</i>

לזיכרון עולם לפני ה' תמיד

לע"נ

נוראל בן טאוס
(מרדכי)

נלבע ו' כסליו התשפה

לזכר עולם יהיה צדיק

לע"נ היקר באדם

ירון בן אברהם תנצב"ה

נפטר ד' בשבט תשפ"ב

הוקדש עי אשתו
אביטל יעל קולר

לזכר עולם יהיה צדיק לע"נ

מרים פריאל

בת נזימה

להצלחת

עילאי בן דורית

ולרפואת

**יהודה בן סימי
ודורית בת ברוריה**

לזיכרון עולם

לפני ה' תמיד

לע"נ

**מרדכי
בן יששכר**

לעילוי נשמת

טעבל נח

בן יצחק אברהם ז"ל

ישי משולם

בן טעבל נח ז"ל

לזיכרון עולם לפני
ה' תמיד לע"נ
אבי בן סביחה
ומרדכי

לזכר עולם יהיה
צדיק לע"נ איזה בת
סעדה ושולם בן
איזה לבית משפחת
נחמיאס

להצלחת משפחת
רובס יצחק וענת
וכל הילדים

לזכר עולם
יהיה צדיק
לע"נ
שמואל בן שמעון

